

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

A. HİLMİ ÖMER BUDDA
Üniversite Dinler Tarihi Doçenti

DİNLER TARİHİ

İstanbul — 1935

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

DÜN ve YARIN
Tercüme külliyyatı

A. HİLMİ ÖMER BUDDA
Üniversite Dinler Tarihi Doçenti

DİNLER TARİHİ

BİRİNCİ CİLT

BİRİNCİ BASILIŞ

İstanbul — 1935

Müellifin basılmış diğer eserleri :

İsa Meselesi. 1931. Mevcudu pek azdır.

Yakında basılacak olanlar :

Dinler Tarihi. İkinci cilt.

İlk Dinler.

Önsöz

Bu eserin hepsini kavrayacak olan önsözümüzü, metod ayrılıklarından dolayı, başka bir cilt olarak çıkaracağımız «İlk dinler» adlı eserimize bıraktık. Bunun için, burada ancak birkaç söz söyleyeceğiz.

Memleketimizde, ilk defa, bu eserle, uzun yıllar süren tetkiklerin verimleri olmak üzere, bir dinler tarihi yazılmış oluyor. Şimdiye kadar çıkmış, birkaç kitap içinde, herhangi ilmî bir değeri bulunabilenleri, 1897 yılında ikinci defa basılıp, 1904 de Fransızca-ya da çevrilmiş olan *P. - D. Chantepie de la Saussaye*'in "Dinler tarihi el kitabı,, ndan edilen ıktibaslardan ibarettir. Halbuki Dinler tarihi bilgisi, son yirmi yıl içinde harika sayılabilecek derecede ilerlemiştir. Bununla beraber, eserimizin mükemmel olduğunu da iddia etmiyoruz. Dünyanın en büyük bilginlerinin çıkardığı eserlerin ilk basılışlarıyla, sonrakiler arasında, daima daha iyiye doğru yürümüş büyük ayrılıklar vardır. Bizimki de, rağbet gördüğü

takdirde, bu tekâmülü gösterecektir. Yalnız, böyle bir kitabı yazmak için, elimizde olan hiçbir fedakârlık ve yorgunluktan kaçınmadık.

Bütün eserde, Türk medeniyet ve kültürünün, klâsik dünyaya saçdığı nurları göstermeğe çalıştık. Buna dair söylediklerimizi, bizzat garp bilginlerinin yaptıkları tetkiklerle, isbat etdik. Okuyucularımızın alâkadar oldukları mevzular üzerinde daha geniş malûmat almalarını kolaylaştırmak maksadile her bahse dair, oldukça zengin bir bibliyografi verdik.

Kandilli, 1935

BİRİNCİ BAHİS

HİNT DİNLERİ

Önsöz

Hindistanda *Indus* havzasında yapılmış olan yeni arkeoloji keşifleri, Arya'lardan önce bu yerlerde yüksek medeniyet kurmuş olan bir milletin medeniyeti, *Sind* ile, Sumer medeniyetleri arasındaki yakınlıkları ortaya koymuştur. *Mohen-jo-Daro* ve *Harappa* da (1) meydana çıkarılmış olan altın ve gümüş ziynet eşyaları üzerinde boğa resimleri kazılı birçok mühürlerle, geniş kafalı — *Brachycéphale* — sakallı bir heykel, Oxford üniversitesi heyetinin, Mezopotamyada, en eski Sumer şehirlerinden birinde, *Kish* — şimdi : Oheymir — de bulduklarına tamamilе

benzemesi, bilgi dünyasında, yeni bir dönüm noktası olmuştur.

Kurduğu orijinal medeniyetle cihana, medeniyetler kaynağı olmuş türklerin bir bölümü olan Sumerlerinkile, Sind medeniyetine ait verimlerin birbirlerine benzeyişleri, bu iki medeniyetin bir ırka, Türklere mensup olduklarını, göstermektedirler.

Hindistanda kurulmuş bu yüksek Türk medeniyetinden, tarihten sonraki Hint dinlerinde, asıl şekilleri, yahut hiç değilse izleri devam etmiş olanları vardır : Mohen-jo-Daro'dan çıkarılmış bir tablet de, dizleri çökük müminleri önünde bağdaş kurarak oturmuş, arkasında ejder başlı bir yılan — *Nagas* — görülen bir adamla, sonraları *Budda*'yı tasvir etmiş resimler ve heykellerdeki dinî tasavvurlar ve anlayışlar, birbirlerine benzerler. Yine yukarda söylediğim merkezlerde bulunmuş mühürlerden biri üzerinde, sonraları başka başka Allahların, hususile *Budda* nın sembolü olmuş olan bir ağaç resmi vardır. Hint dinlerindeki *yaratıcı söz* — yunanca : *logos* — itikadını, birçok dinler ve felseferde vermiş olanlar, Sumer'lerdir (2). Aşağıda anlatacağım, büyük Hint Allahı *Varuna* — Avesta da : *Ahura* — Sumer gök Allahı *Anu*'nun, Hint ve İran dinlerinde devam etmesinden başka bir şey değildir. Hint dinlerinin kutlu saydığı yağmur, bundan dolayı sular — Sumer *Apsu* : Vêda'larda : *Apas* —, tufan hikâyesi münasebetile kahraman

Manu efsanesi (4), yıldızlar, gök hakkındaki itikatlar, Sumerlerinkile birdir. Sumer'lere ait *Erech* — şimdi : Varka dağı — şehrinin *Nin-Sun* yahut *İnnini* anne Allahına, bugün hâlâ Hintliler ve İslâmlar, Belucistan da, *Hinglâj* dağında, "*Bîbî Nanî*", *Nine hanım*, adı altında ibadet etmektedirler (5).

Yukarıda tesbit ettiğim vakalar, Sind ve Sumer medeniyetlerinin türkler tarafından kurulduğunu gösterdiği kadar, Bu medeniyetin sonraki Hint ve İran dinleri üzerinde bırakmış oldukları derin izleride isbat ederler.

Bibliyografi

(1) Hindistan Arkeolojisi müdürü Sir John Marshall, Mohen-jo-Daro ve Harappa da yapılan haferiyatın neticelerini, önce 20 eylül 1929 tarihli, **London Illustrated News**, de, **Archaeological Survey** 1923 — 1924 (49, p, 1926), sonra 26 şubat 1926, **Times** gazetesinde ve 20, 27 eylül, 4 birinci teşrin 1924, 6 mart 1924 tarihli **London Illustrated News** mecmuasında bildirmiştir. **Sir John Marshall** mesai arkadaşlarının bu hafriyat hakkındaki asıl eseri **Mohen-Jo Daro and the Indus Civilisation** adile 1931 yılında basılmıştır. Bu hususta şu eserlerden de istifade edilebilir: **René Grousset**, *Histoire de l'Extrême-Orient*, T. 1, pp. 3 — 5; **P. Masson Oursel** ..., *L'inde Antique et la civilisation Indienne*, pp. 23 — 24; **Ananda K. Coomaraswamy**, *Indian Art and Archeology*.

(2) Hıristiyan dininin kuruluşunda “yaratıcı söz”, yahut ikinci Allah itikadının ehemmiyetine dair bakınız: **A. Hilmi Ömer**, İsa meselesi, S. 21 — 22.

(3) Samî dinlerdeki tufan hikâyesinin Sumer’lerden alındığına dair bakınız: **A. Hilmi Ömer**, Sumer dininin Babil, İbranî, İslam dinlerinde ki tefsirleri: **Tufan hikâyesi**. Darülfünun ilâhiyat fakültesi mecmuası, 1 teşrin, 1932. sayı: 23, S. 53 — 64; 1 kânun 1932, sayı: 24, S. 33 — 45. Bu hususta ve diğer Türk kabîlelerinde tufan hikâyesi hakkında daha ziyade malûmat almak için «**Kur’anda halk hikâyeleri**» adlı eserimize müracaat edilmelidir.

(4) Türk “**Nine hanım**”,ın eski dünyanın muhtelif milletlerindeki geniş ibadeti için bakınız: **A. Hilmi Ömer**, “**Eski dünyanın büyük bir Türk Allahı**”, 12 ve 22 birinci teşrin Milliyet gazetesine.

I

HİNT DİNLERİ TARİHİNİN BÜYÜK DEVİRLERİ

Siyasî tarihi gibi, dinler tarihinde de, mühim hâdiselerin, dinî metinleri, felsefî ve dinî mezhepleri, müesseseleri; abideler, mevsuk vesikalar, bulunmadığı için, tarihlendirmek güçtür. Bunları çok eski zamanlara kadar götüren Hintlilerin an’anelerini kabul etmeğe imkân yoktur. Garp bilginleri ise, çok ihtiyatlı, fakat kolay yanılır bir piresibe göre, Hintlilerin an’aneyeye dayanan

tarikhlerini daha yakın vakitlere indirmişlerdir. Bunun için hakikat çok defa, biri tamamen keyfi, diğeri de pek ihtiyatlı davrandığından dolayı kusurlu olan bu iki müfrit idda arasında bulunmaktadır. Bununla beraber, hindistanın siyasi ve dinî hâdiselerini tarihleyenlerin, Hintliler değil, garp bilginleri oldukları muhakkaktır. Vakaları tarihlendirmek hususunda, Yunan ve Çin kaynaklarına, bilhassa orta Asyada yapılan arkeoloji ve dile ait keşiflerden de istifade edilmiştir. Fakat bütün bunlara rağmen burada, İslâm dininin tarih başı tuttuğu hicret gibi, kat'î vakalara dayanılmaz. Hindistanda bir hâdise yahut bir kitabı 100 hattâ 200 yıllık ihtimal ile de olsa, tahmin edebilmek bir muvaffakiyet sayılır.

Takriben ilk tarihler, *İskender*, *Candragupta*, (Sandrocottus) ve hususile milâttan önce 262 yılında Budda dinine girmiş olan büyük imparator *Açoka*'nın bu dini yaymak maksadile Hindistanın her tarafında kayalar, sütunlara, mağaralara yazdırdığı kitabelerden başlamaktadır (1). Bununla beraber, bu kitabelerde ki astronomiye ait malûmattan istifade edilerek, en eski tarihleri tesbit etmek teşebbüsleri müsbet neticeler vermemişlerdir.

Yukarda kısaca gösterdiğim sebeplerden dolayı, Hint dini ve edebiyatını tarihlendirmek için pek nisbî olan şu esaslara güveniyoruz: (1) Metinlerde kullanılmış dillerin az çok eski, az çok ileri olmalarına. (2) Yeni metinlerin, daha eski-

lerinden iktibaslarına, daha eski olanlardan bahsedişlerine. (3) Muhtelif metinlerin yazdığı yahut ima ettiği vakaların tetkiklerine.(4)Bizzat Hintlilerin yükarıda söylediğim prensibe göre an'anelerine.

Bununla beraber, tarih işi, büyük ihtilâfları mucip olmuştur: Hindistanın ilk dinî verimi olan *Rig-Vêda*'yi, bu dinin en ziyade selâhiyettar âlimlerinden biri sayılan *Winternitz*'in milâttan 3000—4000 yıl önceye koymasına karşı, bilginlerden çoğunun fikri, bu edebiyatın milâttan 1500 1800 yıllarından öteye çıkmıyacağı merkezindedir. Bu da, tarih meselesinde bilginler arasında birbirlerine nekadar zıt, birbirlerinden nekadar uzak olan tahminler yürüdüldüğünü gösteren tipik bir misal olarak alınabilir. Biz burada tabiatile,bu kadar zıt fikirlerin ileri sürülmesini mucip olan sebepleri münakaşa ederek bu meselenin nihaî surette halledilmesini üzerimize alacak değiliz. sadece, dinî vakalar hususunda, umumiyetle en ziyade kabul edilmiş olan, en melhuz sayılan tarihleri, biz de kabul edip, o suretle tarihleyeceğiz.

Bütün bunlardan dolayı, Hintlilerin dinler tarihinde,birbirlerinden kat'î olarak ayrılmış devirlerden bahsedilmesine imkân yoktur. Çünkü,faraza Budda dini kurulup, ilerlerken, *Vêda*'lara ait an'aneler büsbütün kaybolmamıştır. Bunun için Hint dinlerinde sıraya koyacağımız vak'alar, birbirlerinden alâkaları tamamen kesilmiş devirler değildir. Fakat zaman itibarile biri ötekisin-

den sonra geʔmiş olan dinî sistemlerdir. Burada Hint dinleri, felsefeleri, mezheplerinin kronolojisi, bu metoda göre, sıraya konmuştur.

Bibliyografi

(1) “**Açoka**,” milâtdan önce 264 denı 228 yahut 227 yılına kadar, imparatorluk etmiştir. Hindistanda Budda dinini yaymak için, mukaddes kitaplardan aldığı parçaları, kayalara. sütunlara, mağaralara yazdırmıştır. Bu kitabelerden 35 i bugüne kadar gelmiştir.

Hindistanın tarihi olmadığına dair bakınız:

Sylvain Lévi, l’inde et le monde, p. 13, 106, 1926; **Bouglé**, Essai sur le Régime des castes, p. VII; **L. de la Vallé-Poussin**, Indo-européens et indo-Iraniens, p. 108—118.

II

VÉDA’LAR DİNİ

Mukaddes metinlerinin adından dolayı; Hint dinleri tarihinin ilk zamanlarına, Vêda’lar devri denilmiştir. Vêda, “bilgi”,, bilhassa dinî bilgi, demektir. Vêda’lar dört mecmuadır.

I. Rig-Vêda :

Vêda’ların en mühimi olan **Rig-Vêda**, eski menkıbeler, eksik destanî şarkılar kırıntılarından, büyü ve lirik şiirlerden, sonraları bir araya toplanmış ilâ-

hiler mecmuasıdır. Hepsi 1028 parça tutan bu ilâhiler on kitaba (**Mandalâ**) ayrılmışlardır. **Rig Vêda**, ilâhiler bilgisi, demektir. Bu ilâhilerden çoğu, ayrı ayrı Allahlara, yahut Allahlar zümresine hitap edilmiştir. **Rig Vêda**'daki kitaplardan en uzununu olan **I** ve **X** inci kitaplarda **191** ilâhi vardır. En kısa kitaplarda ise, **43** ilâhi bulunmaktadır. Her kitapta bulunan ilâhiler, Allahlara göre, önce **Agni**, sonra **Indra** daha sonra Allahların hepsine birden hitap etmek suretile sıralanmışlardır. İki, üç beytten² ibaret kıt'alardan başlayarak, elli beyte çıkan ilâhiler vardır. İlâhilerde, yazarların adları yoktur. **Rig-Vêda**'nın **VIII**, **IX** inci kitaplarındaki ilahiler, aşağıda anlatacağım, **Soma** kurbanına mahsustur. **X** inci kitabın ilâhileri felsefî ve büyüye aittir. Bu ilâhilerde, iptidaî bir dinin, iptidaî bir san'atle ifade edilmiş galeyan ve heyecanları görülemez. Bu ilâhilerden çoğu, kurban münasebetile okunmak, çağırılmak maksadile, yahut hamî hükümdarlardan caize koparmak için yazılmışlardır. Bu düşünceler ilâhilerde gayet açık olarak anlatılmıştır. İlâhilerden bir kısmı da, basma kalıp cümleler içinde, nazmedilmiş olan taklitlerin taklidi olan şeylerdir. Bununla beraber, aralarında yüksek dinî duyguyu ve şairlik kudretini gösterenleri de yok değildir. Sonraki tarihlerde yazılmış olanlarda felsefî düşüncüler de vardır. İlâhiler yazar şairler, düşüncelerini bazan ilâhî ilhama isnat etmişlerdir. **Vêda**'lar devrinin sonlarında ise, **Brahman**'lık, bütün bu edebiyatı bir Vahy, Allahların bir tebliği olmak üzere kabul etmiştir.

Rig-Véda, **Véda**’ların en eski kısmıdır. Hindistana dair, her mühim Kronoloji mes’elesinde olduğu gibi **Rig-Véda**, daha umumî olarak **Véda**’lardaki muhtelif kısımların Kronolojisi hakkında bilginler arasında fikir birliği yoktur. **Rig-Véda**’yı tarihlendirmek için yapılan muhtelif teşebbüsleri, bu hususta dayanılan muhtelif miyarları burada anlatmaya imkân yoktur, Fakat bu hususta umumiyetle kabul edilmiş olan esas şudur : **Rig-Véda** da, Hindistanın en bariz hususiyetlerine dair imalar yoktur : Coğrafya adları bugünkü Efganistan ve Hindistanın Pencap eyaletindedir. Nehirlerden — Kubha — şimdi : **Ca-boul** —, Pakthas — şimdi : **Pakthum** —, Gumal — şimdi : **Gomati** — Svastu — şimdi : **Svat** —, Krumu — şimdi : **Kurran** —, ile **Sindhu** yahut **İndus** nehirinin bütün ayaklarının adları, **Rig-Véda**’nın, ilk dokuz kitabında vardır. Bu kitabın bildiği hayvan ve nebatlar da, bu mintakalara aittir. Kaplansız, filsiz, maymunsuz bir Hindistan düşünülebilir mi ? Bununla beraber **Rig-Véda** da bir defa bile kaplanın adı geçmez. Filden şöyle böyle bahsedilmiştir. Hindistana mahsus meşhur **Nyagrodha** ağacını ise hiç bilmez. Hintlilerin başlıca yiyeceği olan **pirinç**, **Véda**’lar şairlerine meçhuldür. Daha garibi, sonraları dinî hayatın kaynaklarından biri olmuş olan **Gange** nehrine, oda dolayısıyla bir defa ima edilmiştir. Bunlara mukabil, asil vatani **Baktriya**na olan ve Hindistanda Pencap’dan daha aşağıda görülmeyen deve-den, sık sık bahsedilmiştir. Bütün bunlardan çıkan nitece, bu mukaddes metinlerin en eski kısımlarının

Efganistan ve Pencap da yazılmış olmaları, yani milâttan önce 1400—1500, yahut kısa tarihe göre 1100 yıllarından daha eski olamayacaklarıdır.

II. Atharva-Véda :

Her ne kadar, bu mecmua sonraki tarihlerde yazılmış ise de, adı dahi gösterdiği gibi, içindeki esaslı fikirler, eskidir. **Atharvan** — Avesta, da **Atars** — ateş rahibi, büyücü, demektir. **Atharva-Véda**'nın tam ve en eski adı olan **Atharvângirasah**, **Atharvan**'lar ve **Angir**'ler demektir. Birinciler iyi; ikinciler, yıkıcı, öldürücü, kara büyüler yapan rahiplerdir **Atharvan**'lar, hastalıkları iyi eden, felâketlere karşı koruyan .., büyüler yaptıkları halde, **Angir**'ler düşmanlara, rakiplere, hastalıklar, felâketler getiren büyülerle meşgul olurlar. Bundanda anlaşılacağı veçhile, **Atharva-Véda**, büyüye ait düsturlar, bilgilerden toplanmış bir mecmuadır. Hepsi 731 kadar tutan ilâhiler, 20 kitaba ayrılmıştır.

Atharva-Véda, umumî heyeti itibarile, **Rig-Véda** dan daha sonra yazılmıştır. Burada kaplandan bahsedildiği gibi, ilâhilerde de **Brahman**'lar, şerefleri, menfaatleri sık sık geçer. X ucu kitabın son ilâhisi, "bir Brahman'a inek verenin her şey kazanacağını," yazıyor ki: Bu bize **Atharva-Véda**'nın yalnız Brahman'ların kaleminden geçtiğini değil, cemiyette nüfuz kazanıp, yükselmeğe başladıklarını dahi anlatır. Bununla beraber, halk itikatlarında derinden yerleşmiş pratik'ler ve inanışlar da bu mecmuada yer bulunduğu dolay, **Ring-Véda** kadar eski olan yerleri de vardır.

III. Sâma-Véda :

Sâma-Véda, diğer Véda'lardan ziyade, kurban münasebetile söylenen ilâhiler içindir. Bu ilâhileri aşağıda söyleyeceğim, **Udgâtar** sınıfına mensup rahipler okurlardı.

IV. Yajur-Véda :

“Kurbana ait düstürlar bilgisi,, demektir. Aşağda söyleyeceğim **Adhvaryu** sınıfına mensup rahipler, kurbanın muhtelif safhalarında yapacakları işler, söyleyecekleri şeyler için istifade edilmek üzere dinî merasim ve talime mahsus el kitaplarından alınmış, parçalardır. **Adhvaryu**'lar, bu metinleri kurban esnasında alçak sesle, yahut mırıldanarak okurlardı. Bunlar bazen «**Agni**, senenin için» yahut **Indra**'ya selâm...» gibi kısa münacatlar, dualar, **Soma**'yı satın almak için, verilen inek hakkında kullanılmış nihayetsiz, sıfatlardır.

Yajur-Véda, **ak** ve **kara**, olmak üzere iki mecmuadır. Dil ve ifade noksanlarından anlaşıldığına göre **kara** daha eskidir. Kara (**Krsna**), denmesinin sebebi, içindeki düsturların sistemsiz olarak tefsirler yahut **Brahmana**'larla birbirine karışmış olmasından dolayı «karışık, muğlak» olmasındandır. **Kara Yajur** Véda'yı dört büyük tefsir mektebi okuttuğu için bu mekteblere mahsus dört tefsir kitabı vardır ki şunlardır :

Taittiriya-Samhitâ, Maitrâyanî-Samhitâ, Kâthaka-Samhitâ, Kapisthala-Kâtha-Samhitâ. Bu sonuncusu parçalar halindedir.

Ak Yajur-Véda **Yājñavalkya Vâjasneya**, adındaki meşhur âlim ve müfessiri üstad tanıdığından, **Vâjasaneyi Samhitâ** diye maruftar. Yajur-Véda'nın, esas itibarile birbirlerine çok benzeyen biri **Mâdh-yandina**, diğeri **Kanvâ** mekteplerine mahsus iki nüshası vardır. Vâjasanayi, de yalnız düsturlar bulunur.

Tertibi açık ve sistematiktir. Hepsi kırk fasıl tutar. Son onbeş fasıl, daha yenidir. Bununla beraber, hepsi **Rig - Véda** nın **X** inci kitabındaki fikir-lere bağlı bulunmakla beraber, mistik mahiyetlerle **Upanishad** ların nüfuzunu anlatırlar. Daha eski olan kısımlarda, çok eski ayinlerin izleri, folklorü alâkadâr eden malumat bulunmaktadır. Burada bahsedilmiş olan hükümdarı takdis, baygir kurbanı gibi âyinler için, aşağıda görülecek **Çatapatha - Brahmâna** da geniş malûmat verilmiştir.

Yajur - Véda da, dinle münasebeti bulunmamakla beraber, cemiyetin yaşadığı devir hakkında kıymetli şeyler vardır : Araba, araba yapan ustalardan, kuyumculara kadar her türlü san'atkârlardan bahsedildiği gibi, **Brahman** ların henüz imtiyazlı bir sınıf değilse bile, bir cemaat kurduklarını öğrenmekteyiz. Yajur - Véda da ilençler, yahud büyü düsturları, yüksek bir ruh taşıyan dualarla karışmışlardır. Yine burada, hintliler için mistik büyük bir kıymeti olan **Om** lâfzı gibi hecalar vardır. Zaten bu devrin zihniyetine göre, her hareket, her alâmet, ifşa edilmiş bir hareket ve alâmetin, her şey gizli bir kuvvetin sembolünden başka bir şey değildirler. Her kelimenin, gizli bir manası vardır. En hakiki duaların

bile faydasız oldukdan başka tehlikeleri oldukları zamanlar vardır. Başka türlü telâffuz edilmiş bir kelime, değiştirilmiş bir hareke, yahud harfi yanlış çekiş, büyülu kuvvetleri okuyanlar üzerine boşaldabilir. Fakat “usulu dairesinde bilenler,, **Evamvid**, mevzuları yahud mukaddes düsturların senbolizmini, mistikliğini bilerek, tabiatın üstündeki kuvvetleri, korkusuz, tehlikesiz kendi menfaatlerine, düşmanlarının zararlarına kullanabilirler.

III

BRÂHMANA’LAR

Brâhmana — Les Brahmanas — , védalar’ın bildirdiği “kurbanlar bilgisini,, izah ve tefsir eden kitaplardır. Kurban edilirken, âyini idare etmekle mükellef olan Brahman’lar ile diğer rahiblerin okudukları düsturlar, ilâhilerin muhtelif mensikî hareketler, işaretleri arasındaki münasebetleri izah etmek için Vêda âlimlerinin yazdıkları bu risalelere *Brâhmana*, “şerhler, izahlar,, adı verilmiştir. Bir mesele hakkında tefsire dair bütün münakaşalara, *Brahman* mekteplerinin okutdurdukları mecmualara da *Brâhmana*, denir.

Yukarda söylediğim *kara Yajur - Vêda* nın metinlerini izah ve tefsir eden fıkralar, ilk *Brâhmana* lardır. Bunlarda dil, fikirler, *Vêda*’lar devrindekine nisbetle, hayli ilerlemiştir.

Dinler Tarihi — 2

Brâhmana'lar mensurdurlar. Vakıa, *Vêda*'larda da mensur yazılar bulunursa da, fakat bunların umumî heyeti şairânedir.

Brâhmana'larda, Hindistan'ın geçmişi, eski âdetleri, bir felsefenin kuruluşunu gösteren çok malûmat vardır. *Brâhmana*'lar, eski menkibeler, coğrafi ve tarihî kaynak olmak itibarile tükenmez bir hazine bulunmasına rağmen, adeta mantıkla alay eden, yapma olduğu kadar ince ve hurda izahlar ve tefsirlerle de doludur. İştirak ve münasebetleri olmıyan şeylerin, hâdiselerin birbirleriyle bir tutulması, ifrata kadar götürülmüş bir sembolizm, diğer taraftan herşeyi birliğe vardırmaq için sarfedilmiş gayret, felsefî olmak yolundaki bir tefekküre, fakat henüz kaba taslak bir halde bulunan ilk tecrübeleri göstermektedir.

Bu şerh ve tefsir edebiyatı büyüdükçe, aynı meselelere dair yeni risaleler yazıldığı için her *Vêda*'nın bir, bazan birçok *Brâhmana*'ları vardır. Bugün bile henüz yazma halinde duran *Brâhmana*'lar bulunmaktadır. Fakat şimdi söylediğim gibi, burada geçen her mesele usanç verecek kadar tekrar tekrar tefsir edilmiş oldukları için, bu el yazmalarında, şimdiye kadar bilinmiyen yeni bir şey bulunacağı pek beklenmemektedir.

Brâhmana'ların en mühimi ve aynı zamanda en yenisi, *ak Yajur-Vêda* nın, *Çatapatha-Brâhmana* "Yüzyolun — kurbanı mı? — tefsiri," adını

taşıyan tefsiridir. Bu kitab M. Ö. V inci asra aiddir.

Çatapatha'dan kurbanda ait teknik bütün vazifeleri yapan rahipler, *Adhvaryu*'lar istifade ederlerdi.

Her Vêda'ya aid Brâhmana'lar şunlardır :
Rig - Vêda : *Aitereya* ve *Caushîtaki* - *Brâhmana*
Atharva - Vêda : *Gôpatha* - *Brâhmana*, "ineklerin yolu,,. Sâma - Vêda : *Tandya* ve diğer mecmualar. Yajur - Vêda'nın Brahmanası ise, yukarda söylediğim gibi, ilâhiler ile mensur izahlar ve şerhler bir arada bulundukları, birbirine karışmış oldukları için, gene kendi içindedir. Ak Yajur - Vêda : *Çatapatha* - *Brâhmana*.

IV

ÂRANYAKA'LAR LES ÂRANYAKAS

İmtiyazlarla birlikte kurulan rahipler sınıfı, cemiyetteki diğer sınıflara karşı yüksekliğini, *Brâhmana* larda daima anlatmıştır. Fakat erkenden layiklerde, din âlimleriyle mübahaselere karışmaya başladıklarından ortaya yeni fikirlerin çıkmasına sebep olmuşlardır. Hatta rahipler arasında bile, ibadet ve ibadet için Allahların mümessilleri gibi davranan rahiplerin bu salâhiyetlerini inkâr eden, serbest fikirli kimseler çıkmış, kendilerine başka kurtuluş yolu, zihinlerini daha

iyi tatmin edecek başka esaslar aramışlardır. İşte çok kuvvetli olduğu görünen bu hareketin verimleri, *Âranyaka*'lar, yani "ormanda düşünüşler,, ile, mahdud talebeye öğretilen "gizli dersler,, *Upanishad*'lardır.

Brâhmana'lar ile *Âranyaka* ve *Upanishad*'lar arasında keskin bir ayrılık yoktur : Bu sonuçlar, önce birincilerin içerisinde idiler. Ormanın büyük *Âranyakası*, *Brhad - Âranyaka*, yukarıda söylediğim, *Çatapatha - Brâhmana* da dahildir. *Âranyaka*'larda zamanla, *Sûtra*'lara, diğer taraftan *Upanishad* adını almış olan *Âtman*, mutlak, hakkında serbest düşünceli talimlere ayrılmışlardır.

Âranyaka'lar *Gange* vadisi halkının, daima sevmiş oldukları, inzivaya çekilerek düşünmek, uzlet hayatının verimleridirler. *Brâhmana*'lar, asilâne yaşamak için, hayatın dört safha açramaya bölünmesi nazariyesini daha önce kurmuşlardı. Buna göre : Birinci bölüm, *Brâmacârin*, yani bir *brahman*, bir muallim yanında okumak devresi idi. Bu devirde talebe, hocasına karşı mutlak bir itaat göstermek, hizmetçi gibi hizmet etmek, hocası için yiyecek dilenmek mecburiyetindedir. Buna mukabil, *Vêda*'lardaki ilâhileri ezberleyinceye kadar, hocasına tekrar etmesine müsaade edilmiştir. *Vêda*'ları öğrenen, talebelik hayatını bitiren bir talebe, muallimine bir hediye vererek duasını aldıktan sonra evlenmek, bir aile kurmak için evine döner. Aile başı olduğu

bu devir, dinî ve içtimsî faaliyetlerle geçer : Aile başı olmak dolayısıyla üzerine düşen her vazifeyi yapar. Çocuklarını büyüterek evlendirir. İşte bundan sonra, isterse تنها bir yere çekilip, yalnız Allahlara ibadet etmekle vakit geçirir. İsterse, varlık, kurbanın mistik meselelerine dair düşünmek üzere dünya işlerini büsbütün bırakabilirdi. Hatta bazan bu *Vânaprastha* “ormanda yaşamak,” bile kendisini tatmin etmemeğe başlar, yahud son günlerinin yaklaştığını sezererek artık ibadet etmeği bırakır, yalnız *mutlak* ile birleşmeği düşünmeğe koyulurdu. Böyle bir münzeviye *Samnyâsin*, “her şeyi bırakmış,” denilirdi. Bazan da bu gibiler, zahidâne gezginci bir hayat geçirirler, mukaddes yerleri ziyaret ederler, yahud Himalaya’daki manastırlardan birine kapanırlar, nihayet her şeye karşı lâkayd ve duygusuz açlık, yahut yorgunluktan bitap düşmek suretile intihar ederlerdi.

Manastırlar, çok defa, şehirlerden uzaklarda kurulmuş, küçük koloniler halindedir. Bu gibi manastırlarda yerleşmiş dindarlığı, hikmetile şöhrret kazanmış bir mütefekkir, kendi derslerini dinlemek, riyazetler ve çilelerine iştirak etmek için yanına gelen talebelerle bir mektep kurmuş olurdu. Buralarda okutulan dersler, *Âranyaka* ları, aynı zamanda aşağıda söyleyeceğim, *Upanishad*’ları meydana getirmişlerdir.

V

SÛTRA'LAR

Sûtra, *kılavuz*, *kaide*, demektir. Asırlar zarfında meydana gelerek, ağızdan ağıza geçen an'ana ile yürümüş olan düsturlara, *Sûtra* adı verilmiştir. Bunlar arasında mensike ait bulunanlara, umumiyetle *Kalpasûtra* denir. Bazılarıda, kurbanlar ile ifade edilmiş olan resmî ibadetin usul ve erkânını gösterirler ki bunlarda *Çrautsûtra*'lardır. Evdeki ibadetin kılavuzu, ilmihali olan diğerlerinin adıda *Grhyasûtra*'dır. Dindar bir Hintlinin nasıl yaşadığı *Sûtra*'lardan öğrenilebilir. Bir Hintlinin ana rahmine düşmesinden itibaren, ölünceye kadar, hayatının her safhası, her hâdisesi karşısında okuyacağı dualar, yapacağı âyinler, bu *Sûtra*'larda bulunur. *Sûtra*'lar, her nekader *Vêda* lar devrinden sonra kitaplar halinde toplanmış, hatta bazıları daha sonraki tarihlere ait bulunmuş olsalarda, yine çok eski bir zamanın hatıralarını saklamaktadırlar.

Ahlâka ait düsturları, hukukî vazifelere ait kanunları muhtevi olan *Dharmasûtra*'lar *Grhyasûtra*'lara bağlıdırlar. Cemiyette her sınıfın kendisine mahsus bir *Dharma*'sı vardır. Bu devrin ahlakî dediği işler, sınıfının, muhitinin, dinî, içtimai, mecburiyetlerine uygun olarak yapılmış şeylerdir.

VI

VĒDÂNGA

Brâhmana'lar, *Upanishad*'lar, mukaddes metinler sayıldıkları halde, *Sûtra*'lar böyle kabul edilmişlerdir. *Sûtra*'lar eşleri olan diğer kitaplarla beraber *Védânga*, *Vêda*'lara müteallik bilgileri teşkil ederler. Bu bilgiler ise, mensik, *Kalpa*'dan başka, fonetik, gramer, iştikak, vezin, yıldızlara dair bilgilerdir. Burada fonetik, daha ziyade ilâhilerin doğru okunmasını, hecelerini doğru teleffuz edilmesi manasına alınmıştır. Bu da çok mühimdir. Kurbanın makbul olması, öldürücü kuvvetleri ibadet edenlerin üzerine boşaltmaması için ilâhileri yanlış okumamak ve telâffuz etmemek lâzımdır. *Tvistar* (1) menkibesi bunu bize açıkça göstermektedir : Şeytan *Tvasta*, *İndra* Allah aleyhine büyü yaparken, âyının en mühim bir safhasında *İndraçatru* "İndra'nın düşmanı," diyecek yerde yanılarak *a* harfını çekip *İndraçatru* "İndra kendisinin düşmanıdır.," dediği için büyü kendi ayağına dolaşmış ve şeytanı derhal öldürmüştür.

Böylece pek erkenden, an'anaya göre beyitlerin umumî heyetle teleffuz edildiği *Samhita pâtha*; aynı beyitlerin kelimelere ayrıldığı *Pâdapâtha*, lar meydana gelmiştir. *Rig-Vêda*'nın *Pâdapâtha*'sı,

(1) *Çâtapâtha-Brahmana*, 1, 6, 3, 8 ff., *Taittiriya*, II, 4, 12, 1 ff.

Brahman'lık âlimlerinden biri olan *Çakalya*'ya isnad edilmiştir.

En eski fonetik mecmuaları, *Prâkçâkhyâ*'lar yani *Vêda*'ların muhtelif mektepleri yahut “şubeleri,”— *Çâkhâ* — nın teliflerine uydurulmuştur.

Nighanta'lar yahut manalarına göre tasnif edilmiş *Vêda*'lardaki kelimelerin listeleri, gramer kısmen de iştikaka ait eserlerdir. Bu eserlerde güç kelimelerin bir listesi yanında başlıca müteradifleri bulunmaktadır. Misal olmak üzere, “toprak,” başlığı altında, *Samhita*'larda kullanılmış 21 toprak kelimesi, 122 tane “yürümek,” fili vardır. *Nighanta*'ların meşhur zeyli, adından başka hakkında bir şey bilinmeyen, *Yâska* adında bir müellife isnat edilmiş olan *Nitrukta*'dır.

Bunlardan başka, ilâhilerin okunması için Vezin dahi bilmek icap etmektedir. İbadet, kurbanlar, yıldızların vaziyetine göre, muayyen devirlerde, ilk ve son bahar Solstis'lerinde (1) yapıldığı için, vezin ve yıldızlara dair risalelerde, pek çabuk meydana gelmiş olmalıdırlar. Fakat zamanımıza kadar gelebilenler, sonraki tarihlerde yazılmış olanlardır.

Sûtra'ların edebiyat noktai nazarından tetkiki, bunların *Brâhmana* ve *Upanishad*'lardan sonra meydana geldiklerini göstermiştir. *Brâhmana*'lar devri ise, milâttan önce, beşinci asırda, kapanmıştır. *Sûtra*'ların en eskisi olan *Kalpa-Sûtra*'nın V, yahut VI inci asırlarda yazılmış olması muhte-

(1) Gece ve gündüzün bir olduğu tarihler.

meldir. Sûtra edebiyatı yerini, bir çok ahlâki ve siyasî kitapları adlandırdığı anlaşılan ve didaktik mahiyeti haiz bulunan *Çastra* adlı risale'lere bırakmış, bu çeşit risaleler sonraki devrelere kadar, devam etmiştir. Bunlara mukabil, hikemiyat şeklini alan, hatta daha sonraki tarihlere ait kitaplara da, *Sûtra*, adı verilmiştir: Cinsî münasebetleri tarif eden meşhur *Kâmasûtra* “aşkın düsturları,, böyledir.

VII

BHÂSYA

Sûtra'lar ezberlenirdi. Fakat bunları lâyıkile anlamak için, daha fazla izahata, *Bhâsya tefsir*'lere ihtiyaç vardı. Bunların adına *Bhâsya* - *Vêda*'larda ki dilin hususiyetine karşı, umumî dil ile söylemek kelimesinden - denilmiştir. Bu tefsirlerin üslubu, *Sûtra*'lardan başkadır

VIII

VÊDA'LARIN ALLAHLARI

Sanskrit'cede, Allah fikrini en geniş manada ifade eden kelime, *div*, *dyu*, köklerinden gelen, *deva*'dır. Fiil halinde, *parlamak*, isim olarak, *gök manalarını veren bu kelimeler*, Allahları parlak

ve aydınlık saçan varlıklar olmak üzere gösteriyorlarsa da, *vêda*'lar dinindeki Allahların hepsi zarurî olarak, göğe ait değillerdir. *Rig-Vêda*'da, allahlarla beraber, onların düşmanlarını, hususile bir gurup Allahı göstermek için *Asura* kelimesi de kullanılmıştır. *Rig-Vêda* da *Asura*, umumiyetle Allahların vasıfları, lâkapları olarak kullanıldığı halde, bunun zıddı olarak sonraki *Vêda*'lar edebiyatında, *Brâhmâna*'larda münhasıran *deva*'ların düşmanlarını göstermiştir. Şuhalde kelimenin manası mühim bir değişikliğe uğramıştır. Bu değişmeyi izah etmek için ileri sürülen faraziyeleri, bu hususta kendi düşündüklerimizi, burada yazmaya imkân olmadığı için, bunu bu mes'ele hakkındaki ayrı bir tetkikimize bıraktık.

Vêda'ların ilâhiyatı, allahların sayısını 33 olmak üzere kabul etmiş, bunları gök *Vasus*, hava *Rudras*, yer *Âdityas*, mintakalarına ait olmak üzere üç guruba ayırmıştır. Fakat, hakikatte allahların sayısı bundan çok fazladır. Bunun için, bu sayının, daha ziyade Allahlar zümresini temsil ettiği anlaşılmalıdır. *Vêda*'lardaki bir ilâhî, 3339 Allahın *Agni*'ye tazim ettiğini söylüyor. *Vêda*'ların şairleri, kâinatın bir takım kuvvetlerle dolu olduğunu daima duydukları anlaşılmaktadır.

Vêda'larda, bütün Allahlara birden hitap etmiş ilâhîler de varsada, umumiyetle bu ilâhîler, bir, yahut bir çift Allahlar için söylenmiştir. Her ilâhî kendi Allahını yüksek ve eşsiz bir Allah olmak üzere tazim etmiştir. Fakat buna bakarak, *Max*

Müller’inde iddia etmiş olduğu gibi [1] *vêda*’ların “Tek Allahcılık,, *monothéiste*, bir fikir beslediği zan edilmemelidir. Bu duyğunun kaynağı, ilâhî varlığın tekliğinden ziyade, her Allah hakkında, dinî heyecanın yükseldiği galeyan ve bundan çıkan inhisarcılıktır. *Vêda*’lar dininin “tek allahcılık,, fikrinden ne kadar uzak olduğu, bütün resmî kurbanlardan hiç birisinin yalnız bir Allaha takdim edilmediğinden açıkca anlaşılmaktadır.

Vêda’lardaki Allahların şahsiyetleri hakkında açık bir fikir edinmek güçtür: İlâhilerde, her Allah için, yüksek olduğu söylenirken, diğer bir

[1] *Max Müller’e göre—History of Ancient Sanscrit Literature, p. 532. — Vêda*’lar dininde ibadet eden kimsenin, diğerlerini inkâr etmeksizin, yalnız bir allaha dua etmesi, diğer allahlara mahsus sıfatları da bu allaha isnat etmesinin sebebi, fikrinden bir allah geçirmesinden ileri gelmektedir. Bu suretle birçokları içerisinden alınmış olan tek bir Allaha ibadete “çok allahcılık,, *polythéisme* ne de *tek allahcılık* diyemediği için buna *hénothéisme* adını vermiştir. Halbuki *Max Müller* bu iddiasını isbat etmek uğrunda gösterdiği vakıalar, yalnız *Vêda*’lar dinine münhasırdır. Bu vakıalar, bütün dinleri kavrayacak bir tip meydana getirebilecek mahiyette değildir. Bu hareketi idare eden saik ise *Max Müller’in* zannettiği gibi, tek allahcılık duygusu değil, fakat ibadet edilen allahı hepsinden yüksek görmek isteyen dinî inhisarcılıktır.

çok Allahların sıfatları, mahiyetleri, vazifeleri, gördüğü işlerde buna isnat edilmiştir.

Vêda'lardaki Allahların, çok defa tabiatın alahları, yahut kuvvetleri, mümessilleri olduklarına dikkat çekilmiştir. Fakat bunu tabiata yakından alâkadar oldukları, tabii hâdiseler ile bu münasebetlerinin şairâne tasvirlerde açık olarak gösterildiği manasında anlamak, daha doğrudur. *İndra* tabii bir hadise olan yıldırım değildir; fakat yıldırımı atan *İndra*'dır. *Bizzat* kendisi, yağmur, güneş değildir. Yalnız yağmuru yağdıran, güneşi parlattıran, o dur. Buna mukabil, temsil ettiği unsurlardan ayırt edilmesi mümkün olmayan Allahlar da vardır :

Agni, ateştir. Muhtelif şekilleri altında da ateşden başka bir şey değildir. Allahların bazıları ise, mahiyetleri ve faaliyetleri itibarile, münhasıran tabiata da bağlı değildirler. Aşağıda görüleceği gibi, *Varuna*, taşıdığı sıfatlarla, kendi tabii mahiyetinden hayli ayrılmıştır. Bu vakıalar bize, *Vêda*'lar dininin, ancak uzun bir devir esnasında kurulmuş olduğunu anlatırlar.

Vêda'lardaki birçok Allahların, içi boş ve uydurma şeyler oldukları da görülmektedir. *Brihaspati* yahut *Brâhmânopati* "mukaddes düstur yahut bilgi sahibi," *Prajâpati* "mahlûkatın sahibi," *Vâstospati* "nehirlerin sahibi," *Kshetrasyapati* "tarlaların sahibi," *Cacîpati* "kuvvet sahibi," gibi adlar taşıyan bu gibi Allahlar, hiç bir hakikî yahut felsefî düşünceyi tazammun etmezler.

Şimdi, Vêda'ların başlıca Allahları hakkında kısaca malûmat vereceğiz :

İndra :

Vêda'lar dinin Allahları arasında **İndra** mühim bir yer tutmaktadır. Rig-*Vêda*'daki ilâhilerin dördte biri, bu Allaha aittir. Asıl kendisine mahsus olan ilâhilerden başka, diğer Allahların ilâhilerinde de 50 defa adı geçmektedir. **Arya**'lara, yerli halka ve taptıkları şeytanlara karşı muzafferiyet vermiş olan bu Allah'tır. Savaşlarda yağız atların çektiği arabaya binerek, silâhı olan, yıldırımını kullanır. Esmer renkli, saçlı ve sakallı, iri yarı bir adam olarak tasvir edilmiştir.

İndra'nın yaptığı büyük iş, suları kapatmış olan ejderha, **Vritra**'yı öldürmesidir. Bunun için **Soma** içerek sarhoş olan **İndra**, ejderha üzerine atılmış, korkunç bir boğuşmadan sonra, elinde taşıdığı yıldırımla ejderhayı parçalıyarak hapis ettiği suları kurtarmıştır. Diğer bir ilâhî de ise **Panès** "hasis,, le-rin elinden inekleri kurtardığı hikâye edilmiştir.

İlâhiler, çok defa **İndra** için "Allahların en büyüğü,, , "Gök ve yer yüzünde eşi olmayan Allah,, , Bazan da "Cihan hükümdarı,, demektedirler. Bu sıfatlar, **Varuna** hakkında da kullanılmıştır.

İndra hakkında gösterilen bu yüksek saygı, diğer Allahlar üzerine hakikî bir hâkimiyeti ifade etmezler: Yukarda da söylediğim gibi, ilâhilerin hitap ettiği her Allah, en büyük Allah'dır.

Varuna :

İndra, yanında *Vêda*'ların en büyük gök Allahlarından birisi, **Varuna**'dır. Bu *Vêda*'lara girmiş bir

Türk Allahıdır. Fizikî ve manevî nizamı — **rta** — idare eden **Varuna**'dır. Gök ve yer onun emrile birbirlerinden ayrılmışlardır. Güneşi parlatan, geceleyin aya ışık verdiren, yıldızları hareket ettiren, odur. Rüzgâr, **Varuna**'nın nefesidir. Nehirleri akıttıran, yeryüzünü yağmurlarla bereketlendirmek için bulutlara emreden **Varuna**'dır. Yeryüzünde geçen herşeyi, görüp, günah edenleri cezalandırır. Fakat tövbe edenlerin yalnız kendi günahlarını değil, babalarının işlediklerini de affeder. Günahlardan kurtulmak için, hepsinden önce bu Allaha yalvarılır, bu Allahdan ümit beklenilir. **Varuna**'ya hitap eden ilâhiler de, diğer ilâhilerin ancak nadiren vardığı, ahlâkî bir yükseklik vardır. Sonraki **Véda**'lar da **Prajâpati**, yaratıcı bir Allah olarak yükselince, **Varuna**'nın ehemmiyeti azalmıştır.

Mitra :

Véda'lar devrinde, ehemmiyeti ikinci derecede kalmış olan bir Allahdır, **Véda**'lar da yalnız başına, bu Allaha hitap edilmiş olan, hiçbir ilâhi, yoktur. Kendine daima, **Varuna** ile birlikte dua edilmiştir. **Mitra**, sanskritca da **dost**, **Avesta**'da **yemin ve sadakat**, manalarında kullanılmıştır. **Mitra**, Véda'lar da güneşin, faideli kuvvetinin ifadesidir. **Avesta** da ise güneş - Allah olan **Mithra**, milâtdan sonra **3, 4** üncü asırlarda Roma imparatorluğunda gayet geniş mikyasta yayılmıştı. **M. Meillet**, bu Allahın, içtimâî münasebetler, mukaveleleri idare eden ve koruyan, **mukavele**, Allahı olduğunu göstermiştir (1).

(1) MEILLET, Le Dieu Indo-Iranien, journal Asiatique, 1907, 143-159.

Agni :

Rig-Véda'nın büyük Allahlarından biri de, **Agni'**dir. Bu Allah için iki yüz ilâhi, vardır. Indra'dan sonra, en çok ilâhisi olan bu Allahdır. **Agni**, ateş demektir. Diğer Allahlar namına kesilmiş olan kurbanlarda da, bu Allahın tavassutuna müracaat edilmiştir : Mü'minlerin dualarını, yükselen alevler ve dumanlarile, gökteki yerlerine çıkarır. Fena ruhları yakan, günahları temizleyip, insanlara Allahların teveccühünü tekrar kazandıran **Agni'**dir. Bu mahiyetinden dolayı, **Varuna** istisna edildiği takdirde, ah-lâkî vechesi, diğer Allahlardan ziyade inkişaf etmiştir.**Agni**, Allahların rahibi, böylece rahiplerin Allahıdır. Her âyini bilen, doğru yapan, odur. Her bilgiyi bilen bir kâhin'dir. İnsanlara hikmeti, o vermiştir. İnsanların dostudur. Her evde, bir misafirdir. Kendisine ibadet edenlere bakar ve onları korur. Fena büyüleri haber verip, müminleri tehlikeden kurtarır. Ev ve baraka, saadet, çocuk, rahat ve huzur verir.

Rig-Véda'daki ilâhîlerde, şailerin sevgili bir mevzuu, **Agni'**nin doğumlarıdır : Ormanlarda uyur. Kurban eden kimse, odun parçalarını birbirine sürtdüğü vakit, uyanır. Güneşte oturur, gün doğmadan önce, güneşi çağırıp parlatır. Gökteparlıyan Ağni'dir. Ateşi doğuran ormanları büyütüp kuvvetlendiren sular olduğu için, Agni, sulardanda doğar. Bundan başka, gökteki sulardan da, şimşek olarakta doğar. Bu Al-laha, tereyağlı takdim edilir.

Orta Asya Türklerinin **Ateş** hakkında besledikleri derin hürmet ve bu husustaki tasavvurlar, Zerdüş

dini dahi dahil olduğu halde, diğer dinlere de girmiştir. Burada da Türk tesiri açıktır [1].

Soma :

Rig-Véda'nın IX ncu kitabındaki **140** ilâhî, **Soma**'ya mahsustur. Aşağıda bildireceğim gibi, Allahlara içki olmak üzere **Soma** adını taşıyan bir otun özüle yapılan bu kurbanın kendisi, aynı zamanda en mühim Allahlardan biri olmuştur.

Indra Allahın, ancak **Soma**'nın verdiği cesaretle ejderha **Vritra** üzerine hücum ederek parçaladığını yukarıda söyledim. Allahlara kuvvet ve cesaret veren bu içki de büyük bir savaşçı, kahramanların kahramanı, ilelebet muzaffer, bir ilâhtır. Bu ilâhî içkinin kudreti hudutsuzdur. Müminler onun sayesinde Allahların merhametini kazanırlar. İbadet edenlerine, inekler, arabalar, beygirler, para... her türlü nimetler ih-san eder.

Açvin'ler :

Rig-Véda'nın başlıca Allahlarından biride **Açvin'**lerdir. **Rig-Véda** da bir ilâhî, sabahı şöyle tasvir etmektedir : “Yer yüzünde ateş yandı. Güneş yükseliyor. Parlak seher, aydınlık saçıyor. Ey **Açvin'**ler, siz de arabanızı hazırlayınız. **Savitar**, uzakda hayatı uyandırmıştır..., Bu ilâhî, Açvin'lerin -iki kardeş-tirler- beygirleri olduklarını anlatmaktadır. **Açva**, beygir kelimesinden gelen adları, süvari olduklarını da anlatmaktadır.

Bu Allahların, aslında hangi tabii hâdiseleri şahıslandırdıkları bilinmiyor. En eski Hintli müfessirler, bu

[1] SİR PERCY SYKES, A History of Persia vol. I. p. 110.

Allahlar hakkında muhtelif tahminlerde bulundukları gibi, yakın zamanların bilginieri de bir takım faraziyeler ileri sürmüşlerdir. Yukardaki ilâhi, bunların sabah ve akşam, yıldızlarla münasebetlerini gösteriyor. Bu Allahlar, çok defa **nâstaya** “Hakikat,, lâkabını taşımaktadırlar.

Açvin’ler, kara ve denizlerde felâkete düşenlerin imdadına koşan, bilhassa ilâhî şifalar ihsan eden, körleri iyi eden, Allahlardır. Bir çok mucize göstermişlerdir. İnsanları çok severler. Onlara merhamet ve şefkat gösterirler. Yunanlıların dioscure-**Dioskouroi**- larile münasebetleri çoktur. (1)

Rita :

Varuna ile yakından münasebeti olan **Rita**, “düzen, nizam,, demektir. Cihanı kavrayan bir düzenin, muhtelif görünüşleri, Vêda’lar devri zihniyetinde birbirlerinden ayrı olmıyan, yekpare bir düzendir.

Tabiatın, içtimaî yaşayışın, mensikin düzenlerini temsil etmektedir. Vakıa bu düzen, doğrudan doğruya **Varuna**’nın emrile oluyorsa da, arasıra **Rita**’da bir varlık sahibi olarak buraya girmektedir. Bununla beraber, **Varuna**’dan ayrı bir şahsiyeti yoktur.

Dyaus :

Parlak gök, Allahıdır. Bu kelime, **Zeus** ile birdir. Fakat Vêda’lar dinindeki vaziyeti, **Zeus**’un Yunan dinindeki yüksek yerine benzemez. Vêda’larda yalnız başına kendisi için ilâhi yoktur. Dyaus, çok defa,

(1) **Açvin**’ler ve **Dioscur** ile **İsâ** arasındaki münasebetler için, *Hristiyan dini* hakkındaki eserimizde kâfi derecede malûmat verilecektir.

„yer,,**Prthivî** ile karı koca münasebetine - gök, baba; toprak,anne olarak konmuştur. **Usha** - seher- **Açvin'** ler **Sûrya** - güneş - ve diğer Allahlar,çok defa **Dyaus** in çocukları sayılmışlardır.

Usha :

Penbe fecir : Dyaus'un kızı, fecir Allahı'dır. **Rig-Vêda'**da sık sık münacat edilmiş tek kadın Allah, budur. Her sabah gelinlik elbisesini giyip kendisine koca aramak üzere çıkan genç ve güzel bir kız olarak tasvir edilmiştir. Onun çıkışı, sabaha bir işarettir. Sabahın aydınlıkları kendisile beraber parlak. Gökte kıvılcım saçan arabasına binerek, güneşe yol açar. İşte ozaman yeryüzünde hayat uyanıp, kuşlar yuvalarından çıkarlar, mihraplar, ocaklarda, ateşler yanmaya başlar. İnsanlar yiyeceklerini kazanmaya, rahibler, ilâhilerini okumaya, kurbanlarını kesmeğe başlarlar.

Sûrya :

Gökte görünen, güneş'dir. Seher vaktinin kocası'dır. **Varuna'**nın kendisine hazırladığı yoldan, çok hızlı koşan yedi beyğirin çektiği arabasında geçer. Bazan, kırmızı büyük bir kuş gibi, gökte uçtuğuda tasvir edilmiştir. İnsanları vazifelerini yapmaya teşvik eden ve işlerine gönderen, hastalıkları iyi eden, fena ruhların sebep oldukları korkunç rüyalardan kurtaran, **Sûrya'**dır. Gözü ve kudretetinden çok defa bahsedilmiştir. İnsanların günahsız olduğunu, **Mitra** ve **Varuna'**ya bildiren, bu Allahdır.

Savitar :

Adı, “teşvik eden, kaldıran, götüren,, demek olan bu Allah, güneşin canlandıran faaliyetini temsil et-

mektedir. Allahlara ölmezlik, insanlara uzun ömür veren, bu Allahdır. **Rig-Véda**’nın en meşhur ilâhileri bu Allaha hitap etmiştir.

Vâta, Vâyu :

Rig Véda’da ehemmiyeti ikinci derecede olan rüzgâr Allahlarıdır. **Vâyu**, başlıca **İndra** ile birleşmiştir. **Vâta** - Sanskritce **Vâ**’dan - rüzgârın kendisi olduğu halde, **Vâyu** daha ziyade rüzgâr kuvvetini ifade ettiği anlaşılmaktadır. **Vâtu**, yağmur **Parjanya** Allah ile münasebete konmuştur.

Rudra :

Véda, ların en eski Allahlarından biri olan **Rudra**, bir türk Allahıdır. **Rig - Véda**, daki ilâhilerinden, güzelliği, kuvveti, iyiliği, en müessir ilâçlarla hastaları iyi etmek kudreti, merhameti, ulucenabı, sena edilmiştir. **Çiva** adıyla mahiyetini muhafaza ederek zamanımıza kadar gelebilmiş olan bir Allahdır. Allah **Prajâpati**, kendi öz kızı ile cinsî münasebette bulunmakla itham edildiği vakit, bunu şiddetle cezalandırmak isteyen Allahlar, kendilerinin en dehşetli taraflarını bir yığın yapmışlar, bu yığından **Rudra** çıkmıştır. Fakat **Prajapati**, **Rudra**’dan çok sonraki bir zamana aid sima olduğu için, **Brâhman**’lık menkibesinde tarih yanlışlığı bulunduğu açıktır. Bununla beraber, **Rudra**’nın sonraları müt-hiş ve intikam almayı sever bir Allah olarak kabul edildiğini göstermesi itibarile, bu menkibenin ehemmiyeti vardır. Vahşi bir avcu telâkki edilen **Rudra**, maiyetinde bulunan bir alayla yeryüzüne atılıp, kendisine mukavemet etmek isteyenleri attığı oklarla

öldürür. Fakat **Rudra**'ya ibadet edenler, bu Allahda teselli bulup, neş'e içinde yaşarlar. Bundan dolayı, müminleri evlerini ziyaret edib kendilerini korumasını, hayvanlarını öldürmemesini yalvarırlar. **Rudra**, doktorların en muktediridir. Belki bin çeşid ilâcı vardır. Bu ilâçlarla müminlerini yüz yıl yaşattığına inanılır.

Marut'lar bu Allahın çocuklarıdır.

Bu Allahın, önce fırtına Allahı olduğu düşünül-müştü. **Oldenberg** ise, dağlar yahud ormanlar Allahı olduğunu göstermiştir (1).

Marut'lar :

Rig - Vêda'da otuzdan ziyade ilâhileri vardır. Rüzgâr yahud fırtına Allahlarıdır. Adları “yağmur yapanlar,, manasına gelmektedir. Yağmurlar, yer yüzüne düşen terleridir. **Indra**, ya ejderha **Vritra** ile savaşında bu Allahlar da yardım etmişlerdi. Gürleyen rüzgârlarla gelen bu Allahlar, önlerindeki ağaçlar ve ormanları korku içinde baş eğdirirler. Güneşin gözünü yağmurla kapatırlar.

Pûshan :

Güneşin, bolluk veren kuvvetini şahıslandırdığı zannedilen **Pushan** “refah verici,, başlıca çobanlığa ait bir uluhiyet olarak görünmektedir. Bu Allah da bir Türk Allahıdır. İneklere süt veren, hayvanları çukurlara düşmekden koruyan, yerlerine salimen getiren bu Allahdır. Yolları bilir. Yolcuları vahşî hayvanlar, ve hırsızların ellerine düşürtmez.

İlâhî san'atkâr, bundan dolayı san'atkârların ustasıdır. **Indra**'nın kullandığı yıldırım, Allahların yiyip

(1) *Oldenberg, Die Religion des Veda*, p, 223 ff.

içmelerine mahsus kapları bu Allah yapmıştır. Rü-şeyme, hayvan, insan şekilleri vererek, böylece zür-riyeti temin eder. Kâinata da şekil verip, dolayısıyla yaratmış olduğu için, adına **Cihan babası**, dahi denmiştir.

Âpah :

“Sular,, **Rig-Véda**’nın dört ilâhisinde, ilâhî kuv-vetler olarak ta’zim edilmiştir. Sular, Allahların ya-nında otururlar. **Agni, Napât Apâm** “suların oğlu,, gibi Allahların annesidirler. Bu ilâhî de suların yal-nız kirleri değil, fakat manevî olanları, günahları lânetleri, yalanları da temizlediği söylenmiştir. Aynı zamanda hastalıkları iyi ederler, uzun ömür ve öl-mezlik verirler.

Bu Allahın da bir Türk Allahı olduğu taşıdıkları addan bellidir : **Véda**’larda **Âpah**, Avesta da: **Âpô**, acemce : **Âpân, Sumer, Apsu**’dan başka bir şey değildir.

Apâm, Napât :

“Suların oğlu,, demektir. **Rig-Véda**, da adı pek az geçer.

Rig-Véda, da nehirler de ilâhî bir varlık olmak üzere şahıslandırılmış ve münacat edilmiştir : **Sindhu** (İndus), bir ilâhî de, **Vipâs** (Bilâs) ve **Sutudrî** (Sut-lej) diğerinde, dişi Allah olarak ta’zim edilmiştir. Fa-kat en mühim ve sık sık sena edilen nehir, **Saras-vatî**’dir. Her nekadardır **Sarasvatî** hakkındaki tasav-vurlar, burada kalmıyorlarsa da, aslı olan bu nehir ile alâkası, **Rig-Véda** da hiçbir zaman kaybolma-mıştır. **Brâhmana**’lar da **Sarasvatî; söz** dişi Alla-

hile birleştirilmiş,**Hindu** mitolojisinde ise, **fesahat** ve **hikmet** Allahı olarak kabul edilmiş ve **Brahmâ**'nın karısı sayılmıştır.

Vac :

Allahlığa çıkarılmış «söz» dür. Dişi bir Allah olarak kabul edilmiştir.

Vishnu :

Rig-Vêda'da ehemmiyeti ikinci derecede olan bu Allah, modern Hinduism'in iki büyük Allahından birisi olduğu için, tarih itibarile güneşe ait Allahların en mühimidir. **Rig-Vêda** şairlerini en ziyade müte-hassis eden onun attığı **üç adım**,dır. **Vişhnu**'nın adımından ilâhilerde on iki defa bahsedilmiş ise de, fakat bu adımların ne demek olduğu anlatılmamıştır. Umumiyetle, güneşin gökte ilerlemesi, kâinatın üç bölümünü geçmesile izah edilmiştir. Bununla beraber, Vishnu aslında bir güneş Allah ise, sonraları güneşe ait bütün hususiyetlerini kaybetmiştir.

Rhibhus :

Rig · Vêda'da bu Allahlar namına on iki ilâhi vardır. Bunlara daha ziyade kurbanlar münasebetile dua edilirdi. Bu Allahlarda san'atkârdılar. **Açvin**'lerin bindikleri arabayı bu Allahlar, yapmışlardır.

Apsarases :

Bunlar aslen su perileridir. Sonraları gökte ve ormanlarda da oturduklarına inanılmıştır. Fakat **Brâh-mâna**'larda meşhur zahitleri yoldan çıkarmaya çalışan dansözler oldukları da kabul edilmiştir.

Gandharva'lar :

Vêda'ların en eski çehrelerindendir. **Rig-Vêda**'da

bir çok ilâhiler, **Gandharva**’ların, ölmezlik temin eden **Soma** içkisinin muhafızı olduklarını söylemiştir. Fakat sonraları, bu içkiden, yalnız kendileri istifade etmek hevesine düşmüşlerdir. Şehvetperest **Gandharva**’ları kandırıp ellerinden bu kıymetli hazineyi almak için Allahlar, **Vac** “söz,,ü, onlara teslim etmeğe mecbur olmuşlardır.

Vâstoshpati :

Her evin, her toprağın, koruyucu Allahıdır. Aileleri, hayvanları, hastaları bu Allah korur.

Parvata :

Adı **Rig-Veda**’da **Indra** ile beraber geçmektedir. Bu Allah **Brahman**’lık devrinde Allahlığa çıkarılmış bir dağ, belkide **Himâlaya** dağıdır. Kızı **Pâr-vatî**, sonraları **Çiva**’nın karısı olmuştur.

Oshadis’l r :

Şifa veren hassalı nebatlardır. Bu hassaları onların Allah telâkki edilmesine yahut iyilik etmeği seven bir Allahın bu nebatlarda oturduğuna inanılmasına sebep olmuştur.

Vêda’ların müminlere yardım eden, hastalıkları iyi eden, ibadet edenlerinin her ihtiyacına koşan Allahlarını yukarda kısaca gösterdik. Şimdi bu iyi Allahlara mukabil, bütün düşünceleri insanlara, mallarına fenalık etmek, felâketlerine sebep olmaktan başka bir şey olmayan diğer Allahları da aşağıda anlatacağım. Vakiâ bu Allahlar da birçok sınıfa ayrılmışlarsa da, biz bunlardan yalnız başlıcalarını kaydeceğiz :

Rakshas yahut **Rākshasas** :

İnsanların en ziyade fanalık gördükleri şeytanlardır. Bu Allahın adına bazan **yatu** yahut **yatudhâna** “zalim büyücü,, dahi denmiştir. İsteddiği vakit, hayvan, baykuş, kartal, gibi meş’um kuşlar kıyafetine girer. **Atharva-Vêda** da umumiyetle iki başlı, dört gözlü, ayakları arkaya doğru kıvrık olarak tasvir edilmiştir. Bilhassa geceleri, evlere sokulup, insanların vücutlarına girerek etlerini, iliklerini yer, emer. İnsanları deli eder. İneklerin memelerinden sütlerini içerler. Bir yere alayla giderler. Kurban kesilen yerlere musallat olup, Allahların takdimelerini kaparlar, âyini karıştırırlar. Evlenmeler, gebelikler, doğumlar, bunların en ziyade faaliyetlerine saha oldukları için, şerlerinden çok sakınılmış zamanlardır.

Dasas yahut **Dasyus** :

Hindistanın yerli halkına Aryaların verdikleri **Dasas** yahut **Dasyus** “düşman,, adı, Allahlarına da teşmil edilmiştir. **Vêda**’lar mitolojisinde, **Namuce**, **Çambara**, **Çushna**... gibi birçok **Dasas**’lar vardır. Bunlar, **Vêda**’lardaki Allahların düşmanıdırlar. Mahsulâtı bozarlar, kıtlıklara sebep olurlar.

Piçâca’lar :

Bunların mahiyeti iyice bilinmiyor. İnsanlara bunaklık ve delilik verirler. Zamanımız folklorinin “Gul-yabanî,, lerine benzemektetirler.

Nairrita’lar :

Bunlar, **Rākshasas** ile karıştırılmaktadır. Gördükleri işleri kat’î olarak tayin etmek mümkün olmıyan.

bütün bu dişi ve erkek şerir varlıklar, çok defa büyüçülerin fenalık etmek için kullandıkları vasıtalaradır. Bunların ellerinden kurtulmak için Allahlara sığınılır. Bilhassa **Agni** bunları yakar. **Véda**'lar dininde **Agni**'nin ehemmiyeti, yukarda söylediklerim kadar, bu mahiyetlerindende neşet etmiştir.

IX

KAHRAMANLAR

Rig-Véda'da üstureye ait bir çok kahramanlar vardır. Bunlardan bazıları Allahlar ile insanlar arasında bulunan bir sınıftır. Diğerleri ise, Allahlar ile birlikte kahramanlıklar göstermişlerdir. Böyle olmakla beraber, Bunlara ibadet edilmemiştir. Zaten *Véda*'lar beşeriyetin menşei hakkında açık bir şey söylememişlerdir: İnsanlar Allâhların nesillerinden midirler? Yoksa sadece onların yarattıkları mahlûklar mıdır? Fakat eski an'anelerde, Allahların insanlarla, insanların kadın Allahlar ile evlendikleri görüldüğüne göre, beşeriyetin son kaynağı ilâhî telâkkî edildiği anlaşılmaktadır.

Véda'lar devrinde bu gibi soraklar üzerinde M. Oldenberg'in dediği gibi [1], fikirler henüz takarrür etmiyerek, seyyal bir halde kalmıştır. Hiç olmazsa, bir ilâhî de Agni'nin insanlar nesli-

[1] H. Oldenberg, Die Religion des Veda, p. 232.

ni doğurduğu söylenmiştir. Bazan kâhin ailelerini kuranların ise, doğrudan doğruya Allahlardan geldiğine inanılmıştır. Bununla beraber, umumiyetle insan nesli, bir güneş Allahı olan *Vivasvat*'ın oğulları ilk insan, *Manu* yahut *Yama*'ya götürülmüştür.

Aşağıda, başlıca kahramanlar hakkında bir kaç söz söylenmiştir.

Vivasvat :

Allahlara ilk kurban takdim etmiş olan fanîdir. *Vêda*'ların en eski bir siması olduğu, *Avesta*'da da ilk defa *Haoma*'yı hazırlıyanın adı *Vivanhvant* olmasından anlaşılmaktadır.

Beşeriyetin ikinci babası olan *Manu*, bunun oğludur. Parlak *Vivasvat*, güneşin kendisidir. Şu halde beşeriyet, güneşin oğulları demek oluyor.

Manu :

Kahramanların en mühimmi budur. Beşeriyetin cediti sayılmıştır. *Vivasvat*'ın oğlu sayıldığından, *At-harva-Vêda*'dan itibaren *Vaivasvata*, adını taşımaktadır. *Soma* kurbanını *Manu*, ihdas etmiştir. *Soma*'yı *Manu* ya bir kuş getirmiş, *Indra*, *Vritra* ile mücadelede kendisini kuvvetlendirmek için, *Manu*'nun elinden *Soma* içkisini içmiştir.

Çatapatha-Brâhmâna, bütün mahlûkatı boğan bir tufandan kendisini kurtarmak için *Manu*'nun bir gemiye sığındığını hikâye etmektedir. Eski dünyaya, tufan hikâyesini Türklerin verdiklerini yukarda söylemiştim.

Yama, Yima :

Rig-Véda'da üç ilâhîsi vardır. Yama, **Vivasvat**'ın **Tvashtar**'ın kız kardeşi **Saranyû**'dan olan oğludur. İnsanlar arasında ilk ölen fanî **Yama** olduğu için “babamız,, denmiştir. İlk ölen insan olmak itibarile yaşadığı esnada olduğu gibi, ahiretin de hükümdarı sayılmıştır. **Véda**'lardaki Yamanın mukabili **Avesta**'da **Vivahvant**'ın oğlu, **Yima**'dır. **Véda**'lardan edinebilen delillere göre, **Yama** beşeriyetin ilk babası ilk ölen kimse olmak sıfatile, ölümler ruhlarının reisi yerindedir. Bununlaberaber, bazı bilginler, Yama'yı, ateş, güneş, ay gibi bazı tabiî hâdiselerin ifadesi olarak saymışlardır. Fakat **Yama**, ancak **Atharva-Véda** ve sonraki mitolojide ölüm korkusunu temsil etmiş ve tam ölümler Allahı olmuştur.

Güvercin ve baykuş, arasına **Yama**'nın hususî memurları olarak görünmektedirler. Fakat daimî memuru, dört gözlü, büyük burunlu, esmer, benekli olarak tasvir edilen, iki köpektir. Bu köpeklerin vazifesi insanlar arasında ölenleri kollamak ve **Yama** ülkesinin kapılarını muhafaza etmektir.

X

VÉDA'LAR DEVRİNDE RAHİPLER

Rig - Véda, devrinde müminlerin Allah ile nazik münasebetlerinde, ibadet edenler namına hareket edecek, hususî bilgiler sahibi olan bir rahib sınıfı daha önce kurulmuş bulunuyordu.

Bu devrin ibadetinde iki türlü rahib tipi ayrılabilir : Vazifesi, tutuldukları ailelerin ibadetlerini idare etmek olan, aile rahibi *Purohita*. Hususî kurbanlarda bazı muayyen vazifeler gören dua papası, *rtvij*.

Purohita'lar umumiyetle, yalnız hükümdarların hizmetlerinde bulunurlar. Bir hükümdar sarayında böyle bir *Purohita* bulunmasının ehemmiyetini, *Aitareya-Brâhmana*'daki bir fıkra açıkça göstermektedir : “*Purohita*'sı bulunmayan bir hükümdarın takdim edeceklerini Allahlar yemezler,, (1). Hükümdarın yanına aldığı bir *Purohita*, ölünce, oğlu babasının yerine geçer. *Purohita*'nın vazifesi hükümdarın takdim edeceği bütün kurbanları ve merasimi idare etmektir. Hatta *Rig - Vêda* memleketin selâmeti, ülkenin muhafızı olan *Purohita* elinde olduğunu söylemiştir.

Bunlardan başka, kurban takdim etmek için, muayyen vazifeleri olan ve teknik adlar taşıyan bir takım rahibler de vardır : Bunların başı, *Hôtar* “duacı,, dır. *Soma* kurban edilirken, *Rig - Vêda*, ilâhilerini okur. *Udgâtar*, ilâhici, *Adhvaryu*, hizmet eden rahiplerdir. *Vêda*'lar devrinde kurban merasiminin hepsini *Hôtar*, idare etmiştir. Brahmanlık devrinde ise, bu mühim vazifeyi *Brahman* almıştır. *Rig-Vêda* da kurbanın yedi rahibi vardır. Sonraları mensikte vukubulan terakkiler sebebile, daha başka rahibler de vazife görmüşlerse de, yine kurban edilirken bu yedi rahib

(1) *Aitareya-Brâhmana*, VIII, 24 - 25.

hazır bulundukları için, bu sayının, şer'i bir sayı olduğu anlaşılmaktadır. Yukarda adlarını ve hizmetlerini yazdıklarımın başka, diğer beşi, bu iki rahibe yardım ederler: *Agnîd* "ateş yakıcı,, ; *Upavaktr* "emir veren,, ; *Pôtar* ; Somayı tasfiye eden ; *Neshtar*, Indra Allaha mahsus ilâhileri okur. Bu rahibe, sonraki mensikte, *Brahmanacchamsin* denmeye başlamış, *Brahman* adı ise, vazifeleri kurbanı idare etmek, üç *Vêda*'yı bilmek olan rahibin teknik adı olmuştur.

XI

VÊDA'LAR DEVRİNDE MÂBEDLER

Vêda'lar devrinde ibadet, kabileye aid, millî, hatta cemaat mahiyetinde olmaktan ziyade hususî bir ibadet olduğu, bundan başka ibadette putlar dahi kullanılmadığı için, daimî mâbetler yoktu. Kurbanlar münasebetile muvakkat bir yer hazırlanır, Allahların buraya gelmeleri rica edilirdi. Merasim bittikten sonra Allahlar buradan gidince, bu yerin de kutluluğu kalmazdı.

XII

VÊDA'LAR DİNİNDE İBADET

Vêda'ların emrettiği dinî hayat esas itibarile, kurban etrafında toplanmıştır. Allahlar bile kud-

retlerini ancak kurbanlar sayesinde gösterebildikleri için, onunla mukayese edildikleri takdirde ehemmiyetleri ikinci derecede kalır. Kâinatı yaradan kurbandır. Kurban önce, gökde başlamıştır. Gök yüzünde Allahların takdim ettikleri kurbanlar, yeryüzündekilerine örnek olmuştur. İnsanları Allahlarla iyi münasebette bulunduran kurbandır. Yalnız günlük hayatı ve her faaliyeti kutlulamak için değil, fakat her şeyin devam etmesi, beslenmesini de kurban temin eder.

Kurban hakkında beslenen bu itikatlardan dolayı bütün *Rig-Vêda* ve tefsirleri, *Vêda*'lar edebiyatı, kurbanların değeri, ehemmiyetini anlatmakla doludur. Bu kurbanların en basiti, her gün, sabah, öğle, akşamları yapılan, diğer her mühim kurbanlarda da bulunan ateşe kurban, *Agnihotra* takdimidir: Bunda üç ateş önünde saygı ile eğilerek ateşe sıcak süt dökülür. Her onbeş günde bir ve ay başlarında da kurban kesilerek, muhtelif çörekler takdim edilir, ateşe tereyağı atılır, kurbanı kesene ve rahiplere ziyafet çekilirdi.

Yukardakilerden daha muhteşem kurbanlar, üç mevsim, başlarında, ilk bahar, yağmur, son bahar mevsimlerinde yapılanlardır. Her mevsim başlarında yeni bir ateş yakılır. Yağmurlar mevsimi bayramında, sürüleri çoğaltmak maksadile, şüphesiz mahiyeti dinî olmaktan ziyade, büyüye aid olan, hamur ve yünden bir koç ve bir kuzu yapılırdı. Kurbanlar da böyle sembolik ve büyüye

aid olan daha bir çok şeyler yapılmıştır. Yağmur mevsimi kurbanlarında bilhassa *Marut*'lar ve *Varuna*'ya takdimelerde bulunurdu. Pirinç ve arpa rekoltasında, ilk mahsul Allahlara verildi (1).

Yaz ve kış gün dönümleri münasebetile kanlı kurbanlar takdim edilir, bir keçi boğulduktan sonra başı kesilib pişirilirdi.

Soma kurbanı :

Sonraki mensik, bu kurban zamanını ilk baharda tesbit etmiş ise de, önceleri vakti tayin edilmiş değildi. Yalnız yılda bir defa yapılmakta idi.

Soma, Hindistanın şimali garbisinde yetişen bir ottur. Bugün iyi bilinmiyen bu otun *acida Asclepias* yahud *Sacrostemma Viminale* olduğu zannedilmektedir. Bu otlardan sarhoşluk veren bir öz çıkar. İşte bu ot, bu öz, bu özü çıkarmak için icabeden el işleri etrafında dinî, büyüye aid, felsefî ve ahlâkî, her çeşid fikirler toplanmıştır. *Rig-Vêda*'nın IX uncu kitabında bulunan bütün ilâhiler ile, *Sâma-Vêda*'dakiler, *Soma* şerefine söylenmiştir.

Soma kurbanını yapacak kimse, *Yajâmana*, önce hazırlanmış olmalıdır. Kurban münasebetile kutlu ile temas edeceğinden, temizlenmesi, hatta kendisi de kutlu olması için, her tedbiri almalıdır. Bu hazırlan-

(1) İlk mahsuller hakkında bakınız : A Hilmi Ömer, Samî dinlerde kurbanın mahiyet ve faaliyet. İlâhiyat fakültesi mecmuası. Sayı 9, S : 56—59, 1929 ; sayı, 11 S : 81.

maya **Dikshâ** “Dikşa,, denir, **Çatapatha Brahmana**,”Dikshâ yapan bir kimse, Allahlara teveccüh ederek, onlardan biri olur,, diyor.Bu hazırlık bir kulube, **Vimitam** da yapılır. Hazırlanan adamın sakalı, tırnakları kesilir.Vücudu, gözleri mukaddes yağla yağlanır (1). Cinsî münasebette bulunamaz. Etsiz ve susuz hafif bir yemek yer. Bütün bunlarla kendisinde yeni bir şahsiyet doğar. Bu hazırlık müddetince ceylan derisine sarılarak, rahm içinde rüşeymin durduğu vaziyetde yatar. Kuvvetsiz ve anormal hale koyan bu hazırlanma, kurban takdim edilecek günün gecesinde uykusuz geçirildikten sonra, kurban edebilmek liyakatini kazanırdı. Böyle olmakla beraber yalnız başına kurban edemez. Yanında yedi rahip bulunmalıdır. Bu rahipler şunlardır:

(1) **Brâhman** — Soma kurbanının yapılmasına bakar. Merasimin müdürü vaziyetindedir. Yanlışları düzeltir. Fakat kendisi kurbanda faal bir iş görmez.

(2) **Hôtar** — Kurban münasebetile ilâhiler okur.

(3) **Udgâtar** — İlâhi söyleyenlerin başıdır.

(4) **Adhvaryu** — Yardımcılarile beraber, mukaddes ateşleri yakar. Allahların gelip üzerinde oturacakları çimen, bu kurban için icap eden aletleri hazırlar, temizler, kurban çöreklerini yapıp Allahlara takdim eder. Soma’yı sıkıp özünü çıkararak, aşağıda söylediğim, Allahlara verir.

(5) **Agnîdhara** — Mukaddes ateşleri yakmakta, **Adhvaryu**’ya yardım eder.

(1) Yağın dinî ehemmiyeti için bakınız: **A. Hîmi Ömer Samî** dilinde kurbanın mahiyet ve faaliyeti. İlâhiyat fakültesi mecmuası. 1928, sayısı 9; S: 45 — 46.

(6) **Potar** — Soma özünü tasfiye eder.

(7) **Neştâr** — Mukaddes hayvanları sürer.

Yukarda adlarını saydığım rahiplerin her birine üçer kişi daha yardım eder. Bunlar **Diksha** yapmak mecburiyetinde değillerdir. Yalnız kurbandan bir gün önce, etsiz ve içinde et suyu bulunmayan bir yemek yerler. Kurbandan bir gece evvel uyuyabilirler. Hizmetlerine karşı ücret alırlar. Bu ücretler, kıymetli madenler, ineklerdir....

Soma kurbanının en basit şekli, bir gün süren **Ekehâ**, kurbandır. Bu bir günlük **Soma** kurbanı, sabah, öğle, akşam kurbanlarını, yani **Soma**'yı sıkmaları ihtiva eder.

Soma kurbanının daha muhteşem ve on iki gün kadar süren nevileride vardır. **Soma**'nın **Sattars**, “oturuşlar, müzakereler,, denilen nev'i ise, bir yıl sürmektedir.

Bir kaç gün süren **Soma** kurbanında, **Upasad** günleri denilen, ilk üç günde, önce **Soma**, aşağı sınıfa mensup bir satıcıdan inek mukabilinde alındıktan sonra, satıcı kayışla döğölüp, üzerine toprak atılarak kovulur.

İkinci gün, Soma öküz koşulmuş arabaya konarak, alayla **Diksha** yapılan kulubenin önüne götürülerek, burada hazırlanmış bir taht üstüne konur. **Soma**, burada kiral ünvanı alır.

Üçüncü gün, arabalar ve arabalıklar hazırlanır. Kurban edilecek hayvanların bağlanacağı direkler dikilir. Bilhassa üç mukaddes ateş yakılır.

Dördüncü gün, bir erkek keçi kurban edilir.

Dinler Tarihi — 4

Beşinci gün, Soma sıkılır. Öküz derisinden bir meşin üzerinde taşla ezilerek özü, takdis edilmiş kaplara akıtılır.

Altıncı gün, en büyük gündür. Asıl büyük **Soma** kurbanı bugün yapılır. Birinci Soma şafak vaktinde, **Indra, Vâyu, Mitra, Varuna, Açvin'**lere takdim edilir. En muhteşem takdim ise, öğleyindir. Bu yalnız **Indra** ile **Marut'**lara aittir. Akşamlayın, **Adityas, Savitar, Agni, Indra,** duada söylendiği gibi. “Bütün Allahlar,, a mahsustur. Bu üç kurban esnasında, mukaddes ateşler üzerine de bir miktar **Soma** döküldükten sonra, geri kalanını rahipler bol bol içervler. **Soma'yı** içen bu rahiplerin bu esnada Allahlığa yükseldiklerini mukaddes metin'ler söylemişlerdir.

Soma kurbanının yukarıda söylediğim her birisi esnasında, büyük masrafları mucip olan tekeler, inekler gibi bir çok kanlı kurbanlarda takdim edilirdi.

Soma kurbanı bittikten sonra, **Diksha** ile ilâhî bir mahiyet almış olan adam, sarındığı ceylân derisini bırakıp, yıkanarak kudsiyetten sıyrılır, bu münasebetle kullanılmış aletler nehre atılırdı. Kurbanı idare etmiş olan yedi rahip, üzerlerindeki Mistik kuvvetlerden ayrılarak mütab hayatlarına dönebilmeleri için yıkanıp yeni elbiseler giyerler.

Soma kurbanının başka çeşidleri :

Açvamedha — Beygir kurbanıdır. Bu kurbana, «Kurbanların hükûmdarı» denmiştir. Hükûmdarın emrile, bütün milletin iştirakile, memleketin selâmeti için yapılır. Bu kurbanın hazırlığı bütün bir yıl sürer.

Yıkanarak kutlulanan Beygir'i, dört yüz delikanlı, bu bir yıl zarfında bütün memlekette gezdirirler. Bu kurbanı kesecek adam ile karısı, sıkı riyazette bulunmak mecburiyetindedirler. Kurban kesilir kesilmez, henüz soğumamış olan hayvanın yanında, kiral ile kiralıçe cinsî münasebette bulunurlar. Edebsizce görünen bu merasimden, beygir ile güneş arasında bir çok münasebetler olduğu düşünülürse, bu devrin itikatlarına göre, ülkenin güneşe takdim edilmesi manası çıkarılmak icap eder

Vâcepeya — Kiral taclanmazdan önce, taç taşımak iktidarına hakikaten sahip olabilmek için, **Soma** kurbanına ilâve edilmiş olan, beygir ve araba yarışları gibi, bazı âyin'lerdir.

Râjasûya — Kiralın taç giymesi münasebetile yapılan âyinlerdir. Kiral başına taç giyergiyemez, Bizat kendisinin koşdurduğu arabayı inek sürülerinin arasından geçirerek, ineklerdeki kuvvet ve kudreti bu suretle kendisine çeker.

Soma kurbanının tesirleri :

Soma kurbanının tesirleri, hem Allah hem insanlar üzerinde görülür. Bir çok Allahlara şan ve şöhrat temin eden, güzellik, kuvvet, cesaret veren **Soma**'dır. İnsanları şerlerinden kurtardıkları ejderhalar, cinlerle mücadelelerinde Allahların kazandığı zafer ancak kendilerine takdim edilen Soma sayesinde olmuştır. **Indra**'nın **Vritra**'yı Soma sarhoşluğunun verdiği cesaretle öldürdüğünü, yukarda muhtelif vesilelerle söylemiştik. Bu kanış, bu içkiyi elde etmek için Allahların birbirleriyle niçin mücadelelerde bulun-

duklarını da anlatır. Fakat bu hususta en eski tasavvuru ifade eden metinler ise **Soma** kurbanının Allahların daha zarurî bir ihtiyacını karşıladığını, onların açlıktan ölmelerine mani olduğunu hikâye etmektedirler. Şuhalde Allahların Soma için mücadelelerinde “açlıktan ölüm korkusu,” da vardır. Bununla beraber Allahlara ölmezlik temin eden bu içkidir.

Soma kurbanının insanlar üzerindeki tesirlerini idare eden fikirde de açlıktan ölüm korkusu vardır : İnsanlar bu kurbanı takdim etmekle, hayatı, bilhassa yiyecekleri, tarlaları, sürüleri, filizleri, hastaları korumak için Allahlara sığınmış olurlar.

Allahlara lâyetmutluk veren bu içki etrafında **Brâhmân**’lar devrinden itibaren, ruhun bekası, ruhun ölmezliği hakkında muhtelif telâkkiler toplanmağa başlamıştır. Başka küçük kurbanlar ölümlere, ancak beş on, nihayet yirmi yıl sürecek yiyecekler oldukları halde, **Soma** kurbanını hakikî ve samimî olarak takdim etmiş olanlar, öbür dünyada kendilerini yüz yıl aç kalmaktan kurtarmış olurlar.

XIII

KOZMOGONİK İTİKADLAR

Vêda’lar devrinin kozmogonik itikatlarını anlatan *Rig-Vêda*’da bazı ilâhiler vardır. Dünyanın başlangıcı hakkında malûmat veren bu ilâhilere göre : *Rig-Vêda* şairleri kâinatın âdeta bir yapı gibi mihanikî olarak meydana geldiğini, gök ve

yerin direklere dayandığını, bu yapıyı umumiyetle Allahların yahut içlerinden bazılarının yaptıklarına inanmışlardır.

Bununlabeleder, *Rig - Vêda*'nın son kitabında, yukarda söylediğimizden başka türlü görüşleri anlatan ilâhîlerde vardır. Bunlardan biri olan X 90, incu ilâhî yazılış itibarile *Vêda*'ların en son devrine ait bulunmasına rağmen, bu hususta pek eski bir itikadı saklamıştır: Kâinat, Allahların kurban ettiği ilk insan *Purusha*'nın vücudundan çıkmıştır: Bu varlığın başı gök; burnu hava; ayakları arz; diğer muhtelif azası dört sıvıf olmuşlardır. Bizzat bu ilâhîde panteistik bir görüşle izah edilmiş olan “olan ve olacak hep o dur,” nazariyesine *Atharvavêda* ve *Upanishad*'larda mutlak ruh olarak tekrar tesadûf edilir.

Bunlardan başka, *Rig - Vêda*'da kâinatın başlangıcını, mitolojik olmaktan ziyade felsefî bir görüşle, yokdan - *asat* - tekâmül neticesinde varolduğunu - *sat* - izah eden iki kozmogonik ilâhî daha vardır. Aynı tipden diğer bir ilâhî ise, hararet - *Tapas* - neticesi önce umman meydana geldikten sonra, yaratıcı - *dâtâ* - bir Allahın sıra ile güneş ve ay; gök ve yer; hava ve esiri yarattığını bildirmektedir.

Yine X uncu kitabın 121 inci ilâhisî, gök ve yer, büyük denizleri; herşeyden önce, her Allahın üstünde bir llah olup, sonunda bütün Ayaratılanların Allahı *Prajâpati* adile dua edilmiş bulunan altın tohum *Hiranya - Garbha*'nın yarattığını hikâye etmiştir.

Rig-Véda'daki kozmogonik bu ilâhîlerde, ilkin suların meydana gelmiş olduğunun söylenmesi, Türk dinî tasavvurlarının, Hint dini üzerine yaptığı derin tesiri göstermesi itibarile dikkat edilmeğe değer. Aşağıda Sumer dinini anlatırken bu tasavvuru Hind, Babil, Asur, ibranî... dinlerine türklerin verdiklerini göstereceğiz.

Atharvavéda'da, *Prajâpati* ; hususile *Skambha* "destek, muin", *Prâna* "nefes", *Kâma* "istek", gibi daha birçok yeni adlarla yaratıcı bir Allah olmak üzere görünmektedir.

*Brâhma*na'ların kozmogonisinde daima her şeyin başladığı nokta olmamakla beraber, yine yaratıcı olan Allah *Prajâpati*'dir. Bazan suların ilk defa meydana geldiği söylenmiştir. Kâinatı meydana getiren ruhun çıktığı altın tohum, bu sular üstünde yüzmektedir. Burada görülen tezat, tekâmül ve yaratma nazariyelerinin birbirlerine karışmış olmasından çıkmaktadır. *Brâhma*na'lar da, kozmogonik bir üsture, sular içinde batmış yer yüzünün nasıl bir erkek domuz sırtında çıkarıldığını anlatmıştır. *Véda*'lardan sonraki devirde, bu domuz *Vishnu* Allahın bir tecellisi olmuştur.

Teogonik itikatlar :

Rig-Véda'da umumiyetle Allahların ana ve babası, yer ve gök olduğu söylenmiştir. Bazılarının öteki Allahların ana ve babası oldukları da bildirilmiş ise de, fakat bu pek azdır. Bunlar arasında tanın bir defa Allahların annesi

ve *Brâhmanaspati*, *Soma*'nın ise babaları olduğu bildirilmiştir.

Yukarda Kozmogonik ilâhilerin Allahların başlangıcını, başlıca suya bağladıklarını görmüştük. Fakat bunlardan biri de, kâinat meydana çıkdıktan sonra Allahların doğduklarını anlatmıştır.

XIV

ÖLÜM VE AHRET HAKKINDA İTİKATLAR

Ruh: — *Asu* “ruh,”; *Manas* “zehin,”; *Âtman* “nefes,”; *Prâna* “teneffüs,” gibi muhtelif adlarla gösterilen ruh, şuarsuzluk hallerinde bedenden ayrılıp, beden yakıldıktan yahut gömüldükten sonra da, varlığını devam ettirdiğine inanılmıştır. Ruhun ölmezliği kabul edilmiş olmakla beraber, şahsî varlığını maddî olarak muhafaza ettiği bildirilmiştir. *Agni* Allahın kudretile temizlenmiş, bütün eksikliklerinden kurtulmuş olan bedenler, öbür dünyada ki varlıklarına devam ederler. Ruhların bir bedenden ötekine geçmesi itikadı, *Vêda*'larda yoktur. Öbür dünyada tekrar doğumlar ve ölümler itikadının başlangıçlarına *Brâhmana*'larda tesadüf edilir. Fakat bu itikadın en eski *Upanishad*'larda bile tamamiye inkişaf ettiğini görüyoruz. Bu itikadın başlangıçlarının tarihi, umumiyetle M. S. 600 olarak kabul edilmiştir.

Ölünün ruhu, yukarı havaya doğru babaların

- *Pitara* - geçtiği yoldan, ezeli aydınlık ülkesine gider. Bu seyahatta ölünün cesedini yakan *Agni* nin rehberlik ettiğine inanılması tabiidir. Göke gelince : Ruh tamamen eski bedenine girip, *Yama*'yanında hoş vakit geçiren babalarına rasgelir. *Yama*'dan oturacak bir yer alır. *Çatapatha-Brahmana*'ya göre, ölü bu dünyayı bırakınca, günah-kârları yakan, fakat iyilerin geçmesine mücade eden iki ateş arasından geçer. İyiler, ya babalarının yahut güneşe giden yolu tutarlar. *Upanishad* lar dahi iyi için iki yol bulunduğunu söylüyorlar: Biri mutlak ruhu bilenlerin yoludur ki *Brâhma*'ya gider. Bilgisi noksan olanlar göke giderler: İyi işlerinin karşılığını görüp tüketince, tekrar dünyaya, yeniden doğmak için dönerler. Diğer taraftan *Zat*, *nefsi* bilmeyenler, fena ruhların karanlık dünyasına giderler, yahut dünyada tekrar doğarlar. Öbür dünyanın sırrını aydınlatmak için *Katha Upanishad*, *Naciketas*, üsturesini anlatmıştır : Ölüler ülkesini ziyaret eden *Naciketas*, göke gidenlerin ve ölmezliğe lâyık olmayanların tekrar ölüm kudretine düşdüklerini, varlık dairesine girerek tekrar tekrar başka bir bedenle, yahut camid bir cisim halinde doğduklarını öğretilmiştir.

Ahret :

Babalar ve *Yama*, ezeli aydınlığın parladığı en yüksek yahud üçüncü gökde otururlar. Bu yere, güneşin en yüksek noktası, yahud *Vishnu*-nun en yüksek adımı dahi denmiştir. *Yama*, Allahlarla beraber, burada bulunan bir ağacın gölgesi

altında içer. *Atharva-Vēda*, bu ağacın, ateş ağacı — *ashvatha* — olduğunu söylemişdir. Dindar adamların, canlarını savaşlarda tehlikeye koymuş kahramanların, şiddetli riyazetlerde bulunanların, hepsinden ziyade, çok kurban takdim edenlerin gorecekleri mkfatın ge gitmek olduğuna inanılmışdır. *Atharva-Vēda*, bu gibilerin kazandığı nimetler hakkındaki malmat ile doludur.

l, ge gidince, babasına, annesine, karılar ve çocuklarına tekrar kavuşur. Hastalıklar, artık arkada bırakılmışdır.

Sakatlık, zafiyet gibi rızalar bilinmez. Burada zengin, fakir, zalim, mazlm, yoktur. Mes’udun hayatı Allahlar arasında, hususile iki hükümdar *Yama* ve *Varuna* nnnde geçer. Burada ut sesleri, şarkılar işidilir. *Soma* ırmakları, süt, bal ve şarap akar. Meyvalar boldur. Parlak, renkli inekler, burada oturanların her istediği şeyi yaparlar. Gökteki yaşayış şehvan zevklerle geçen madd bir hayattır.

nc gökte oturan mes’ut, *pitrs* “babalar,, adını taşır. Bu adla, sonradan gelenlerin öncekilere katıldıkları, umumiyetle ilk cedler anlaşılmaktadır. Babalar, aşağı, orta, yüksek, ilk, sonra gelenler olmak üzere, sınıflara ayrılmışlardır. Allahlar ile beraber yiyip, çok sevdikleri *Soma* ikisini içerler. Allahlar gibi yaşarlar. Allahlar gibi lmez olduklarından haklarında onlar gibi bahsedilmiştir : Allahlara olduğu gibi, büyük kozmik faaliyetler, bazan bunlarada isnat edilmiştir.

Göğü yıldızlarla süsliyenler, gündüzü aydınlatıp, geceyi karanlık yapanlar bunlardır.

Ölüyü yakmak, kurban sayılmadığı için, cenazeyi yakan ateş *Agni*'de, Allahlara takdimeler götürən *Agni*'den ayrılmıştır. *Çatapatha - Brâhmâna*, göge ait, Allahlar âlemile *svarga loka* ile babaların *pitṛ-loka* arasını ayırmaktadır. Allahlara olduğu gibi, babalarada dua edilir. Şefaet etmeleri, kendilerine ibadet edenleri korumaları, işlenmiş günahlardan dolayı torunlarını cezalandırmamaları, fakat zenginlik, uzun ömür vermeleri istenir. Bazan bu cedlere adile dua edildiği de olur. Kurban merasimine *Indra* ve diğer allahlar gibi, araba ile gelerek, cenup tarafta— ölümler ülkesinin bulunduğu cihet - yeşil çayırda oturarak Soma, içenler. Böyle kurbanlar takdim edilen yerlere, binlercesi birden gelirler. Allahlara takdim edilenlerden başka türlü, onlarada kurban takdim edilir.

Cehennem :

Vêda'lara göre: Fazilet sahibi olanlar, öbür dünyada bu meziyetlerinin karşılığını gördüklerinden, günahkârlar içinde ayrı bir yer olduğuna inandıkları farz edilmek icap eder. *Rig-Vêda* cehennemi, “dibi bulunmıyan karanlık çukur,” olmak üzere anlıyor. Fakat *Atharva-Vêda*'da burasının *Yama*'ya ait gökdeki âleme karşı, *nâraka-loka* denen kara ve karanlık bir yer olduğunu söylenmiştir. Cehennemdeki işkencelerden, yalnız bir defa bahsedilmiştir. Bununla beraber, *Brâhma*na'lar

devrine kadar, cehennem azabı fikri inkişaf etmemiştir. *Çatapatha-Brâhmana*, ise, herkesin öldükten sonra bir defa daha doğduğunu, bir terazide tartılarak, yaptığı işlere göre, mükâfat, yahut ceza gördüğünü anlatmıştır. Halbuki *Vêda*'lar mahşer günü, dünyanın mahvolduktan sonra tekrar yaradılması hakkında hiç birşey bilmezler.

Ölüye ait âyinler :

Vêda'lar devrinde ölüler yakılırdı. Ölülerin bazar yakılmayarak gömüldüğü de muhakkak olmakla beraber, fakat âyin kitaplarında buna dair hükümler yoktur. *Vêda*'lar ilâhiyatçılarının ateş allah, *Agni* hakkındaki görüşlerinin, ölüleri yakmak için başlıca sebep olduğu pek muhtemeldir. Ölünün saç sakalı kesildikten, tırnakları düzeltilip, temizlendikten sonra, vücudu yağlanır, çelenk ile süslenip, öbür dünyaya gitmesi için yeni elbisesi de giydirilerek, yakılacak yere götürülür yahut sürüklenir. Buraya gelinceye kadar ayak izleri silinip, evine tekrar dönmemesi için değneklere bağlanırdı.

Bundan sonra *Rig-Vêda*'dan bazı ilâhiler okunur. Yakılacak yere çıkarılır. Burada ölen kocasının yanında yatan karısına, kalkıp yeni kocasıyla ölen kocasının kardeşi- evlenmeğe davet edilir. Bu vakıadan *Vêda*'lar devrinde dulların yakılmadığı anlaşılıyor. Fakat ölen kocasının yanında yatan dulun yeniden yaşamaya ve evlenmeğe çağırılması, eski zamanlarda dullar hakikaten yakılırken, şimdi bu âdet yerine onun yalnız

senbolü devam ettiğini anlatmaktadır. *Vêda*'lar, bu eski âyini, her ne kadar tasdik etmemişler ise de, yine bu âdet bu devirde asker başkanları ailelerinde devam etmiş, yavaş yavaş diğer sınıflara da yayılarak, sonraları bütün Hindistanda yapılmıştır. Ölü, muharip ise, oku elinden alındıktan sonra yakılırdı. Halbuki bir zamanlar okule beraber yakıldığı muhakkaktır. Ölü ile beraber öbür dünyada lâzım olacak başlıca eşyası da yanar.

Cenaze yanarken bir inek, bir dişi keçi kurban edilir. Ateşin yakan kudretini, cenazeden bu hayvanlar üzerine çevirmek, böylece ölüyü babalara kadar göndermek maksadile bu hayvanlar kurban edilmiştir.

Ölünün yandığı yerden dönenler, yıkanıp elbiselerini değiştirirler. Cenaze çıkan eve dönülünce: Su, ateş yahut inek gübresi gibi mubarek şeylere ancak temizlendikten sonra el sürebilirler. Nihayet, ölünün kurban ateşi, kapıdan değil, başka yerden dışarı çıkarılır.

Cenaze çıkan evde, akrabalık derecesine göre 3: 10 gün süren bir kirlilik devri vardır. Bu esnada ölünün ruhu, geri döneceğinden korkulduğu için, ailesi daima ihtiyatlı davranır. Yalnız satın alınan yahut başkalarının pişirdikleri yemekleri yerler.

Umumiyetle üçüncü gün, yanan ölünün kemikleri toplanarak bir kavanoza konup *Rîg-Vêda*'da "anne toprağına yaklaş," ilâhisi okunarak muvak-

katen gömülür. Bu merasim esnasında ölünün *Yama* ülkesinde değil, fakat hakikaten burada hazır durduğuna inanılmıştır. Bu tezat, ibtidaî itikatların, ölünün gökte yaşadığını kabul eden daha yeni telâkkiler yanında devam etmesinden çıkmaktadır.

Brâhmana'ya göre, birkaç yıl geçtikten sonra, daha münasip bir yere gömülmek üzere kemikler çıkarılır. Ertesi gece çalgı çalınır, davullar, utlar, *Vînâ*, çalarken kadınlar bu kemikler etrafında çevrilirler. Ertesi gün ise, kemikler köyden uzak bir yere götürülerek diken-siz bir yerde bir delik yahut yarık açılarak, içe-risine konur. Üzerine topraklar ve taşlar ile bir yığın yapılır. Yığının üzerine ölüye yiyecek olmak üzere bugday serpilir. Etrafında kazılan bir çukura ölünün içmesi için su ve süt dökülür. Kemiklerin gömüldüğü yerden geri gelirken, dirileri takip etmemesi için her türlü ihtiyat tedbirleri alınır. Hudut olmak üzere bir taş yahut kerpiç konur. Cenazeye ait bir ilâhi de dirileri ölülerden ayırmak için *Rig-Vêda*, bir taş konmasını tavsiye etmiştir.

Öbür dünya hakkında *Vêda*'ların görüşlerinde bariz bir tezat vardır: *Rig-Vêda*, ölülerin yandıktan sonra doğruca babalarının yanına çıktıklarını bildirdiği halde, diğer taraftan derhal gitmeyip ailesi yanında bir yıl müddetle ayrı bir hayat sürdürdüğünü de söylemiştir. Bu ara devirde "baba", lar olarak kabul edilmiş olan cet ruhlarından ayırt edil-

miş,buna *preta*“giden ruh,,adı verilmiştir.Bu devir esnasındaki ölülere muntazaman her ay yapılan takdimeler verilmez. *Vêda*’lar edebiyatında *preta*’dan başka manada anlaşılmış ruh telâkkîsi yoktur.Bununla beraber, *Yajur-Vêda*’da bulunan bir fıkra, Brâhman’ı öldüren bir kimsenin babalar dünyasından çıkarılacağını bildirmiştir.

Baba, büyük baba, cedlere, her ay yenisinde kurban kesilir. Bu kurbanı, *Shrâddha*“imanla verilmiş takdime,, denmiştir. Bu âyini yapmak maksadile, ölüler ülkesinin bulunduğu cenubu şarkî istikametinde bir yer hazırlanır. Bu merasimde hazır bulunanların yüzleri daima bu cihete dönüktür. Kurban ateşi yakılarak, başlıca pirinç ile yapılmış yemek hazırlanır. Bir karış uzunluk, dört parmak genişlik ve derinliğinde üç çukur kazılıp üzerine *Darbha*, çayırı serpilir. Fakir Brâhman’lar yedirilip içirilerek, hediyeler verilir. Şeytanlar babaların yanına sokulmamaları için, çukurların yanına ateş yakılır, atalar yemeğe davet edilirler. Bundan sonra su destileri çukurların yanına konup, merasimi yapan kimse destilerden birini sol elile alarak takdim edeceği ceddin adını söyleyerek destiyi çukura döker. Yemek kepçesini dahi sol elile tutarak yemeğin üçde birini üç çukura koyar. Sonunda cedlerin giyinmesi için elbise parçaları da bırakılır. Bütün merasim esnasında ilâhiler okunur.

Bu merasim hakkındaki bilgileri *Vêda*’lar devrinin âyin kitaplarından öğreniyoruz. *Rig-Vêda*’da

buna dair hiç birşey yoktur. Bununla beraber, cenazeye dair âyinlerin esas itibarile, en eski *Vêda*'lhr devrinde dahi mevcut olduğunda şüphe yoktur. Bu âyinlerin umumî mahiyeti itibarile, pek eski olduğu, ölü ruhlarının gökte oturduğuna dair hiç bir emare bulunmaması, ölüler takdimelerinin yakılarak göğe gönderilmeyip, fakat toprağa bırakılmasından anlaşılmaktadır. *Rig-Vêda*'ya kadar gitmiyen yegâne âdet, bu münasebetle Brâhman'ların bulunmasından ibarettir.

XV

BRAHMAN'LIK LE BRAHMANİSME

Son *Véda*'lar metinleriyle - Yajur, Atharva, - bunlardan hemen sonra meydana gelmiş olan dinî eserler devrine, umumiyetle *Brahman*'lık, devri denilir. Bu devri, öncekinden ayıran hususiyet, *Véda*'ların Allahlar sözü, vahiy olduğunun bu zamanda kabul edilmiş olmasıdır. Brahman'lık, brahmanlarla başlıyarak, onlarla tekâmül eden müesseseleri, hem de Hint cemiyetinin hâkim ve yüksek sınıfı olan *Brahman*'ları gösteren bir tabirdir.

Véda'ların en eskisi olan *Rig-Véda*'nın, nisbeten yeni X inci kitabında, yukarda söylediğim *Purusha Sûkta* adı verilmiş tek ilâhi — X, 90 — dan başka, sonraları Hint cemiyetinin pek mühim bir hususiyeti olmuş olan, birbirlerine ge-

çilmez hudutlarla ayrılmış dört sınıf farkı hakkında hiç bir ize rastgelmiyoruz. Şu halde, diğer sınıflar arasında, en yüksek bir sınıf olmak üzere Brahman'ların yükselmesi Brahman'lık devrinin tam manasile kuruluşunun başlangıcını anlatmaktadır. Fakat brahman'ı bu yüksek yere çıkaran tekâmül safhaları, Brahman'lığın başlangıçlarını aydınlatacak edebiyatın mühim bir kısmı elde bulunmadığından dolayı, eksiktir. *Brâhmana*larla beraber, Brahman'ların bu yüksek yeri kazandıkları görülmektedir. Hükümdar sarayında hizmet gören *Purohita*'nın kuvvetli şahsî nüfuzu, ruhban sınıfının nihaî muvaffakiyyetinde, büyük bir tesiri olabilir.

Brâhman, kelimesi *Rig-Vêda*'da vardır. Birinci hecası çekili *Brâhman*, bitarafdır. Son hecası çekili *Brahmân*, ise, erkektir. Bitaraf brahman, madde ve eşyayı gösterir. Erkek brahman ise bu maddeler yahud şeylere sahib, yahud bunlarla muttasıf olan şahsı anlatır. Bitaraf brahman kelimesinin manası, evvelce ibadet, yahud dua olduğu zannedilirken, şimdi "büyü,, olduğu kat'î olarak isbat edilmiştir. Brahmanlığın etrafında, en yüksek tasavvurlar meydana getirmiş olduğu bu tâbir, tam bu noktadan itibaren yavaş yavaş yükselmiştir.

Rig-Vêda'da brahman kelimesi, «kurban takdimesinin ilâhilerle birlikde yapılmasından çıkan büyüye aid bir kuvvet,, manasında kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. Büyüye aid bu kuvveti

kendisinde toplamış olan mensik ile, kurban merasimlerinden kendini ayıran brahman'dan, en yüksek bir telâkki, esas itibarile saf, değişmez, ezeli, her şeyin ondan başlayıp, onda bitdiği Brahman telâkkisi yükselmiştir.

Yine *Rig-Vêda*'da rahiplik vazifelerinden biri yahud diğerile mükellef olanlara brahman, denmiştir. Ancak birkaç fıkrada, *Hôtar*, *Adhvaryu* yahud *Udgâtar* ile birlikde çalışan muayyen bir rahib sınıfı gösterdiği anlaşılıyor. Diğer bir fıkrada ise *Agni*'ye brahman denmiş, bu suretle brahman'ın yeri, *Hôtar*'ın üstünde gösterilmiştir. Bu sayılı fıkralar haricinde ise, brahmanın diğer rahiblerden ayrı işleri olduğuna dair malûmat yoktur. Bütün bunlardan, *Rig-Vêda*'da *Hôtar*, *Adhvaryu*... ile birlikde birkaç fıkrada adı geçen brahman'ın, sonraları büyük ehemmiyetler kazanmış olan brahman'ın ilk şeklinden başka bir sınıf olmadığı anlaşılmaktadır. Bu yükselişte ise en büyük saik, yukarda söylediğim gibi büyük kudretlerine sahip olmalarıdır.

Victor Henry der ki : "Hindistan'ın en eski brahman'ı *Atharva-Vêda*, yahud *Brahma-Vêda*'daki ilâçları yapıp, satan, büyücüden başkası değildir,, (1). Şu halde brahman, değişen şartlar içinde bile geçmişle alâkası kesilmiyerek, yeni vaziyete tamamen uymuşdur. Yukarda *Soma* kurbanını anlatırken, Brahmanın, yanlışları düzeltmek, merasim müdürü sıfatile hareket etmek-

(1) Victor Henry, La Magie dans l'Inde Antique, p. 34.

ten başka, faal hiç bir işi bulunmadığını söylemişdim. Brahman'ın kurbanlardaki mühim rolü, büyü kudretine sahip olmak itibarile, âyini, kurbanın tesirini temin etmekden ibarettir. Bu münasebetle, *Soma* kurbanı yapılırken brahmanın bulunduğu yer, kurban edilen yerin en cennetinde, büyüye aid işler için kullanılan ateşin yanında bulunması da, onun original mahiyetini gösteren diğer bir delildir. Halbuki sonraki devirde brahman, büyük bilgin sayılmış, hususî bir mensik kitabı, *Atharva-Vêda*, bunlar için tertip edilmiştir.

XVI

UPANİSHAD'LAR

Yukarda, umumî Vêda'lar edebiyatını anlatırken *Âranyaka*'lar münasebetile, ibadet ve kudreti hakkında Hint cemiyetinde pek erkenden başlamış yeni ve serbest bir fikir hareketinin yürüdüğü yolu, bu hareketin verimleri bulunan *Brâhmana*'lar ile *Upanishad*'lar arasında kat'î bir ayrılık bulunmadığını söylemişdim. *Upanishad*'ların çoğu, felsefî düşünüş bir sınıfın imtiyazı olmadığı için, ruhbanlık sınıfı dışında meydana gelmişlerdir. Brahmanlık mekteklerinden birinin başı olan *Yâjñavalkya*'nın daha iyi öğrenmek için Videha kralı *janaka*'ya gidip ders aldığını biliyoruz. Bundan başka, *Upanishad*'lar da çok defa diğer krallar yahud asıl sınıfa mensup muallimlerin adları yazılıdır. Böylece, içtimâî yeni unsurlar, dinî ve felsefî sahalara girerek, büyük fikrî faaliyetlere sebep olmuşlardır. Vakıa bu

yeni faaliyetlerin verimleri, *Vêda*'lar dinine, bazan tamamen zıd düşmüşler ise de, brahmanlığın elâstikiyeti sayesinde, yine umumî bir ad altında anlatılan *Vêda*'lara girebilmişlerdir.

En eski *Upanișhad*'lar Milâddan önce VIII dan VI ıncı asra kadar devam eden bir devir esnasında, hekîm ve muallimlerin kâinatın büyük sırları hakkında felsefî fikirlerini tesbit eden risâleler yahud konuşmalardan meydana gelmişlerdir.

Upanișhad, Sanskritce *Sad* “oturmak,, yahud “oturtulmak,, kökünden gelir. Şu halde *Upanișhad* kelimesi, yüksek bilgi sahibi bir muallimin, mahdut talebelerine, bu gizli ilmin mahiyeti, elde edilmesi yollarını öğrettiği “oturuşlar, gizli konuşmalar, dersler,, demektir. Bu kelime ile, bizzat muallimin tedris ettiği doktrin'ler, hemde umumiyetle, gizli, mistik bir doktrin ifade edilmektedir.

Upanișhad, adı altında toplanmış risalelerin mikdarı çokdur. Kâinatın sakladığı sırlar hakkında mistik yahud hususî nazariyeler, doktrinler, öğreten her eserin *Upanișhad*, adını taşıyabileceği düşünülürse, bu gibi risalelerin çokluğu tabii görülür. Meşhur Hint mütehassısı *Barth*'a göre (1), büyük türk imparatoru *Ekber*'in emrile yazıldığı söylenmiş olan *Allah Upanișhad* da dahil olduğu, hepsi 250 den aşağı değildir. Sonraki *Upanișhad*'ların çoğu, *Upanișhad* doktrin'lerini, *Vishnu* yahud *Çiva* gibi Allahların tarafdarlığı,

(1) A. Barth, Religions of India, edit. 3, Eng. Tr., p. 65 f.

yahud *Yaga* felsefesi, diğer mahdud gayelere hizmet etmek uğurunda izah ettiklerinden dolayı, mahiyetleri itibarile mezhebcidirler. Birçok *Upanishad*'larda *Atharva-Vêda*'ya bağlı olduğu gibi, bir çokları da sonraki tarihlerde yazılmışlardır. Fakat içinde eski ve yeni unsarlar bulunan bütün *Upanishad*'lari sonraki muallimler tadil etmişler, ara yerlere ilâveler yapmışlardır. En eski *Upanishad*'ların sayısı azdır.

Eski *Upanishad*'ların müellifleri hakkında kat'î bir şey bilmiyoruz. Bununla beraber, birçok muallimler yahud müelliflerin adları mahfuzdur. Bazan talim ettiği doktrinlerin kaynak ve otoritesini teyid etmek maksadile, *Upanishad*'lerde, hususî bir uluhiyyete kadar çıkarılmış neseb cedvelleri de vardır. Fakat bu gibi cedvellerde yazılı adların hakiki olduğu takdirde, bu dersler uzun zamanlar, bu gibi mekteplerin mahdud talebelerine verilmiş olduğu için, daha ziyade mekteplerin müdürlerine aid olmaları muhtemeldir. En eski *Upanishad*'lar konuşmalar tarzında yazılmışdır : Bu hayat yahud öbür dünya hakkında talebelerin sorduğu suallere muallim cevap verdiği gibi, bazan da sorağı sorub cevabı veren yine muallimdir.

Upanishad'ların tasnifi :

Mütehassıslar *Upanishad*'ları, üslubu, tertiplerinin eskiliği ve yeniliği itibarile dört sınıfa ayırırlar. Fakat bazı risale'lerin, bugünkü şekillerinde Kronoloji itibarile sonraki tarihlere konmuş olmalarına rağmen, içinde

yine eski unsur bulunduklarından dolayı, buna kat'î bir tasnif gibi bakılamaz. Bu gibi **Upanishad**'lar da Orijinal esaslar üzerine sonradan karışık bir halde sokulmuş muhtelif fikirlerle, talimin asıl umumî heyeti arasında irtibat pek azdır.

Bu ihtirazı kayıttan sonra, dört sınıfa ait **Upanishad**'ları ayrı ayrı gösterdik.

I. Bu guruba giren Upanishad'lar, eski üslupla yazılmış mensur altı Upanishad'dır ki şunlardır : (1) **Brhadâranyaka**, (2) **Chandogya**. Bu ikisi en mükemmel ve en ziyade salâhiyetli sayılır. (3) **Aitareya**, (4) **Taittiriya**, (5) **Kausitaki**, (6) **Kena**. Bu Upanishad, kısmen manzum olduğu gibi, Kronoloji itibarile ikinci guruba yakındır.

II. İkinci guruba giren **Upanishad**'ların hepsi vezinlidir. Bu guruba mensup olanların en eskileri şunlardır : (1) **Katha** yahut **Kâthaka - Upanishad**, (2) **Îça**, (3) **Svetasvatara**, (4) **Mundaka**, (5) **Mahamarayana**. **Îça** ve **Svetasvatara**'yı yazarların, doktrin itibarile doğrudan doğruya **Kathâka**'dan istifade etdikleri kabul edilmiştir. Diğerleri arasında da böyle karşılıklı münasebetler vardır. Birinci gurupda bulunan **Upanishad**'lar da henüz teşekkül etmekte ve münakaşada bulunmakta olan başlıca mes'eleler, ikinci gurupta isbat edilip takarrür etmiş doktrin'ler halinde görülmektedir.

III. Bu gurupta bulunan **Upanishad**'lar mensurdurlar. Fakat bu üslup eski **Upanishad**'daki nesirden ayrı olup Klâsik Sanskrit'ceye yakındır. Bu gurupda yalnız üç **Upanishad** vardır : (1) **Praçna**, (2) **Maitrâyanîya**, (3) **Mândukya**.

IV. Bu guruba giren **Upanishad**'ların çoğu mahiyeti itibarile mezhepçi, **Atharva-vêda**'ya, yahut başlıca mezheplerin sistemlerine ve mekteplerine bağlıdır. Üslupları bakımından, büyük bir kısmı mensur, ara sıra manzum, bazan da nesir ve nazım karışıktır. Talim ettikleri Doktrin'ler mensup bulundukları mezhebe göre değişirler. Bu gibi mezhepler, itikatlarını, dinî akidelerini kurmak hususunda **Upanishad** prensiplerini kullanmışlardır. Bunlar arasında, en mühimleri, ihtimal ki en istifadeli olanları **Yoga** felsefesine bağlanmışlardır. Bu gurupta bulunan **Upanishad**'ların çoğu yabancı dillere de çevrilmişlerdir. Bunlardan otuz kadarı en eskisi ve en istifadeli olarak sayılmışlardır. Bunlar arasında başlıcaları şunlardır : **Atharvacîras, Kaivalya, Brahmavidya, Jabala, Aruneya, Sannyosa, Yogatattva...**

Upanishad'ların esaslı doktrinleri :

Fikirlerin tertipsiz, dağınık olması, hiç bir mantikî metot ve düzene göre çerçivelenmemesi, mevzuların birdenbire değişmesi, *Upanishad*'ların usulü dairesinde tasnif edilerek tetkik edilmesini güçleştirir. Bununla beraber, *Upanishad*'larda tetkik edilmiş bütün mevzuların umumî mahiyetlerine dayanarak dinî ve felsefî bakımdan şu neticelere varılır.

1. — *Upanishad*'ların talim ettiği en esaslı akide: “Hep o dur. Yahut kâinat birdir. İkincisi, eşi olmıyan yalnız birdir,, düsturunda toplanabilecek mefküreci bir monismdir. Yalnız hakikî varlık olarak tek ve hep olan cevher

[1]*Brâhman* mevcuttur.Bu nihâî hakikat,dış âlemede, hâdiselerin daima değişen akışında bulunmaz Şu halde bu ifadelerin zarurî neticesi, hâsselerimiz ile temas ve münasebette bulunduğumuz kâinat vehim ve hayâl, *Mâyâ*'dan başka bir şey değildir.

Bu hakikat, psikolojik şuurun esasında, düşünen mevcut veyahut nefisde, insan ruhundadır. Buna Hintliler *Âtman*, yahut *Jivatman* diyorlar. *Rig-Vêda*'da bu kelime "nefes," bir şeyin esası, [2] sonraki Sanskrit dilinde ise daima herkesin, herşeyin "nefsi, zati, kendisi,, manalarında kullanılmıştır: "Oğlunu karısını sevenler, onları *âtman*'ı, yani kendi nefsi, kendi zati için severler.,, Şuhalde *âtman* daima değişmez hakikat olan *beni* "Le moi,,hem de Hint ilâhiyat ve felsefesinin bağlandığı "yüksek ben, zati,, gösteren bir kelime-medir.

(1) *Upanishad*'lar bu mutlaki monistik bir mutlak olmak üzere, muhtelif suretlerde tarif etmişlerdir : "Gök, arz, havayı nesimiye meydana getirmiş olan cevher,, (*Mundaka*) "bütün âlemin ondan çıkıp nefesinde sallandığı cevher,,(*Kathaka*) "Köpükler, dalgalar, denizin bütün görünüşleri, denizden başka birşey olmadığı gibi, kâinat ile *Brâhman* arasında da hiç bir fark yoktur.,, (*Chândogya*) "*Brâhman*, hakikaten herşey, hepdir,, (*Mundaka*.)

(2) "Rüzgâr, Allahların *Âtman*'ıdır,, ; "Soma, kurbanın *âtman*ıdır,,.

Diğer bir sözle, “ben,” in prensibi olan *âtman* ile *Brahman*, birbirinin aynı ve birdir. Bu iki tabir, her nekadardır görünüşü itibarile çift ise de, fakat esas bakımından tek ve aynı hakikati göstermektedirler : “*Brahman*, kalpte durur. Başka yerde değil, oradadır. Ezeli sükûnete sahip olan hekimler, ruhunun içinden *Brahman*’a teveccüh etmiş olanlardır. Başkaları değillerdir !,,. Bununla beraber, ruhda duran, derunî bir şey, yani *âtman* ile bir ve aynı ise, şeeni, içtimaî “ben,” değil, fakat şahsiyetin, gayri müteşahıs kaynağı olan *zat*, *nefis*’dir : “Geçici şeyler arasında ilelebed devam eden varlık, müebbed olmıyan fikirleri düşünen, ezeli ve ebedî mütefekkindir». (*Kathaka*). Bu sözlerden *Brahman*’ın dahi bize nisbetle anlaşılmaz, lâkin haddi zatında her zışuurun üstünde şuurlu bir varlık olarak kabul edildiğini anlarız. Çünkü *Kena Upanishad*, “zihin, onun vasıtasile düşün-düğü halde hiçbir zihin onu düşünemez,, diyor. Ezeli ve ebedî olarak düşünen, fakat kendisi hiç bir vakit düşünölmüyen bu yüksek şuur, hem ruhanî, hem de bilinmiyen bir şeydir : “O her şeyin içi olduğundan görölemez. Fakat o görür, o işidir. Düşünölemez, fakat o düşünür. (*Brhadâraryaka*) “Her varlıktan ayrı, bütün varlıklarda duran odur. Bütün varlıklar onun cisimleri, vücutleri oldukları halde, fakat yine bu vücutlar onu bilmezler.,, (*Brhâdaranyaka*). Şu halde *âtman* yahut *brahman*, ancak menfi, her sıfat-

tan münezzehtir olarak, tarif edilebilir: “O kelimelerle, fikirlerle, gözle değil, fakat yalnız şu ikrar ile anlaşılabilir: O, budur!”, (*Kathata*). “Gizli adı, varlığın, varlığıdır”, (*Brhadâraryaka*). Bu haysiyetle *brahman* sadece *Sat*, “bu, odur, varlık”, yahud *tat* “o”, ile tarif edilmiştir. Onun hakikatini tayin eden akıl, onunla mistik bir iştirak içinde boğularak ancak onu sezış ile kavrayabilir. Zaten ruhumuzun içinde onu bize sezdiren, her şahsiyet, her hayat, her varlığın esasında onu bulan da sezgiden başka bir şey değildir. Bundan dolayı, doğru anlayış, muhakeme, vukufda fark olmadığı gibi, iki veyahut birçok *nefis*lerde yoktur. Çünkü *brahman* ile her şahsın “zat, nefisleri”, de bir, aynidir. Bunun böyle olduğunu *Yajnavalkya*’nın *Brhadâraryaka-Upanishad* da söylediği şu sözlerden açıkça anlarız: “*Brahman*’nın ne olduğunu soruyorsun? Bu her şeyin içi olan senin kendi *âtman*’ındır”. Bu mertebeye kadar erişen, kalbinde bu ilk aslın mevcudiyetini sezen hakîm, ona kadar gidib, orada onun içinde dağılıp kaybolur. Artık bu zat için ne iç, ne dış, ne içerisi, ne de dışarısı vardır. yani onun için artık şahsiyet ve dış dünya kalmamıştır. Şahsî şuur, *brahman-âtman*’a varacak kadar derinleşmiştir.

Böylece derhal “kurtuluş”, *mokşa*, elde edilmiştir. Çünkü *Âtman*, ruh, mutlak ruh *brahman* ile aynı şey olarak, şahsiyetin köleliğinden, yapılan işlerin, eserlerin, *Karman*’in, aşağıda anlata-

cağım zaruretlerinden, tenasüh, *Samsâra*'dan kendisini kurtarmıştır: “Hakikaten her şeyde *âtman*’ı; her şeyi *âtman*’da görenler, artık *âtman*dan asla ayrılmayacaklardır. Yüksek birliği, her şeyin bir ve aynılığını görenler için, artık ne elem, ne keder olabilir?,, (*Îçâ*). “Parlak varlığı, kudretli yaratıcıyı, bizzat *brahman* ile bir ve aynı olan ruhu gören, her türlü ihtirasdan kurtularak iyi ve fena diye ayırd edilen seviyeyi aşarak, yüksek birliği anlar... Kemâle, derin bir sulh ve sükûnete erişib, külliyetle birleşir. Her şeye nüfuz eden *âtman*’a kavuşur. Ummana karışıp ad ve şeklini kaybeden nehirler gibi ad ve şeklinden kurtulan hekîm, ötenin ötesi, ruhun parlak hakikatinde kaybolur... Yüksek varlık *brahman*’ı tanıyan, bizzat *brahman*, olur,, (*Mundaka*). “Alemsûmul yaratıcı, kalpde pek derin olarak saklı duran *Âtman*’ı bulmuş kimsedir. Her şeyi yaradan odur. Kâinat onun-
dur. Kendisi de bizzat kâinatdır.,, (*Brhadâra-
yaka*).

II *Upanishad*’lar din bakımınınından, hint zihniyetinin bundan sonra, hususiyetini teşkil eden bir vukufu dahi, ruhların tenasühü itikadını inkişaf ettirmişlerdir. Vakıa ölümden sonra ruhların insan, hayvan, nebat kılığına girmek üzere tekrar dünyaya dönmesi itikadı yalnız Hintlilere münhasır olmayıp, birçok iptidaî dinlerde bulunan esaslı itikat ise de, fakat *Upanishad*’lar bu itikada yeni unsurlar, iyi ve fena, sevap ve

günah, *Punya* ve *Pâpa* vukuflarını dahi ekliyerek buna hususiyet vermişlerdir.

Yukarda *Vêda*'larda ölüm ve ahret hakkındaki kanışları anlatırken ölümler ruhlarının *Yama* ülkesinde dünyada olduğu gibi yaşadıklarını söylemişdim. Halbuki *Upanishad*'lar, bir kimsenin dünyada yaşadığı müddetçe yaptığı iyi ve fena işlere, *Karman*'lerine göre, öbür dünyadaki hayatının taayyün edeceği fikrini meydana koymuşlardır. Bir varlığın bu dünyadaki hal ve mukadderatı, bundan önceki varlıkları esnasında yaptıklarının neticesinden başka birşey olmadığı gibi, şimdiki yaptıkları da tekrar gelişindeki hal ve mukadderatını tesbit edecektir. En eski *Upanishad* lardan biri olan *Brhadâranyaka* da *Jarathkâvara* adındaki bir talebe hocası *Yajnavalkya*'ya şu sualleri sormuşdur: "İnsan olünca nefesi rüzgâra; sözü ateşe; gözü güneşe; fikri aya; işitmek hassası göklere; vücudü yere; saçları nebatata; kanı ve menisi; havza gidiyor. Bu takdirde bizzat insan nerede kalmıştır?,,. Bu suale karşı hocası, "Elimi tut, bu mesele hakkında seninle bu mecliste değil, fakat ayrıca aramızda konuşalım,, diyerek dışarı çıkmışlar ve konuşmuşlardır. Bu hususta konuşdukları ise, bir insanın yaptığı işler, *Karman*'lardir. Hocası "bir kimse, hakikaten iyi işler ile iyi, fena işlerle fena olur,, dedi. Diğer bir cevabında bu fikri daha ziyade açarak: "Bir insan, yaptığı işlerine göre doğmuşdur. iyilik yapanlar, iyi adam, fenalık yapan-

lar, *fena adam*, olarak doğmuşlardır. Bir kimse kutlu işlerle kutlu, fena işlerle fena olur. Bunun için, insan arzulardan ibarettir, denmiştir. İnsanın arzuları, içi gibidir. İçi de yaptığı işler, *Karman* gibi olduğundan, *mukadderatı yaptığı işlere göre taayyün eder*,.

Bir insanın evvelki yaşayışlarında yaptığı işlerle, sonraki bir sıra hayatlardan herbirine yüklü olarak gireceğine dair kuvvetli itikat, *kurtuluş* mes'elesine yeni bir mana, yeni bir zaruret vermiştir: bir kimse ilelebet dönen ölüm ve tekrar doğum çarkından kendisini nasıl kurtarabilir? İşte bu derin endişe Hintlileri felsefeden kurtarıcı bir bilgi, dinden kurtarıcı bir yardım aramağa mecbur etmiştir. İşte bu derin bilgiyi kavrayabilenler, kendilerini şahsiyet vehim ve hayâlinden, bu hayalin bütün neticelerinden, arzu ve alâkalar kayıtlarından kurtarırlar. Herşeyi elde etmiş bir kimse, artık daha ne istiyebilir? "Böyle kimselelerin evvelce yaptıkları işler ateşe atılan sazlar gibi yanar.,,

Upandishad'ların ahlâk telâkkisi:

Upanishad'ların ahlâkî talimleri, bir sistem içinde değil, fakat dağınık bir halde bulunmaktadır. Bu talimler, günlük hayatta itidal, ibadette samimiyet, hakikat, muhabbet tavsiye etmektedirler. Diğer kutlu kitaplar arasında felsefî ve metafizik doktrinlerinden ziyade, *Upanishad*'lara büyük bir ehemmiyet verdiren bu ahlâkî mahiyetleridir. Bu dünyanın her türlü tuzaklarından

kurtulup yüksek varlıkla nihâi birleşmeyi, kurtuluşu arayanlar için, nefse hâkim olmak, ulüvvü cenap, sevgi, şefkat, en esaslı faziletler sayılmışlardır. Fakat *Upanishad*'ların ahlâkî talimleri, maksat ve hedef mütemadiyen dönen tekrar tekrar doğmalar çarkından kurtulup orijinal ve ezeli kaynağa dönmek olduğuna göre, menfi, yani nefsi, şahsî alâkadar eden bir fazilettir. İyilik etmenin haddi zatında meydana getirdiği zevki tatmaktan ziyade, dünya bağlarından kurtulmaya mani olan her şeyden çekinen bir gayret teşvik edilmiştir. Dinî bir hayat mefkûresi, herşeyi bırakıp derin ve fasılasız bir düşünme içinde geçen *Sannayâsin* hayatıdır. *Upanishad*'larda izah edilmiş bu doktrin üzerine çizilmiş olan *Bouddhisme*, hiç değilse *Hinâyâna* mektebinin istediği temiz ve kâmil bir keşişlik mefkûresi, *Upanishad* talimlerinin sistemeleştirilmiş, zühtü takvayı, nefse eziyeti son haddine kadar götürmüş olan sonraki *Yoga* felsefesile yakından münasebettedir. Fakat nefse hâkim olmak için hertürlü eziyetleri caiz gören bu doktrin, esas itibarile *Upanishad*'lar devrinden daha eski olduğu gibi, Hint dinî hayatının bazı şekillerinde aslî gibi görünen bu sert ve çetin riyazetlerin lüzumunu temin etmiştir.

XVI

BRAHMAN'LIĞIN FELSEFE SİSTEMLERİ

Felsefe; Hindindistanda başka yerlerden daha ziyade dinde doğmuş ve dinde inkişaf etmiştir. *Vêda*'ların Allah sözü, vahy olduklarını kabul ettirmekten başka birşey istemiyen *Brahman* dininin daima göstermiş olduğu müsaadekârlık, felsefenin ilerlemelerini kolaylaştırmıştır. Hindistan, vicdan serbestliğine son derece riayet etmiş, bu sebeble zulümler ve tazyıklar tanımamış bir ülkedir. Feylesoflara *Nastikâ*, Allahsızlar demiş sofuların bu ittihamlarını hiç bir vakit ciddiyetle karşılamamıştır. Diğer taraftan felsefede, pek erkenden vicdan hürriyetini temin etmiştir.

Sonraları büyük bir ehemmiyet kazanmış olan *Jainisme*, *Bouddhisme* gibi, *Vêda*'lar ve bunların Allah sözleri olduklarını ret eden itizalci mezhepler çıktığı vakit, *Brahman*'lık o zamana kadar dağınık ve karışık bir halde bulunan fikirlerini

kat'î sistemler halinde tesbit etmek ihtiyacını duymuş, bunları başlıca altı sistemde toplamıştır.

Bu sistemler hakkında, dinler tarihi el kitaplarının verdikleri beş on satırlık malumattan, hatta mahiyetleri hakkında bile, açık bir fikir edinmek kabil değildir. *Vêda*'lar dinini anlatırken söylediğim gibi, türk medeniyetinin hint dinleri üzerindeki derin tesirleri düşünülünce, bu felsefelerde de onların herhalde büyük hisseleri olmak icabeder. Bundan başka, islâm kelâmı, felsefe ve ilâhiyatının kaynaklarından birisi bu sistemlerdir. Şimdiye kadar bu sahada hiç bir şey yazılmamış olduğundan, ileride yapılacak tetkiklerin müsbet esaslara dayanılabilmesi için tafsilât vermeği zarurî gördüm.

I. — Sankyha :

En eski hint felsefesinin adıdır. Bu sistemi kuran zat, şüphesiz tarihe değil, fakat üstureye aid **Kapilâ** dır. Bu sistemin kaynağı, **Upanishad**'ların mefkûreci monizmine karşı yükselmiş bir irticada aranmalıdır. Bu felsefe, **Budismi**, meydana getirmiş olan muhitte doğmuş olmalıdır. An'aneye göre : **Sankhya** felsefesi **Budda**'dan daha eski olduğu gibi, **Budda** bu felsefeyi kendi sisteminin esası olarak kullanmıştır. Doktrine ait izahlardaki birçok benzeyişler ve uygunluklar, bu an'änenin doğruluğunu, tasdik etmektedirler. **Sankhya**, sisteminin eskiliğini, bu felsefeye aid kitapların daha çok sonraki tarihlere aid bulunmalarile reddetmek mümkün değildir. Bu sistemin zamanımıza kadar tam bir halde gelmiş olan en

eski kitabı, **M. S.** beşinci asra aittir.

Bu felsefenin, doğrudan doğruya **Brahman**'lara karşı muhalefetle başlamış olduğu onların merasimciliği aleyhindeki sözlerinden anlaşılmaktadır. Fakat **M. E.** birinci asırda Brahman'lar bu sistemi kabul etmeğe başladıklarından, buna mukabil bu felsefeyi temsil edenler, mukaddes Brahman'ların, hiç olmazsa sözde yanılmaz olduklarına muvafakat etmişler, bu suretle **Sankhya**'da Brahman'lığın sünnî sistemler denilen felsefeleri arasına girebilmiştir. Bu felsefe, bilhassa Milâdın ilk asırlarında terakki etmiştir. Bu zamanlarda, Hindistan ile İskenderiye arasındaki sıkı münasebetler göz önünde bulundurulursa, gnostik sistemler ve yeni platonculuğun **Sankhya**'dan birçok şeyler almış olduğuna hayret edilemez. Bundan başka, Hint edebiyatının yine bu devirleri **Mahâbhârata** ve **Manu** kanununu meydana getirmiş olduğu için, bilhassa mitolojik **Purana**'lar **Sankhya** doktrinleriyle dolmuştur.

Sankhya felsefesi, **Upanishad**'lardan ayrı sınıfa mensup amelî bir mütefekkir tarafından işlenmiştir. Bu sistemi kurduğu söylenen **Kapilâ**, **Upanishad**larda olduğu gibi, kâinatta birlik bulmaya değil, fakat nevileri, tenevvüü gözetmiştir. Diğer felsefelerin **mutlak ruh**, dediği yalnız Brahman'ı değil, Allahların varlığını da şiddetle red ve inkâr etmiştir. Buna mukabil halkın itikatlarına hürmet etmek için halk dininin bu sistem bakımına göre geçici şekillerinden başka bir şey olmayan Allahları, yarı Allahları, şeytanlarını da kabul ediyormuş gibi görünmüş-

dür. Fakat bu sistemin, kâinatı yaradan ve idare eden ezeli ve ebedî Allah olarak iman ettiği bir varlıkla, hiç bir münasebeti yoktur. **Sankhya** felsefesinin hususiyeti de zaten böyle bir Allahın inkâr edilmiş bulunmasındadır. Bundan dolayı bu sisteme gayet açık olarak **Allahsız**, denmiştir.

Sankhya, başdan başa, rasyonel bir felsefedir. Bu felsefe, biri diğerinden esaslı olarak ayrı, yapılmamış, ezeliyettenberi var olan iki cevher tanımtır : **Upanishad**'ların tam zıddı olarak, vehim ve hayâl gibi değil, fakat tam manasile bir hakikat olan madde.Âlemşumul yahut mutlak ruhdan çıkmış sayılmayarak, **nihayetsiz çokluk** olmak üzere kabul edilmiş şahıslara ait ruhlar.

Sankhya, felsefî bir metoda riayet ederek, maddî kâinatı, ilk sebep, ilk illetten çıkarmıştır. Muayyen bir safhada,eser, tekâmülün **maddî sebebinden** başka birşey olmadığı,önceki safhaların, önümüzde bulunan, duran safhalardan istidlâl edilebileceği tezinden başlayan **Saukhya**, nihayet kendisi eser olmayıp, fakat yalnız sebep mahiyetini haiz bulunan ilk prensibe çıkmıştır. Bu ilk prensip ise, **ilk madde, prakrti** dir. Kâinat, bu ilk maddeden itibaren muntazam bir yürüyüş ile tekâmül etmiştir. Bu maddî kâinatta birbirinden farklı ve başka başka nisbetlerde birleşmiş üç eevher vardır: Bunlardan birincisi, hafiflik, ilham, neş'e, sıfatlarla muttasif **Sattva**; ikincisi, hareket, heyecan ve ıztırap **rajas**; ağırlık, karanlık, mümaniat **Tamas**. İlk madde dahi, bu üç cevherden mürekkeptir. İnkişaf etmemiş olan ilk madde, bu üç cevher,

günah'ın müvazenede bulunduğu “hal,” dir. **Sankhya** sisteminin açık olarak anlatmadığı, bir karışıklık neticesinde cevherler arasındaki bu muvazene bozulup önce pek ince unsurlar, bunlardanda canlı mahlûkatın ruhları, sonra maddenin unsurları, nihayet maddî kâinat, meydana gelmiştir. Kâinat devrinin sonunda ise, mahlûkat şimdi anlattığım silsilenin tersine bir hareketle, inkişafın önceki safhasına ve nihayet bu suretle ibtidaî maddeye dönecektir. maddenin bu suretle kendisini tekrar emen bu teselsülile, madde tekâmülden önceki devirde bulunduğu hâli tekrar almaktadır. Fakat tekâmül, varlık ve inhitat devirlerinin ise, başlangıcı olmadığı gibi, sonunda asla bulunmayacaktır.

Şuhalde önce şuursuz olan madde, yukarıda söylediğim sabit muvazenesinden çıkınca tekâmül başladığı gibi, kâinat mevcut olduğu devirdede mütemadiyen yeni eserler, verimler meydana getirmektedir. Bu felsefede teselsül için bir sebep kabul edilmesi zarureti duyulmuştur: Çünkü ruhanî bir prensibin tesiri bulunmasaydı, âtıl maddenin mütemadî inkişafı ve imtizaçlarının izah edilmesi mümkün olmayacaktı. Bu prensip, kendi kendiliklerinden herhangi bir faaliyette bulunmaları mümkün olmayan, ezeliyyettenberi maddenin hareketine bir seyirci vaziyetinde bakan, sayısız insan ruhlarının, müştereken yaptıkları tesirlerdir. Vakia ruhların madde üzerinde tesiri şuurlu bir tesir değilse de, bu tesir, bir miknatısın demire tesiri gibi, mihaniki surette maddeyi harekete, inkişaf etmeğe tahrik eden bir tesirdir.

Sankhya felsefesinin bizi hususile alâkadar eden kısmını burada görüyoruz : Bu sistemin hareket noktası, madde ile ruh arasında mutlak ve esaslı bir fark ve ayrılık tanıdığı için, birbirleriyle uzlaşmıyan **ikilik** “dualité,,dir. Yalnız bu ikilik bir noktada, madde ve ruhun başlangıçları ve sonları bulunmamasında birbirlerine benzemektedirler, Buna mukabil, ruh ezeli ve ebedî olarak değişmediği halde, madde ezeli ve ebedî olarak değişmeye müstait bulunduğundan dolayı, yine aralarında önceden pek esaslı bir ayrılık vardır. Ruh, “saf bir cismi lâtif,, olarak tarif edilmiştir. Müsbet olarak, ruhu bundan daha iyi tarif ve tavsif etmekte mümkün değildir. Bundan gayri söylenilen herşey, ruhu menfi manada anlaşılabılır. Ruh, sıfatsız, unsursuz olduğu için mahvolmaz. Hareketsiz mutlak surette faaliyetli ve duygusuz, haz, keder veya sair heyecanlardan tesirsiz, her ihtisasa karşı kayıtsızdır. Bu suretle menfi olarak anlaşılmış olan ruh, değişmek yalnız ve ancak maddenin şâni olduğundan, bizim için idrâk, duyğu, tefekkür... gibi psikolojik sahalara mensup görünen bütün hâdiseler ve haller, değıştikleri, bozulduklarından dolayı, **Sankhya** felsefesinde madde sınıfına aittirler.

Bütün Hint felsefe sistemleri gibi - şüphesiz materyalistik olanlar müstesna - **Sankhya**'da insanları dünyevi varlığın ıztıraplarından kurtarmak maksadını taşımaktadır. Fakat bu husustaki görüşü pek ümitli değildir. Çünkü bütün şuurlu varlık, ıztıraplıdır. Pek sayılı kimselerin taliine tesadüf eden nimetler içinde

bile keder saklıdır. Herkese mutlaka ızdırıp mukadderdir. Bundan dolayı “hakîm olan kimseler zevki dahi keder sayarlar.,,

Ruhun ızdırapla münasebeti, bedende yahut iç uzuvda bulunan kederi, meş’ur hale getirmesinden ibarettir. Ruh ile ızdırıp yahut iç uzuv - aynı şeylerdir - arasındaki bu hususî münasebet, ruh için esaslı bir şey değildir. Çünkü böyle olsaydı, ızdırabın sonu olmazdı. Ruh ile ızdırıp arasındaki bu münasebeti **Sankhya** felsefesi. “ayırt etme ihtiyacı,, ile izah etmektedir. Yani bu ızdırıp, ruh ile madde arasındaki esaslı ayrılığı tanımaktaki noksan ve kusurumuzdan çıkmaktadır. Bu ayırt etmek ihtiyacının sebebi ise, son varlıktan mukadder bir miras, bu varlıkta ayırt etmek ihtiyacının neticesi olarak, insanda fitridir. Her fenalığın kökü işte bu ayırt etmek ihtiyacında olduğu için, tek kurtuluş çaresi de, ruh ile madde arasındaki ayrılığı sezecek “ayırt edici bir bilgi,, dir. Her hâdisenin maddede vukubulduğunu, ruhun **ben, nefs**, - ego - ın hiç bir hareket, hiç bir ızdırıp ve kederle alâkası bulunmadığını, bu gibi hallerden ayrı olduğunu, bu itibarla ruhun doğup, ölmeyeceğini anlıyanlar, derhal kurtulurlar. Çünkü akıllı maddenin ruhu, seyredenler tamamilе doyunca, bir dansözün dansını artık bitirmesi gibi, faaliyetini bırakır. Fakat kurtulanlar, bu bilgiyi elde eder etmez, ölmezler. Fakat bu hayat, yapılan işlerin neticesi olduğu için “çömlekcinin bir darbasından aldığı iptidai süratle çömlek yapıldıktan sonrada dönmekte devam eden çömlekçi kasnağı gibi,, yine bir hayli zaman

muztarip olmakta devam eder. Çünkü bu ıztırabın tohumu, kurtarıcı bilgiye kavuşulmazdan önce, fişkırmıştır. Bu işler tamamilе kemale gelmek için, hayatın devam etmesi lâzım geldiği halde, buna mukabil, henüz tohumu fişkırmamış olan işlerin açılmak kuvveti, bu “kurtarıcı bilgi ile söndürölmüştür.” Bu hayatta meyve taşıyan işlerin kudreti artık tükendikten sonradır ki kurtulmuş adama, ölüm yetişip çatar. Artık böyle bir kimse için tekrar doğum, yoktur.

Kurtulmuşun ruhu, cismanî hayatın bitmesile, hürriyete kavuşur. Ruhla alâkadar olan iç uzuv, dağılır. Varlığın muhtelif şekillerinde şimdiye kadar gezışin mütevakkıf bulunduğu ince, lâtif beden mahvolur. Ruh ise, kurtuluş, hürriyet içinde, yani maddeden nihaî ayrılış halinde münferiden mevcut olmakta devam eder. Fakat bilgi ve tecrübe için maddî bir esas icap ettiğinden şuursuzluk içinde kalır.

II — Yoga :

Yoga kelimesi **Yuj = Jungo** “bağ, alâka, münasebet,” den gelir.

Hintliler **Yoga**’dan iki mana anlıyorlar : Muntazam ve kat’î bir san’at haline getirilmiş düşünüş, teveccüh, istiğrak. Bu düşünüş, teemmülün, felsefî esası. Şuur ve duyguların en yüksek hallerine varmaya vasıta olarak kullanılan düşünüş, istiğrak usulü, Hindistanda pek eskidenberi caridir. Budizm’in kuruluşunda bu cereyanın büyük tesirini göstermeğe hususile **Herman Beck** (1) çalışmıştır. Fakat **Yoga**’-

(1) **Herman Beck**, *Buddhismus*. (2 edit. 1916).

nın bir sistem halinde kurulduğu tarih, kat'i olarak tayin edilememekle beraber, her halde Budizm'in zuhurundan sonraya aittir. Bu sistemi izah eden ilk kitabı yazmış **Patanjali'nin Yogasûtra**, adını taşıyan eseri de hangi tarihte yazılmış olduğu bilinmemektedir. Umumiyetle Hintliler bu sistemi **Patanjali'nin** kurduğunu, kabul etmekte, bundan başka bu zatla **M. E. 2.** inci asırda yaşamış ve **Mahabhasya** adlı eseri yazmış olan gramerci **Patanjali** ile aynı kimse olduğunu sanmaktadırlar. Fakat **Herman-Jacobi** (1). felsefi ve tarihi sebeplerden dolayı, **Yogrsûtra**'nın ancak milâtdan sonra 420 yıllarına doğru yazılabileceğini, bu kitabı yazan **Patanjali'nin** gramerciden başka birisi olduğunu iddia etmiştir. Buna mukabil, **Bruno Liebich**, bu iki **Patanjali'nin** aynı kimseler olduğuna dair, filolojik şayanı ehemmiyet bazı deliller göstermiştir (2). Bu mes'ele henüz kat'i surette halledilmediğinden biz de öyle bırakıyoruz. Fakat muhakkak olan bir şey varsa, **Yogasûtra**, da anlatılan tekniklerin **Maitri-Upanishad** da tamamiye inkişaf ettirilmiş olduğu için, **Yoga**, sistemindeki başlıca esasların, **Patanjali'den** daha önceki tarihlere ait bulunmasıdır.

Sankhya, felsefesinin Kozmoloji, Fisiyoloji, Psikoloji'ye dair bütün doktrinleri, sade **Yoga** sistemi tarafından kabul edilmiş olduğundan dolayı, Hint edebiyatında bu sistem, **Sankhya'nın** bir şubesi gibi,

(1) **Herman-Jacobi**, *Journal of the American Oriental Society*, XXXI (1911), p. 24 ff.

(2) **Bruno-Liebich**, *zur Einführung in die Indische Einheimische Sprach-Wissenschaft*, 1. Katantra, 1919, p. 7 ff.

sayılmıştır. Hakikaten, kurtuluşa kavuşmak için ruh ile maddenin tam ve kat'î olarak ayırd edilmesi lâzım geldiği hususundaki kanışı, bunun için ileri sürdüğü nazariye, **Sankhya**'nın aynidir. Bazı ehemmiyetsiz noktalardaki ayrılışlardan başka, **Yoga** felsefesinin hususiyeti, **Sankhya**'nın Allahsız bakışını reddetmesi, kurtuluşa kavuşduran bilgiye varmak için en müessir çarenin teemmül, istiğrak olduğunu kabul etmesidir. Zaten **Yoga**, sistemini dolduran, bu sistemi adlandıran şey de, istiğrak nazariyesinin teknik teferruatıdır : Yukarda söylediğim gibi “bağ,, alâka demek olan **Yoga** kelimesinin bu sistemde teknik manası, «duyguların dış dünyadan çevrilmesi, fikrin kendi içerisine toplanması» dır.

Yoga sisteminin **Sankhya** felsefesi zıddına, şahsî bir Allah kabul etmekteki maksadı, Allaha itikat edenleri de memnun edip, **Sankhya** da izah edilen kâinat hakkındaki nazariyesinin halk tabakaları arasında yayılmasını kolaylaştırmak içindir. Bu sistemde Allah fikrinin esaslı bir kanış olmayıp, buraya ancak narin bir bağ ile bağlanmış olduğunu, **Yogasûtra** da Allah hakkındaki fıkraların birbirile irtibatsız, **Yoga**'nın umumî görüşleri ve hedefile doğrudan doğruya zıt, bulunmalarından da anlaşılmaktadır. Zaten bu felsefede kâinatı yaradan ve idare eden, insanların gördüğü işlere göre mükâfat yahut, cezalandıran, Allah değildir. **Yoga**'nın, hiç değilse, en eski doktrinine göre, insanları kurtuluşa teşvik eden saikin yüksek hedefi, Allaha kavuşmak, onunla birleşmek, değildir. Allah, ezeli ve ebedî olan insanların ruhla-

rından farksız olan yalnız «husnî bir ruh» dur. Ayrılık, yalnız Allahın madde ile alâka ve münasebeti tarzındadır. Allah, da kurtulmuş bir ruh gibi, madde ile alâkası tamamen kesilmiş olan bir varlık, değildir. Çünkü aksi takdirde, Allahın şuursuz olması icap edecekti. Bundan dolayıdır ki, **Yoga** doktrininde, ilâhî ruh, aşağı maddî unsurlardan tamamen temizlenmiş maddenin en asıl ve en temiz cevherleriyle ezeli ve ebedî olarak ayrılmaz münasebette bulunduğu farzedilmistir. Bunun için bu ruh, yüksek kudret, hikmet, iyilik sahibidir. Yine bunun içindir ki : Allah, sefaletle dolu dünyevî varlıktan yahut tekrar doğumlar dairesine girmekten münezzeh, sevap ve günah işlemeyen, bütün diğer canlı varlıkların yüklü bulunduğu saikler ve tehlikeli tabiatlardan müteessir olmadan, ezeli ve ebedî bir saadet içinde yaşamaktadır. Böyle anlaşılmış olan bir Allah vukufunda, Allah hakkında ilâhiyatçıların mu'tad tasavvurlarından hiç bir şey bulunmadığı meydandadır. Bu karışık fikirlerin asıl maksadı ise, yukarda da söylediğim gibi, bu sistemin Orijinal Allahsız mahiyetini saklamak ve Allah hakkındaki ca'li nazariyelerini, esas tâlim ile gevşek bir uygunluğa sokmaktan ibarettir. Bu iddianın en kuvvetli delili, hakikî **Sankhya-Yoga**, da şahsî bir Allaha yer verilmemiş olmasındadır. Zaten bu iki sistemin bir olduklarını anlatmak için, çok defa fiilen birbirleriyle birleştirilmişlerdir. Bununla beraber, her ne maksat ve kanışla olursa olsun, bir ke-re **Yoga** sistemine Allah fikri sokulunca, yalnız kendi kendisi için yaşaması manasız olduğundan dolayı,

Allah ile insanlar arasında bir münasebet, bir alâka göstermek zarureti de kendiliğinden çıkmıştır. Dûnyevî ve uhrevî saadet Allahın lutfile değil, yalnız şahsî liyakat ile elde edilebilen bir şey olduğu için. Allah ile insanlar arasındaki bu münasebet, kendisine sadık ve bağlı olanlara Allahın beslediği merhametten dolayı, kurtuluşa kavuşmaya çalışanların yolu üzerinde duran güçlükleri kaldırmak hususundaki yardımında görülmüştür. Fakat sonraki **Yoga** edebiyatında, bilhassa **Yoga**'ya dayanarak kurulmuş ve bu sistemin doktrini olan yeni bir çok **Upanishad**'lar da Allah telâkkisi, daha çok muayyen ve kat'î bir yer kazanmıştır. Bu gibi **Upanishad**'lar da Allah tedricen daha şahsî bir vaziyete çıkarılmış ve Allah ile insan arasındaki münasebet daha ziyade sıklaştırılmıştır.

Yoga, felsefesinin en esaslı mevzuu, fikrin bir nokta üzerine toplanmasıdır. Bu sistemi izah eden kitaplar, duyguların, nasıl duygulara vesile olan mevzulardan çekilip atıl bir hale getirileceklerini, bütün vazifeleri dış dünyanın tesirlerine tabi olan müfekkere-nin nasıl iptal edilerek tamamen **Âtman** üzerine toplanacağını, nihayet, istigrakın son merhalesinde fikir ile mevzuun tam manasile birbirleriyle karşılaşmalarını uzun uzadıya anlatmışlardır. **Yoga** temrinleri muntazaman yapıldığı takdirde, tabîî temayüllemizden kurtularak bizi kurtarıcı bilgiye ulaştıran güçlükler ortadan kalkar. Bu kadar yükseğe çıkabilen, yahut daha ziyade bu kadar derinliklere gidebilen istigrak, fikrin artık başka mevzulara sapma-

sına meydan vermez. Başka yerlere yahut fena yollara gitmeğe meyyal olan müfekkire artık bu temayülü gösteremez. Ruh ile madde arasındaki derin ayrılık, hadsî bir anlayışla kavranıp, beşerî gayret nihaî hedefine erişmiş olur. **Yoga**, talimi; mensuplarının geçmesi icap eden bir sıra merhalelerden ibarettir: Bu dereceler içinde **Âsana** denilen, nefes alıp vermeyi saymak, fakat bilhassa nefesi tutup gözleri muayyen bir noktaya—burunların ucuna, göbeğe...—dikmek gibi muhtelif hareketler vardır. Bu idmanlar kurtuluştan önceki bir derece sayılmış ve şuuru kaybetmeğe çalışmaktan ibaret olan bu dereceye **Yoganidra**, «**Yoga** uykusu» adı verilmiştir. **Yoga** uykusu esnasında hayatın söndüğüne inanılmıştır. Halbuki Hintlilerin harikülâde bir hâdisе olarak anladıkları **Yoga** uykusunun ipnotik bir uykudan başka bir şey olmadığı meydandadır. Her nekadâr sonraki tarihlere ait bulunsalar da, eski bir an'aneye dayandıkları muhakkak olan bazı **Yoga** metinleri, **Trataka** adı altında, yaşlar akıncaya kadar, gözlerin küçük bir noktaya dikilmesini de emretmişlerdir. Bu temrin neticesinde “vücudun bir odun parçası gibi sertleştiği,” yani kataleptik bir hale geldiği bildirilmiştir. **Yoga**, salıklarının, yani **Yogin**’lerin sun’î bir ölüm için tatbik ettikleri bir metodun adına **Klecari**, demişlerdir: **Klecari**, gözler sabit bir halde kaşlar arasında bir noktaya bakarken dili uzanabildiği kadar dışarı çıkarıp ucunu boğaza sokmaktan ibarettir. **Yoga**’nın kullandığı bu gibi pratiklerin hepsini burada kaydetmeğe lüzum yoktur.

Hintlilere göre : **Yoga** idmanları doğru ve müte-madi surette yapılıncı seriri — *Thérapeutique* — ve diğer bir çok neticeler, harikülâde kuvvetler elde edilir. Bu kuvvetler insanı kurtuluşa bir an evvel kavuşturur.

İzlerini **Véda**'larda dahi gördüğümüz, **Yoga** sisteminin zahidane bir istiğrak için yaptırdığı şeyler, başlangıçları iptidâî milletlerin vecit verici âyinlerine kadar giden uzun bir inkişafın nihaî neticesidir. Yüksek âlemle münasebete girmek vasıtası gibi sayılmış Vecid hâli, başka dinlerde oruç ve riyazet ile te'min edildiği halde, Hindistanda ruhanî hayatın nefsi müşahede, tetkik etmek mahiyetinden dolayı, teemmül ve istiğraka, gittikçe daha ziyade ehemmiyet vermiştir (1).

III — **Mîmâmsâ** :

Mîmâmsâ, Sanskritce : “Tetkik ve tahkik,, , “izah ve şerh,, demektir.

Brâhmana ve **Upanishad**'larda tesadüf ettiğimiz

(1) Zühd ve tekva, riyazet demek olan **Tapas**, önce “sıcaklık,, edebiyatta mecazi olarak «şevk ve gayret» manalarını, sonra «riyazetden çıkan tad», “riyazetle meydana gelen derunî sıcaklığın şartı,, , yani “Vecit,, , fikirlerini vermiştir. **Rig-Véda**'yı idare eden fikirlerin zahidane pratiklerle temas noktaları az olduğu için, **Tapas** kelimesinin ilk defa olmak üzere mecazi manada ancak **Rig-Véda**'nın son ilâhilerinde kullanılmış olması, bu fikirler ve tatbikatının fevkalâde eskiliği aleyhinde bir delil gibi gösterilemez. Buna mukabil, **Tapas** kelimesine **Yajur** ve **Atharva-Véda**'lar da, daha ziyade, **Brâhmana** ve **Upanishad**'lar da sık sık tesadüf edilir. Bu edebiyatta **Tapas**, Kozmognik bir kuvvet olarak kabul edilmiştir.

mevzuları metodik bir surette izah etmiş olan bu sistemin, aşağıda söyleyeceğim **Védânta** ile sıkı bir münasebeti vardır. Bu münasebet, **Mîmâmsâ**'nın mensikî. **Védânta**'nın bilgi vasıtasile kurtuluşa götürecek doktrinleri ihtiva etmek suretile, kül teşkil etmelerinden çıkmaktadır. Bundan başka, bu iki felsefe birbirlerine referans verdiklerinden, her iki sistemin birbirlerine yakın zamanlarda yazıldıkları anlaşılmaktadır. **Mîmâmsâ**'nın doğrudan doğruya felsefe ile bir alâkası bulunmadığı halde, bu sistemler arasına girmesi **Védânta** ile bu sıkı münasebeti ve yazılış şekli sayesinde olması muhtemeldir.

Bu sistemin taşıdığı **Pûrva Mîmâsâ** yahut **Karma Mîmâsâ** “ilk şerh,, yahut “âyinlerin izah ve şerhi,, kelimelerinin kısaltılmış şeklidir. Bu adlar, bu sistemde **Védânta** ya **Uttara** yahut **Mîmâmsâ-Brâhma** “ikinci izah,, yahut “mutlak ruhun izahı,, dendiği için **Védânta** ile münasebeti ile izah edilmişlerdir.

Mîmâmsâ'nın en eski ve en mühim metin kitabı, **Jaimini**'nin **Mîmâmsâ-darsana**'sıdır. Büyük Hint mütehassısı **H. Jacobi** bu eserin —muasırı **Védânta** yahut **Brâhma - Sûtra**'nın dahi ikmal edilmesini—milâttan 200 ile 400 yılları arasında yazıldığını farz etmektedir [1].

Mîmâsâ, **Vêda**'ların **Brahman**'lığa ait metinlerini doğru izah ve tefsir etmek için kaideler göstermiştir. **Vêda**'larda merasim müphem anlatıldığı gibi, ibadetteki hareketler ve aletlerin mistik manalarına

[1] **Herman Jacobi**, *Journal of The American Oriental Society*, XXXI (1911), p. 1 ff.

dair verilen malûmat karma karışık bir halde bulunduğ, halbuki merasimde yapılacak en küçük bir yanlışlıktan çıkacak en ağır neticeler korkusundan kurban edenleri korumak için böyle yardıma şiddetli bir ihtiyaç duyulmuştur. **Mîmâsâ**, kurban ve bütün teferrüatından çıkabilecek her şüpheyi hal ettiği gibi **Vêda**'lardaki bu sisteme göre zahiri telâkki edilen ihtilâf, tenakuzları dahi telif etmiştir. Bu sistemde aynı zamanda, sahih surette kurban edenlerin kazacakları savaplar da anlatılmıştır. Böylece **Vêdânta** yahut **Brâhma-Mîmâmsâ**'ların, hususî İlâhiyatlarının bir hülâsası da sayılabilir.

Kurban ve neticeleri hakkında verdiği hükümler için dayandığı otorite, **Vêda**'ların ezeli ve yaradılmış olmalarından çıkan bir otoritedir. Vêdalar vahyi, yalnız ezeldenberi mevcut olan şeylere mahsus, kendiliğinden belli olan bir vahiydir. Vêdalar hakkındaki bu kanaat, eski ilâhileri yazmış olan şairlerin, Allahlardan daima beklemiş, istemiş oldukları menfaatlere rağmen, Hintlilerde sarsılmadan devam etmiştir. Bununla beraber **Mîmâmsâ** muallimleri, **Vêda**'yi bu eski ilâhilerden ziyade, bu edebiyatın ikinci devrini teşkil eden mensikî metinler, şairlerinin şahsiyetleri pek belli olmıyan ilâhiler hakkında kullanmışlardır.

Mîmâmsâ, Vêda'ların mevzularını, bir takım başlıklar altında tasnif etmiştir. Her mevzu, diğer mekteplerin dahi kendilerine örnek tuttukları, mantikî bir metoda göre izah edilmiştir. Bu metod şun-

lardır: (1) Kaziyye; (2) Doğruluğu hakkında şüphe; (3) Bir mes'eleyi tetkik etmenin yanlış usulü; (4) yanlış usulün, doğru delil ve isbat ile reddedilmesi; (5) Tetkikin neticesi. Bunlardan başka, hususî doktrinleri isbat etmek maksadile, **Mîmâmsâ**'da felsefî şumulü olan mes'eleler dahi münakaşa edilmiştir. Fakat bu gibi mes'elelerden başlıcaları, sesler ile kelimelerin manalarile münasebetlerinin ezelî olduklarına dairdir. **Mîmâmsâ**'nın bu husustaki nazariyesinde esas, kelime ile mana arasındaki münasebetin umumî kabule vabeste olmayıp, tabii olarak kelime-de mündemiç olmasıdır. **Mîmâmsâ**, bu nazireyi, her insan eserinin maruz bulunduğu yanılma ihtimalinden **Vêda**'ları kurtarmak maksadile ileri sürdüğü bellidir. **Vêda**'lar bazı şairlerin yazdıkları manzumeler gibi değil, fakat ezeldenberi kendi kendilerine mevcut ve yaratılmamış bir varlık sayıldıkları takdirde tabiatile **Vêda**'lardaki kelimelerin, manalarile münasebetleride insan faaliyetinin neticesi olamaz: Kelimeler ve kelimeleri teşkil eden seslerinde, ezeldenberi varolması icap eder.

IV. — Vêdânta :

Sanskrit dilinde **Anta** "hedef, gaye,,demektir. Vêdânta, Vêdaların gayesi, yani Vêda'ları gayesine göre tefsir etmek demek olur. **Vêdânta** önce **Upanishad**'lar için söylenirken, umumiyetle Brâhman'ların, burada anlatmakta olduğumuz, altı sisteminden birinin adı olmak üzere kullanılmıştır.

Yukarda **Upanishad**'ları anlatırken fikirlerinin bir sistem içinde toplanmamış olduğunu söylemiştim. iş-

te bu fikirler **Védânta**'da sistemleştirilmiş felsefî bir temele oturtulmuştur. **Védânta** felsefesini, kat'î şeklinde **Védânta-Sûtra** yahut **Brâhma-Sûtra** adlı eserinde tefsir eden, ilk muallim **Bâdarâyana**'dır. Fakat bu zatın risalesi, **Sûtra** yahut diğer felsefe mekteplerinin "ip uçları,, dedikleri vecizeler şeklinde yazılmış olduğu için, anlaşılması güç, bu felsefeyi bu kitaptan lâyikile öğrenmek mümkün değildir. Bundan dolayı **Bâdarâyana**'nın risalesini, bir çok Hintli müellifler ayrıca tefsir etmişlerdir. Bunlar arasında en meşhuru M. S. 800 yıllarında yaşamış olan meşhur Védântist filozof, **Çankara**'dır. Bundan başka **Upanishad**'lara dair tefsirlerle, ayrıca **Védânta**, felsefesi hakkında birçok risaleler de yazmıştır. **Çankara** esas itibarile **Bâdarâyana**'nın görüşlerini kabul etmiştir. Avrupa kültüründe yetişenler çıkarılırsa, bugün bütün Hintliler **Védânta**'ya mensup oldukları gibi, bunlar arasında dörtte üçü de **Brâhma-Sûtra**'nın **Çankara** tarafından yapılmış tefsirini kabul etmişlerdir. Diğerleri de, bu felsefenin diğer müfessirlerinin içti-hadını takip ederler.

Védânta, hareket noktası olarak fikri değil, vahyi kabul etmiştir : **Vêda**'lar bilhassa **Upanishad**'lar onun için münakaşa edilemiyen bir otoritedir. Halbuki **Upanishad**'lar bir çok mütefekkirlerin mensup bulundukları muhtelif mektepler tarafından asırlar esnasında meydana gelmiş oldukları için, **Védânta** felsefesi, aşağıda görüleceği gibi, bazan tezatlarla düşmüştür.

Védânta, felsefesinin en esaslı doktrini, eski **Upanishad**'ların akidesine uygundur : Bu felsefenin

en yüksek kanışında da **Âtman** - bizim zat, nefsimiz kendimiz - **Brâhman** - mutlak, yüksek zat, nefis, **Pa-ramatman** - ile bir ve aynidir. Herşeyde işliyen büyük kudret, ezelî ve ebedî, hudutsuz olan **Brâhman**, unsurlardan toplanmış olmadığı gibi, değişikliklerde mahkûm değildir. Değişikliklere müsteit bulunan her şey ise fanîdir. Mahvolur. Her insan Brâhman'ın bir kısmı değil, fakat onun tamamen aynı olan ve ondan ayrılması mümkün olmıyan bir **Brâhman**'dır. Kâinata **Brâhman**'dan gayri hakikat olan birşey yoktur. Bunun hakikatını tarif etmek için **neti** - saf varlık - dan başka birşey söylenemez. Bu hakikat gözle görünen maddî birşey değil, ruhanî bir hakikattır. Tekliğe uymıyan bir sıfat değil, esas, cevherdir. Bu hakikatın anlaşılmasındaki güçlükte buradadır. Çünkü harîçte maddî ve düşünülen birşeye, mevcuda iftikar etmeksizin, düşünen, bilen nefis; tek varlık olması keyfiyeti bu güçlüğü çıkarmaktadır. Halbuki zavahir âleminde görünen varlık, aslı faslı olmıyan şeyleri, duygularımızı aldatarak bize varmış gibi gösteren sihirbazın marifetleri gibi, vehmü hayalden başka bir şey değildir. Bunun için **Çankara**'nın tefsir ettiği **Védânta**'ya "ikilik yokluğu,, non-dualité felsefesi denmiştir.

¶ Buna mukabil **Védânta**'nın yukarıdaki bu esaslı kanaatlarının tam zıddı olmak üzere, tecrübeler, görüşlere binaen değil, fakat **Vêda**'lar şeriatına göre, eşyanın tenevvüü, çokluğu dahi bu felsefede yer bulmuştur. Bunun için ruhların tenasühü, mükâfat ve mucazat itikadı, böylece ayrı ayrı ferdî ruhların mev-

cudiyeti de kabul edilmiştir. **Védânta** düşdüğü bu açık tezadı, ruhun kendisile kendi bedeni arasındaki derin farkı ayırt etmesine, tecrübe ile anlaşılan kâinatın vehmü hayalden başka bir şey olmadığını kabul etmeğe mani olan fıtrî “cehaletten,, **Avidya**’dan neşet etmekle telif etmiştir. Hakikatta ise, bütün hâdiseler âlemi, bir **fata morgana** [1] gibi yakından bakılınca kaybolan yahut uykuda olanlara hakikat olduğu halde, uyanınca bu hakikatten hiç bir eser kalmıyan rûyalar gibi, sadece boş zihaplardan ibarettir.

Kâinatta, bu vehmü hayal kuvvetinden müteessir olmıyarak, olduğu gibi tabiî halinde devam eden yalnız bir şey vardır ki: O da, **zat** ve **nefsimiz**, **kendimizdir**. Bu zat isbat edilemez. Fakat haddi zatinde kendisi her delil ve isbatın esası olduğu için isbat edilmeye de muhtaç değildir. Bunun için bir isbatın imkânından önce doğru olduğu gösterilmiştir. Buna mukabil varlığı inkâr da edilemez: Onu inkâr etmek mevcut olduğunu kabul etmek demektir. Bundan başka, yalnız var olan **Brâhman** olduğu için **zat**, **nefis**, **Brâhman**’dan başka birşey olamaz **Brâhman** hakkında söylenilen saf, ruhanî, her yerde var, mekândan münezzeh, ezeli ve ebedî olmak gibi sıfatlar ve meziyetler, bizim **nefsimiz** içinde doğrudur. Bu bilgiyi nefsimizden beklemeliyiz. Kâinatın sır ve muammasını çözecek yolu insan, yalnız kendisinde, kendi varlığının derinliklerinde bulabilir. Bu hakikat böyle öğrenilebilir.

[1] İtalya’nın cenubunda Calabre kıyılarında vukubulan serap. **Védânta** felsefesini tetkik eden müellifler, tipik bir misal olarak bunu aldıklarından, biz de naklettik.

Eşyanın hakiki hal ve şartlarını bizden saklayan “cihalet,, in nereden çıktığı sualini **Védânta** sormuyor. Yalnız cihaletin bilgi, **Vidya**, yahut “âlemşümül, küllî idrâk,, **Samyag—darsana** ile izale edileceğini bildiriyor. İşte bu âlemşümül idrake sahip olan, bu suretle ruha aid bulunmıyan her şeyin hayâlî mahiyetini, ruhun Brahman ile aynı şeyler olduğunu anlayabilen kimse, ruha dünyevî varlık için cebreden şartları ortadan kaldırmış olur. Dünyevî varlık, hayalî bir görünüşden başka bir şey değildir. “Ben Brahman'im !,, diyebilenler, kendilerini **Sam-sara**'dan kurtarmışlar demektir.

Upanishad'ları otorite olarak kabul etmiş bundan dolayı onların bütün talimlerini göz önünde bulundurmak mecburiyetinde kalmış olan, **Çankara**, şimdi izah ettiğimiz doktrine, bir dereceye kadar muhalif, yanyana iki sistem meydana getirmiştir: Biri yukarıda anlattığımız gibi, mutlak hakikat olan Brahman doktrinini talim eden yüksek, gizli bilgi,**para Vidya**; ötekisi ise tecrübeyi esas ittihaz ederek kâinatı tamamile dinî bakımdan anlatan “aşağı,, yahut “açık bilgi,, **Apara Vidya**. Yüksek bilgi de **brahman**, her türlü sıfatlar ve keyfiyetler,**Nirguna**'dan münezzeh olduğu halde; aşağı bilgi de şahsiyetin **Saguna**'nın sıfatlarıyla muttasıftır. Yüksek bilgiye varamıyanlar için de bir ibadet mevzuu bulunmak icabettiğinden, cihalet sebebiyle Brahman'a bu sıfatlar isnad edilmiştir. Bundan dolayı aşağı bilgi de Brahman, kâinatı yaradan ve idare eden, insanların yaptıkları işlere göre mükâfat ve ceza veren şahsî bir Allah olarak

görünmüştür. Kâinat dahi hakiki bir varlık sayılmış, ruhun sayısız bedenler, kaliplar arasında dolaşması hakkındaki **Upanishad**'ların söyledikleri şeyler doğru sayılmışdır. Bunun için sıfatlar sahibi olan bu aşağı **Brahman** ile bir olmak, ancak aşağı bir talidir. Tam bir kurtuluş ise, yalnız yüksek **Brahman**, sıfatları olmıyan **Brahman** hakkındaki bilgiden çıkar. Kendi kendini ezelî ve ebedî, ayrılması mümkün olmıyan **Brahman**; aşağı Brahman'ın ise, cihalet mahsulü olduğunu bilenler, sıfatların kendisine aid olmayan ibadet maksadile isnad edildiğini, bu yüksek bilginin saçtığı nurlar sayesinde görenler için, aşağı bilginin öğrettiği her şey, manâsız ve kıymetsizdir. Bu bilgiyi elde edenler, kendilerini saran hayalî görünüşe inanmazlar. Dünyanın akışına tamamille kaydsız, ömürlerinin sonunun gelmesini beklerler. Nihayet ölümle **Brahman**'da kaybolurlar.

Védânta'yı meşhur **Çankara**'dan başka türlü tefsir, muhtelif mezheblerin felsefi ve dinî görüşlerinden birini yahud ötekisini temsil edenler arasında, en meşhuru, hakkında aşağıda kâfi derecede malûmat verdiğim, milâddan sonra 11 inci asırda yaşamış olan **Ramanuja**'dır. **Ramanuja**, **Çankara**'nın aşağı ve açık bilgi talimine yaklaşırsa da, **Bâdarâyana**'nın talimine, hakiki **Védânta** doktrinine yabancı olan hristiyanlık esaslarına yakın fikirler ileri sürer. **Ramanuja**'ya göre : Ferdî ruhlar, yüksek ruh, yahut kendi söylediği gibi, Allah ile bir değildir. Fakat yukarda söylediğim **Saukhya - Yoga**, sisteminde olduğu gibi, Allahdan ayrı ve başka ruhlar-

dır. Bu ruhların dünyevî yaşayışlarına sebep “cihalet,, değil, imansızlık, itikatsızlıktır. Kurtuluş ise, Allah ile bir olmaktır. Bunun için lâzım olan “bilgi,, değil, Allah hakkında imanlı bir muhabbet, **bhaktî**’dir.

V. — **Vaiçesika:**

Brahman’lığın altı felsefe sisteminden birisinin adı da Vaiçesika, **Vayçesika**’dır.

Yukarda Brahman’lığın en eski felsefesi olan **Sankhya** ile **Yoga**; **Mimâmsâ** ile **Védânta** arasındaki münasebetleri göstermiştik. Şimdi anlatacağımız **Vaiçesika** felsefesi de, sistemlerin soruncusu bulunan **Nyâya** ile alâkası bulunduğundan, üçüncü çifti teşkil ederler. Kâinatın kaynağını Atom-**Anû**, **pramânû**, **Kena-**larda gören bu iki felsefe, Brahman’lık tefekkürüne tamamen yeni bir unsur eklemişlerdir. Bundan başka, her iki sisteme nüfuz ve şöhret vermiş olan mantikî fikirlerinin tertipleri ve tarifleri birdir. Bu iki felsefe arasındaki bu sıkı münasebetler ve iştirakler, Hindistanın sonraki felsefî edebiyatında bu felsefelerin tamamen birleşmesini ve Hint tefekkürü tarihini tetkik eden bazı yabancı bilginlerin bu iki felsefeyi birbirlerinden ayırt edemelerine sebep olmuştur. Şimdi orijinal kaynaklardan istifade edilmiş olduğu için, bu iki sistemin asıllarındaki ayrılıklar tamamen meydana çıkarılmıştır.

Vaiçesika, felsefesini kuran zat, **Kanâda**, **Kanabhasika** yahut **Kanabhuj** adını taşımaktadır. Bu adların manası, «Atom’ları yutan, mahveden» demektir. Bu felsefenin Atomistik mahiyetine mebni, bu lâ-

kabların bidayette, bu sistemi tezyif etmek maksadile verilmiş olduğunu sanıyoruz. Bu gibi lâkaplar, Hintlilerde daima görüldüğü gibi, zamanla hakiki adlar olmuşlardır.

Bu felsefeyi kuran **Kanâdâ**'ya istinat edilen el kitabı **Vaiçesikasûtra**'nın milâttan sonra 200 ile 400 arasında yazılmış olduğu zannedilmektedir. Kâinatta bilinebilen her şey, bu kitapta altı takım içine konmuştur. Bu takımlar ve ikinci derecedeki tasnifler münakaşa edilirken, pek muhtelif meseleler, hususile Kozmoloji, psikoloji meselelerinden de bahsedilmiş, tam bir felsefe sistemi kurulmuştur. **Vaiçesika**'nın kabul ettiği altı takım şunlardır. (1) Cevher, **Dravya**; (2) sıfat, **Guna**; (3) hareket yahut faaliyet **Karman**; (4) cemaat, iştirak **Śâmânya**; (5) fark, ayırdetme **Viçesa**; (6) merbutiyet **Samvâya**.

Cevher takımında, kâinat, yani bütün uzvî bedenler ve uzvî olmayan cevherler, su, ateş, hava, esîr, zaman, mekân ruh, tefekkür, **Manas**, vardır. **Kanâda**'nın cevherler telâkkisi, sıfatlar ve hareket sahibi olan, hadiselerin vasıtasız esasıdır. Zaman ve mekân vukufunun mahiyeti hususundaki güç mesele, bütün Hint felsefesinde ara sıra ve tesadüfi olarak münakaşa edilmiştir. Bu hususta **Sankhya**'nın diğerlerinden daha ayrı ve müstakil bir görüşü vardır: Zaman ve mekânı, ezeli ve ebedi maddenin bir birlik gibi görünen, iki sıfatı olarak tanımıştır.

Cevher takımının izahı ise, **Kanâda**'ya Budist kaynaklarından alınmış **Atomik** mezhebini meydana koymak için fırsat olmuştur. **W. Handt**, bunu **Vaiçesika**

felsesesine dair yazdığı mühim bir eserde (1) ispat etmiştir. **Kanâda**'ya göre: Toprak, su, ateşin atomları ezeldirler, yaradılmamışlardır. Bu atomlar her nekad, kendi kendiliklerinden büyüyemezlersede, mütecanis olmayan mahiyetleri, **Atom**'ların imtizacalarının görülebilmesi ve genişliyebilmesinin sebebi-dirler. Bu nasıl anlaşılabilir? Bu imtizacların görülebilmesi nerede başlıyor? Bu cihetlere dair, **Vaiçesikasûtra**'nın bir şey söylememesinden hükmedilince, **Kanâda**'nın bu hususta derin her hangi bir görüşü bulunmadığı anlaşılmaktadır. Bu mektebin sonra ki muallimleri ise; üç **Atom**, **try-anuka**'dan toplanan bir mecmuun — başkaları buna üç çift Atom **Dvy-Anuka** diyorlar — genişlemek kabiliyeni haiz bulunduklarını ve güneşli günlerde toz zerresi, **Traşarenu**, halinde görüldüğü nazariyesi ileri sürmüşlerdir.

Yukarıki iddaların hepsi, **Védanta**, **Sankhya** felsefeleri mensuplarının şiddetli itirazlarını davet etmiştir: Büyümek, genişlemek, hassası olmayarı atomlardan teşekkül eden bir mecmuun genişliyemeyeceğini bir mahsulün her bir sıfatı onun maddi sebebinin aynı sıfatile taayyün edeceğini ileri sürerek Vaiçesi-ka'yı tenkit etmişlerdir.

Vaiçesika, sisteminin Kozmogoni'si de atomlar nazariyesine dayanır. By nazariyede, kâinatın yaradılması ve mahvolması devirlerinin muntazam bir sıra ile birbirini takip, her devirde tekâmül ve inli-

(1) W. Handt, Die atomitesche Grundlage der Vaise-sika philosophie nach den Quellen dargestellt, Rostock, 1900

tatın aynı tarzde olduğu ve aynı sebeplerden çıktığı hakkında umumî Hint telâkkiside hâkim olmuştur.

Kâinatın mahvolması devri esnasında — ezeli ve ebedî olan, değişmeyen, üç cevher, esir, mekân ve zaman bu dağılmadan mahvolmadan müteessir olmazlar —, saf halde bulunmayan maddenin dört unsuru arasında imtizaç olmadığı gibi, sayısız ferdî ruhlarla **Atom**'larda birleşmezler. Fakat bu dağılmalara rağmen, ruhlar meziyet ve kusurlarını gizli bir halde muhafaza ederler. Meziyet ve kusurların ictinabı kabil olmayan bütün neticelerile beraber karışıklık kuvveti — mükâfat ve mücazat veren kuvvet —, diğer Hint felsefelerinde olduğu gibi, burada dahi kâinâtî yürümeye, devam etmeğe süren bir kuvvettir. Bu kuvvet tekrar meydana gelince, kâinatın dağılması devride derhal durur. Ruhlar tekrar atomlar ile birleşirler. Bu suretle maddî kâinatın yeni bir yaradılış devri başladığını anlatan atomik unsurlarda bir hareket de başlamıştır. Bu hareket, önce havada çift atomları meydana getirmekle başlar. Bu atomlar vasıtasilede, ileri doğru hücum eden ve mekânı dolduran maddî hava yapılır. Bunun üzerine, suyun atomları, hava unsurları içinde imtizaç ederek, kâinattaki büyük umman meydana gelir. Bu ummanda, toprak atomları birleşerek, çift, üçlü atomlar hasıl olduktan sonr, katı toprak kütlesi teşekkül eder. Nihayet, ateşin atomlarıda, aynı suretle, birleşerek ateş unsurunu çıkarırlar. Ateşin keynağı, sudur. Suyun buradaki vazifesi, kâinat tekâmülünün uzvî akışına, ateşli unsurun yakıcı, mahvedici kudretini karışmaktan meneden

bir muhafıza benzer. Kainat bu suretle meydana geldikten sonra, ruhlar için tecrübî varlık tekrar başlar. Yaptığı işlerin neticelerine tevfikân, ruhların bedenlerle birleşmesi, yine önceki dünyadan tamamiye ayrılmamışlardır. Yeni bir sıra varlıklarda, kendileri için meziyet ve kusur topladıkları gibi, devir sonuna gelinceye kadar mükâfat ve mücazat kazanırlar. **Sankhya** felsefesinde, kâinatı dağılmaya zorlayan bir sebep gösterilmemiştir. Buna mukabil **Vaiçesika** da kâinatın dağılması silsilesi, şayanı dikkat bir surette izah edilmiştir. Sayısız bedenlerde mütemadiyen gezmiş ve dolaşmış, olan ruhlar, kendilerini toplayabilmek uzun bir zamana mühtaç olacak derecede zayıflayıp bitap düşmüşlerdir. Günlük yorgunluklar ve ıztıraplardan sonra geceleyin uyuyarak bir müddet her türlü hazlar ve kederlere karşı şuursuz kalan dünyadaki canlı varlıklar gibi, kâinat üzerinde âlemşümül bir gece yayılarak, bu zaman zarfında insan ruhları tenasüh, **Samsara**'nın verdiği ıztıraplardan kendilerini toplayabilirler. Ruhların sıfatları olmadığını idda eden **Sankhya** felsefesinde, yorgunluk ancak duyan, bilen isteyen, bir ruh için tasavvur edileceğine göre, böyle bir anlayış mümkün değildir. **Vaiçesika** felsefesinin ise ruhları hakikaten kendi iradelerinin sıfatlarıyla müttasif olarak telâkki ettiğini ikinci takımın tetkikinden anlaşılıyor.

Kâinat şu silsile ile dağılmaktadır: İnsan ruhlarında, meziyet ve kusur faaliyetinin sebep olduğu muhabbet; beden, duygular, dış âlem arasında alâka ve bağ teşkil eden temayül kaybolunca, varlık silsi-

lesini muhafaza eden muharrik kuvvet, faaliyetinden menedilmiş olur. Böylece maddî atomlar ile ferdî ruhlar arasında liyakat ve kusur kuvvetile mevcut olan bağda kırılır. Dört atomik kuvvet, muntazam bir silsile ile, toprak suya; su ateşe; ateşte havaya dağılır. Atomik unsurların dağılması sırası ise, atomlardan maddî şeylerin meydana gelmesi sırasının aksine vukubulmaktadır. Önce üçlü atomlara tesir ederek bunları mahvettikten sonra yalnız çift atomlar kalınca, sıra ile bunların üzerine yapışarak bu suretle dört unsurdan her biri varlıklarını ayrı olarak saklarlar.

Vaiçesika sistemine dair orijinal metinlerin **cevher** takımı ile alâkadar olmak üzere gösterdikleri kozmolojiyi yukarıda anlattık. Şimdi **sıfat**, makulesini göstereceğiz :

Bu takımda, yemek, tatmak, koklamak, temas, adet, genişleme, şahsiyet, bilgi, münasebet, ayrılık, öncelik, sonralık, haz, ıztırap, istek, nefret, irade, gibi fikirler, sıfatlar vardır. **Vaiçesikasûtra**'yı tefsir etmiş olan **Sankaramisra**, bunlara, hernekadar yukarıda kaydedilenler içerisinde bulunuyorsa da, hususile tebarüz ettirilmeğe lâyık gördüğü diğer yedi sıfat daha eklemiştir ki şunlardır: Ağırılık, seyyaliyet, yapışıklık, ses — dalgalanmaların vasıtası olan esirin hususî sıfatı, — tesirin neticesi — yahut kendi kendini tekrar meydana getirme — **Samskara**, üç türlü olur : Muayyen bir darbenin verdiği hareketin devamı olarak, yahut elâstikiyet, hareket gibi — meziyet ve kusur.

Kanâda, bu sıfatlar takımında, psikolojisini anlatmışdır, **Védanta** ve Sankhya felsefelerinin zıddı olarak, **Vaiçesika** sistemine göre, zihnî sıfatlar, yukarıda görüldü gibi, doğrudan doğruya ruha, fakat yalnız temayüller, mizaçlar, huylar şeklinde bağlıdırlar. Kendisini ayrılmış bir halde bulan ruh için psikolojik teselsül mümkün değildir. Ancak fikir ile birleşmek suretile, ruhun melekeleri faaliyette bulunabilir. Ruhlar ve müfekkere ezeli ve ebedi cevherlerdir. Fakat müfekkere bir atom olduğu halde, ruh zaman ve mekâna bağlı değildir. Ruh ile duygular arasında mutavassit olan atom, ruh tarafından teşvik edilerek, ruhun atom vasıtasile anlamak ve hareket etmek istediği duyguya, her fırsatta gider (1). Böylece idrak yahut bedenî faaliyet, devam ettiği müddetçe, tefekkür uzvu da hareket ve faaliyette devam eder. Ruhlar hareketsiz kaldıkları takdirde, ruhun duygularla ittihaı biteceği için artık idrak, hareket yahut anlamak ta mümkün olmaz.

Muhtelif idrakler yahut psikolojik teselsüller, her ne kadar sık sık birbirlerini takib etseler de **Kanâda**ya nazaran yine aynı zamanda ve birlikte değil, fakat birbirlerini takib ettikleri için, müfekkere de bir atomdur. Müfekkerenin hacmi dahi bir atom kadar küçük olmasına mebni, muayyen bir anda ancak tek bir duygu ile birleşebilip, ancak tek bir mevzuun intibasını nakledebilir. Eğer tefekkür uzvu da,

(1) Hintlilerin görüşüne göre : Yürümek, konuşmak.. duygular sayıldığı için, idrak ve hareket, faaliyet gibi arası ayrılmışlardır.

ruh gibi her yerde bulunsaydı, yahut ruh bilginin mevzularile vasıtasız münasebete girebilseydi, her mevzular aynı zamanda idrak edilmiş olurdu. Tefekkür uzvu bir taraftan ruha çabuklaştırmak kuvveti verirken, diğer taraftan da, aynı zamanda bir defadan fazla işlemesine mani olduğu için, bir nevi kontrol vazifesini görmektedir.

Hareket yahut faaliyet, cemiyet takımlarının ehemmiyeti azdır. Beşinci takım olan ayrılık, başkalığın **Vaiçesika** sisteminde büyük bir yeri vardır. Çünkü kâinatın teşekkülüne imkân veren şey, atomlar arasındaki ayrılık, başkalıktır. Bundan dolayı bütün sistem adını, ayrılık, başkalık demek olan **Vaiçesika** kelimesinden almıştır.

Altıncı takım,bağlılık, yahut ayrılamamazlık, sıfat takımının talî taksimi olmak üzere kabul edilmiş olan tesadüfî yahut tefriki kabil olan alâkadan, tamamiye ayırd edilmiştir. Burada mevzu bahsolan bağlılık yahud ayrılamamazlık, bir kül ile cüzler, cins ile neviler, umumî fikirlere karışmış olan hususî şey, bir şey ile onun hassaları, hareket ile, hareket eden şey arasında olduğu gibi, birbirlerinden ayrı olarak tasavvur edilmesi mümkün olmıyan alâka ve münasebetlerdir.

Bu felsefenin sonraki muallimleri, buna yedinci bir takım olmak üzere **yokluk** u eklemişlardır. Bu takım da dört tâlî sınıfa ayrılmıştır. Hintliler “müstakbel varlık,, yerine, “yokluktan önce,, “geçen varlık,, yerine de “yokluktan sonra,, diyorlar. Birbirlerinin aynı olmayan iki şey arasındaki münasebete

(1), “müstakbel yokluk,, kısır bir kadının çocuğu olması gibi, bir şeyin bilfiil imkânsız bulunmasına da „mutlak yokluk,, denmiştir.

Yukarda söylediklerimi, varlıkları yapan ve bozan kuvvetin, meziyet ve kusur, kudreti olduğu, bu kuvvet ruhlarda yaşadığı ifadesinde hülâsa edebilirim. Vakıâ ruhlar, iradeli, kastlı bir illet mucibe değilseler de, kör bir kuvvetin faaliyetine de benzetilemezler. **Vaiçeska** sistemi, tam manasile bir hürriyet olmasa bile, hiç değilse, ruhun harekâtında, faaliyetinde, muhtariyete sahip bulunduğunu iddea etmiş olan bir felsefedir. Kurtuluş manasında hakikî hürriyet, harekette değil, bil’akis bedenden kurtulmaktır. İnsan, tabîi ve aslî halinde ruh olduğuna göre, bir Âtman’dan, mutlak bir prensipden yaratılmıştır. Bu prensibe, vazifesi cismanî uzuvlar vasıtasile, idrak ve hareket, faaliyette olan Atomik bir müfekkire, **manas**, ilâve edilmiştir. İşte **Âtman**’nın bu **manas** ve bedenin yabancısı olduğu anlaşıldığı takdirde, kurtuluşa varılmış olur.

VI. — Nyâya:

Nyâya, sanskritce “mantık,, demektir. Altı felsefenin sonuncusu, **Nyâya**’dır.

Nyâya, felsefesinin **Gautama**, yahut fena manasını kaybederek, asıl ad yerine geçmiş “gözleri ayaklarına bakan,, demek olan **Aksapâda**, tarafından kurulduğu söylenmiştir. Bu sisteme mantık denilmesinin sebebi, mantık usulünü etraflı surette tetkik ettiği,

(1) Hindîlilerin bu hususta kullandıkları misal, bir çömlek ile bir elb se arasındaki ayrılığa benzedilmiş olan münasebetidir.

kendisine bunu başlıca mevzu olarak aldığı içindir. Milâtdan sonra 150 tarihlerine doğru **Gautama** tarafından yazılmış, bu felsefenin el kitabı olan **Nyâya-Sûtra** da 16 mantikî esas gösterilmiş, bunların hakikî mahiyetlerini bilenlerin nihaî kurtuluşa kavuşacakları,yani ruhun varlıklar içinde gezmesinden kurtulacağı bildirilmiştir. Bu da, **Nyâya**, sisteminde mantığın hâkim vaziyetini açıkça gösterir.

Gautama'nın mantikî, Hindistanda büyük bir şöhret kazanmış, bu felsefenin ıstılahları, bütün mekteplerin en son metin kitapları tarafından kabul edilmiştir. Bundan dolayı, felsefî araştırmaların temeli, uzun zamanlar hep **Nyâya**, olmuştur. **Nyâya**, mantık ve Cidel dairesinde kapalı kalmak istemiyerek, mükemmel felsefî bir sistem olmaya çalışmıştır. **Nyâya**, bu bakımdan atomlar ve kâinatın kaynağı, hattâ psikolojisi hakkındaki düşüncelerini **Vaiçesika**, sisteminden almakla beraber, bu sistemi işliyerek tamamlamıştır. **Vaiçesika**, da olduğu gibi, **Nyâya**'da da, hudutsuz ve ezeli olan ruhların, muayyen vasıfları vardır. Tecrübe ve bilgiyi, yalnız müfekkinin maddî uzvu vasıtasile elde edebilirler. Yalnız **Nyâya Vaiçesika**'dan, daha eski sistemler gibi, her şeyden ziyade, hareket için arzuyu kaldırmak isteyen zahidane iddiası, bu münasebetle dünya sefaletinden kurtuluşu, yani insan gayretinin en yüksek hedefi olmak üzere **Vaiçesika**'nın gösterdiği mutlak şuursuzluk halini, ehemmiyetli surette ta'dil etmiş olmasile ayrılmaktadır.

Bütün Hint sistemlerinde,bilgi sahibi olmanın va-

sıtalari münakaşa edilmiştir. Fakat bunu **Nyâya**, kadar etraflı surette izah etmiş olan hiçbir sistem yoktur. **Nyâya**, hakikî bilginin dört kaynağı olduğunu göstermiştir. (1) İdrak, **Patyaksa**; (2) İstidlâl, **Anumâna**; (3) Kıyas, **Upamâna**; (4) İtimada şayan şahadet **Çapda**. Fakat felsefî bilginin yegâne kaynağı, istidlâl sayıldığı için, diğerlerinin ehemmiyeti ikinci derecede kalmıştır. Buna mukabil, üç türlü, istidlâl vardır : (1) Sebepten neticeyi çıkarmak, **Pûrvavat** : Bulutları görüp yağmurun yağacağını, yahut duman olduğu yerde, evvelce ateş görülmüş olduğu için, bundan sonra her duman görülen yerde ateş olduğunu çıkarmak gibi. (2) Neticeden sebebi çıkarmak, **Çesavat** : Nehirlerin kabarmasından, dağlara yağmur yağdığını istidlâl etmek gibi. (3) Müşterek mahiyetlere sahip olmak dolayısıyla istidlâl. **Sâmân-yato drsta** : İnsanların yer değiştirmesi, bir hareketi icap ettirdiği, güneş te şarktan garba doğru yerini değiştirdiği için onda da bir hareket prensibi bulunacağını çıkarmak gibi. **Aristo**'dan itibaren, garp mantığında, istikra ile istintaç arasında gösterilen ayrılık, Hint filozoflarını meşgul etmemiştir.

Nyâya, sisteminde kıyas, bu felsefede tipik olarak, dağdaki dumandan istidlâl edilen ateş misalile izah edilen beş kaziyyeden ibarettir :

- (1) Kaziyye, **Pratijina** : Dağda ateş vardır.
- (2) Sebep, **Hetu** : Çünkü dağda duman vardır.
- (3) Temsil, **Drstanta** : Hernerede duman varsa, orada ateş vardır. Ocak gibi.
- (4) Sebebin tekrar hülâsası, yani hususî bir hale

tatbik edilmesi, **Upanaya**: dağda duman var.

(5) Netice, **Nigamana**: Zira dağda duman vardır.

Yukardaki kazıyede daima kayıtsız ve şartsız olarak dumanın ateşe bağlanıp, aksi söylenmemesi, dumanlı ateş olabileceğinin tasavvur edilebileceğine mebnidir. Bu telâkkilerle tatbikatı, yalnız **Nyâya**, sisteminin değil, fakat diğer felsefelerin edebiyatındada geniş bir yer tutmaktadır.

Nyâya, felsefesinin sebebiyet, illet, telâkkisi yalnız iki türlü, maddî ve filî sebepler kabul eden daha eski sistemlerden farklıdır. Bir şeyin maddî sebebi **Upadana Karana**, o şeyin çıktığı, yahud o şeyin ondan müteşekkil, ibaret bulunduğu sebeptir.

Filî sebep, **Nimitta Karana**, ise o şeyin neş'et ettiği muharrik kuvvet, ve meydana geldiği vasıttadır. Muayyen bir şeyin maddî sebebi, daima aynidir. Bundan dolayı ona, başlıca sebep denmiştir. Diğer taraftan ekseriya müdahale eden bir sıra filî sebepler, aynı hallerde, aynı olmyabilirler. Bunlara tâlî sebepler, **Sahakari Karana**, denmiştir.

Nyâya felsefesi “maddî sebep,, yerine, **Vaiçesika** nın altıncı takımında, tamamen aynı manada bulunan «yapışık, cibilli» sebep, **Samavayi Karana** tabirini kullanmıştır. Buna, surî diyebileceğimiz, “yapışık olmayan sebep,,i **Asamavayi Karana**,yı eklemiştir **Nyâya** kitaplarının bu hususta kullandığı misal şudur : bir halının iplikleri, halının yapışık, cibilli sebebi; ipliklerin birleşmesine de “yapışık olmyan sebep,, ; dokuyucunun aletleri, gayret ve mahareti, bizzat dokuyucunun kendisi de, filî sebebi, teşkil ederler Halı-

nın kendisi, Kalitelerinin yapışık; ipliklerin kaliteleri, halının kalite'lerinin “yapışık olmıyan,, sebebleridir.

Nyâya, felsefesinin hususiyetlerini yukarıda anlattım. Bunlardan başka, bu sistemde bir çok mantikî telâkkiler, söz yanlışlıkları, gayet iyi işlenmiş tasnifler içinde tetkik edilmiştir. Bunların bahsımız ile doğrudan doğruya bir alâkası bulunmadığı için diğer mühim bir noktaya işaret ederek bu sistem hakkındaki söyleyeceklerimizi bitireceğiz.

İki felsefenin el kitapları olan **Vaiçesika - Sûtra** ve **Nyâya - Sûtra**'da Allah hakkında hiç bir şey söylenmemiştir. Ruh ve maddenin ezeli ve yaradılmadıklarını iddia etmesi, Hintlilerin umumî kanaatlerine tevfikan ferdin mukadderatı, bu yahut bundan önceki varlıklarında yaptıkları iyi ve fena işlerin neticesi gibi sayılmış bulunması, bu iki sistemin önce Allahı kabul etmediklerini anlatmaktadır. Bunu **Sankhya** felsefesinin tesirine isnat edebiliriz. Bu felsefeler bir çok noktalarda **Sankhya**'ya muhalif olsalar bile, başlıca prensiplerinde yine bu felsefeye bağlı oldukları anlaşılmaktadır. Sonraları **Vaiçesika** ve **Nyâya** sistemleri birbirine karıştıkları vakit. bu birleşik mektep, Allahın varlığına inananların görüşünü kabul etmiş isede, hiç bir zaman bu Allahı maddenin yaradıcısı saymamıştır. Bu sonuncu mektebin ilâhiyatı **Udayanacharya**'nın **Kusumanjali**'sinde (M. S. 1300), bundan başka bu iki sistemi birlikte tetkik eden diğer sonraki eserlerde izah edilmiştir, Bu kitapların **Yoga** doktrinine uyan iddialarında Allah diğer, insanlar gibi ezeli ve ebedi

olan ayrı bir ruhdur. Bununla beraber, Allah, kâinatı idare eden bilgisi, mutlak kudreti ile, diğer ruhları varlık devrine sokan sıfatları olmaması ile diğer ruhlardan ayrıdır.

Bibliyografi (1)

Vêda'lar dini :

P. D. Chantepie De la Saussay, Manuel D'Histoire des Religions, p. 318 - 346 ; **Louis de la vallé Poussin, christus**, de, p. 400 - 418 ;— L'inde jusque vers 300 Av. j. - c., p. 316 - 325, p. 249 - 265 ; **C.Clemen**, Les Religions du Monde, p. 103 - 107 ; **René Grousset**, Histoire de l'Extrême - Orient, T. 1. p. 12 - 16 ; **Paul Masson - Oursel**, Esquisse d'une Histoire de la philosophie Indienne, p. 22 - 38 ; **Alfred Roussel**, La Religion Védique, 33 - 209 ; **Monier Williams**, Hinduism, p, 17-42; **John Muir**, Original Sanscrit Texts, 5 vols. hususile vol. **IV** ve **V**, Vêda'ların kozmogoni ve mitolojisi ciltleri.

Âranyaka'lar :

Aitareya ve **Taittiriya - Âranyak**, 1872 ve 1876 yıllarında Kalkuta'da "Índica Bibliotheca,, külliyyatında basılmışlardır.

Ö. Böhtlingk, **Brhadarânyaka'yı** 1889 yılında

(1) Hususî bir noktayı derinleştirmek maksadile notlarda kaydettiğimiz makaleler, eserleri burada ayrıca bildirmeğe lüzum görmedim.

Leipzig’de bastırmıştır. Başka tercümelerde vardır.

Kaustiki - Âranyaka’nın ilk iki **adhyaya**’sını **W. Frienländer**, 1900 yılında Berlin’de bastırmıştır. Bu kitabın **III—VI** adhyaya’larını **E. B. Cowell** ingilizceye çevirerek 1901 yılında Kalkute’de neşretmiştir. Geriye kalanlarını da **A. B. Keith**, ingilizceye çevirmiştir.

Soma kurbanı :

J. Muir, Original Sanscrit texts, T. II. p. 469 ; V. p. 258 ; **E. W. Hopkins** ; The Religions of India, p. 112, 579. Bu kitap, kendisinden önce **Soma**, ya dair yazılmış bütün eserlerden istifade etmiş **Soma** ilâhilerini ingilizceye çevirmiştir.

Brahmanisme :

A. Barth, Religions of India, pp. 38,43, 81 ; **F. Max Müller**, History of Ancient Sanscrit literature, pp. 468, ff. 475 ff.

Upanishad’lar :

P. Deussen, The Philosophy of the Upanishads ; **M. Bloomfield**, The Religion of the Veda, Lect. VI ; **A. S. Geden**, Studies in the Religions of the East, pp. 255 - 301 ; **A. Barth**, the religions of India, ch. II, pt. 2, “philosophic speculations of the Upanishads,, ; **A. A. Mocdonell**, A History of Sanscrit Literature, pp. 218 - 243, 442 ff ; **C. Formichi**, La pensée Religieuse de l’inde Avant Bouddha, p. 122 - 198.

Upanishad’ların tercümelere :

F. Max Müller, Upanishad’ları **Sacred Books of the East**, külliyyatının **I** ve **XV** inci ciltlerinde

İngilizceye çevirmiştir (1879, 1884).

Rammohun Roy, Translations, one of the chapters of the Sama Veda...; — Translations of the İshopanishad, one of the chapters of the yajur Veda...; **F. Roer**, The Brihad Aranyaka Upanishad, with the Commentary of Sankara Acharya, the Gloss of Ananda; — The Upanishads, the Taittiriya Aitareya, Svetasvatara, Isa, Kena, Katha, Prasna, Munduka and Mandukya (1907). Bu İngilizce tercüme, **Manmatha Nath Dutt**, bir mukaddeme yazmıştır. **S. Sitarama Sastri**, The Upanishads; **Srisa chandra vasu**, The Upanishads: **Rajram Tukaram Tatya**, The twelve Principal Upanishads (1906); **Swami virajananda**, the Minor Upanishads (1913); **K. Naraya Nasvami Aiyar**, Thirty Minor Upanishads (1914); **L. D. Barnett**, Some Sayings from Upanishads (1905); **J. Murdoch**, Selections from the Upanishads (1895).

Brâhman'lığın felsefeleri :

Sankya :

A. Barth, Religions of India; **F. Max Müller**, The six Systems of Indian Philosophy, ch. VI; **Monier Williams**, Indian wisdom, 4ed..; **Cowell and Gough**, Sarva-darsana-Sangraha, ch. XIV.

Yoga :

F. Max Müller, The Six Systems of Indian Philosophy, ch. VIII; **Cowell and Gough**, Sarva-darsana-Sangraha, ch. XV; **P. Tuxen**, yoga; **F. H. Woods**, The yoga System of Patanjali; **T. W. Bois sevain**, yoga-Sootra's door Patanjali.

Mimâmsâ :

Mimâmsâ darsana, ed. Mahesachandra Nyaratna, Calcutta; **Arthasan Graha**, ed. G. Thibaut; **A. Barth**, Religions of India; **F. Max Müller**, the Six Systems of Indian Philosophy, ch. V; **B. Cowell and A. F. Gough**, Sarva-darsana-Sangraha, ch. XII.

Védânta :

F. G. Hall, Bibliography of the Indian Philosophical Systems. Bu bibliyografide **Védânta**, felsefesinde dair sanskritce yazılmış 310 kadar eser vardır. Hatta bu felsefe hakkında şimdi bile, Hindistanın her tarafında kısmen Sanskritce kısmen İngilizce birçok eserler neşredilmektedir. **Çankara**'nın tefsirine göre bu felsefe için yazılmış en iyi kitaplar şunlardır: **F. Max Müller**, The Six Systems of Indian Philosophy, ch. IV; — Three Lecture on the vedanta Philosophy; **G. Thibaut**; Vedanta-Sutras, with Commentaries of Sankara and Ramanuja, **Sacred Books of the East**, vols. XXXIV, XXXVIII, XLVIII; **Cowell and Gough**, Sarva - darsana - Sangraha, ch. XI.

Vaiçhesika :

F. Max Müller, The Six Systems of Indian Philosophy, ch. IX; **B. Faddegon**, The veisesika System; **Cowell and Gough**, Sarva-darsana-Sangraha, ch. X; — Vaisesika Aphorisms.

Nyâya :

F. Max Müller, The Six Systems of Indian Philosophy, ch. VIII; **F. B. Cowell and A. E. Gough**, Sarva-Darsana-Sangraha, ch. XI.

İKİNCİ BAHİS

CAYNİSM LE JAINİSME

Önsöz

Milâddan önce altıncı asırda, hindistanda ev barklarını bırakıp cemaatle her türlü alâka ve münasebetlerini kesen, kendilerine muhtelif yollar ile “kurtuluş,, arayan, gezginci yahud münzevî bir çok kimseler vardı. Bu gibileri bu hayata sürükliyen saik, iyi işlerin, irade ile yapılmış bütün işler gibi, öbür dünyada kendilerine mahsus neticeleri bulunan bir iş, *Karma* olması, böylece insanları tekrar doğumların mütemadiyen dönen çarkına bağlamasıdır. Bu çarkdan, Allahlara kurban kesmek, ahlâkî kemal, başkalarına eyilik ederek sevap toplamak ile kur-

tulmak mümkün değildir. Tekrar doğumlar, *Samsara*'dan tek kurtuluş çaresi, bir kimsenin "bu, benim işim değildir, bu, ben değilim !", diyebilmek için elde etmesi icabeden, *yüksek bilgi* dir.

Hindistan'da şimdi de olduğu gibi, bu yolda kurtuluş arayanların bidayette, münzevî zahidler olması pek muhtemeldir. Fakat bilhassa altıncı asırda, böyle bir hayat sürenler arasında bazı-
larının vaizleri, yaşayışları "kurtuluş,, için örnek tutülabilecek derecede ciddî sayıldığı için, yan-
larına başkaları da toplanarak, kendilerine mahsus kaideleri ve doktrinleri bulunan az çok muntazam bazı "tarikatler,, yahud "kardeşlikler,, teşkil ettiklerini anlıyoruz. Bu gibi teşekküller hakkında bize malumat veren ilk kaynaklar, her nekadar *Caynism*, *Budism* gibi mezheplere ait kaynaklardan gelmekte ise de, yine bu dinî hareketin bu tarihlerden belki birkaç asır önce başlamış olduğuna inanmak için kâfi derecede sebepler vardır.

Bu "tarikatler,, , "kardeşlikler,, arasında ikisi, *Caynism* ve *Budism* sonraları büyük bir ehemmiyet kazanmışlardır. Birincisi, Hindistan'dan silinip, gayretli misyonerleri tarafından başka ülkelere götürüldüğü halde, ikincisinin Hindistan'da bugün de müminleri vardır.

1. — *Caynism*'in kuruluşu :

Jaina — *Cayna* — mezhebini, milâddan önce VI ıncı asırda *Vardhâmana* kurmuşdur. Fakat

Cayna'larda yaşayan bu tarih, mezhebin başlangıcını değil, islâh edilerek tekrar ehemmiyet kazanmış olduğu, devri gösterir, Cayna'ların diğer bir an'anesine göre, uzun fasılalar ile zuhur eden birçok — yirmibeş tanedir — *Jina*'lar arasında, sonuncusu olan *Vardhâmana*'dan 250 yıl önce yaşadığı söylenen *Pârçva*'nın tarihî bir şahsiyet olduğunu bilginler kabul etmeğe mütemayildirler. Bu takdirde Caynism'in bu zat tarafından kurulduğu, bu hareketin başlangıçlarının M. E. 850 yıl önceye konulması icabeder. *Caynism*, kitaplarına göre, *Parçva*'nın kurduğu bu mezhep de, öldürmemek, *Ahimsâ* ; hakikati söylemek *Sûnrta* ; çalmamak ; *asteya* ; afif olmak *brahmâcarya*, esaslı kaideler idi.

Mezhep kitaplarında *Mahâvîrâ* "büyük kahraman,, ; *Bhagavat* "mes'ut,, ; hatta *Bouddha* "mülhem,, bu mezhebe ad olmuş *Jaina* "muzaffer,, gibi şeref lâkapları taşıyan *Vardhâmana*, *Vaiçali* [1] şehri mülhakatından *Kundagrâma*'da doğmuştur. *Jnâta* klânına mensup *Kshatriya* sınıfından idi. Babası *Siddhârta*, anası yüksek bir aileye mensup *Triçala*'nın *Vardhâma* ikinci çocukları idi. Bu ailenin hepsi *Parçva*'nın kurduğu mezhebe ibadet ediyorlardı.

Vardhâmana, *Yashodâ* adında bir kadınla evlenmiş, bundan *Anojjâ* adlı bir kızı olmuştur. *Vardhâmana*, otuz yaşlarında bulunduğu sırada babası ve anası ölmüş, ağabegisi *Nandi Vardhana*, baba-

[1] Patna'nın 27 mil şimalinde, şimdiği Basârh.

sının meşgul olduğu işi deruhte etmiştir. Agabegisinin müsaadesile, mutat Jaina ayinlerine tevfi kan rahip olmuş, on bir yıl, gezginci zahit hayatını riyazatler ile geçirmiş, her günah ve yanlışlıklardan kurtularak, yüksek mutlakın saflığını kazanmıştır; alâkalar bağlarını çözmüştür. Bu yükselişin hareket noktası, *Parçva*'nın yukarıda söylediğim dört "and", "ından başka, şahsî mal ve mülk sahibi olmamak *Aparigraha* andı da vardır. Bundan sonra 24 yıl içinde Koçala, Videha, Anga, Magadha; yağmur mevsimlerinde; Vaiçali, Çravasti, Râjagraha'da oturarak yüksek hakikatleri vâz etmiş, on iki şakirdine[1] ders vermiştir. Vardhâmana yetmiş iki yaşında *Pava*'da öldü. *Nirvâna*'ya girdi. Ölümü 467 ve 545 yılları arasında muhtelif tarihlere isnat edilmiştir. [2]

Bu mezhebin en eski adı *Nigrantha* "bağısızlar, azat olanlar, kurtulmuşlar", yani *Karman* "faaliyet, iş, eser", in bağlarından çözülmüş olanlardır.

Mahâvîrâ yahut *Jina* kendi yaşayışının tam bir feragat ve safiyeti, çok şiddetli bir Zühdü takvasının verdiği salâhiyetle, insan kendi faaliyetleri

[1] Talebelerin adları şunlardır: Indrabhûti, Agnibhûti, Vâyubhûti, Ârya Vyakta, Ârya Sudharman, Manditaputra, Mauryaputra, Akampita, Achalabhrâtr, Metârya, Prabhâsa.

[2] *Nirvâna*'dan 155 yıl sonra *Chandragupta*'nın tahta oturduğunu bildiren Jaina an'anasile bu hâdisenin M. E. 321 yahut 322 de vuku bulduğunu bildiren tarihi birleştiren *Herman Jacobi*, *Mahâvîrâ*'nın M. E. 476 yahut 477 yıllarında öldüğü neticesine varıyor.

hareketlerine hâkim olarak, bu bağlardan kurtulabileceği imanını vaız etmiştir. *Jina*'nın bu iddiası, insanlarda ahlâkî ihtiyarı, muhtariyeti inkâr eden *Akriyavâdin*'lerin tam zıddıdır. Fakat *Jina*, bu iddiasile, henüz yaşadığı esnada salikleri arasında, faaliyetin kıymeti hakkında, zuhur eden ihtilâflara şahit olmuştur.

Yeğeni ve damadı olan *Jamalî*, henüz tamam olmamış bir faaliyetin, bir hareketin, bir işin, tesrizliğini, hükümsüzlüğünü ileri sürerek “her fiil, faaliyet yapılır yapılmaz bitirilmiş demektir,” diyen *Jaina*'ya karşı koyduğu gibi, *Makkhali* nin oğlu *Gosâla*'da ayrı bir mezheb, *Ajîvika*'lar mezhebini kurarak, bir iş yapan kimsenin bunu kendi serbest iradasile değil, fakat zaruret, tesadüf, tabiatile, *Niyati-Samgati-bhâvaparinatâ* yapmış olduğundan, mesuliyetin manasızlığı akidesini yaymaya çalışmıştır.

II. — *Caynism* cemaati:

Kalpasûtra'ye göre, *Jaina*, *Nirvâna*'ya girdiği vakit, Bu mezhepte 4200 rahip bulunmakta idi. layik cemaatin daha ziyade kalabalık olduğu muhakkaktır. Kadın rahiplerin dahi manastırlarda oturmalarına müsaade edildiği için, onlarda erkekler gibi, kutlu, *Sadhvî* olmuşlar, alâkalar bağlarından çözülmüşlerdi. Zaten kadınlara din hayatında bir yer veren, şeref kabul eden, sunnî brâhman'lıktan ziyade, mezheplerdir.

Dünyaya kapılarını tamamen kapamış olan bu manastırlarda, *Karman*, kendisini besleyecek

bir şey bulamadığı için, kurtuluşu kolaylaştırdığı gibi, hemde çabuklaştırıyordu. *Jaina*,dan daha eski olan bir kaideye göre *Nigrantha*'lar kurtuluşu, yiyeceklerini azaltıp vücut zayıflığını son haddine kadar götürmekle temin etmişlerdir.

Manastırlarda bu suretle vakit geçiren rahipler, mezhebin akidelerini okutmak, vazetmekle meşgul olurlardı. Rahipliğe namzet olanlar, brâhman'lıkta olduğu gibi bir muallimin, hem talebeliğini yaparlar, hemde hizmetini görürlerdi. Rahipliğe girdikten sonra, ruhanî başlığın, Sûris'lerin otoritelerine tabi olurlardı. Ruhânî başlığın en meşhur silsilesi, eski *Sthavira*'lar, yani *Jaina*'ya yahut on bir talebesinden birine, bunların talebesin-birine mensup olanlardır.

Caynism mezhebi çabuk büyümüştür. Mezhebin an'anelerine göre, meşhur imperator *Chandragupta*, bir kıtlık neticesinde manastıra girip, açlıkla intihar etmiştir. Hristiyanlıktan bir asır önce *Caynism*, Orissa'dan şarka doğru, şimalî garbide *Mathurâ* kadar ilerlemiştir. Milâttan sonra on birinci asırda Guzerate ve Kathiawar de kuvvetli surette yerleşmiştir.

Milâttan önce IV üncü asırda başlayıp, fakat M. S. 79 yahut 82 yıllarında patlak vermiş olan bir ihtilâf, *Jaina*'ları *Çvetambara*, "beyaz elbiseliler," ile *Digambara*, "gök-bulut, yani çıplaklar," olmak üzere, ikiye ayırmıştır. Bir kıtlık esnasında ruhanî baş *Bhadarabâhu*, cemaatin bir kısmile beraber Mysore'a gittiği vakit açlık tecrübelerine

daha iyi dayanmak için Magadha'da kalmış olanlar, çıplaklıktan vazgeçmişlerdi. Mysore'a gidenler dönüşlerinde, bu bidata kızarak onlara "beyaz mantolular," *Çvetâmbara*, demişler, kendilerine de *Digambara*, "çıplaklar," adını vermişlerdir. Fakat elbiseye ait bu münazaa altında, her halde daha derin, dogmaya ait ihtilâflar gizli olmalıdır. Çünkü *Çvetâmbara*'lar *Parçva*'nın koyduğu kaidelelere riayet etmekte devam ettikleri halde *Digambara*'lar *Jaina*'nın daha sert esaslarına sadık kalmışlardır.

III — Caynism'in esaslı itikatları :

Caynism'in esaslı itikatları, yukarıda da söylediğim gibi, milâddan önce VII inci asra kadar çıkmaktadır. Bundan dolayı bu mezhebin felsefî kanaatleriyle, *Sankhya*, *Vaiçesika* ; ilk Budizm arasında sıkı münasebetler vardır. Başlangıçları uzak bir geçmişe kadar giden bu muhtelif sistemlerin, az çok yakın zamanlarda tedvin edilmiş olmalarına rağmen, müşterek bir esası vardır : Tabiati hepsi atomistik, az çok materyalistik prensipler, ara sıra ruhî vazifeler ile izah etmişlerdir. Ruhların tenasühüne iman, felsefeyi kurtuluş peşinde koşmak vasıtası haline çevirmekten önce, bütün bu sistemler ve mezheplerde, Hint düşüncesinin eski metafiziği hâkimdir. *Karman* nazariyesinin Budizm'de aldığı nihaî telâkki ise *Jaina*'ların bu vukufda tesadüf ettikleri güçlükleri halletmek için daha ince, daha derin bir gayreti ifade etmektedir.

Caynism canlı *Jîva*; cansız *ajiva* olmak üzere iki türlü cevher, *dravya*, kabul etmiştir. Bizim cevherler değil, fakat kuvvetler, varlık tarzları, yahud görüşler olmak üzere anladığımız : fezaya yayılma, *âkâşa*; hareket *dharma*; sükûnet *adharma*; madde *puḍgala*, gibi şeyler cansızlar arasında bulunmaktadır. Bu hakikatler, taksim edilemeyecek derecede küçüklüğü dolayısıyla bu cevherleri tarif edemezlerse de, yine atomlar denilebilecek, basit — harfiyen küçük *anu*, yahud fevkalâde küçük *paramanu* — unsurların tevezu ettiği yerlerden ibarettir. Şu halde birkaç çeşid varlık tarzları vardır : Basit, karışık, basitlerden toplanmış küme *Skandha*; bir çeşitte bulunan basitlerin diğer çeşit kümelere nüfuz etmesi, maddenin ruhanî kümelere girişi gibi, hareket yahud sükûnetine göre, bir kümenin az çok genişliyebilmesi. Ruhun kendi kendisi üzerine toplanması yahud vücade ve dışarıya yayılması imkânı bundan çıkmaktadır. Vak'aları ve tesbit edilecek ahlâkî yahud dinî gayreti aydınlatan anahtar işte bu fizikte bulunmaktadır.

IV — Ruh ve kurtuluşu :

Caynism, *Vêda*'ların Allah sözü olduğunu, onları bir otorite olarak kabul etmediğinden dolayı "ehli sünnete muhalif,, sayılmıştır. Varlıkların tasnifinde Allahları da bir sınıf saymakla beraber, tıpkı insanlar gibi, tekrar doğmak bedbahtlığında onlarda ortakdırlar. Şu halde Allahları, ne de yüksek bir Allahın, *İçvara* varlığını kabul eder.

Varlıkların felâketi, ruhanî *Jîvan*'ın madde tarafından istilâ edilerek bağlanmasından çıkmaktadır. Böyle felâketler ise, bundan önceki varlıklar esnasında yapılan işlerin bıraktığı tortulardır. Bu felâketler, *Karman* yığınından ibarettir. Şahsımız, bağlar *bandha* ile bağlıdır. Bu bağ tabiri, Hint tefekküründe bir “bağ,” olmak üzere telâkki edilmiş *kölelik* kelimesinin müteradifi olarak kalacaktır. Bu engeller ise, yalnız tamamiye ruhanî, *Virya* teşebbüsleri bağlamakla kalmazlar. Fakat aklımızı dahi karartıp, şaşırtırlar. Şu halde cihalet, derinleştiği, kalınlaştığı vakit, insanlara yol gösteren bir halâskâr lâzımdır.

Kurtuluş yolu, ıztıraba nihayet veren yol, *Karman*'ın tekrar birikip yığılmasına karşı koymak, birikmiş olan *Karman*'ı yakarak, eriterek, içimizden dışarı atmaktır. Riyazetlerden meydana çıkan sıcaklık ise, işte *Karman* tortularının erimesini çabuklaştırarak, her cevheri yerli yerine koyup bizi fitrî saflığımıza götüren bir “temizlik,” tesiri yapar.

Caynism'in en esaslı kaidesi, kurtuluşa giden en son yol olan, riyazettir. Caynism'in disiplin ve dogmasında, asırlar zarfında hemen hemen hiç bir değişikliğe düçar olmamış, çok eski fikirler ve itikatlar vardır.

Yukarda Caynism, münzevilerinin, gezgincilikten pek çabuk kurtulup, manastirlarda yerleşmiş olduklarını söylemiştik. Son asırlarda bu manastırlar, birer bilgi, filoloji, edebiyat - hususile yıl-

dızlar ve Heyet - merkezleri olmuşlardır. Hint mimarlığı ve heykeltraşlığının ilerlemesinde Caynaların büyük yardımları dokunmuştur.

Ruhların tenasühünü kabul etmiş olan dinler için, canlı her şeye karşı yapılan fenalıklar tabiatile büyük bir suç sayılır. Hiçbir Hint din ve mezhebi, canlılara karşı saygıyı, Caynism kadar ileri götürememiştir. Yerde yaşayan haşarat,hayvanlara zarar vermemek için toprağı ekmedikleri gibi, hatta yağmurlu havalarda ellerinde taşıdıkları süpürgelerle ezilmelerine mani olmak için, önlerini hafifce süpürürler. Suyuda sıkı dokunmuş bir tülbentten süzerek içerler...

Bibliyografi

Jainisme'in kutlu kitapları kırk beş **Agama**'lardır. Bunların içinden onbir tanesi en eskisidirler. Bunlarda, esas itibarile **Mahâvîra**'nın doktrinleri bulunmaktadır. Bu kitapları,büyük hint mütehassısı **Herman Jacobi**, **Gaina - Sûtra** adile Prakrit dilinden İngilizceye çevirmiş, **Jainisme** tarihi, edebiyatına dair pek kıymetli mukaddemesile beraber Sacred Books of the East külliyyatının **XXII**, **XLV** ciltlerinde neşretmiştir. (1884, 1895).

George Bühler, on the Indian Sect of the jainas; **R.Hoerenb**, Jainism and Buddhism; **M. Stevensen**, Notes on modern Jainism; — The Heart of jainism; **Jagmanderlal jaini**, outlines of jainism; **M. Bloomfield**, The life and Stories of the jaina Saviour Pârçvantha; **J. Charpentier**, uttaradhyayanasûtra; **Herbert Warren**, jainism in western Garb, as a solution to life's great problems; **H. d. jhaveri**, the First principles of the jain Philosophy.

ÜÇÜNCÜ BAHİS

HİNDÜİSM L'INDOUÏSME

Önsöz

Hinduism, Milâdın ilk asırlarından itibaren, zamanımıza kadar Hindistan'da en kalabalık halkın mensup (1) bulunduğu, içtimaî, dinî, mües-

(1) 1901 yılında yapılmış nüfus istatistiklerine göre, umumî nüfus 294361056 dan 207147026 kişisi (% 73,3) kendilerini *Hindu* olarak kaydettirmişlerdir. Bunlar içinde 207050557 kişi *Brahman*'lığa, gerisi ise; aşağıda anlatacağım *Brahma Samaj*, *Arya Samaj*'lar gibi modern mezheplere mensup bulunduklarını bildirmişlerdir. Nüfusun geri kalan kısmından 2.195,339 *Sikh*; 1334148 kişi de *Jaina*'dır.

Hindu nüfusun muhtelif eyaletlere düşen nisbetleri birbirlerinden çok farklıdır. En koyu Hindu eyaleti, Bengal'da Orissâ dır ki: Umumi nüfusun % 94.7 nisbeti Hindu, dir. Bundan sonra sırasile Mysore, % 92; Madras % 89.1; Dinler Tarihi — 9

seselerin hepsini birden anlatan bir tabir olarak kullanılmaktadır. Bu dinî müesseselerin bazıları uzun bir geçmişden gelmelerine yahud muhtelif kaynaklara aid bulunmalarına rağmen, Hinduism bugün dahi yaşayan bir dindir.

Yukarı hindistanda *Budism*, cenub ve garbda *Caynism*, hükümdarların teveccüh ve himayelerine mazhar olarak devlet dinleri payesine çıktıkları vakit bile, *Brahman*'lık şeref ve ehemmiyetinden birçok şeyler kaybetmiş olmasına rağmen, yine bütünü silinmemişti. Fakat Hinduism'in Brahmanlıktan nasıl inkişaf ettiğini bize gösterecek tarihî vesikalar, kıtdır. *V. A. Smith*, bu meseleyi az çok aydınlatabilmek maksadile, yunan seyyahları, Budist hacıların verdiği malûmat; kitabeler ve paraların tetkikinden edindiklerini tasnif etmiştir.

Yukarıda bazı münasebetlerle söylediğim gibi, Budism'i devlet dini yapmış olan imparator *Açoka-Vardhana* ile *Maurya* hanedanı şevketinin en yüksek noktasına varmış, fakat bu imparator dan sonra, devleti de inhitat etmeğe başlamıştır. Milâddan önce 184 yılında *Pusyamitra Çunga*, *Maurya* sülâlesine mensup son hükümdarı devirerek, onun yerine *Çunga* hanedanını geçirmiştir.

Sind ve Gujerât hariç olmak üzere Bombay % 88.9; Haydar abad yahud nizamın ülkeleri % 86.6; Agra ve Oudh birleşik eyaletleri % 85.4; orta eyaletler % 82.7; orta Hindistan 80.9; Baroda % 79.2; Pencap ile beraber şimali garbi hudut ayaleti % 35.6; Sind % 23.4; Burma % 4.3, nisbetlerindedir.

Çunga'lar M. E. 184 den 78 yılına kadar Gange vadisinde ve Mâlva'da imparatorluk etmişlerdir. Brahman'lığa tamamen bağlı olan *Pusyamitra*, Budda dini aleyhinde çok çalışmış ve bu mücadelenin ciddiyetini göstermek itibarile ehemmiyeti bulunan, eski beygir kurbanını, *Açvamedha*'yi ihya etmiştir.

Çunga'lar yerine geçen *kanva* hanedanı (M. E. 73—28) zamanında ise hükümdarın, aşağıda malûmat vereceğim *Manu*, kanunlarının mefkûreci hükümlerini tatbik etmek istediğini, ve *Brahman*, nazirlarının tavsiyeleriyle memleketi idare ettiğini anlıyoruz. *Andhara*, hanedanı ise, hususile *Brahman*'lık ibadetlerinin mümessili olmuşlardır. Bunlar arasında kral *Hâla* - M. S. 69 - 74 —, Prâkrit edebiyatının hâmisi olarak şöhret bulmuştur. Bu hanedan *Pahlava*, yani Türk *Part*'lar tarafından yıkılmıştır.

Bunu takib eden devirlerde, yukarı Hindistan'ı tekrar Türk *Saka*'lar ve *Part*'lar istilâ ettiler. Bu istilâların tarihleri, uzun uzadıya münakaşa mevzuu olmakla beraber, fakat takriben milâddan sonsa 60 yıllarında, birinci *Kozulo* yahud *Kuyûla Kara* — *Kadphises I* — Hindistan'ın şimali garbisinde, *Yueci* yahud *Kuşhan*'lar devletini kurmuştur. İkinci *Kadphises* — *Vêmo* yahud *Vima* — ise, Pencapdaki fütuhâtı tamamladıktan başka, buna *Doâb* ve *Aoudh* eyaletlerini de ekledi. Burada, doğrudan doğruya dinler tarihini alâkadar etmemekle beraber bu siyasi vak'alara kısaca

işaret etmeğe mecbur oluşumuzun sebebi, Türk hükümdarlarının istilâ ettikleri bu yeni muhitin dinî hayatına çabuk iştirak ederek, *Hinduism*'in ilerlemesine hizmet ettiklerini, hatta kendilerine *Çiva*, *Vishnu* Allahlardan alınmış, *Maheçvarasa* — *Kadphises II* —, *Vâsudeva* gibi adlar takdıklarını göstermek içindir. Bu sonuncu hükümdar, bastırdığı paralara *Çiva* Allahın sembolünü koydurmuştur (1).

Bu tarihlerden sonra, *Hinduism*'in yürüyüşünü takib edebilmek için *Chandragupta*—M. S. 326 — 375 — nin kurduğu *Gupta*, imparatorluğuna kadar, elimizde hiç bir vesika yoktur. Oğlu *Sa-mudragupta*, *Brahman*'lık için büyük bir alâka göstermiş, yüksek kudretin sembolü olan beygir kurbanı takdim etmiştir (2).

Sebepleri ne olursa olsun, Sanskrit dilile beraber, *Brahmanlık* dininin, milâddan sonra ikinci asırda ehemmiyetli surette ihya edildiği, üçüncü asırda bu hareketin hayli ilerlediği, dördüncü asırda ise *Gupta* imparatorlarının bu hususta büyük muvaffakiyetler gösterdikleri vak'aları kâfi derecede isbat edilmişlerdir. Bu hükümdarların kendilerine *Brahman* müşavirler kullandıkları, Sanskritceyi iyi bildikleri muhakkaktır.

Gupta, imparatorluğunu M. S. 500 yıllarında

(1) J. Kenndy, journal of the Royal Asiatic Society, 1907, p 967.

(2) Rice, Mysore and Coorg from the inscriptions, 1909, p. 209 f.

Ak Hün'ler—Sanskrit: *Hûna* ; çince : *Ye-ta* — yık-dılar. Hintliler, *Hün'leri*, Kshatriya, yani savaşı sınıfına kabul etmişlerdir. Bu Türk istilâsının Hindu itikatları üzerinde bıraktıkları tesirler, her halde çok ehemmiyetli olmalıdır. Fakat resmi Brahman'lık edebiyatı, Türk idaresi ve himayesi altında kurulup ilerleyişi hakkında az malumat vermişlerdir.

Harsa — M. S. 606 - 645 — nin kurduğu millî hükûmet zamanda *Hinduism*'in vaziyeti hakkında daha ziyade malûmat vardır. Aslen *Hindu* olmakla beraber, bu hükümdar hayatının sonlarına doğru Budizm'i de himaye etmiştir. Vakit, vakit *Çiva*'ya yahut güneşe ibadet ettiği halde Budda dinine de inanmış, üçüne de mabetler yaptırmıştır. Fakat tebasından çoğu da, mezheplerin Allahlarına ibadet etmişler, kendilerine hamî olarak istedikleri Allahları seçmişlerdir. Böylece yukarı Hindistanda modern mezhepler için ibadetler kurulmuştur. Böyle bir hareket *Calukya*, hanedanına mensup *Pulakeçin*— M. S. 550 - 608 — zamanında Deccan'da başlamıştır. Bu hükümdar *Açvamedha*'da dahil olduğu halde, Brâhman'lık kurbanlarının hepsini takdim etmiştir. Milâttan sonra 500 - 800 yılları arasında bir çok mağara mabetlerinin yapılmış olmasında, yeni imanin faaliyetini gösterir.

Şimdi Brâhman'lığın Budda ve Cayna, dinlerine karşı tamamilе muvaffak olup, bugünkü kuvvetli şeklinde *Hinduism*'in kurulduğu safhayâ

geldik. Bu devirde, Hint cemiyetinin kanun ve içtimaî müesseselerini murakabe edenler *Brâhman*lardır. Sınıflar tekrar ve tamamen kabul edilmiş, *Brâhman*lar cemiyetin başına geçmişlerdir. *Brâhman*'lara karşı *Kshatriya*'ların idare ettiği hareket, muvaffakiyetsizlikle neticelenmiştir. *Brâhman*'lara ait olanlardan başka felsefeler atılmışlardır. Fakat *Vêda*'ların âyınları, Allahları, dili, ilâhiyatı bu mücadelede hep kaybolmuştur. Şimdi, halk kendi Allahlarına, ibadet etmeğe başlamıştır. Yeni Allahlara da, arasıra kanlı takdimeler, verilmişse, artık bu kurbanlara *Brâhman*'lar başlık etmiyordu. *Brâhman*'lık edebiyatıda, *Vêda*'lar Allahlarına ibadet etmeyenlerinde teveccüh ve yardımı kazanmak için, bu yeni ibadetin yürüyüşünü takip etmeğe mecbur olmuştu. Geçmiş, *Brâhman*'ların iddialarına uygun getirmek maksadile, tarihin her manası tadil edilmek zaruretinde kaybolmuştur.

Hinduism, başlıca iki yol ile, *destanlar* ve *Purâna*'larda anlatılmış olduğu veçhile, ilâhî şahsiyetler ile, bunlar hakkında halk itikatlarından alınmış olan menkibeler, yerine geçtikleri sistemlerle birdereceye kadar münasebeti olan ananelerin, tekrar bir araya getirilmesi; *Brâhman*'lık dışında ka'an ırklardan alınmış uluhiyetler, üstürelere ve ibadetlerin kabul edilmesi suretleriyle inkişaf etmiştir. Birinciye misal, Deccan, Kon-

kans, Benarés, Himalaya, gibi muhtelif yerler ve cenubî hindistanda, *Mahâbhârata*'nın Allahlaştırdığı kahramanlara, beş *Pandâva* kardeşe edilen ibadetlerdir. İkincisinin misali ise, Hinduizm'in mahallî Allahları kendisininde temsil etmesidir. Bu hal, misallerini Samî ve Mısır dinlerinde dahi gördüğümüz, *Hindu* çok Allahcılığının, bir hususiyetidir. İptidai göçebe milletlerde, orman ruhlarına müphem bir ibadet, evli barklı yerleşmiş ziraat hayatile beraber, toprak, hayvan, sürülerin, insanların çoğalmak ve bereketini temin için, ruhlar ibadetine yükselmiştir. Farza *Manipur*'de muayyen şekli bulunmayan ruhcu itikatlar kütesinden, kat'î surette takerrür etmiş olan dört tarikat çıkmıştır (1). Bu mahallî Allahlardan biri Dravit'lerin başlıca Allahı olan, yu-karı hindistanda umumiyetle *Devî*; cenupta *Grâmadevatâ* ve *Aiyanâr* adlarile anılan Türk Allahı nihayet, kendisini Brâhman'lara zorla kabul ettirecek derecede şöhret bulmuştur. Bu gibi Allahlar zamanla, büyük Allahlardan birinin tezahürü yahut şahıslanması sayılmışlar, bu suretle şeref ve ibadetlerinin hudududa buna göre daha ziyade genişlemiştir. Hususile köy kadınlarının ibadet ettikleri Allahlar sınıfına mensup bulundukları halde, gösterdikleri büyü kudretleri, mucizeler, verdikler şifalarla, bu dereceyi çok aşmış bulunan Vindhya, tepelerinin *Devî* yahut *Kali*, Oudh'da *Devî Pâtan*, *Tuljapur*'da *Bhavânî* gibi Allah-

(1) *Hodson*, *The Meltheris*, p. 96

lar, hep böyle yükselmişlerdir. Bununla beraber bu tekâmülün tam sebeplerini takip edebilmek, her vakit için mümkün olmamıştır.

I.

HİNDUİSM'İ TARİF DENEMELERİ

Hindistanın dinler tarihinde tekâmülün yürüyüşünü takip ederken, *Hinduism*'i bugünkü görülen şeklile bir tarif çerçevesi içerisine almak çok güçtür. Bu hususta ileri sürülenlerden hiç birisi onun bütün karakteristik noktalarını bir kadro içinde toplayamamıştır. Bu hususta bir fikir vermek için bazılarını aşağıda gösterdim :

Hindu, “ölüsünü yakdıran bir kimsedir,, diye tarif edilmek istenmiştir. Fakat Pencap'da *Bish-noîs*'lar; Deccan'da bazı Hindu münzevileri, ölülerini, bu tarifen tam zıddı olmak üzere, daima gömmektedirler.

Bir *Hindu*: “İbadetini Brâhman'lar vasıtasile yapan,, denmiştir. Fakat Pencap'da bütün *Sikh* köylüleri, hatta *Jaina*'lar bile, komşuları Hindu'lar gibi, Brâhman'lara hürmet ederler, ibadetlerini de onlar vasıtasile ederler.

Yukarıda görüldüğü gibi, *Hinduism*'i bir tarif çerçevesi içerisine sığdırmaktaki güçlük, Hindu tabiri altında itikadı, mensiki, yaşayış tarzları birbirlerinden çok ayrı bulunan muhtelif sınıflar bulunmasından çıkmaktadır. Okumuş Brâh-

man sınıfı, *Védânta* felsefesine mensuptur. Avrupa veya Amerika'da tahsil etmiş münevverler tek Allahcı modern mezheplerden, yahut agnostik'dirler. Dağlarda oturan, yiyeceklerden hiç birisini *tabou* [1] saymıyan kabileler, Brâhmanlık mitoloji'si itikadı, âyini hakkında heman hiç bir şey bilmemekle beraber; kabilesi yahut köyüne ait Allahın oturduğuna inandığı şeyler için saygı beslerler, önünde eğilirler. Nihayet, yukarı Hindistanda *Churâ* yahut *Bhangî*; cenupta *Parya* adını taşıyan ve halis Hindu'lar tarafından nefret edilen bir sınıf vardır. İşte bütün bunlar, Hinduizm'in tam bir tarifini yapabilmekteki güçlükleri arttırmaktadırlar. Bir nüfus sayımı raporunda Hindu'lar şöyle tarif edilmişlerdir :

“İslâm, Jaina, Bouddhiste, Hristiyan, Parsi, Yahudi, yahut dünyanın bilinen dinlerinden birisine salık olmayıp, ibadet şekli tek Allahcılıktan Fetişisme [2] kadar hepsini kavrayan, ilâhiyatı ise, Sanskrit dilinde yazılmış bulunan, her yerli Hintli, *Hindu*, dur [3].

Fakat garp bilginlerinin *Hinduism*'den anladıkları mana, onun yalnız dinî tarafı olmadığından, bu dahi tam bir tarif sayılamaz. Bunun için bir *Hindu* müellif, “*Hinduism* bir *Hindu*'nun yaptığı şeydir;” yani Hindu'ların mensikî ve içtimâî âdet-

[1] *İptidai* dinler adlı eserimizde, *tabou* bahsine bakınız.

[2] *Fétichisme* hakkında, *iptidai* dinler, adlı eserimizde Totemcilik bahsine bakınız.

[3] *Census Report Baroda*, 1901, I. 120 f.

lerini yapmaktır tarifini teklif etmiştir. [1]

Esasen Brâhman'lık, Hindu'luk gibi tabirler, garp bilginlerinin koydukları tabirlerdir.

Bununla beraber, pratik maksatlardan dolayı, *Lyall* [2] ın teklif ettiği şu tarif, umumiyetle kabul edilmiştir: “Mukaddes kitaplar ve Brâhman'ların kaidelerile müeyyet, Brâhman'lar tarafından okuturulup öğretilmiş itikatlar, an'aneler, âyinler, ibadetler, mitolojilerin heyeti umumiyesi, *Hinduism*'dir. Bir *Hindu* ise bilhassa yiyecek ve evlenmek, Allahlara ibadet etmek hususunda bu kaideleri takip eden kimsedir.,

Pencap nüfus yazma raporunda ise, bir Hintli müellif, *Hinduism*'i şöyle tarif etmiştir:

“Bir *Hindu*, *Hinduism*'den başka bir dine mensup bulunmıyan bir ana, babadan doğan, *Hinduism*'in kaidelerine göre evlenen, Allaha inanan, ineği tazim eden, ölüsünü yakan bir kimsedir., [3].

[1] **Guru Prosad Sen**, Introduction to the Study of Hinduism, p. 9

[2] **Lyall**, Religious Systems of the world, p. 114

[3] **Census Reports Pencâb**, 1912, I. 1909. *Hinduism*'i tarif için teklif edilen diğer tarifler ve tenkitleri hakkında bakınız: **Census Report**, 1912, United Provinces, I, 121, Madras, I, 50 f. Trawancore, I, 198 ff.

II.

VÉDA'LARDAN HİNDUİSM'DEKİ BAKİYYELER

Véda'ların Allahları *Hinduism*'de ehemmiyetlerini çok kaybetmişlerdir. Bunlar arasından *Hinduism*'in kabul ettikleri bile, *Véda*'lara nisbetle, şimdiki yerleri çok aşağıdır. *Véda*'lardan *Hinduism*'e geçmiş olan başlıca Allahların, yeni şartlar içindeki hallerini aşağıda kısaca gösterdim :

(a) Varuna :

Véda'lar devrinde gök Allahı **Varuna**, şimdi müphem surette havaya mensup küçük Allahlardan biri sayılmıştır. Hindistanın garp kıyılarında ise **Varuna**'nın denizde, kuyularda, akıntılarda bulunduğu inanıldığı için gemiciler, yahut seyyahat edenler kendisine takdimelerde bulunurlar. Bir gemi kızaktan indiği vakit, gemici **Varuna** namına akıntıya bir takdime atar. **Deccan**'da yüksek sınıfa mensup olanlar arasındaki nikâhlarda **Varuna**'ya dua edilmektedir.

(b) Indra :

Hinduism'de **Indra**, ehemmiyetinin büyük bir kısmını kaybetmiştir. Hindistanın dinler tarihinde, **destan devri**, diye anılan devirde ise savaşlarda ölenlerin ruhlarını götürdüğü, zevkler cennetinin sahibi olduğuna inanılmıştır. **Newar**'da her sınıf halk, her yıl, alaylar, maskeli danslarla, onun namına **Indrajâtra**, denilen büyük bir bayram yapmaktadırlar **Indra**'nın

resimleri **Kâthnândhu**, şehrinde her tarafda görül-mektedir.Ovalarda oturan **Hindu**'lare göre, **Indra**'nın gökü **Svarga**, mukaddes **Meru**, dağındadır. Bura-daki sarayda **Indra**, perilerin danslarını seyrederek vakit geçirirmiş.

(c) **Agni :**

Hinduism'de **Agnihotra**,adile bilinen bazı **Brâhman** lar, **Manu** kanununa tevfikân, mukaddes ateşin sön-memesine, mütemadiyen yanmasına bakarlar (1). Mu-kaddes ateş, bazı mabetlerde daima yakılmaktadır. Pencab'da **Juâlamukhî**'de dişi Allaha **Devî**'nin, ken-disini küçük mabedi yakınlarında yerden fışkıran gazde gösterdiğine inanılmıştır. Bundan başka **Hin-duism**'de de ateş, kurban kokusunu Allahlara götü-ren bir vasıta olarak tazim edilmektedir.

(d) **Güneş ibadeti :**

Vêda'lar devrinde **Âditya**,**Savitar**,adlariyle de tanılan **Sûrya**'ya, güneş ibadeti, şimdi **Sûraj Nârâyan** na-mına yapılmaktadır. Bütün dindar Hintliler, doğan güneşe ibadet ederler. Mukaddes ırmaklarda yıkanır-ken, evde ibadet edilirken, hep güneşe dua edilir. Fakat Hinduism'de güneş, güneşe ait faaliyetlerin **Vishnau**'ye geçmesi dolayısıyla, küçük bir Allah sa-yılmıştır. **Orissa**,**Kanârak**,**Bengal**,**Gayâ**,birleşik eya-letlerde **Ayodhya** mabedleri,her nekadâr güneşe ithaf edilmişler ise de,fakat mezheplerin Allahlarına ait olan-lar ile mukayese edildikleri takdirde,çok az sayılabilir, Kabile Allahı olmak üzere güneş ibadeti, orta asya-dan nisbeten sonraki tarihlerde hicret etmiş olan

(1) **Manu**, III, 67; XI, 61

Gurjara'ların bir şubesi olup, garbî Hinistanda yerleşmiş bulunan **Kâlhî**, gibi kabilelere münhasırdır(1). Yalnız güneşe ibadet eden **Saura** mezhebinin artık sönüğü anlaşılmaktadır (2).

Védal'ların unutulmuş olaları Allahları :

Mitra, Ushas, Açvin'ler, Vâta, Vâyü, Marut'lar Pushan... Bu Allahların **Hinduism**'de adlarında başka bir şey kalmamıştır. Yerlerini kabileler, köylerin Allahları almış yahut ibadetleri mezhepci Allahların ibadetlerine girmiştir. **Vêda**'ların yıldızlar, mukaddes hayvanlar, dağlar, nehirler ibadetleri ise, şimdi iptidaî ananeye uzaktan bir benzeyişi bulunan şekillere bürünmüştür.

III

BRÂHMAN'LIK DEVRİNDEN HİNDUİSM'E GEÇENLER

Brâhman'lık devrinden Hinduism'e geçmiş olanlar şunlardır :

(a) Védanta :

Védanta, Max Müller'in ifadesile, her Hindu'nın küçüklükten itibaren teneffüs ettiği hava puta tapanlarda dahil olduğu halde her ibadet şekline, filozofların deşüncelerine, dilencilerin sözlerine kadar

(1) **Kennedy**, journal of the Royal Asiatic Society, 1907 p. 987.

(2) **H. H. Wilson**, works, I, 19

girmiş olan bir akıdedir(1). Kökünü **Rig-Véda**'daki bir ilâhiden(2) almış olan bu derin itikat, yukarıda söylediğim gibi **Upanishad**'lerde inkişaf etmiştir. Zamanımızdaki **Hinduism**'in en mühim hareketlerinden biriside budur.

(b) Brâhman'ların yüksek yeri :

Yukarda Brâhman'ların nasıl Hint cemiyetinin en yüksek yerine geçtiklerini anlattığım için burada bu bahsi tekrar etmiyeceğiz. **Manu** kanununda : “bir Brâhman, ister cahil, ister âlim olsun, ateş gibi büyük bir Allahdır...”, (3) denmektedir, Zamanımızdaki Brâhman'lar ise, eski mukaddes kitapların, **Manu** kanunlarının kendilerine verdikleri hakları istemektedirler. Bazı Brâhman'lar **Gujerât**'ın **Nâgar**'ları **Malabar**'ın **Nambûtiris**'leri gibi, dinî manada temiz olmak için her türlü **Tabou**'lara riayet etmektedirler. **Orissa**'da ise, halktan uzak, kendi muhitlerinde yaşadıklarından dolayı **Jaipur**'da patriklerle beraber, Hindistanın diğer Brâhman'larından ziyade itibarları vardır.

Cenubî Hindistanda Brâhman'lara gösterilen saygı ve itibar, ırk, tarihe ve muhite tabidir. Cenubu şarkide **madras**'da, **Tajore**'da, Brâhman'ların içtimâî ve dinî işlerde nüfuzları büyüktür. **Véda**'ların kurbanlarını yaparlar; ilâhilerini okurlar; şeriati iyi bilirler. Sanskrit'ce felsefî risaleler neşrederler. Hasılı burada **Brâhman**'lığın faaliyeti canlıdır.

(1) X, 90.

(2) **F. Max Müller**, India, what can it teach us ?,p 49

(3) IX, 317.

Bitişik **Madura**, mıntakasında ise, vaziyet başkadır. Bizzat **Madura** meşhur bir Brâhman'lık merkezi bulunduğu halde, halkın dinî duygusu **dravit**'dir. Halk Brâhman'lık Allahları için hiç bir mabet yapdırmamıştır. Köylüler küçük dravit Allahlarına ibadet etmektedirler. Bundan başka, burada **Çiva** Allahın ibadeti hâkimdir. Halk düğünlerde ve cenaze merasimlerinde Brâhman'ları davet etmezler [1].

Bellary'nin şimal kazalarında halkın hakikî ibadeti **Hanumân** - maymun Allah - ile köy mabudelerine aittir [2].

Şark kıyılarında, bazı kabilelerin oturdukları **Gödâvarî** kasabasında ise, halk sünnî Allahlardan başka, diğer üç sınıf Allaha, esas itibarile mahallî mahiyeti haiz, köy mabudelerine, sınıf, aile, Allahlarına ibadet ederler. Aileden erken ölen birinin ruhu olan bu Allaha **Virudu** denilmektedir (3).

Deccan, Brâhman'ları hakkında **Shridhar V. Ketkar** der ki :

“**Marâtha**, Brâhman'ları, yalnız Brâhman olduklarından dolayı değil, fakat Hindistandaki bütün diğer Brâhman'lardan da kendilerini yüksek ve insanlığın güzideleri olarak sanırlar...”, Yukarı Hindistan Brahmanlarını, bütün diğer Brahmanların Sanskrit'ceyi bile doğru konuşmadıklarını iddia ederler. Siyasî ve ame hikmete sahip oldukları id-

(1) W. Francis, *Gazetter of Mudura, Madras*, 1906, I.

(2) W. Francis, *Gazetter of Bellary, Madras*, 1904, p. 63 ff.

(3) F. R. Hemingway, *Gazetter of the Godâvarî District, Madras* 1. 704, 52 f.

dialarına binaen **Marâtha**, Brâhman'ları, popüler değildir (Sa: 87 f). Brâhman'lar hâlâ bir kuvvet olmakla beraber, iktidarları mahduttur. Bir müşavir vaziyetindedirler. Hanği hareketin muvafık hangisinin kudsî müeyyidesi olup olmadığını bildirebilirler. Fakat diğer hiç bir sınıfı herhangi bir şeyi yapmaya icbar edemezler,, (1).

Yukarı Hindistanın Brâhman'ları yabancı hâkimiyeti altında uzun müddet bulunduklarından dolayı, o kadar iddiacı değildirler. **Keşmir** ve **Rajputana**, Brâhmanları, dinî hususlarda gevşekliklerle şöhret bulmuşlardır.

Jât yahut Râjput'lar gibi cesur Türk ırklarının işgal ettikleri yerlerde ise, rahipler sınıfı önce sahip bulundukları nüfuzu çok kaybetmişlerdir (2). Bunlardan Gayâ'nın **Gayawâl**; Allah abadın **Prayâgwâl**; Mathura'nın **Chaubê**'leri, mukaddes yerleri ziyarete gelenlere delillik ederler. Köylerde ise Brâhman vazifelerini bırakıp, cenaze ve diğer bayramlar münasebetile kazandıkları geçinirler. Büyücülük ve müneccimlik eden Brâhman'ların itibarı, hususile an'anevî ev âyinlerine bağlı kadınlar yanında kuvvetlidir.

(c) Kurbanın tesiri:

Bârhman'ın cemiyette hâkim bir sınıf vaziyetine çıkmasile, kurbanın tesiri dogması birbirine karıştırılmıştı. **Taittiriya - Brâhmana**: "Allahlar, kurbanlar

(1) **Shridar V. Ketkar**, An Essay on Hinduism, its formation and Future, pp. 87, not, 80-83

(2) **J. Wilson**, Indian Caste, II, p. 139, 143, 151; **Ibbetson**, Puncap Ethenography, p. 120.

takdim etmekle göge nail olmuşlardır.” diyor (1). **Véda**’larda ise: “Bir an bile kurban takdim edilmediği takdirde Allahlar artık insanların kurban vermekten vazgeçtiklerini sanarak, yağmur yağdırmayacakları gibi, muayyen zamanlarda sabah ve akşamı yapmazlar, mahsulâtı yetiştirtmezler.”(2) denilmektedir. Buna mukabil usulü dairesinde verilen kurbanların faydalarını yukarda anlatmıştım.

Hinduism iki çeşit, kanlı ve kansız kurbanlar kabul etmiştir. Kanlı kurbanlar,umumiyetle Anne Allah namına yapılmaktadır. Bu gibi kurbanlar Allahın hiddetini teskin etmek, fena ruhları yatıştırmak, hastalık ve felâketlerin önünü almak, yahut bñr adağı yerine getirmek gibi maksatlarla yapılır. Kurban bazan mabedin mezbahına yatırılarak hayvanın yalnız kulağı kesilmek suretile takdim edildiği de vardır. Kansız kurbanlar yahut takdimeler ise, güzel kokusu Allahlara kadar çıkarak onları memnun etmek maksadile ateşe tereyağ atmak yahut Allahın heykeli önüne, üstüne, Bugday, meyve, çiçekler, yahut bazan mukaddes ağaçlar, nebatlar konulmak suretile yapılır. **Budda**’nın kurduğu insanî dinin an’aneleri sezilen **Vishnuism**’in kurbanları ise, hep kansız takdimelerden ibarettir.

(d) **Tenasüh :**

Hususile brahman’lık devrinde resmî bir akide olarak kabul edilmiş olan dogma, ruhun tenasühü

(1) **Monier Williams**, Hinduism, p. 36

(2) **Barth**,Religion of India, p. 36

yahut islâm mutasavvıflarının kullandıkları tabir ile, devr ve seyri itikadıdır. Bu itikat, **Vêda**’larda yoktur, Fakat **Çatapatha-Brâhmana**’da âyını doğru olarak yapmayanların ölümden sonra tekrar doğup öldüklerini bildirmiştir (1). **E. S. Hartland**’ın ispat ettiği veçhile, başlangıcında felsefî bir mahiyeti bulunmayan bu itikad, sonraları metafizik bir ehemmiyet kazanmıştır (2).

Ruhların tenasühü itikadı, bugünkü **Hindu**’larda da yaşayan bir itikattır. Yukarı Hindistan’daki **Hindu**’lar yanlış, kusurlu, haksız yapılan işlerin büyük Allah, **Parameshvara**’yı müteessir ettiğini, bu gibilerin bu dünyada, fakat mutlaka öbür dünyada, ıztıraplar çekeceklerine inanmaktadırlar. Fakat **Karma** kanununun her halde tesirini göstereceğinden şüphe edilmediği için **Parameshvara**’nın ayrıca ceza vermesine pek de lüzumu yoktur. Bu itibar ile öbür dünyada görülecek cezanın, günahkârların bu dünyada çekmeleri melhuz olanla, bir suretle münasebete konulduğu belli değildir (3). Hıristiyanlığın Hindistan’da ilerlemeyişinin başlıca sebeplerinden biri de ruhların tenasühü itikadile, günahların affedileceği hususunda hıristiyan imanının birbirlerine tamamen zıd bulunmasındandır. Bazı ocakların sahip oldukları, nesilden nesile geçtiğine inanılan kara büyü yapmak yahut hastaları iyi etmek gibi kuvvetlerini, **H. A. Rose**, tenasüh nazari-

(1) **Çatapatha-Brâhmana**, X. 4.3.

(2) **E. S. Hartland**, *Primitive Paternity*, I. 192 ff.

(3) **Census Report United Provinces**, 1901, I, 76

yesinin bir inkişafı gibi saymaktadır. (1) Böyle kuvvetler ile sahiplerinin içtimaî şartları arasında, velev ki en hakir ve en sefil bir hayat sürseler bile, hiç bir münasebet yoktur.

IV

HİNDUİSM'İN MUKADDES EDEBİYATI

Hinduism'in dinî, edebî tekâmülünü, **Mahâbhârata** ve **Râmayâna** adlarını taşıyan iki destan göstermektedir. Fakat Hinduism'in bu yeni ilâhiyatını kuran tekâmülün safhalarını takib etmek güçtür. bugünkü metinlerde bulunub daha eski hikâyelerin parçaları sayılabilecek menkibelerin eskiliği, mevzularının çok defa brahmanların gittikçe artan iddialarına karşı savaşı sınıfın mukavemetlerine işaret etmesinden de anlaşılmaktadır.

(1) **Mahâbhârata** :

Mahâbhârata, yahud "**bharata** oğullarının mücadelesine dair büyük destan,, umumî mevzuu üzerine, az çok yapma, yahut istirdat mahiyetini haiz birçok hikâyelerin eklenmesinden meydana gelmiştir.

Bu destanda bulunan esaslı mevzular, kısaca şunlardır: **Delhi** civarında, ay sülâlesine mensup **Hastinâpura** kralı **Pându**, Himalaya'da avlanırken ölür. Yerine kör olan ağabisi **Dhrtarâstra** geçer. Bu hükümdarın birçok çocukları **Kaurava**'lar ile yeğen-

(1) H. A. Rose, *Census Ruport Pancâb*, 1901, I. 161 ff.

leri **Pândava**'lar arasında, kralın hakkaniyet daire-sinde ettiği muameleye rağmen,kavga çıkmak geçik-mez. **Pândava**'ların idmanlarda gösterdikleri fev-kalâda muvaffakiyeti kıskanan **Kaurava**'ların ağa-bisi **Durydhana**, onları ormana sürdürür. Bir müddet sonra bu beş kardeş **Pâncala** kralının kızı **Droupadi** ile evlenmek maksadile, giderler. Bu kardeşlerden biri bulunan **Arjuna**, ok atmakta çok mahir-dir. Dağlıların adetine binaen, **Droupadi**, bu beş kardeşin hepsine birden karı oluyor. Böylece **Pancala** kralile hasıl olan akrabalıktan kuvvetlenen Pândava'lar, babalarından kalan mirasdan bir kısmını geri vermeğe amcazadelerini, mecbur ederek **Indraprasthâ** (Delhi) de yerleşiyorlar. Fakat cesur olmakdan ziyade farfaracı, çok kumarbaz olan ağa-bileri **Yudhisthira**'yı,**Durydhana** zar oyununa davet ederek oyunda yaptığı hileler ile,krallığını,kardeşlerini kendisini,hatta karısını'dahi kumarda kaybettirdiğinden, burada barınamıyorlar. **Droupadi**'ye hakaret ediliyor. Amcaları **Dhrtarâstra**'nın lütfile, **Pândava**'lar **Droupadi** ile beraber ormana sığınabiliyorlar. Çek-dikleri cezanın sonunda, babalarının mirasını tekrar istiyorlar.

Fakat **Kaurava**'lar reddediyorlar. Bunun üzerinede savaş başlıyor. Bu sefer, hile, ihanetten kaçmayan **Pândava**'lar muzaffer oluyor. Gösterdik-leri kahramanlık harikalarına rağmen, **Kaurava**'ları son kişisine kadar öldürüyorlar. **Dhrtarâstra**, tahtını **Pândava**'lara bırakıp dağa çekiliyor. Bir az sonra ormanda çıkan bir yangın esnasında, kendine gök

ve saadeti temin etmek için, yangından kaçmayarak yanıyor. **Hastinâpura**'da yerleşen **Pândava**'lar ise mes'ut yaşıyorlar.

Mahâbhârata'nın XII inci **Çanti-Parvan**, sükûnetin — siyasî ve felsefî — kitabı,,; XIII üncü **Anuçâsana Parvan**, "şeriatın talimi,,kitapları adlarından da anlaşıldığı gibi, siyasî ve felsefî meselelerden bahseder. Felsefe, burada psikoloji ve amelî hikmet ile karışmıştır Felsefesinde **Sankhya**'nın ikilik telâkkisi yanında, **Yoga** prensiplerine yakın, tam bir **Monistik** görüş vardır. Bazan bütün bu görüşler, güzel temsiller ve şairane teşbihler ile süslenmişlerdir.

XIII üncü kitap, destana oldukça sonraki tarihlerde ilâve edilmiştir. Bu kitabın müellifi yahut müellifleri eski zamanların kanun mecmualarını bildikleri anlaşılmaktadır. Fakat hususile Brâhman'lar hakkında âlicenap davranmak lüzumu üzerinde ısrar edilmektedir.

Mahâbhârata'yı dolduran tekrarlar ve tezatlar, uonu uzun bir zaman zarfında meydana geldiğini göstermektedirler. Bu destanın dil ve şiir bakımlarından tetkikleri de bu neticeyi vermiştir. Hint müte-hassıslarından **Hopkins**'in kanaatine göre **Mahâbhârata**, milâttan önce 400 den sonra 400 yıllarına kadar sekiz asır süren uzun bir zaman zarfında meydana gelmiştir (1).

Destan iki beyitli kıt'a **Çloka**'lar ile yazılmıştır. Dil, **Vêda**'lar ile, Hint renesansı dili arasında bulunmaktadır. Bu dil mes'elesi de bazı münakaşalara sebep olmuştur. Bir kısım müellifler, **Mahâbhârata**'nın

(1) E. W. Hopkins, The Great Epric of India, p. 398.

orijinal dili, bu olmadığını, destan önce **Prâkrit**'ce yazıldıktan sonra Brâhmanlık devrinin yüksek sınıfları tarafından istifade edilmek üzere, çok sonralara ait bir tarihte Sanskrit'ceye çevrildiğini iddia etmişlerdir. **A. Barth** bu fikrin hararetli bir müdafiidir [1]

Mahâbhârata'nın iptidai şeklini tekrar meydana çıkarmak teşebbüsleri, destanın orijinal hikâyeleri bile zamanımıza kadar bozularak geldiklerinden dolayı, muvaffakiyetli olamamıştır.

Bütün destan zahidana fikirlerle meşbudur : Kral **Çibi**, bir güvercinin hayatını, ağırlığı kadar altınla satın alıp kurtardığı, Videha, kralı **Janaka**'nın : “Bana ait hiç bir şey olmadığı için servetim sonsuzdur. **Mithila** [2] yansa bile, bana ait hiç birşey yanmıyacaktır,, dediğini okuyoruz.

XII inci kitapta, kederli bir hikâye, **Karman** itikadından Hindu'ların anladıkları sebebiyet fikrini izah etmektedir : Bir dulun biricik oğlunu yılan sokup öldürür. Fakat bundan mes'ul olan yılan değildir. O ancak **Mrtyu** ölümün aleti, vasıtasıdır. Yılanı bu çocuğu sokmaya gönderen **Kâla**, zaman yahut kaderdir. O halde, tali, kader nedir ? Mukadderat, yaptığımız işlerin verdiği neticelerdir, Bundan önceki varlıklarımız neticeleri, **Karman**'ımızdır. Bunun için zavalı dul, tali ve kaderini bizzat kendisi yarattığı için, bu felâketten kaçılmaz olduğunu, ıztıraplara, bir sıra varlıklarda kendisinden başka hiç kimsenin bir çare bulamayacağını anlıyor.

[1] **A. Barth**, œuvres, T. II, p. 398.

[2] Hükümet merkezi.

Vêda'ların büyük Allahları, **Mahâbhârata**'da ehemmiyetlerini kaybetmişlerdir. Allahların üstüne zahitler, insan cemiyetinin başında Brâhman'lar geçmişlerdir. Bununla beraber, destanda savaşıcı sınıfla, Brâhman'lar arasındaki mücadelelere dair, imalar eksik değildir. Fakat bu mücadeleler, Brâhman'ların manevî yüksekliklerinin tasdik edilmesile bitmiştir.

Mahâbhârata, hikâyelerle doludur. Bu hikâyelerden bir çoğu, **Budda**'nın hayatını tasvir eden halk hikâyelerine benzer.

Mahâbhârata, takriben 220,000 mısra'lı muazzam bir destandır. Bu destan 18 **Parvan**, yahut kısma ayrılmıştır.

Bu destanın sonuna konmuş, **Harivaṇṇa** adlı kitap ise, **Krishna**'nın doğumunu, nesebini ve çocukluğunu hikâye etmektedir. **Hari**, **Vishnu**'nun adlarından biridir. **Vanṇa**, nesep demektir. Bu kitap, **Vishnu**'nun **Krishna**'da görünüşünün tarihidir. Burada **Krishna** bazan **Pândava**'ların Himâlaya eteklerindeki çobanlar Klan'ının başı, bazanda **Bhagavad - Gîtâ**'nın tek Allahı, yüksek Allah **Vishnu**'nun şahıslandığı **Arjuna**'nın arabacısı, nihayet bugün dahi Déc-can'da bir çok mezhepdaşları tarafından hararetle ibadet edilen, pek aziz Allah, Hindu menkibesinin çocuk **Krishna**'sıdır.

II — Râmâyana :

Mahâbhârata'nın esaslı kısımları, çok eski bir tarihe ait ise de, destanın kendisi, **Râmâyana**'dan sonra yazılmıştır. Aslı çok kısa olan **Râmâyana**'yı sonradan yapılan ilâveler, 24,000 Çloka'ya kadar çı-

karmıştır. Bu destan yedi kitaba ayrılmıştır. Destandaki dil, edebî ve bedîî kuvvetli bir kültürü göstermektedir.

Mahâbhârata, Râmâyana'yı Vâlmiki adındaki bir şairin yazdığını söyleyor ve bu zat hakkında bir menkibe anlatıyor: Gençliğinde haydutluk eden **Vâlmiki**, bir Brâhman'ı öldürmekle affedilmesi imkânsız olan bir cinayet işlemişti. Fakat **Vâlmiki**'nin **Çiva** Allaha ettiği halis ibadetler, bu ağır günahı temizlemiş ve kendisine asalet vermiştir. Bu destan muharriri hakkında anlatılmış böyle bir menkibeye dayanarak yapılan tetkikleri ve verilen bu malûmatın tarihiliğini retyahut teyit edemiyeceği üstureye ait bir an'ane haline geçdiği zamana ait bulunması, **Râmâyana**'nin eskiliğini anlatmaktadır.

Destanın birinci kitabı olan **Bâla Kânda** "Kahramanın çocukluğu,,; sonuncu kitabı olan **Uttarakânda**, hakiki **Râmâyana - II — VI** ncı kitaplar - dan çok sonra yazılmışlardır. Fakat destanın hepsi, milâttan sonra ikinci asırda yazılı bir halde bulunduğu anlaşılmaktadır.

Râma'nın dramatik tarihi, Hımalaya ile Vindhya, arasında geçmiştir. Bu destanın mevzuu kısaca şudur : Güneş sülâsine mensup Ayodhya kralı **Dasa-ratha**'nın oğlu **Râma**, üvey annesi **Kaikey**'in kendi öz çocuğu **Bharata**'yı babasının tahtına varis yapmak için gösterdiği kıskançlığa binaen, karısı **Sitâ** ve kardeşi **Laksmâna**, ile beraber ormanlara çekilmeğe mecbur olur. Karısı **Sitâ**'yı ormanda yalnız bırakmak için gösterdiği ihtiyata rağmen, bir geyiğin pe-

şine düşmekten kendisini alamaz. **Râma**'nın önüne bu tuzak avı çıkarmış olan **Râksasas**'ların âşık **Râja**'sı **Ravana**, **Sîtâ**'nın yalnızlığından istifade ederek kandırmaya çalışır. Muvaffak olamayınca zorla kaçırıp, havada uçan arabasile **Lankâ** —Ceylan— adasındaki sarayına götürüp, **Sîtâ**'yı da diğer karıları arasına kapatır. Karısını bıraktığı yerde bulamayan **Râma**, önce muztarip ve meysus zamanlar geçirdikten sonra, nihayet karısını kaçıranı aramaya başlar. Kendisine yardım eden maymunlar ona iz gösterirler. Bu maymunlardan en mahiri **Hanumat**, bir sıçrayışta duvarı aşarak **Sîtâ**'nın yanına kadar varıp teselli eder. Bir az sonra **Râma**'nın kumanda ettiği maymunlar ordusu, **Lankâ** surları dibine kadar dayanırlar. Savaş başlar. **Sîtâ**'yı kaçıran **Ravana** öldürülür. **Râksasas**'lar mağlup olur. **Râma**, karısı **Sîtâ**'yı kurtarıp **Ayodhyâ**'ya döner. Diğer kardeşlerle de buluşup, kiralık tacını giyer.

Meşhur Hint mütehassısı, **A. Barth**, **Sîtâ** ve hattâ **Râma**'nın şahsiyetlerinde ziraate ait bir üsture'nin izlerini görmüştür : **Sîtâ**, “sapanın açtığı hark,, top-rağınkızıdır. **Râma**, diğer adile **Râma Candra**, “parlak **Râma**,ay-**Râma**,, bazan ; nebatatın hayatı üzerinde müessir olduğuna inanılan ay ile birleştirilmiştir. Şu halde bu **Râma**'lar;tohum ekmelerin Allahları demektirler. Bundan başka, burada söylenmeğe değen bir noktada “dilber,, demek olan **Râma**'nın aynı zamanda “kara,, manasına da gelmesidir. **Râma**, aşağıda görüleceği üzere, **Krishna**, gibi tasavvur olunmuştur. Her ikiside **Vishnu**'nun bir görünüşü

oldukları, birine ait hususiyetin diğerine geçmiş bulunması muhtemeldir.

Râmâyana'da brâhman'lar ile Kshatriya arasında mücadelelere dair imalar bulunmaktadır.

Bugün yaşayan Hint dillerine de çevrilmiş olan **Râmâyana**, Hindu'lerin pek sevdikleri bir destan, **Râma**, ise, en çok beğenilen bir kahramandır. Hinduizm, **Râma**'ya Vishnu'nun diğer görünüşü olan **Krishna**, kadar tazim eder. **Râma**, namına bir çok mabetler vakfedilmiştir. **Ellara**'da kayalar içine oyulmuş olan **Kailâsa** mabedinin duvarları **Râmâyana** destanın sahneleriyle süslenmiştir. Allahabad'ın şimalî garbisinde, **Citra-Kâta** tepesi **Râma** ile **Sitâ**'nın ormanlara çekilmelerini müteakip, mesut günler geçirdikleri yer olmak üzere hacıların ziyaretgâhıdır. **Vishnu**'ya ait mabetlerin girilecek yerlerinde, çok defa **Hanumat**'ın heykelleri bulunmaktadır. Eski **Ayodhyâ**, şehrinde halâ muazzam bir **Hanumat** mabedi yükselmektedir. Bugün bile hac yerlerinde daima halkın masrafile beslenen maymunlar bulunmaktadır.

Yukarı, aşağı, doğu Hindistanda dahi **Râma**'ya tağzim edilmekte, destanını halk heyecanla dinlemektedir. Kahramanlık, aile, feragat, şeref ve faziletini terennüm eden bu destan kadar, geniş bir coğrafi sahaya yayılmış eserler pek azdır. **Kalidâsa** ve **Bhavabhûti**, gibi şairler, en güzel eserlerini **Râma** dan aldıkları ilhamlara borcludurlar. **XVI** inci asırda meşhur şair **Tulsî Dâs**, **Vâlmiki**'nin bu destanına dayanarak 90 milyon Hindu'nin adeta mukaddes bir

kitabı olmuş olan ahlâki ve dinî bir destan yazmıştır.

III. Pûrana'lar :

Pûrana, “eski zamanların rivayetleri,, demektir. Bu eserlerin tarihlerini kat’î olarak tesbit etmek güçtür. Naklettiği rivayetler eski olan bu kitaplar, milâttan sonra 500 yılı etrafında yazılmış oldukları halde **Vayu Pûrana**’dan 4 üncü asırda bahsedilmiştir. Bu günkü şekillerinde başlıca **Pûrana**’lar Sanskrit diline ait tetkiklerin yeniden canlandığı **Gupta** devrinde —M. S. 320 : 480 — de tekrar toplanıp yazılmıştır (1). Bununla beraber, sonraki tarihlere ait olan ve eski tarzı taklit eden edebî mahsullerde çok defa **Pûrana**, unvanını takınmışlardır.

Amarakoça, adlı mükemmel bir lûgat yazmış olan **Budist** âlim, bir eserin hakikaten **Pûrana** olması için, icap eden şartları göstermiştir : Bir **Pûrana**’da dünyanın yaratılmasından, dünyanın mükannet zamanlarda mahvolmasından, sonra tekrar yaratılmasından, Allahlar ve hekimlerin nesillerinden, her biri yeni bir **Manu**, yani ilk insan tarafından idare edilen dünyanın muhtelif devirlerinden, nihayet güneş ve aya mensup hanedan nesillerinden bahsedilmiş olmalıdır. Fakat pek az **Pûrana**’lar da bu şartların hepsine birden riayet edilmiştir. Bir çokları **Vishnu** yahut **Çiva** ibadetlerine ayrılmıştır. Bu gibi **Pûrana** larda Allahın şahıslandırılmış kuvveti olan **Çakti** ibadeti, diğerlerine nisbetle daha ehemmiyetlidir.

Pûrana’lar hakikatte geçmişe ait hatıralar olduk-

(1) Vincent A. Smith, Early History of India, p. 19 f;
A. Macdonell, A History of Sanskrit Literature, p. 299

ları halde, bu eserlerdeki imalar, kehanetler şeklindeki tarihî malumat gelecek zamanlâra aiddir. Dünyanın mahvolmasını takib edecek olan devre **Kaliyuga** denmiştir. Bilginler, hususile **V. A. Smith** (1), **Hün**'lerin hindistanı istilâ etmeleri hatıralarının, korkunç **Kaliyuga** devrine ait kehanetler için örnek tutulmuş olduğunu zannetmektedir.

Hindu'lar **Pûrana**'ların, **Mahâbhârata**'nında muharriri bulunan **Vyâsa** tarafından yazıldığını kabul etmektedirler. Fakat bu zat tarihten ziyade menkibe-ye ait olmalıdır. Sanskritçe bilmekle beraber, kendileri brahman olmıyan destan okuyucular, **Sûta** sınıfında muhafaza edilmiş olan **Pûrana**'ları orta sınıfa mahsus ikinci derecede mukaddes kitap sayıyorlar. Halk sinesinden topladıkları eski mitik ve kozmogonik bir temele, bu gibi destancılar, bazan mensikî bilgiler, bazan tarihî hatıralar, ilâhiler, hatta bir Allah yahut mâbudenin şerefine yazılmış bütün bir destan dahi ilâve ediyorlardı. Bu destanların yanında, **Sankhya** felsefesinin kısa bir takriri, çok defa **Yoga**'nın bir örneği de beraber bulunurdu. Bugün **Vêda**'ları okumamış olan her Hindu'nun' bile bildiği **Pûrana**; edebiyatı böyle meydana gelmiştir. Dindar aileler her gün, hiç olmazsa bundan bir parça okurlar.

Pûrana'lar, **Mahâbhârata**'dan daha büyükdür. **Vishnu**'ya ait olan **Sattvika Pûrana**, **Padma**'da 50,000; **Çiva**'ya mahsus bulunan **Skanda**'da muasırlarının dediklerine göre 500,000, **Çloka**, yani beyt vardı.

(1) **V. A. Smith**, Farly History of India.

Pûrana'lardan en eski ve en mühimi **Râjasa Pûrana**, **Mahâbhârata**'da **Yudhisthira**'ya **Savitri**'nin tarihini anlatan hekîm **Mârkindaya** isnad edilmiştir. Bu hekîm, bu **Pûrana**'da da talebesine dünyanın yaratılmasını, devirlerini, nesbleri anlatmaktadır. Bu **Pûrana**'nın büyük Allahları, **Brahmâ** ve **Indra**; yahut hatta daha çok eskiden gelen **Vêda**ların Allahları olduklarından, bu kısımların **Vishnu** hatta **Çiva** ibadetinden önce yazılmış oldukları zannedilmektedir.

Pûrana'lar ahlâkı düzeltmek için büyük bir gayret gösterirler.

Vishnu-Krishna, salikleri olan **Bhâgavata**'ların meşhur sevgili kitabı, **Bhâgavata-Pûrana** (12 kitaba ayrılan bu **Pûrana**'da 18000 beyit vardır) dır. Bu kitap, **XVIII** inci asırdanberi avrupada bilinmektedir. Mevzuu **Vishnu** saliklerinin mukaddes kitabı olan **Vishnu Pûrana**'nın aynidir.

Diğer **Pûrana**'lar ise kısmen **Vishnu**, kısmen **Çiva** Allaha mahsusdurlar. Bunlarda yüksek Allah bazan **Çiva**, bazan da **Vishnu**'dur. **Vishnu**'nun kaplumbağa şekline girişini anlatan **Kûrma-Purâna**, bineği kartal **Garuda**'nın **Vishnu** ilâhiyatını öğrettiği **Garuda-Pûrana**'da **Vishnu** yüksek bir Allah olmak üzere tazim edilmekle beraber, **Çiva**'nın mistik ibadeti de izah edilmiştir.

Pûrana'lar Hint orta devrinin bütün bilgilerinin bir Ansiklopedisi sayılabilir.

IV. Vaisnava Dharmaçāstra :

ve

Mânava Dharma Çāstra :

Hinduism, ile alâkadar ikinci edebiyat takımı, hukuk kitaplarıdır. Bunlardan en mühim olan ikisi, **Vaisnava Dharma Çastra**, ile **Mânava Dharma Çastra**, bugünkü şekillerini milâttan sonra 200 yıllarına doğru aldıkları zannedilmektedir. **Mahâbhârata** ile yakından münasebette bulunan, **Mânava Dharma çastra** yani **Manu** kanunları, bu destandan bir çok beyitler iktibas etmiştir [1].

Fakat **Bühler**'in görüşüne göre, **Manu** kanunları destandan doğrudan doğruya iktibasta bulunmamış, her iki muharrir de, aynı malzemelerden istifade etmişlerdir. Bu malzemeler, hukuk ve felsefeye dair yazılı ve sistematik risaleler değil, felsefe ve şariat mekteplerinde zaten ötedenberi bilinen darbı meseller, amelî hikmetleridir.

Manava Dharmaçastra, **Manu** kanunları adile bilinen mecmuadır. Fakat bu kitap bizim anladığımız manada, kanunlar mecmuası olmaktan ziyade, yukarda söylediğim gibi, yukarı Hint cemiyetinin bütün hikmetlerini, örf ve âdetlerini kavrayan bir ansiklopedidir.

Manu, kanunları on iki kitaba ayrılmış olup her kitabın mevzuları şunlardır: (1) Yaradılış, (2) sınıfların kurtuluşu, rahip şakirtlerinin vazifeleri, (3) evlenme, (4) maişet sebepleri, (5) oruç, dinî temizlenme, kadınların vazifeleri, (6) itikaf edenlerin vazifeleri; (7) krallar ve savaşçı sınıfın vazifeleri, (7) Hâkimlerin vazifeleri, suçlara dair kanunlar, medenî ka-

[1] **Bühler**, *Manu Laws, Sacred Books of the East*, XXV. introduction, XXI; **Macdonell**, *A History of Sanskrit Literature*, p. 428.

nun, (9) Suçlara dair kanunlar ve medenî kanunlar, son iki sınıfın vazifeleri, (10) Karışık sınıflar ve felâket zamanları, (11) Tövbe ve kefaretlar, (12) ruhların tenasühü ve öbür dünyadaki saadet. Fakat bu kitaplara rağmen, hakikatta muhtelif mevzular birbirlerine çok karışmıştır. Bundan dolayıdır ki bahislerden birini hülâsa edebilmek hemen hemen imkânsız bir şeydir.

Manu kanunu, ilk insan **Manu**'nun bir vahyi ve tebliği sayılmaktadır. Bu kanun mecmuası, kâinatı idare eden, vakit vakit mahvedüp tekrar yaradan yüksek bir Allah, **Brahmâ** yahut **Paramâtmâ** büyük ruh,, kabul etmiştir. **Manu** kanunlarında, **Brahmâ**, **Vishnu** ve **Çiva**'dan teşekkül eden Hinduizm'in teslisinden **Trimurti**, bu sistemin daha sonraları kurulmuş olması yahut **Manu** kanunlarının daha muhafazakâr bir muhitte meydana gelmiş bulunmasından dolayı bahsedilmemiştir. **Manu** kanunlarında **Vishnu** ve **Çiva** adları ancak bir defa geçmektedir Dünyanın yaradılıp mahvolmasında hiç bir rolleri yoktur. Herşey yalnız ve tamamile **Brahmâ**'ya bırakılmıştır. **Vishnu**'nun diğer görünüşleri bilinmediği gibi, burada adları yazılı Allahlar, güneş, ay, ateş, gibi **Vêda**'lardan itibaren, en son edebiyata kadar kaybolmamış mitolojik simalardır.

Manu kanunlarının başlıca müfessirlerinden biri bulunan **Koullouka - Bhatta** yaradılış kitabını **Sankhya**, felsefesine göre izah etmiştir. Fakat böyle bir tefsirde bulunabilmek için metin ve kelimelerin anlamlarını pek aykırı şekilde tevil etmeğe mecbur ol-

muştur. Bir çok Hindu müfessirleri bu kanunların ilk insan **manu** tarafından, Simdi içinde bulunduğumuz dördüncü **Kali** devri hariç olmak üzere,kâinatın yalnız üç devri **Krita, Treta, Devopara**, devirleri için ilân edildiğine inanmışlardır. Bundan dolayı mühim müfessirlerden **Kratou,manu** kanunlarının bu husustaki hükümlerine rağmen, şimdiki “**Kali**, devrinde, “bir dul ölen,kocasının kardeşinden çocuk yapamaz. Evlenen bir kız, artık ikinci defa evlendirilemez. Bir boga kurban olmak üzere takdim edilemez. İlâhiyat talebesile bir kap su getirtilemez,, diyor.

V

HİNDUİSM'İN ALLAHLARI

Yukarıda görüldüğü gibi *Hinduism*'de Brahman'lık devrinin başlıca büyük Allahları tamamilе kaybolmamakla beraber, fakat şimdi ön sıraya hususile yeni üç ilâhî şahsiyet, *Brahmâ*, *Vishnu*,*Çiva* geçmişlerdir.Bu üçlük,*Trimurti*, milâd-dan önceki son asırlarda Brahman'lığın Budda dini aleyhine gösterdiği faaliyetlerde yavaş yavaş kurulmuş, *Brâhmâna*, *Upanishad*'lar *Védânta* gibi felsefî sistemler, yaratıcı Allah, *Brahmâ*, fikrini hazırlamışlardır. Fakat bunlar içinde *Brahmâ*'dan daha canlı olan diğerlerinin kaynakları halk ibadetindedir. Bunların her birisi hakkında aşağıda kısa malumat verilmiştir.

Brahmâ :

Brâhmâ, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, halk Allahı olmakdan ziyade daima filozofların Allahı olmuştur. Bundan dolayı da diğerlerine nisbetle ehemmiyetini çabuk kaybetmiştir. Bu safhaları *Mahâbhârata*'dan takib etmek mümkün-dür. Umumiyetle, *Râjputana*'da *Puskara*'da tek bir mâbedi bulunduğu söylenmiş ise de, fakat *Gujarât*'da *Mâhi Kantha* hükûmetinde *Khed Brahâmâ*'da da başka bir mâbedi bulunmaktadır. İbadeti cenubî Hindistan'da daha kuvvetlidir. Aile içinde, tali, kader *Vidhâtri*'nin şahislanması şekli altında ibadet edilmektedir.

Çiva :

Hinduism'e *Vêda*'lardan geçen Allahları anlatırken, mahiyetini *Çiva* altında saklıyarak zamanımıza kadar gelebilmiş, ilâhî şekli altında tabiatın kuvvetlerini, bolluğunu şahislandırıan aslen Türk Allahı, *Rudra*'dan da bahsetmiştik. *Rudra*, bazı *Upanishad*'larda yavaş yavaş *Çiva* — merhametli, hayırlı, demektir — ya değişen bir lâkab almıştır (1). Bu Allahın korkunç, yırtıcı tabiatleri karşısında merhametli, hayırlı gibi sıfatlar taşıması, ilk bakışta garib görünürse de, kendisine iman etmiyenlerin görecekları dehşetli cezalara mukabil, hulus ile ibadet edenlere bir çok lûtuflarda bulunduğundan dolayı, hakikî bir tezat görünmemektedir.

Bu Allahın adı yalnız *Çiva*, değildir. *Mahâbhârata*'da bu Bu Allaha *İça* "hükümdar,, ; *Mahâ-*

[1] J. Muir, Original Sanscrit Texts, IV, p. 339.

deva “büyük Allah,,; *Devadeva* “Allahların Allahı,, *Trisûlin* “üç dişli yaba taşıyan,,; *Tryaksa* “üç gözlü,, yahut *Ûmapatî* “*Umâ*’nın kocası,, gibi adlar taşımaktadır. *Umâ*, anne demektir. Allahların da büyük annesi yerindedir. Bu anne Allah ile, Türk anne Allahı *Umây* arasındaki münasebete gelince: *Çiva* ibadetinin kuruluşunda *Hün*’lerin büyük tesirleri olmuştur. Şuhalde *Umâ*, yeni muhite göre, hususiyetler kazanmış, Türk kadın Allahı *Umây*’dan başkası değildir. Taşındığı *Durga* “dağlı,, *Parvatî*, “dağ kızı,, *Haima-vatî* gibi adlarda bu Allahın dışardan Hindistana girmiş olduğunu göstermektedir. Türk anne Allahının, bütün kılâsik dünyada mazhar olduğu geniş teveccüh, bu görüşü teyid eden diğer kuvvetli bir delildir.

Umâ, kocası *Çiva* kadar düşmanlarına karşı gaddar davrandığı halde, müminleri için iyilikten başka birşey düşünmez. Bu haysiyetle, Hindu’ların dinî hayatında zamanımıza kadar büyük bir rol oynamış, çok defa kocasını geride bırakmıştır. Bizzat *Çiva*’da tabiattan alınmış bir hususiyetin ifadesi olmak üzere dağlarla münasebete konmuş, en yüksek tepeler, karlı dağlar, bu Allahın sembolü sayılmıştır.

Tabiatın Allahı olan *Çiva*, onun koruyucusu hemde yıkıcısıdır. *Çiva* aynı zamanda zahidler, istigrak içinde yaşayan filozoflar; hekimler, şen dağlıları temsil eder. Bu Allahın birbirlerine uymayan şahsiyetleri, kâinâtın *Çiva*’da inkişaf etti-

ğine inanan brâhman filozoflari ; onu hayat kaynağı ve bolluğu sırlarile karışdıran köylüleri, kendisine çekmiştir.

Çiva'nın çok eskidenberi kutlu hayvanı, kuvvet, öfke, tenasül kudretini ifade eden, boğadır. *Çiva*'ya ait her mabedin girilecek yerinde, yahut içinde taşa oyulmuş bir boğa resmi vardır. Bugün dahi Bénarés sokaklarında *Çiva*nın kutlu boğaları serbest serbet dolaşırlar.

Her varlığın yüksek yardımcısı sayıldığından itibaren, bu hayvanda temsil edilmiş olan yaradıcı kuvvet, *Çiva*'nın esaslı bir mahiyeti olmuştur. *Çiva*'nın diğer sembolü ise, erkek tenasül alleti, *Linga*'dır. Kadıninkile beraber, bu sembol, her *Çiva*, mabedinde bulunmaktadır. *Çivaî*'lerin Allah ile ruh birleşirken, vücudün alacağı vaziyetlerin bu birleşmeyi kirlitmeyeceğini düşündükleri şüphesizdir. Yalnız böyle bir ibadet, âsîl kalmak için, sefahatten ziyade, riyazete ehemmiyet vermesi icap ederdi. Böyle olduğu halde, bu ibadet, pek çabuk sefahat âyinlerine dönmüştür. Bugün dahi şubat ayında yapılan ve her türlü sefahatlere sahne olan büyük *Çivaratri*, "*Çiva* gecesi," bayramı bunu göstermektedir.

Çiva ibadeti, birçok mahalî Allahları kendi görünüşleri olmak üzere, kendi sinesine alarak, halk tabakalarına kadar girmiştir. Bunlardan en ziyade tazim edileni, *Ganapati* yahut *Ganesa*, Allaha hizmet eden şeytanlar sürüsü sahibidir. Bu ibadet, *Pûrana* devrinden başlamıştır. Çünkü *Ma-*

hâbhârata'nın şimal nushasında bulunan bir menkibesinden başka, bu Allah hakkında destan edebiyatında malumat yoktur. Bu Allahın sembolleri fil ve faredir. Bu Allah, şimdi söylediğim gibi *Çiva* gurubu Allahları arasında bulunmakla beraber, daima mezheplerin üstünde kalmış, her mezhep ona tali Allahı olarak tapmıştır. Aynı sınıfa mensup diğer bir Allah, Hindistan'ın garbındaki bazı hanedanların aile Allahı olan, şimdi *Subhramanya* adı altında cenubî hindistanda pek meşhur bulunan *Skanda*, yahut *Kârttikeya*'dır. Bu gurupun başka bir Allahı da şimdi Deccan'ın, başlıca koruyucu uluhiyeti *Khandoba* yahut *Khanderâv*'dir.

VI

VİSHNU

Vishnu, *Vêda*'lar devrinde ehemmiyeti ikinci derecede olan bir Allahtı. *Rig-Vêda*'da *Indra* ile birlikte sena edildiğini gördük. Yalnız *Vishnu* hakkında *Rig-Vêda* şairlerini teshir eden, onun kâinatı üç adımda geçmesidir. Hinduism'in destan edebiyatı, bu üstureyi işlemiş ve izah etmiştir.

Önce *Bali* adlı bir cin üç dünyaya - Gök, yer, ahiret - hüküm ederken, *Vishnu* bu cine bir cüce kıyafetinde müracaat ederek üç adımlık bir yer istemiş, *Bali* bu ricayı cücenin haline bakup alay ederek kabul etmiştir. Fakat cüce üç adım-

da kâinatı geçmiş, böylece cinlerin hükûmetini bitirerek, kâinatta Allahların idaresini başlattırmıştır. Bu menkibe, güneşe ait bir üsture olmak la izah edilmiştir: *Vishnu* müşfik güneştir. Gök, yer, ahireti geçmek üzere attığı üç adıma, sabah öğle, akşam, denilmiştir. Hakikaten *Vishnu* gibi bir Allahda güneşe ait vasıflar bulunması imkânsız değildir. İnsanlara iyilik etmeği seven bütün ilâhî varlıklar ile akraba sayılmıştır.

Vishnu, kelimesi *Arya*’ların dilinde bulunmadığı gibi, *Sanskrit*’ce ile akraba olan bütün dillerdede yoktur. *Brâhman*’lık devrinde yüksek bir talii olmıyan *Vishnu*, Hinduizm ile birden parlamış ve yüksek bir Allah olmak şerefini kazanarak, *Prajâpati*, *Brahmâ* ve diğer yaratıcı Allahların adlar ve mahiyetlerini almıştır. Hinduizm’in başlıca üç Allahı içinde en ziyade sevilen bu Allah’tır. İyi, merhametli, daima mütebessim duruşile *Budda*’ya pek ziyade benzetilmiştir. Büyük hekîm, *Mahârshi* birgün gelip, *Vishnu*’yu denemek için göğsüne bir tekme atmıştı. *Vishnu* bu hakarete kızmamış, sadece: “Oğlum fenalık etmedin mi?,” diye sormuştu.

Vishnu’nun karısı, aşk ve güzellik, bolluk ve evlenmek mabudesi olan *Lakshmî* yahut *Crî*’dir. *Vishnu* ibadetinin, en ehemmiyetli ciheti, onun başka şeylerde görünmeleri, şahıslanmaları, yani *Avatâra*-harfiyen: İnişler, inmeler - larıdır. Allahlar ve kendi mü’minleri bir tehlikeye düşdüğü vakit *Vishnu* onları bu tehlikeden kurtarmak için, muh-

telif kıyafetlere girerek yer yüzüne iner. Fakat *Vishnu*'nun bu *Avatâra*'ları ilk sayısında kalmıyarak, gittikçe çoğalmıştır. Bunlardan başlıcalarını aşağıda gösteriyoruz :

I. *Vishnu*'nun cüce kıyafetine girmesi :

Yalnız *Vêda*'lardan öğrendiğimiz bu şahislanma, *Vishnu*'nun orijinal menkibesidir : Allahların annesi olan **Aditi**, **Indra** Allahın kudretini gasbetmiş olan cin **Bali**'ye karşı koymak için *Vishnu*'yu cüce doğurmuştu. Yukarıda söylediğim gibi, **Bali**'den üç adımda geçebileceği kadar yerde hüküm etmesini rica etmiş, cin de bu ricayı istihfafla kabul etmiştir. Fakat *Vishnu* üç adımda üç dünyayı geçerek böy-
lece kâinatı kazanmıştır.

II. Yaban domuzunda görünmesi :

Eski bir devirde — **Krita** devri — yaşayan insanların ağırlığı, diğer bazı metinlere göre de kâfirlerin işledikleri günahlardan dolayı, dünya uman içine batıp mahvolurken, **Vishnu**, boynuzlu bir yaban domuzu kıyafetine girerek boynuzile dünyayı suların üstüne çıkarmıştır.

III. Kaplumbağa kıyafetine girmesi :

Allahlar ölmezlik içkisi, **Amrita** yapmak için bahri muhiti dökdükleri vakit, **Mandara** dağını yıkık, değek olmak üzere de yılan **Vâsuki**'yi kullandılar. Fakat Bahrimuhitin dibinde dağa dayanacak bir şey lâzımgeliyordu ki, bunu da cesim bir kaplumbağa şekline girmiş olan **Vishnu** temin etmiştir.

Bu menkibeyi nakleden **Mahâbhârata**, henüz **Vishnu** ile kaplumbağayı birbirine karıştırmaktadır.

Kaplumbağayı, bir **Avâtara** sayan **Râmâyana** ile **Pûrana**'lardır.

IV. Balık şeklinde görünmesi :

Dünyanın şimdiki devrini, üçüncüsünden ayıran tufan zuhur ettiği vakit, **Vishnu** boynuzlu bir balık, **Matsya**, kıyafetine girdi. Boynuzuna bağlı bir iple, **Vivasvat**'ın oğlu **Manu**'nun hububat ve her nevi hayvanlardan birer çift alıp iltica ettiği gemiyi sular üstünde çekerek yüzdürdü.

V. İnsan — arslan şeklinde görünmesi :

Mahâbhârata ve **Râmâyana**, destanlarının bilmediği bu şahıslanma, **Pûrana**'ların en güzide hikâyelerinden biridir : Cinlerin annesi olan **Diti**'nin çocuklarından birisi de **Hiranyakacipu** idi. **Brahmâ**'dan, Allah, insanlar, hayvanlar tarafından öldürülmemesi vadini almış olan bu çocuk, fevkalâde iktidar sahibi olarak üç dünyanın hakimiyetini kazanmış ve Allahlara verilen kurbanları da gasbetmeğe başlamışdı. Bu cinin dindar oğlu **Prahlâda Vishnu**'ya dua ettiği vakit, oğlunu da öldürmeğe kalkmışdı. Fakat **Vishnu**, bir direktan **Nara-Sinha**, insan - arslan şeklinde zuhur edip **Hiranyakaçipu**'yu parça parça etmiştir.

VI. Parâçu-Râma şekline girmesi :

Paraçu - Râma, baltalı **Râma** demektir. Taşdığı addan başka **Râma** ile hiç bir münasebeti yoktur. **Vishnu**, burada Kshatriya sınıfının Brahmanlara karşı gittikçe artan gururunu kırmak için, ikinci devrin üsturesine mensup, **Bhrigu** neslinden bir brahman, **Jamad-Agni**'den doğmuştur. Garip mücadele-

ler ile şöhret bulmuştur : Annesinin sadakatsizliğinden şüphe eden babast **Jamad-Agni**'ye karşı derin saygısını ispat etmek için, annesi **Renaka**'yı öldürmüştür. Fakat annesinin masum olduğu sonradan anlaşıldığından tekrar diriltmiş, buna mukabil kendisi de ölmezlik saadetini kazanmıştır. Fakat bil-hassa şöhretini mucip olan kahraman **Arjuna** —**Mahâbhârata**'daki değil —ya karşı kazandığı mu-zafferiyettir. Bütün asillerin başkanı olarak hareket eden **Arjuna**, babası **Jamad-Agni**'ye hücum ederek öldürmüş, **Râma** da babasının intikamını almak için, bütün asıl sınıfın erkeklerini öldürmüştür. Asıl sınıf büsbütün mahvolmamak için, dul kadınları brahman-lar ile evlenmeğe mecbur olmuştur.

VII. Râma'da görünmesi :

Râmâyana destaninin kahramanı **Râma** burada **Vishnu**'nun bir şekli olmuştur. **Vishnu**, bu kıyafete şeytan **Râvana**'yı mahvetmek için ikinci, yahut **tretâ** devrinde girmiştir.

VIII. Krishna'da görünmesi :

Krishna, Hinduism'in hepsinden ziyade halkî olan Allahıdır. Önce **Krishna** ile **Vishnu** arasında bir münasebet yokdu. **Krishna**'nın pek eski bir Klan olub, sonraları tarihte Türk Râjput kabilesi olarak gördüğümüz, **Yâdava**'ların bir kahramanı olduğu anlaşılmaktadır. Fakat genç, güzel, çapkın sayılan bu Allahın menşei hakkında elimizde hiç bir şey yoktur. **Krishna**'nın tarihini, folklor, pek ziyade zenginleştirmiştir. Cin **Kansa**'nın istibdadına bir nihayet vermek için **Vishnu**, ay ırkına mensup

Vasudeva'nın sekizinci oğlu olarak, dünyanın üçüncü yahut **Devâpara** devrinin sonunda doğmuştur.

Krishna'nın son zamanlarına dair tafsîlât, **Ma-hâbhârata** sonlarında bulunmaktadır, Fakat **Krishna**-nın, bu destan kahramanı olmadığı muhakkaktır. Burada hakikî kahramanlar — **Pândava** — arasında yer almak istiyen büyük bir reis olarak görünmektedir. **Krishna**'nın çocukluk ve gençlik maceraları hakkında, **Mahâbhârata**'nın en eski kısımlarında bir şey yoktur. Bu devri **Harivansa** ve **Pûrana**, hususile **Bhâgavata-Purana**'nın onuncu kitabından öğrenmekteyiz : **Vasudeva** — **Yadu** nesline mensup, **Yayâti** oğulları olan **Puru** ile beraber aya mensup sülâlenin iki kısmını teşkil etmektedirler — nin **Rohinî** ve **Devakî** adlarında iki karısı vardı. **Krishna**, **Vasudeva**'nın **Devakî**'den olan sekizinci çocuğu idi. Bu çocukların biri, anneleri **Devakî**'nin amcazadesi olup **Mathurâ** kralı bulunan **Kansa**'yı öldüreceği önceden bir kehanet olarak söylenmişti. Bunun için **Kansa**, **Vasudeva** ve karısını hapsetmiş, ilk altı çocuğunu öldürtmüştü. Yedinci çocuğu **Bala - Râma**, **Devakî**'nin rahminden çıkarılarak ortağı olan **Rohinî**'nin rahmine konmak suretile bu çocuk kurtarılmışdı. Sekizinci çocuk, karatenli doğan **Krishna** idi (1). Babası **Vasudeva**, çocuğıle beraber **Mathurâ**-dan kaçmış, Allahların lûtfiyle, karısı **Yaçoda**'nın henüz dünyaya bir kız çocuk getirmiş olduğu çoban **Nanda**'yı bulmuşdu. Oğlu **Krishna**'yı bu çocuğa

(1) **Krishna**'nın doğduğu tarih, **Hindu**'ların **Janmâshtami** adını verdikleri en büyük bir bayramdır.

verib, yerine kız çocuğu alarak **Devakî**'ye gönderdi. Çoban **Nanda**, **Krishna**'yı **Gokula** yahud **Vraja**, sonra **Vrindâvana** memleketine götürdü. Burada **Krishna**, kardeşi **Bala-Râma** ile beraber ormanlarda gezerek, çoban çocuklarının oyunlarına karışarak büyüdü. Henüz daha çocuk sayılacak bir yaşta yılan **Kâliya**'yı öldürdü. **Krishna**'nın halkı, **Govardhana**, ibadetine teşvik etmesinden muğber olarak tufanla halkı boğmak isteyen **Indra**'ya karşı **Gopin**'leri — çoban kadınlar — kurtarmak maksadile Govardhana dağını kaldırıp bu dağı halka siper yapmıştı. **Krishna**'nın çoban kadınları ve kızlarile daimi bir aşk hayatı yaşadığı uzun uzadiye hikâyeye edilmiştir. **Krishna**, sekize varan sevgilileri arasında bilhassa **Râdhâ**'yı çok severdi. Gujarât'da Dvârakâ şehrini kurduran Krishna, kiral **Kansa**'yı öldürdükten sonra ahalisini bu şehre naklettirmiştir. Fakat kendisi, soyu bu şehirde felâkete düşmüştür. **Yâdava**'lar ile şiddetli bir muharebe esnasında, kardeşinin ölümünü görmüş, düşmanı son kişisine kadar öldürdükten sonra, kendisinde topuğundan aldığı bir yaradan ölmüştür.

IX Budda'da görünüş :

Vishnu'nın Budda'da görünmesi, Brâhman'larla Budist'ler arasında uzlaşma teşebbüsüne atfedilebilir. Fakat **Vishnu** müminlerinin kanaatlerine göre, bu görünüşün sebebi, cinleri — **Daitya** — günahkârları, **Vêda**'lardan nefret, sınıflarına mahsus vazifeleri ihmal, Allahların varlıklarını inkâr ettirip, bu suretle kendi kendilerini mahvetmeğe sürüklemek içindir.

X. Kalki yahud Kalkin'de görünüşü :

Dördüncü yahut **Kali** devrinin sonunda — Kâ-

ınatın tamamen mahvolduğu devirdir — günahkârları mahvedip, dünya üzerinde salihler devrini, **Satyayuga** devrini kurmak için **Vishnu** zuhur edecektir. Diğer bir itikada göre **Vishnu**, gökte beyaz bir beygire binip, elinde yıldız gibi parlayan bir kılınç ile görünecektir. Bu görünüşte beygir mühim bir rol oynadığı için, buna bazan **Ashvâvatâra** denmiştir. Hindistan'da bazı aşağı sınıflar, çekdikleri sefaletlerden kendilerini kurtaracak müstakbel halâşkârın **Kalki** olduğuna inanırlar, onda teselli bulurlar.

Bhâgavata-Purana'da **Vishnu**'nun görünüşleri yirmi ikidir. Sonraki metinler ise, bunu daha ziyade çoğaltmışlardır. Kâinat yahut insanlara bir suretle faidesi dokunan Allah, insan, canlı cansız bütün varlıklar, bu iyi Allahın bir görünüşü sayılmıştır. Allahları doktoru *Dhanvantari*; hekîm *Nârada*; *Kapîla*, bunlar arasındadır.

Yukarıda görüldüğü gibi, **Vishnu** bütün bu görünüşlerinde, kurtarıcı, iyilik eden bir Allahdır. *Vishnu* ibadeti, *Krishna*'da en yüksek noktasına varmıştır. Buna mukabil *Krishna* ibadeti de, Hindistanda *Vishnu*'nun bir *Avatâra*'sı olarak sayıldığı vakit, genişlemiştir.

VII

VİSHNU İBADETİNİN İNTİŞARI

Çiva'da olduğu gibi, *Vishnu* ibadeti de birçok muallimlerin mütemadi çalışması neticesinde hindistanda yayılmıştır. Bu muallimlerin ilki *Emburumanar* dahi denilen *Râmânujâchârya*'dır. *Râmânuja*, an'aneye göre milâddan sonra 1127 yılında *Srî Parmatûr*'da doğmuş, 120 yaşında *Trichinopoly*'de ölmüş, *Srîranganâtha* mâbedinde gömülmüştür.

Râmânuja'nın anladığı manada *Vishnuism*, yahud *Srîvaishnava* mezhebine göre : *Vishnu*, *Brahmâ*'dır. Kâinattan önce vardır. Her şeyin sebebi ve yaratıcısıdır. Bu mezhep, *Vishnu* ile kâinatın bir ve aynı şeyler olduğunu iddia ettiği halde, yine *Védânta* prensipleri hilâfına olarak, uluhiyyetin her şekil ve sıfattan münezzepliğini kabul etmiyerek, *Vishnu*'nun her iyi sıfatlarla muttasıf olduğunu, biri yüksek ruh yahut sebep *Paramâtma* ; kâinat yahut madde olmak üzere, iki şekli bulunduğuna inanır. Bundan dolayı bu mezhebe, *Visishtad vaita*, yahut "sıfatlarla ittihat,, mezhebi denmiştir. Biri yaratıcı, diğeri kâinat olmak üzere, ilk ve ikinci şekillerinden başka, *Vishnu*, yukarıda görüldüğü gibi, mahlûkatına her suretle yardım edebilmek için, muhtelif zamanlarda hususî şekillerde görünmüştür.

Râmanuja'nın talimini, yukarı hindistanda

Srî Vaishnava mezhebi takip etmiştir. Bu mezhebin itikadına göre, tek ve yüksek bir Allah olan *Vishnu*, her ne kadar sebep olarak görünmezse de, fakat netice olarak, maddî kâinatta, ikinci bir şekilde görülebilir. İslâh edilmiş *Vishnu*, cemaatleri içinde, bu mezhep salikleri, en ziyade saygı görenlerdir. Bunlar *Krishna*'nın karısı *Râdhâ*'ya ibadet etmezler. Bu mezhebin *Tengalai*, "cenupdakiler,, ve *Vadagalai*, şimaldakiler, olmak üzere iki şubesi vardır.

Vishnu, ibadetinin yapılmasında büyük gayretleri görülmüş olan ikinci muallimde, Milâddan sonra 1200 yılında, cenubî *Kanara*'da *Udipi*'de doğmuş olan, *Mâdhva* yahut *Ânandatîrtha*'dır. Bu muallim, *Vishnu* ibadetinin daha yüksek olduğunu kabul etmekle beraber, *Çiva* ibadetini uzlaştırmaya çalışmıştır. *Mâdhva*, *Çankara*'nın monistik yahut *advaita*, doktrinleri hilâfına olarak, ikilik *dvaita* felsefesini talim etmiştir. Ezeli ve ebedî olarak iki prensip bulunduğunu, bunların birbirlerine karşı olan vaziyetlerinin, müstakil ve tabi ; efendi ve hizmetçi ; hükümdar ve teba vaziyet ve münasebetlerinde bulunduğunu iddia etmiştir. Müstakil prensip, *Vishnu*'dur. Tabi ve hizmetçi vaziyetinde bulunan diğeri ise, insan ruhu, yahut daha ziyade insan ruhlarıdır.

Yukarı Hindistanda *Vishnuism*'in yayılmasına çalışan üçüncü muallim, hakkında pek az şeyler bildiğimiz, *Râmânanda*'dır. 14 üncü asrın sonları ile 15 inci asrın başlarında yaşadığı zannedil-

mektedir. Taliminin hususiyeti, *Vishnu*'nun yukarıda söylediğim görünüşleri arasında *Râma* ile *Cîtâ'* ya daha ziyade ehemmiyet verilmiş olmasıdır. Bu mezhep salikleri, diğerleri gibi münzevî olarak yemek yemekte ifrata varmadıkları gibi, *Râmânûja*'nın mezhebileden yakından münasebeti vardır. Şimdi, *Râmânandi* adı, mutadan *Bairâgîs*'lerin bir şubesine verilmektedir. Filhakika *Râmânanda*'nın faaliyetine kadar, bu tarikin büyük bir ehemmiyeti yoktu. *Râmânanda*'nın mezhebi, daha eski, daha sıkı mezheb reislerine karşı, serbest şimal mektebinin bir isyanını ifade ettiği söylenmiştir. *Râmânanda* merteye, sınıf farkından çıkan şahsî her türlü imtiyazların, mukaddes tabiatta kaybolduğunu müdafaa etmiştir. Bir çok muallimlerin yalnız Brâhman ve Kshatriya sınıflarına tanıdığı imtiyazları, aşağı sınıflara da teşmil ederek, mezhebine bunları da kabul ettiği anlaşılmaktadır. Böylece esas itibarile halkî olan bu mezhep ve hareketin çıkardığı eserlerde, Sanskrit'ce değil, fakat bütün yukarı Hindistan, hususile pancap'da mühim neticeler meydana getirmiş olan Hindu dilinde yazılmışlardır.

VIII

BHAKTİ-MÂRGA DÎNİ

Hinduism'in Allahlarını yukarıda kısaca anlattım. Şimdi bu Allahlar hakkında müminlerin bes-

ledikleri duyguları göreceğiz: Bu duyguda esaslı ve müşterek vasıf, Hinduism'in Allahlarından yalnız birine sevgili bir iman ile ibadet etmektir. Şahsî bir Allaha edilen bu ibadete *Bhakti-Mârğa* denilmektedir.

Bhakti-Marga - sevgili iman yolu - *Karma-Mârğa* işler yolu - kurban ve âyinler - ve *Jnâna-Mârğa* "bilgi yolu, Brâhman'ların eski talim ve terbiyeleri,, hilâfına olarak, kurtuluş vasıtasını *Bhakti* yahut sevgili ve zahidane imanda gören, modern Hinduism'in bu gibi mezheplerine verilmiş umumî bir addır.

Bhakti, doktrini, bugün Hindistanda lâakal 150 milyon halkın dini olan, *Vishnu* yanında toplanmış, âdeta Hinduism'in temeli olan bir dindir. Müminlerinin sayısı itibarile, bundan sonra gelen diğer din, *Çivaism*'dir. *Çiva* dini mensuplarının oturdukları yerlerde bile, *Vishnu* müminleri bulundukları gibi, birçok *Çiva* mezhepleri de, *Çiva* Alaha tevcih edilmiş olan bir *Bhakti* talim etmektedirler. *Çiva* ibadetinin en ziyade yayıldığı sahalara, Bénarés tulünün şarkına düşen taraftır. Bu çizginin garbinde kalan bütün Hindistan, tabiatile Hindu'luk mevzuu bahs olduğu kadar, tamamilen *Vishnu* müminleridirler.

Bhakti kelimesile *Bhagavat* ve *Bhâgavata* gibi birbirlerine yakın kelimeler Sanskrit dilinde "tapmak,, demek olan *Bhaj* kökünden çıkarlar. Şu halde *Bhakti* kelimesinin ilk manası "tapınma,, demek olduğu halde, *Bhagavat* tam mukabili bu-

lunmadığı için “mes’ud,, diye tercüme edilen “tapınılan varlık,, *Bhagavata* ise “tapınılan varlığın bir mümini,, demektir.

Bhakti, dinî bir tabir olmak üzere, bu dinin metin kitabında “Allaha tevcih edilmiş sevgi,, diye tarif edilmiştir [1]. Fakat bu sevginin *Anurakti* tapınılan Allahın sıfatları hakkında bir bilgiden çıkan sevgi *rakti* olduğu tasrih edilmiştir.

Bhakti, teknik bir kelime olmak üzere, milâttan önce ikinci asra ait olan *Bhagavat- Gîtâ*’nın en eski kısımlarında kullanılmıştır. Bundan sonra Sanskrit edebiyatında sık sık kullanılmıştır.

Bhakti dininin yüksek Allahı önce *Vâsudeva* iken, *Bhagavat*’lar bu Allahı, *Vishnu - Krishna*’da birleştirmişlerdir. Fakat böyle olmakla beraber Hinduizm’in diğer Allahları *Brahmâ* ve *Çiva* dahi ret edilmemiştir. Yalnız *Brahmâ*, eski yüksek yerinden düşmüş, sonra *Bhakti* Allahın verdiği emirlerin umumî tatbikatına bakmak için yaradıldığına inanılmıştır.

Buna mukabil *Çiva* müminlerinin çokluğundan dolayı, *Brâhma*’nın vaziyetine inmeğe kolay kolay razı olmamıştır. Bunun böyle olduğunu *Mahâbhârata*’dan öğreniyoruz : Bu menkıbede *Rudra* ile *Bhakti*’nin yüksek Allahı arasında müthiş bir savaş vuku bulmaktadır. Bu esnada *Bhakti* Allahının yüksekliğini kabul etmiş olan *Brahmâ* araya girerek *Rudra*’yı teskin ettikten sonra, yüksek Allah *Rudra*’ya hitaben : “Beni bilenler, seni bi-

[1] *Sandilya*, Aphorism, 1, 2.

lir. Seni kabul edenler, beni kabul ederler; her ikimiz arasında fark yoktur., demiştir [1]. Yine bu destanın diğer bir menkibesine göre: Bir devrin sonuna doğru, yüksek Allah, dünyanın günahkârlığından dolayı öfkelenerek alnından *Rudra* doğmuştur [2].

Bütün bu menkibelerin anlatmak istediği şey, *Bhagavata*'ların *Çiva*'yı yüksek Allahın diğer bir şekli olarak kabul ettikleridir. Böylece menkibelerde, en dindar *Bhagavata*'ların, faraza *Chandra-hâsa*'nın yüksek Allaha, *Rudra* yahut *Durgâ* mabedinde, sabah duasını ettiğini görüyoruz. Hinduizm'in diğer bir çok Allahları ise, yüksek Allahın arzusunu yerine getirmek maksadile hususî vazifeler yahut kudretler verilmiş, bu büyük Allahın emrine tabi varlıklar olmak üzere, tasnif edilmişlerdir.

Bhakti dini hakkında başlıca kaynaklarımız, *Bhagavat - Gîtâ*; *Mahâbhârata*'nın XII inci kitabı, *Nârâyanîya* kısmı; *Bhagavata-Purâna* ve *Bhakta - Mâla*, bunlardan istifade edilerek yazılmış olan eserlerdir. Bu kitaplara *Bhagavat* dininin mukaddes kitapları denilebilir. Bu kaynaklara göre, *Bhakti* dininin başlıca hususiyetleri şunlardır:

I. Tek ve merhametli, affeden bir Allah:

Bhagavat adlı, tek Allah vardır. Bu Allah ezeliyetten ebediyete kadar vardır. Bunun için bu Allaha “sonsuz,, *Ananta* “ebedî,, *achyuta* “mahvol-

[1] *Mahâbhârata*, XXII, 344 13293

[2] *Mahâbhârata*, XXII, 343

maz,, **avinâshin** denmiştir. Herşeyi maddeden yaratan bu tek Allah'tır. Yukarda görüldüğü gibi maddeye **Sankhya - Yoga** felsefesinde kullanılmış bir tabir ile, **Prakrti** "tabiat,, adı verilmiştir. Madde, tabiat hakkında **bhakti**'nin ilk fikri, yüksek Allah'ı maddeyi yokdan var etmiş olması idi. Fakat bu dinin karışık felsefesinde, **prakrti**'nin her ezeli varlıktan müstakil olduğuna dair, **Sankhya-Yoga** felsefesinin ikilikçi nazariyesinin dahi kabul edilmiş olduğunu gösteren beyanatı da vardır. Bütün ruhlar. **Jivâ** Allahtan çıkmıştır. Bundan dolayı, şahıslardan ayrı olarak ilelebed vardılar ve mahvedilemezler. **Brâhma**, **Çiva**'yı ve sayısız küçük Allahları, dünyayı idare etmekteki emirlerini yaptırmak ve hakikî dini yaymak maksadile yaratan, bu yüksek ve tek olan Allah'dır.

Dünyayı günahdan yahut müminlerini türlü türlü sıkıntılardan kurtarmak için kendi kendisini mühtelif şahsiyyetlere sokan yine bu yüksek Allah'tır. Bu şahıslanmaların en büyük ve en mükemmeli **Râma-Chandra** ve **Krishna** dakilerdir, Bu şahıslanmaların hepsi, yukarda söylediğim gibi, yirmi üçtür. Birisi de ilerde zuhur edecektir.

II. Yaradılış :

Bhakti, dinine göre, yaradılış usulü, **Sankhya - Yoga** felsefesinde izah edilmiş olan nazariyeye benzemektedir. Fakat maddî olmıyan **Vâsudeva**'yı maddî dünya ile münasebete koymak zaruretine mebni, bu usul **Bhakti** dininde daha ziyade karışıktır. Bu münasebetle **Vâsudeva** denilen yüksek Allah, üç

Vyûha, yahut nisbî, şarta bağlı ruh safhalarını bir biriarkasına geçmiş olduğu bildirilmiştir. **Vâsudeva** önce kendi kendisinden, Sankhya felsefesinin vasıtasız ilk maddesi, **prakrti** tabiatı meydana getirirken, aynı zamanda **Samkarshana** denilen, nisbî ruh safhasına geçmektedir.

Samkarshana'nın prakrti ile iştirakinden, Sankhya felsefesinin **buddhi**, yahut zihnî melekeleri'nin karşılığı demek olan, **mana**'lar çıktığı gibi, aynı zamanda da bu **Samkarshana**, **Pradyumna** denilen nisbî ruh safhasına geçiyor. **Pradyumna**'nın **mana** ile iştirâkinden **Sankhya**, felsefesindeki **Ahamkâra** yahut "şuur,, çıkarken **Pradyumna**, **Aniruddha** denilen nisbî ruhun üçüncü safhasına geçmektedir. **Ahamkâra** ve **Aniruddha**'dan **Sankhya** felsefesinin **mahâbhûtata**'ları yahut mütekabil sıfatlarile beraber, saf olmıyan unsurlar ve aynı zamanda **Brahmâ** Allah meydana gelmektedir. **Brahmâ**'da bu unsurlardan dünya ve içindekilerini yaratmıştır.

III. Bhakti ve kurtuluş :

Yüksek ve tek Allaha tevcih edilmiş olan **Bhakti** yayut muhabbetli bir ibadet, kurtuluşun tek yoludur. **Vâsudeva**'ya yahut onun yukarda görünen, görünüşlerinden birine ibadet edilmelidir.

IV. İşler ve kurtuluş :

İnsanların yaptığı işlerin, kurtuluş meselesindeki rolünü tayin etmek mühimdir. **Bhagavata**, işlerin kurtuluş üzerinde dolayısıyla müessir olduğunu bildirerek bu meseleyi halletmiştir: Her işin, iyi veya fena bir neticesi, yahud bu dinin tabirile bir meyvesi,

phala, vardır. Meyveleri sevgi ile yapılmış olan iyi bir iş, öbür dünyada ruhun mes'ut olması neticesini temin edebilirse de, fakat bu geçici olan bir saadettir. Çünkü bu meyveler tükenir tükenmez, ruh yine bu dünyaya, yorucu doğumlar çarkına döner. Fakat bir iş, **nishkama**, lâkayd ve hasbî bir irade ile, yani onun meyveleri uğurunda değil, sadece yüksek Allahın huzuruna konmak için yapılmış ise, Allah ouu kabul ederek bu işlerin meyvelerine ölmezlik lûtfedecek, işleri böyle yapanların kalbine **Bhakti** ihsan edecektir. Ezeli kurtuluş temin eden de işte bu **Bhakti**'dir.

V. Ruhun ölmezliği :

Şahıslara ait ruhların, Allahın bir cüzü, **Amsha**, olduğunu, onun tarafından ayrı ve şuurlu bir varlık olarak yaradıldığını, bundan dolayı, şuurlu bir mahiyet ve hakikat olmak üzere ilelebet var olduğunu, yukarda söyledim. Ruhların tenasühü hakkındaki umumî hint itikadına göre, ruh bhakti vasıtasile kurtuluncaya kadar, doğumlar ve tekrar doğumlar zincirile bağlıdır. Bununla beraber, bazı ruhlar, ilâhî varlıkların ruhları gibi, ilkinden de kurtulmuş olabilir. Böyle bir ruha, **mitya-mukta**, ezeliyetten kurtulmuş denir. Fakat umumiyetle insanlar, bu saadete mazhar olmuş değillerdir. Bunun için ruhların vaziyeti dört sınıfa ayrılmıştır : (a) **baddha**, bu hayatın gidişine "bağlı,, olanlar, henüz kurtuluş yoluna giremeyenler. (b) **Mumukshu**, kurtulmak için kendilerinde bir şuur uyanmış,fakat bu kurtuluşu istedikleri halde,henüz kâfi derecede ehliyetleri bulunmayanlar, (c) **Ke-**

vala yahud **bhakta**, kalben temiz olan böyleleri, yalnız yüksek Allaha sevgi ile ibadet ederek bu suretle kurtuluş yoluna girmiş olanlar. (a) **Mukta** yahut çözülmüş, kurtulmuş. Bu gibiler Allahın huzurunda, ebedî, şuurlu ve müstakil bir varlıkta yaşamaktadırlar. Bütün zevkleri Allaha hizmet etmek ve ondan ummaktır. Bu kimseler Allah olmazlar ise de, ona benzerler. Ebedi olarak mes'utturlar.

VI. Günah :

Bhakti ile uymayan her şey. günahdır. Her günah ise, bir iş, **Karma**'dır. Her işin, iyi veya fena bir meyvesi vardır. Günahlar, istemiyerek, bilmiyerek **ajanâta** ; istiyerek, bilerek, **Jnâta** yapılanlar, diye ikiye ayrılmıştır. İstemiyerek yapılan bir günah, me-rasime ait yapmalar ile affettirilebilir. İstenerek yapılmış günahlara gelince : **bhakti**, yolunda yürüyen bir kimse, zaten böyle günahlar yapmaz. Şayet tesadüfen yapmış ise, iyi işlerin sahibi olan Allah, bu fena işin günahını da affeder. Bu hususda **bhakti**'nin kaynak kitaplarında hoşlanılan misal, evde doğmuş bir köle ile, ücret mukabilinde çalışan bir işçinin, bazı menfaat mukabilinde işler gören bir kimsenin temsilidir : Ücretli bir işçi, yaptığı her zararı tazmin etmekle mükellef tutulduğu halde, sevgisinden dolayı iş gören, yani gördüğü işin neticesine lâkayt olan sadık bir kölenin yaptığı zararları, köle değil, fakat efendisi tazmin eder (1).

(1) **Bhakta - Kalpadruma**, in *Journol Royal Asiatic Society*, 1908, p. 347.

Yukarıda verilen malûmat, *Bhagavata* dininin milâttan sonra 15 inci asırda varmış olduğu te-kâmülü göstermekle beraber, *Bhakti-mârğa*'nın esaslı doktrinleri olarak bugüne kadar yaşamış-lardır.

12 inci asırdan başlayarak sonraki asırlarda *Bhagavata*'da meydana gelmiş olan intibah neti-cesinde *Bhakti-mârğa*, dört cemaate, *Sampradâya*'ya ayrılmıştır: Haklarında mücmel malûmat verdiği-gimiz bu cemaat şunlardır: *Srî-Sampradâya*; *Brâh-man-Sampradâya*; *Rudra-Sampradâya*; *Sanakâdi-Sampradâya*.

Bu cemaati, birbirinden ayıran başlıca ihtilâf, *Çankara* tefsirine göre, *Vêdânta* felsefesine karşı, bu mekteplerin birbirlerinden ayrı görüş-lerinden çıkmaktadır. Fakat *Bhagavata*'ya dair eser yazmış olan Hindu müellifler, bu ihtilâfın ancak zahiri olduğunu, hakikatte ancak tek bir mektep bulunduğunu idda etmişlerdir (1). Bundan başka her mektebin, ayrıca mezhepleri varsada bunlardan hiç biri ana mektebin esaslı akidele-rine zıd değildirler.

Vêdânta, felsefesini kâfi derece izah ettiğimiz için, burada yalnız *Bhagavata* ıslahatçılarının bu felsefede itiraz ettikleri noktalara işaret edeceğiz: *Bhakti-mârğa*, tamamilen “tek Allahcı,” olduğu için, umumiyetle *Advaita-mata*, yahut ikilikci olmayan bir doktrin olmak üzere maruftur. *Vêdânta*, bil-ginleri ise, kendilerinin *Smârta*, yani an'anacı

(1) *Harischaandra*, *Vaisnava-Sarsva*, adlı eserinde böyle idda etmiştir.

sünnî olduklarını idda etmelerine mukabil, *Bhagavata* an'anayı itham etmektedir. Fakat en ziyade itirazı mucip olan *Mâyâ*, Vehmü hayaldir. Bunun için *Çankara* taraftarlarına *Mâyâ-Vâdin*, vehmü hayal ilâncısı lâkabını vermişlerdir. *Çankara*'ya göre şahsiyyeti ve sıfatları olmayan *Brâhma* (1), yalnız *Mâyâ* ile iştirak ettiği vakit, zahiri, asılsız, *Vâhi* bir varlık kazanabilir. Ruh ise, *Mâyâ* ile birleşerek şahsileşmiş *Brâhma*'nın hakiki bir cüzidir. *Mâyâ*'dan kurtulan ruh, tekrar *Brâhma*'da birleşip hüviyetini kaybeder.

Bhagavata'lar ise, *Mâyâ* doktrinini, bütün neticelerile beraber ret ederler. Yüksek Allah, *Bhagavat*, mahiyeti itibarile, şahsidir. Ruh, yukarıda da söylediğim gibi, şahsî ve mahiyeti itibarile, ayrıdır. Bir defa yaradılınca ebedi olarak yaşar. Hiç bir vakit *Bhagavat*'da birleşip kaynaşmaz.

Şimdi *Bhakti-Mârga*'ya mensup dört mektep hakkında ayrı ayrı biraz malûmat verilmek icap eder.

Srî - Sampradâya' yı *Ramanuja* kurmuştur. Bu mektep *Çankara*, *Védântacılığını* reddettiği halde, eski **Brahmaisme**'ne'e tamamilen sadık kalmış olan, en mühim **Bhâgavata** mektebidir. Bu mektepte *Bhâgavata*, **Upanishad**'ların **Brâhma**'sile bir sayılmakla beraber, tasavvur edilebilen her iyi sıfatla muttasıf,

(1) *Upanishad*'lerde şahsiyeti olmayan, sıfatsız, bitaraf **Brâhma** yahut **Brâhman**, Hindu üçlüğünün—**Brahmâ**. **Vishnu** **Çiva**—erkek **Brahmâ** yahut **Brâhman**'ı birbirlerine karıştırmamalıdır

şahsî bir Allahdır. Madde ve ruh, bu tek Allahdan çıkar. Her şeye nüfuz eden bu Allahdır. Bunun için bu mezhebin doktrini tek Allahcıdır. Bu doktrini **Çankra**'nınkinden ayırmak için, **Vishistâdvaita-mata**, yahut salâhiyetli ikiliksiz denmiştir.

Bu mezhepte yaşayan an'aneye göre, mezhebin akidelerini yüksek Allah, önce karısı yahud kudreti olan **Lakshmi** yahut **Srî**'ye, **Srî** de yarı Allah **Visvat - Sêna**'ya o da **Satha - Kopa**'ya sıra ile, 12 inci asırda yaşamış olan **Ramanuja**'ya öğretmişlerdir.

Madhva'nın kurduğu **Brahma-Sampradâya** mektebi **Sankhya-Yoga**, ikiliğini kabul etmiştir. Bunun için bu mezhebe, **Dvaita-mata**, denmiştir. Bu mektep, **Çankara**'nın **Védânta**'sını, gizlenmiş bir Budizm olarak saydığı gibi, (1) Allah ile ruh arasında (2) Allah ile madde arasında (3) Bir ruh ile diğer ruh arasında (4) maddenin bir cüz'ile diğeri arasındaki, ezeli ayrılıklara dikkati çekmekdedir. Bu mektebin diğer cihetlerdeki talimi, **Bhâgavata** doktrininin aynı ise de, **Madhva** yüksek varlığa, **Bhagavat**, yahut **Vasudeva**'dan ziyade **Vishnu** adını kullanır. Bu mektebe mensup olanlar kendilerine **Mâdhvas** yahut **Madvâchâris** derler. Bu mektep, doktrinlerini, **Brahmâ**'dan aldığını, **Brahmâ**'dan itibaren altıncı talebe ve üstat, mektebi kurmuş olan **Madhva** olduğuna inanmaktadır. Bundan dolayı bu mektebin adı **Brahmâ-Sampradâya**'dır.

Rudra-Sampradâya, mektebini, 15 inci asrın ilk yarısında yaşamış olan **Vishnusvâmin** kurmuştur.

Fakat bu mektebe mensup olanlar, mekteplerine eskiliğin otoritesini vermek maksadile, mektebin 4500 yıl önce kurulup doktrinlerinin ilk defa o tarihlerde takarrur ettiğini iddia etmişlerdir. Bu akideler önce yüksek Allah tarafından **Rudra** yahut **Çiva**'ya bildirilmiş, o da insanlara öğretmiştir. On beşinci talebe ve üstat **Vishnusvâmin**'dir. Bu mektep en ziyade Gujerât'da taraftar kazanmıştır. Talebelerden biri bulunan, **Lakshmana Bhatta**, yukarı hindistana hicret etmiş, oğlu **Vallabha** — yahut **Vallabhâchârya** — bu mektebin orada gayyur bir rusulu olmuştur. Şimdi, bu mektebin mensuplarına, bu zatın adına nisbetle **Vallabhâchâris** denmektedir. Bu mektebin akideleri, **Suddhâdvaita-mata**, saf "ikiliksiz,, doktrin olarak maruftur. Bu mektebe göre, yüksek Allahın **sat** "varlık,, **chit** "şuur,, **ânânda** "saadet,, olmak üzere üç sıfatı vardır.

Nimbârka yahut **Nimbâditya**, tarafından kurulmuş **Sanakâdi-Sampradâye Bhagavata** mekteplerinin en eskisi olduğu muhakkaktır[1]. Bu mektebin doktrinine **dvaitâdvaita-mata** yahut, ikilikci ikiliksiz, denmiştir. Ruh ve maddenin yüksek Allahtan ayrılığını kabul etmesine mukabil, "bir yılânın halkalarile yılanın; dalgalar ile denizin münasebetleri,, gibi, ruh ve maddenin yüksek Allah ile bağ ve alâkaları bulunduğu da iddia ettiği için, bu mektebe böyle bir ad verilmiştir. Vakıa, yüksek Allah, haddi zatında anlaşılabilir bir varlık isede, fakat kendisini yine tabiat kitabında if-

[1] Milâttan sonra, on birinci asra ait olan **Prabôdha Chandrôdayâ**'da **dvaitâdaita-mata**'dan bahsedilmiştir.

şa etmiştir. Bu tabiatla tabiata, ait olan herşey, kelimeleri teşkil eden harflerdir. Harfler, muhtelif alfabelerde başka başka olsalarda, sesler yine birdir. Bundan dolayı bunların arkalarında duran Allahın sevgisini okuyabildiğimiz müddetçe, görünüşün hakikatleri hakkında söylenen şeylerin doğru yahut yanlış olmasının ehemmiyeti azdır. Bu mektebin **Jaina**'lar tarafından imha edildiği, fakat **Nivâsa** adlı birisi tarafından tekrar ihya edildiği söylenmiştir.

Çiva Allah için Bhakti :

Bhakti - mârga mü'minlerinin hemen hepsi, bir kaide olarak **Vishnu** Allaha ibadet ettiklerini söyleyebiliriz. Bununla beraber, cenubî Hindistanda **Çiva** için sevgili bir iman besleyen mezhepler de vardır. **Vishnu** adına olan Bhagavatizm'in yukarı Hindistanda, milâdın ilk asırlarında **Brâhmaism**'den müteessir olduğunu söylemiştim. Cenup ise, tek Allahcılığa daha sıkı sadık kalmak maksadile, şimalî Hindistanın kısmen panteist bir görüş ile **Brâhma** ile birleştirdiği Vishnu'ya mukabil, Çiva'ya ibadet etmeği tercih etmiştir. Bundan başka, Vishnu'yu takliden, Çiva'da **Virabhadra** gibi bazı görünüşleriyle zenginleştirilmiştir [1]. **Védânta** felsefesini Hindistana taşıyan **Çankara** bu mezhepte **Çiva**'nın bir görünüşü sayılmıştır.

Bu münasebetle, **Tamil** mezhebi olan **Sittar**'lar hakkında da bir kaç söz söylenmelidir. Bu mezhep mensupları **Çivait** iselerinde, "Allah ve sevgi bir şey olduğunu, talim eden sıkı tek Allahcıdır. Cenubî Hindistanda, **Çi**

[1] E. W. Hopkins, Religions of India, p. 488

vaism'i Bhagavatism ile uzlaştırmaya çalışıldığını gösteren bazı deliller vardır. Bunlar arasında, en ehemmiyetlisi, yukarda söylediğim, **Madhva'nın** kurduğu **Brâhma - Sanpradâya**'dır. Fakat **Çiva** yahut görünüşlerine, hakikî **Çiva-Bhakti** ibadeti hakkında bildiğimiz şeyler, azdır.

IX

BHAGAVAD — GÎTÂ

Mahâbhârata destanının altıncı kitabına, *istirdat* olarak girmiş *Bhagavad-Gîtâ*, Hindistanın en güzel, en müessir, dinî ve felsefî şiir mecmuasıdır. *Bhagavad-Gîtâ'nın* hikâye ettiği başlıca vakıa şudur :

Birbirleriyle yakın akraba olmakla beraber,yükseklik iddiasile birbirine düşman olmuş. **Kaurava** ve **Pândava** Klan'ları,kendi kuvvetleri ve mütteliklerle birlikte, savaş etmek için, şimdiki Delhi yakınlarında **Kurus** vadisinde karşılaşıyorlar. Vakıa, bu iki aile birbirlerinin çok yakın akrabası bulunmak dolayısıle **Kaurava** adını taşımaya aynı derecede haklı bulunuyorlarsada, fakat bu unvan umuminetle kör kral **Dhritarashtra** ailesine hasredilmiştir. Krala, savaşın başladığını,nasıl cereyanettiğini,anlamak hususunda fevkalâde kudret sahibi olan arabacısı **Sanjaya** haber vermiştir. **Sanjaya'nın** krala anlattıkları arasında en ehemmiyetlisi **Krishna** ile **Arjuna** arasında konulmuş şeylerdir. Bu konuşmaların adına **Bhagavad**

Gîto panishad “mes’udun bildirdiği gizli akide,, denmiştir. Umumiyetle **Bhagavad-Gîtâ** yahut yalnız **Gîtâ** olmak üzere kısaltılmıştır.

Pâdava’nin beş oğlu arasında en cesuru ve aynı zamanda en şefkatlisi bulunan **Arjuna** en yakın akrabalarını düşman safında görünce, muharebe etmekte tereddüt etmiştir. Fakat insan şekline girerek **Arjuna**’nın arabacısı olan **Krishna**, böyle mütereddit vaziyete düşmüş olan **Arjuna**’yı vazifeye davet eder. **Krishna**’nın verdiği bu nasihatlar, gittikçe daha ziyade ciddileşir, kudretlenir. Sonunda kendisinin **Yâdava** ırkının kahramanı şekline girmiş, kâinatların tek Allahı olduğunu ifşa eder.

Yukarda **Krishna**’nın tarihi inkişafı hakkında bazı şeyler söylemişdik. **Brâhman**’lık **Krishna** yı kendisine alarak, **Vishnu**’nun bir görünüşü saymış, bu suretle **Bhâgavata**’lar cemaati üzerinde nüfuz kazandığı gibi, **Bhagavata**’lar **Brâhman**’lık ile karışmıştır. **Bhagavad-Gîtâ**, önce yalnız **Bhagavata**’ların mezhep kitabı iken, zamanla bütün **Brâhman**’cı Hindistan için büyük bir ehemmiyet almıştır. Son zamanlarda bütün okumuş Hintliler, **Bhagavad-Gîtâ**’yi incililerin büyük rakibi saymaktadırlar. Güzellik, yüksek düşünüp, ifadenin parlaklığı itibarile, Hindistanın hiç bir edebi verimi, bununla ölçülemez. Bn şiirin metafizik esasında, Sünnî felsefe sistemlerinde bulunmayan, yüksek bir ah-lâk vardır.

İnsan kıyafetine girmiş Allah olan **Krishna**, insanlara kendi dininin kanışlarını bildirmekle

beraber, içtimaî vazifelerin tamamen yapılmasını, fakat her şeyden önce, iman, sevgi, fedakârlık lâzım olduğunu söylüyor. Allah sevgisinin mükâfatı olarak, öbüdünyada mümünü huzuruna kabul edeceğini, kendisile arkadaşlık edeceğini müjde ediyor. Şiirin büyük bir kısmını kavrayan ve mümkün olduğu kadar şahsî telâkki edilmiş bulunan bu tek Allah fikri yanında, çok defa, yüksek ilk prensip olmak üzere *Brâhman* —bitaraf—, *mutlak*, kabul edilmiştir. *Krishna*, bir yerde kendisinin tek, yüksek; yaratıcı, kâinat ve içinde bulunanların Allahı olduğunu bildirmesine mukabil, diğer bir fıkrada da, *Brâhman* ve *Mâyâ* — vehmü hayal — hakkında Védânta felsefesinin anlattığı gibi, yüksek hedefin, bu kâinata mensup vehmü hayalden kurtulup, Brâhman ile birleşmek olduğunu anlatıyor.

Yukarıda görüldüğü gibi, tek Allah kanaatle, panteistik kanışlar, birbirlerine karışmıştır. Bazen bu kanışlar birbirini bozmadan biri ötekisini takik ettiği halde, arasıra bu münasebetler gevşemektedirler. Bu iki kanaat, kıymet itibarile, aralarında hiç bir fark bulunmayormuş gibi, talim edilmiştir. Bu teadlar ise, sonradan eklenmiş fikirler oldukları kabul edildiği takdirde izah edilebilir. Hangisinin sonradan eklendiği meselesine gelince: Şiirin bütün maksadı, sahsî bir Allah iddası etrafında toplandığı açıkça anlaşıldığından, önce tamamen teistik bir mahiyet taşıyan bu şiirin, sonradan *Védânta* felsefesi bakı-

mından panteistik bir hedefe uydurulduğu görülmektedir. *Bhagavad-Gîtâ*'nın Orijinal şeklinde *Krishna*, bizzat kendisinden; *Arjuna*, *Krishna*'dan şahsî, şuurlu bir Allah olarak bahsettikleri halde, elimizde bulunan nüshada, *Brâhman* — bi-
taraf — ilâve edilmiş olan kısımlarda ise bu *Brâhma*'nın nihâî yüksek sayıldığı, arasıra *Krishna* ilede birleştirildiği görülmüyor. Halbuki asıl şiirin hakikî vakaları *Sankhya-yoga*, felsefesine dayanmış olan bir *Krishnaism*'dir. Sonrakiler *Vedânta* dan alınmışlar ve ikinci safta kalmışlardır.

Elimizde bulunan nüsha, *Bhagavad-Gîtâ*'nın aslı olmadığı öteden beri bilinmektedir. Esaslı tadilâta uğramış olan şimdiki şeklinde, *Krishna*'nın talimlerinde, panteistik ve monistik fikirlerle, Allah hakkındaki halis ve derin bir iman birleşmektedirler.

Sankhya yoga'dan alınmış unsurlarla ehemmiyetli derecede tadilâta uğrayan *Bhagavad-Gîtâ* nın esaslı imanı denilebilecek, doktrin'leri şunlardır:

Bhagavad Gîtâ'nın talimlerini ilâhiyat ve işlere ait itikatlar olmak üzere ikiye ayırmak kabildir.

Allahın şahsiyeti:

Allah, şuurlu, ezeli, kadiri mutlakdır. Başlangıcı olmıyan kâinatın, büyük Rabbidir (X, 3). Bütün mahlûkatın ruhlarından ayrı olan bir ruhtur. Maddeyi tekâmül ettiren tohumu Allah koymuştur (XIV. 3, 4). Bundan dolayı Allah bütün mahlûkatın babası, madde ise, annenin meşimesi mesabesindedirler (XIV. 4).

Kâinatı Allah yaratmıştır. O bitirecektir (X. 7,8, 10). Allaha, kâinatın başı ve sonu bu manada denmiştir (VII. 6; X. 8). Allahın kendi kendisi için bir isteği olmadığından, bütün faaliyetlerini yalnız kâinat uğrunda sarfeder (III.22, 24).Mahlûkâtın mukadderatını, insanların yaptıkları işlere göre mükâfatı tayin eden o dur.Ezelî Allah,zulmün çoğaldığı, adaletin kaybolduğu yerlerde, iyiyi müdafaa ve vikaye, kötüyü mahvederek hakkı iade etmek maksadile, yeni şekillere girer (IV. 6-8). Allah, insanlarla yalnız mükâfat ve mücazat maksadile değil, fakat kendisini bilenlere ve bütün kalbile ibadet edenlere, sevgili bir münasebette de bulunur (VII. 17; XII. 14-20; XVIII. 64, 65, 69).

Madde :

Kâinatın tekâmülünü, her ne kadar Allah idare etmekte isede, yine her iş, hareket, maddeye isnat edilmiştir (III. 27; V. 14; XIII. 20-29). Kâinat iptidâi maddeden çıkmıştır.Tekrar ona dönecektir (VII. 18-19). Kâinat devirleri nazariyesine benzeyen bu tekâmül, maddede tekrar emilme telâkkisi, **Sankhya**-dan alınmıştır. **Bhagavad-Gîtâ**'nın madde hakkındaki bütün görüşleri umumiyetle **Sankhya** felsefesine uygundur. Üç **guna**, **Sankhya**'da olduğu gibi, buradada mühim bir rol oynamaktadır. Ruh bunların tesirleriyle bağlıdır (XIV. 5 ff). **Bhagavat-Gîtâ**'nın XVIII ve XVII inci kitaplarında tafsîlâtile hikâye edilmiş olduğu vechile, bu **guna**'ların faaliyette bulunmaları kendilerini bütün hayatta duyurtmaktadır. Duygular hakkındaki anlayışlarıda **Sankhya** sistemindendir (III. 40,42; XIII. 15). Bununla beraber, **Sankhya** felsefe-

sile bu uygunluklardan hiç birisi, **Bhagavat-Gîtâ**'nin ikinci kitabında bahsedilmiş olan, maddenin mahiyeti hakkındaki telâkki kadar, Bhagavat-Gîtâ için ehemmiyetli değildir: Maddeyi yaratan Allah değildir. Madde ezeldenberi vardır. Fakat mütemadiyen değiştiğinden dolayı, maddenin eserleri de geçicidir. Maddenin eserleri, tesirleri, bilhassa zevk ve kederi gelip gider. Bunun için insanların hareketlerini, bunlara göre uydurmak doğru değildir (II. 4).

Ruh :

Ruh ile madde arasındaki başlıca ayrılık, ruhun değişikliklere asla maruz bulunmayışdır. Beden içinde duran ruh, mutlak surette faaliyetsizdir: “Ruh ne hareket eder, ne de hareketi mucip olur,, (V. 13-15). Maddenin bütün tesirler ve hareketlerinden ruh müteessir olmaz. Bu düşünce **Bhagavad-Gîtâ**'nın ikinci kitabında daha ziyade işlenmiştir. Ruhun hakikî **ben** olduğunu bilenler, eski elbiseyi çıkarıp yenisini giyenler gibi, eskimiş, hırpalanmış bedenleri bırakarak yenisine girerler (II. 22). Bütün bunlar **Sankhya** doktrinleridir. Fakat **Gîtâ** da ruh telâkkisi, **Sankhya** sisteminden başka, felsefî olmaktan ziyade dinîdir: Bütün insan ruhları, ezeldenberi ayrı bir varlık olmayıp, ilâhî ruhdan bir parça olarak ayrılmış olduğu için, şahıslara ait ruhların kaynağında ilâhîdir. Değişiklik yapmak iktidarında olmayan madde ile birleşen ruhlar, kâinata hayat ve şuur vermişlerdir. İnsanın vazifesi, tekrar ruhu kendi kaynağına, Allâha döndürebilecek surette hareket ettir mektir.

Şimdi Bagavad-Gîtâ'nın amelî talimlerine geldik:

Kurtuluş :

Burada birbirlerine uymayan iki türlü kurtuluş yolu gösterilmiştir : Birisi dünya hayatından çekilib, bilgi aramak, Ötekisi ise, vazifeye uygun hareketlerde bulunub, istekden kurtulmaktır. Bu ikincisinin daha yüksek bir kurtuluş olduğu def'atle söylenmiş iss de (III. 8; V. 2; XVIII. 7), birincisi de tamamille reddedilmemiştir. Bununla beraber, birbirlerine uymayan kurtuluş telâkkilerini uzlaştırmak için, muvaffakiyet ve şahsî menfaat uğurunda yapılmayarak sırf vazife görülmesi için sarfedilen faaliyetlerin, meyva vermiyeceğini, dolayısıyla dünyevî varlığın devamını icab ettirmeyeceğini kabul etmiştir. Bu mahiyette olan faaliyet, bilgi yolile faaliyetten kaçınmağa muadil tutulmuştur. Bunlardan başka, muhtelif fıkralarda da, tıpkı **Sankhya** felsefesinde olduğu gibi, ruh ile madde arasını ayırt etmek, kurtuluşun sükûnet yolile elde edilen bilgisi sayılmışdır (XIII. 23; XIV. 19). Bu ayırd etmenin neticesi, insanı tekrar doğumlar çarkına girmekten kurtarır (XIII. 23). Bu itikat, umumiyetle Bhagavad-Gîtâ'nın görüşü, kurtarıcı bilginin sade ruh ile maddeyi ayırd etmesine münhasır olmadığı için, saf bir **Sankhya** mefkûresinin burada ayrıca kabul edilmiş olduğunu göstermektedir. Ruh ile maddeyi ayırt etmeye, **Bhagavad-Gîtâ** kurtuluşun ilk şartı olarak bakmaktadır. Allah bilgisine, yüksek kurtuluşa, hakiki yol açan da bu bilgidir.

Kurtuluşun ikinci yolu, vazifelerin hodbin maksatlar uğurunda yapılmaması yolü ise, pek muhtelif

tarzlarda anlatılmıştır: Vazife; meyva, eser beklemek ümidile yapıldığı takdirde, insanı yüksek hedefe götürmez. Emredilen vazife, ihtirassız, sükûnet, itidal ve temkin ile, hatta herkes için saygı ile, zevk ve iztiraba, iyi kötü talie kaydsız olarak istek izi, şahsî menfaat duygusu bulunmayarak yapılmalıdır. Geçici olan maddelerin neticeleri için kendilerini sıkmayan (II, 14), yalnız vazife ve ilâhî misalin kaidelerine göre (III, 22), bütün işlerinin neticesini Allaha bırakarak hareket eden bir kimsenin faaliyeti, mükâfat ve mücazat kanununa bağlı değildir (IV. 22, 23 ; IX. 27,28 ; XVIII. 12, 17).

Bhagavad-Gîtâ'nın bu düşünceleri, işlerin kıymetine dair **Vêda**'ların telâkkisini ret etmektedirler. **Brâhman** mensiki'nin bütün merasimleri, baştan başa, şahsî menfaatler için yapıldığından, Gîtâ'nın ahlâkî mefkûresine tamamen aykırı düşmektedirler. **Gîtâ** bütün âyinlerin terkedilmesini istiyor (XVIII.66). Bu husustaki kayıtsızlığı, kurtuluşun bir şartı sayıyor (II. 52-53). Maddî dünyaya ehemmiyet vererek geçici nîmetler vadeden **Vêda**'lar hakkındaki istihfafını saklamıyor (II. 42-45; IX. 20-21).

İster bu, ister öteki kurtuluş yolunda yürünülsün, insanın cibilliyetinde duran (III. 3) engeli yenmek lâzımdır. Allah gibi doğan insanlar ile, şeytan varlığında doğanlar arasındaki ayrılık (XVI. 1 ff) mukadderatın önceki yaşayışlarda kazanılmış nimetleri veya suçlarının bir tesiri, bir neticesi olarak sayıldığını göstermektedir. Fakat mukadderat hakkında daha açık bir şey söylenmemiş, ahlâkî hürriyete daha geniş bir

yer verilmiştir. Kurtuluş yolunda duran engeller ile, insanın mücadele edip etmemesi, aşağı yahut yukarı hedefe varmaya çalışmak insanın kendi ihtiyarına bırakılmıştır.

Yüksek hedefe varmak yolunda duran cibilli bil-memezlikler, bilginin kullanılmasına engel olmaktadır.(V.16) Tabîî istekse, vazifenin yukarda anlat-tığımız şartlara göre, hatta bizzat yapılmasına da düşmandır (III. 37, 47). Fakat bundan daha meş'um olan şey, itikatsızlık, imansızlıktır (IV. 40), itidal ile yapılan zahidane — yoga — hareketler, bu en-gelleri muvaffakiyetle yendiği için yapılması (V. 27, 28; VI. 10 ff; VIII. 10. 12 ff). hatta zihinleri mu-vaffakiyetli tecritler yapamıyan kimselerin müsait şartlar içinde tekrar doğup, nihayet yüksek hedefe erişmeleri için (II. 40; VI. 41), **Yoga**, metodlarına müracaat etmeleri hususile tavsiye edilmiştir.

Bütün şiir, yukarıda söylediğimiz gibi, **bhakti**, Allaha imanlı bir sevgi, şaşmayan mutlak bir sevgi, fikrile doludur. Zaten bütün şiir bu maksat etrafında yazılmışdır: Allah sevgisinden, Allah bilgisi çıkar (XVIII. 55). Mümin bütün işlerini Allaha bırak-dığı gibi, neticelerini de ona bırakır. **Bhakti**, insa-nın doğduğu sınıfa, önceki yaşayış tarzlarına bak-maksızın, herkesi en aşağı sınıfları bile kurtuluşa erıştırir (IX. 30—32). Fakat bu sevginin geçici saiki mevzuubahis olamaz. İnsanın bütün varlığı, Allah için, değişmiyen bir duygu ile dolu olmalıdır. Böyle olduğu takdirde, bir insanın düşünceleri, hatta ölüm anında bile, Allaha dönmüş olacaktır (VIII. 5, 9, 10, 13).

Fakat varlığın bu şekline yükselmiş, ölürken bile Allahları düşünmüş bir kimse (VIII, 6), dünyevî varlıktan kurtularak Allaha erişince, ruhun vaziyeti ne olacaktır ? Şuursuzluk **Sankhya-Yoga**, sistemile uygun mudur ? İlâhi ruhun bir parçası olan insan ruhu, kendi kaynağına döndüğü vakit, şahsiyetini kaybediyor mu ? Hayır ! Kurtuluş, ruhun mes'ut hali olduğu, hayatının Allah huzurunda da devam ettiği kabul edilmiştir. Buna mukabil, **Sankhya-Yoga** felsefesinde farzedildiği gibi, ruhun madde ile münasebete girmeksizin, nasıl şuurlu bir varlık sürdüğünü, **Bhagavad-Gîtâ**, izah etmektedir. **Sankhya-Yoga**-dan alınmış olan unsurlara rağmen, **Bhagavad-Gîtâ**-da da bu iman, iki felsefenin birbirlerine zıd bulunan doktrinlerine karşı, yer almıştır.

Bhagavad-Gîtâ'nın yazıldığı tarihi tesbit etmek güç'ür. Bununla beraber aslının milâddan önce ikinci, bugün elimizde bulunan şeklinin, milâddan sonra ikinci asırlarda meydana geldiğini söylemek, büyük bir yanlışlık sayılmaz.

X

GURU'LARA İBADET

Guru'lara, yani ruhanî muallimlere, mürşidlere ibadet modern Vishniusm'in, hususile *Bhakti*, dininin bir esası olmuştur. Mürşidlere ibadet, Allaha ibadet etmekten hiç bir suretle farklı sayılmıyor. Fakat *Guru*'lar hakkındaki bu derin say-

gıyı, *Manu* kanunlarında emrettiğinden (1), haddizatında temamlle yeni bir fikir değıldir. On ikinci asırdanberi, bir mezhep kurmuş olan *Guru*'lar; *Budda* yahut *Cayna* derecesinde, hürmet ve tazim görmüşler, islâmların peygamberi, gibi Allah tarafından vahiy nazil olmuş olan, bir haleskâr saymışlardır. *Guru*'larda Allah gibi, sevgili bir imana lâıyk görülmüştür. Mezhebin an'aneye dayanan bir mertebe silsilesi varsa böyle *Guru*'ların halefleri de az çok bu imtiyaza nail olmuşlardır. Bunlar arasında *Râmânuja*, *Râmânanda*, *Ânandatîrtha*, *Bâsava* gibi *Guru*'lar; küçük mezhepler kurmuş olan diğlerleri; kudsiyetleri, şairlikleriyle temayüz edenler, eski bir tarihtenberi, Allahın *Avatâra*'ları sayılmışlardır(2).

Şimdi Bengal'in bazı *Guru*'ları hususile, yukarıda söylediğim gibi, merkezi Gogul'da bulunan *Vallabhâchârya* mezhebindekileri, aynı iddada bulunmaktadırlar. Madras'da *Çiva* Allahın guruslarıda böyledir. Fakat yakın zamamlarda, otoriteleri bir hayli azalmıştır.

Vallabhâcharya, milâttan sonra 1478 yılında, cenubî Hindistanda doğmuş, ilk muvaffakiyetlerini Vijayanagar'da kazanarak, yukarı Hindistanın bütün mukaddes yerlerini dolaşıp, *Brindâban* da bulunduğı sıralarda *Krishna* kendisine görünmüştür. *Krishna*, çocuk sığırtmaç Allahın *Bâla Krishna*, yahut *Bâlgopâl*, yeni ibadetini kurmasını

(1) II. 130; IV. 251 f; XI. 1; IX. 235 ff

(2) A. Barth, Religion of India, p 229

emretmiştir. Bu mezhep, bugünde, bu Allaha ibadet etmektedir. Son zamanlarda zahidane hayatını bırakan *Vallabhâcharya*'nın evlenerek çocukları olmuş, 1531 yılında, Benares'de ölmüştür. Müminleri, mefkûreci bir hayatın, inziva ve riya-zetlerden ziyade, içtimai zevklerden çıktığını idda ederler.

Bu mezhebin başlıca doktrini müminlerinin can, baş, mâli *tam, man, dhan* emrine âmade olmak üzere *Guru*'nun Allahlığa çıkarılmasıdır. Bu mezhebin en çok mensupları, *Gokul* ve garbi Hindistanın ticaret şehirlerinde oturmaktadırlar.

XI

HİNDİSTANDA TEK ALLAHCILIK HAREKETİ

İslâm Türklerin Hindistanı zapt etmesi Hinduism'in tekâmülünü durdurmuştur. Burada islâm dininin Hindistandaki tarihini yazacak değiliz. Bu bahis islâm dininin umumî tarihine aittir. Biz Hindistana, islâm dini girdikten sonra *Hinduism*'in vaziyetini göstereceğiz. İki dinin böyle birbirleriyle doğrudan doğruya münasebete girmesi, tabiatile karşılıklı tesirler yaptı. Yukarı Hindistanda, devlet dini olmuş olan islâmlığın mutlak tek Allahcılığı, *Hinduism* üzerinde bazı akisler yapmıştır. Buna mukabil, islâmiyette bir çok Hindu itikatlarını kendi sistemine aldığı

gibi, mahalli Allahları'da islâm velilerine çevirdi.(1) Diğer taraftan, *Hinduism*'in ruhculuk itikatlarını da kabul etmiş olan Hindistandaki islâm dini, bugün dahi çalışmakta bulunduğu bir gayeye yürümeği, yani kendisini Hindistanın milli bir dini haline koymak vazifesini üzerine aldı. *Hinduism*, mitolojik ibadetleri ve mezhebci Allahları kaldırmak, kâinatı idare eden kadirimutlak tek Allah tanımak hususunda sarfettiği gayretleri, islâm, hristiyan, yahudi dinleri gibi, yabancı dinlerin tesirlerine borçludur.

Tek Allahcılık uğrunda dinî, hareketlerin neticeleri, zamanımıza kadar devam eden *Vishnu*, doktrin'lerinin halkileşmesini, ozamana kadar ibadet dışında bırakılmış olan aşağı sınıflarında kurtuluş için, bir ümit besliyebilmelerini mucip oldu. Aşağı sınıfa mensup bir dokumacı *Kabîr*, berber *Senâ*, debbag *Râmâs*... gibi kimseler, bir çok mezhepler kurdular. Böyle bir hareketin bir çok bakımlardan faydaları dokunmuş olmakla beraber, ıslahatçıların elinde büyük kudretler toplandı. İlâhiyattan ziyade, amelî işlere dair itikatlar ile birbirinden ayrılan *Çiva* mezhepleri, bir kaide olarak, şahsî olmayan ünvanlar taşıdıkları halde, bilâkis *Vishnu*'ya mensup mezhepler, bu mezhepleri kuranların adlarını almışlar, bunun zarurî neticesi de, mezhebi koruyan Allahın ehemmiyeti ikinci safa inerek, mezhebi kuranlar, yarı Allah yahut Allahlık payesine çıkarılmıştır.

(1) Census Report Madras, 1912, I, 52

Hinduism ile tek Allah ibadetini uzlaştırmak hareketinin en büyük mümessili, *Râmânanda*'nın on iki seçme talebesinden biri olan *Kabîr* (M. S. 1488 – 1512) dir. Fakir bir dokumacı olan *Kabîr* in islâmlığı; Hindu, *Bhakta* olmasına mani olmamıştır. *Kabîr*'in eserleri, hristiyanlık, sofuluk, Védânta'cılıktan alınmış unsurların şayanı hayret bir uygunluğunu gösterirler. Bununla beraber, kurduğu mezhebin sonraki mensupları, mefkûresini devam ettirememişlerdir. Mezhebin şimdiki müminleri, tek Allah ibadete, puta tapınmak arasında bulunmaktadır. Bazılarıda büsbütün *Brâhman*'lık nüfuzuna düşmüşlerdir. Bugünkü köylüler, *Kâbîr*'i, bir din ıslahatçısı olmaktan ziyade, bir ilâhici sayarlar. Ahlâkî ve dinî sözleri, Hindu orta sınıfının, ağızdan hiç bir zaman düşmez. Merhamet ilham eden bu sözleri, halk duygusunda derin tesirler bırakmıştır. *Sikh*'lerin mukaddes kitabı, *Âdi-granth*, *Kabîr*'in tesiri altında yazılmıştır.

XII

SİKH'LER

Sikh, dinini *Nanak* — M. S. 1496 : 1539 — kurmuştur. *Kabîr*'in bu zat üzerinde büyük bir tesiri olmuştur. Başlangıcında dinî bir ıslahat namına ortaya çıkan bu mezhep, zamanla siyasî bir teşkilât haline girmiştir. *Nanak*'ın halefleri hususile

Govind-Singh — M. S. 1675 : 1708 —, zamanında bu teşkilât daha ziyade ilerlemiştir. Bu dinin en esaslı itikadı, tek Allah *Vishnu*, diğer adile, *Harî*'ye ibadet etmektir. Sikh dini, diğer Allahları, puta tapmayı, Hinduizm'in büyük mukadaes yerlerini ziyaret etmeyi, fallara, itikat etmeyi tamamile ret ettiği gibi, içtimai bir sistem olmak üzere, sınıf farklarını ve onun zarurî neticesi olmak üzere, Brâhman sınıfının diğerlerine nisbetle yüksekliğini, bütün aile âyinlerini kaldırmıştır.

Sikh'lerin mukaddes kitabı, başlıca *Kabîr*'in sözlerinden toplanmış olan *Âdi-granth*'dır. 1708 yılında ölen X uncu Guru, *Govind-Singh*'in halefi bulunmadığından bu kitap, *Sikh* cemaatini bir araya toplayan, birbirine bağlayan bir otorite olmuştur. XIV inci asrın başlangıcında müstakil bir *Sikh* hükûmeti kurulmuş isede 1845 yılında İngilizler tarafından yıkılmıştır.

Daha yakın zamanlarda buna benzeyen bir hareket, aşağı sınıflar arasında başlamıştır. *Madras* eyaletinin aşağı sınıflarında bir teşkilât yaparak, yüksek sınıfların kendilerinden esirgedikleri hakları istemişlerdir. Fakat bu hareket, yüksek sınıfların “dokunmazlar, temas edilmezler,, adını verdikleri aşağı sınıfın dilekleri kabul edilmediği takdirde, bu sınıflara mensup olanların daima yaptıkları gibi, Hristiyan olacaklarından korktukları için Hindu reisleri arasında büyük bir telâşi mucip olmuştur (1).

(1) Census Report Baroda, 1912, I 262; Madras, 1912, I. 161 f.

Brâhman, hâkimiyetine karşı isyan etmiş olan birleşik eyaletlerin *Satnâmîs*'leri, şimdi birbirlerine rakip iki zümreye ayrılmışlar, bu guruplar, birbirleri arasında evlenmeği yasak etmişlerdir. Bu mezhep, *Vishnu* ibadetinin daha ziyade halkçı olan itikatlarını, kabul etmiştir (1).

XIII

BRÂHMA SAMAJ

Râm Mahan Roy — M. S. 1772 : 1833 — tarafından kurulmuş olan *Brâhma Sâmaj* "Allaha ibadet edenler cemaati", Hristiyanlığın, Hindu itikatları üzerindeki tesirlerini gösterir. Hristiyan İslâm dinlerini tetkik etmiş, misyonerlerle münasebette bulunarak, İbranî ve Yunan dillerinde öğrenmiş olan *Râm Mohan Roy*, Hinduizm'in esaslı görüşleriyle, Hristiyan iman ve ahlâkını birbirile uzlaştıran, tamamiyle ruhanî bir din kurmuştur. Bu dine, Hintli meşhur şair *Rabîndranath Tagor*'ın büyük babası olan *Dvâranath Tagor*'da büyük hizmetler etmiştir. Bu dinin temeli, *Upanishad*'lar; *Vêdânta* ve *incillerden* alınmış fikirlerdir. Bu dinde protestanlığa yakın bir şekilde ibadet edilmiştir. Fakat dinî olan bu hareket, tamamiyle, içtimai meselelerle de karşılaşmıştır. Dul kadınların ateşte yakılması adedetini, *Râmmohan* 1829 yılında İngiltere hükûmetine kaldırtmaya sebep olmuştur.

(1) Census Report Central Provinces, 1901, I, 89.

Birden fazla kadın almak, küçük yaşlarda evlenmek adetleriyle dahi mücadele etmiştir. Buna mukabil, sınıf ayrılıklarını kaldırmak cesaretini gösterememiştir.

Bu cemaate, 1857 yılında girmiş olan genç *Keshab Candra Sen*, az zaman içinde kendisini göstermiştir. Sınıf ayrılığını kaldırmış, kıtlık, salgın... gibi felâketlerde halka yardım edecek teşkilât yapmıştır. Madras, Bombay'a kadar gönderdiği misyonerleri oralardada böyle teşkilât meydana getirmişlerdir. *Keshab*'ın bu muvaffakiyetleri, kendisine bütün Hindistanı kavrayacak bir *Brâhma Samaj* kurmak fikrini verdi. Fakat sınıf ayrılıklarının temamlie kaldırılmasını, ayrı ayrı sınıflara mensup olanlar arasında evlenmeği, dulların tekrar evlenmesi gibi ıslahatı hoşnutsuzlukla karşılayan *Debandranâth Tagor*, *Keshab*'dan ayrılarak kendi ve taraftarlarıyla birlikte *Âdi Brâhma Samaj*, yani ilk, asıl *Brahma-Samaj* cemaatini kurdu. Bu cemaatin gayesi, Hindu'lar arasında yalnız tek Allah itikadını yaymak olmuştur. Bu mezhep, Hindu hissiyatına hürmet ediyor, kendi an'anelerine göre yaşamak, yahut içtimâî ıslahattan anlayabildikleri derecede yeniliğe uymak hususunda cemaat azasını temamlie serbest bırakıyordu. Fakat bu kat'iyetsizlik ve açık olamazlık, cemaatinin gittikçe azalmasını mucip olduğundan; bugün ancak bazı aileler bu mezhebe mensup bulunmaktadır.

Keshab, 1866 yılında yaşamak imkânları daha

kuvvetli görünen yeni bir cemaat daha kurmuştur: Bu yeni mezhepte, ibadetin vaiz suretile edilmesi, ibadet esnasında ilâhilerin çalgı ile beraber okunmasını kabul etti. Bu cemaata mensup gençler, umumî hayattan temamilen ayrı yaşamakta olan kadınları bu münzeviyane yaşayıştan kurtarmaya çalışdılar. Avrupa âdetlerine göre yeni evlenme merasimi kabul ettiler. Dulları tekrar evlendirdiler... Fakat kadınların böyle sistematik surette serbestliğe kavuşmasından korkanlar, *Keshab*'a güçlükler çıkarmaya başladılar. Bundan başka, *Keshab*'ın Allahdan hususî emirler almakla iftihar etmesi, bu mezhep mensuplarını, *Guru* makam ve haysiyetinin, bu suretle suiistimal edilmesinden çıkacak neticelerden korkuttu.

Böyle bir vaziyete düşen *Keshab*, *Râma Krishna* adlı bir zahidin teşvikile, birdenbire hindu mefkûrelerine döndü. Kurduğu mezhebin kendisine en yakın bazı muallimlerle birlikte, Calcutta yakınlarındaki bir ormanda düşünmeye çekildi. Mezhebin misyonerlerini, *Yoga*, *Bhakti*, mütalea, yahut insanlığa hizmet etmek suretile, Allahla birleşmek uğurunda gösterdikleri istidatlara göre, dört sınıfa ayırdı. Bununla beraber, eski taraftarlarıyla uzlaşmak maksadile yapmamış ise, en esaslı prensiplerinden birini feda ederek, hükümdar ailesine mensup birile kızını Hindu merasiminde evlendirdi. Fakat *Keshab*'ın bu harekati, nüfuzuna kat'î bir darbe vurdu. Bunun üzerine *Keshab*, *Sadhâran Brâhma Samaj* adlı

başka bir cemaat kurmaya mecbur oldu.

1881 yılında ise, hinduizm ile Hristiyanlığı uzlaştırmak maksadile, *naba bidhân* “yeni kaide, emir,, adını taşıyan diğer bir mezhep kurdu. Bu mezhepte, kurtuluşa, erişmek için bir taraftan Hindu âdetlerine riayet etmeyi, *Durgâ* ve *Vishnu* ya ibadet etmeği; diğer taraftan ahlâkî bir örnek olmak üzere, İsâ’yı almayı Hristiyanlar gibi vaftiz olmayı, emretti. Geçmişin büyük azizleri tarafından ziyaret edilmiş olan yerlerde meclisler kurdu. Kendisinin *İsâ*, *Vaftizci Yahya*, *Pavlos* ile doğrudan doğruya münasebette olduğuna, konuştuğuna inanırdı. Bu inanışı, yalnız sembol olarak değil, fakat Allahın kendisini gösterdiği bir vasıta olmak üzere putlar ibadetinin tekrar bu mezhebe girmesini mucip oldu. *Keshab*, bunlara Allahın üç şahıs da, baba, oğul, ruh da bir olması, akidesini de ekledi. Yalnız *Keshab*’a göre Allah baba olmakla beraber, aynı zamanda büyük annedir. *Brahma* dinî *Keshab*’a göre : Yalnız basit bir din değil, fakat bütün diğer dinler gibi, saf bir cevherdir. Allah, emirlerini doğrudan doğruya tebliğ ettiği mülhemlerde gösterir.

Keshab sarfettiği bütün gayretlerine rağmen, 1884 yılında ölümünden sonra, bu mezhepler yaşayamadı. Bugün bu mezhebin mümessili, dünyanın her tarafından gelen talebeye, her dilde ders veren bir üniversite açmış bulunan meşhur şair, *Rabîndranath Tagor*’dur.

XIV

ÂRYA SAMAJ

Hinduizm ile Hristiyanlığı birbirleriyle uzlaştırmak gayretlerine mukabil, Hinduizm'i müdafaa etmek maksadile çalışan hareketlerde vardır. Bu hareketlerin tipik misali, *Ârya Samâj*, "Aryalılar cemaati," dir. Bu mezhebi, *Dayânanda Sarajvatî* , — M. S, 1824 : 1883 — kurmuştur. Daha pek genç yaşında, *Çiva*'nın putlar ibadetinden nefret ederek, riyazet ve zahidane hayata başlamıştır. Önce *Yoga* felsefesini tetkik etmek için, büyük gayretler sarfetmiş ise de, sonra bundan da hoşlanmıyarak, gramer, felsefe tahsil etmiş, böylece Hindu âdetlerinden gittikçe uzaklaşmıştır. Putlar ibadetinden kurtulmuş saf, tek Allahcılık itikadını okumuş sınıflar arasında yaymağa, Sanskrit dilinde vermiş olduğu nutuklarile çok çalışmış ise de muvaffak olamamıştır. *Calcutta*'da *Keşhab* ile münasebet tesis etmiş, onun tavsiyesi üzerine halk dilinde propaganda etmek suretile, halkı kazanmaya muvaffak olarak *Arya Samaj*, mezhebini *Lahora*'da kurmuştur. *Arya*'ların saf imanı, *Vêda*'larda olduğunu iddia ettiği için, bu mezhebin en esaslı kanişi "Vêda'lara dönüş,"dür. Putlar, resimler ibadetinin *Vêda*'larda bulunmadığı hakkındaki iddiası, tarihî hakikata uygun olmakla beraber, bu ilâhilerde saf bir tek Allah itikadı bulunduğunu göstermek hususundaki gayretleri, tabia-

tile hayalî tefsirlere müracaat etmesine sebep olmuştur.. *Dayânanda*, *Vêda*'larda Allahın saf bilgisini görüyor, en yeni icatlar ve tekniklerin bile esasını onlarda buluyordu. Bu kanaatin neticesi olarak, *Ârya-Samaj* mensuplarının vazifeleri, Allaha ibadet için putlar, resimler kullanmamak, *Vêda*'ların ilâhilerini okumak, dinlemek, insanlığa her suretle iyilik etmek, modern ilimler de dahil olduğu halde, her türlü bilgileri öğrenmek oluyordu. Bu cemaatte sınıf farkı yoktur. Kadın, erkek cemaata girebilir. Allahın başka kıyafetlerde görünmesi itikadı bu mezhepte yoktur. Bütün kanlı kurbanlar, hacılar, reddedilmiştir. Gençliği okutturmakta, bu mezhep büyük gayretler göstermiştir. *Ârya-Samaj*, Penjab da çok ilerlemiştir.

Bu mezhebin dinî prensipleri yanında, bir de siyasî gayesi babalardan kalma dine hürmet ve onu müdafaa etmek, siyasî istiklâl kazanmaktır.

Bu münasebetle, yukarda söylediğim *Srî Râma Krishna*'danda ayrıca bahsedilmeğe değer. 1884 yılında, sunnî fakir bir Brâhman aileden doğmuştur. Taşdığı bu adı, sonradan zahit olmak sıfatı aldığ gibi, ancak çok yüksek kudsiyete varmış şahsiyetlere verilen *Paramahamsa* yüksek kaz,, [1] şerefini de kazanmıştır.

Fevkalâde dikkate şayan bir şahsiyet sahibi olan *Râma-Krishna* eski *yoga* temrinlerinin ustası

[1] Eskidenberi Brâhmanların senbolü kazdır

olarak tanılmıştır. Hintlilerin metafizik kıymetinin daima hayranı kaldıkları her türlü düşünce ve tefekkürün üstüne yükselmek kudretini göstermiştir. Dinin en ulvî tebliğlerini, aynı ateşle aramıştır. Çok sevgili *Durgâ*'yı, şan ve şerefının bütün parlaklığında seyretmek için sarfettiği gayretleri daima anlatılır. İnsanların bütün batıl itikatlarını yenip, en hakir sınıfların hizmetlerini görmüş, kendisinde her gururu öldürmek için, en sefil adamların yemek artıklarını yemiştir. Diğer dinlerde de yüksek gördüklerini almıştır: bir zaman İslâm dinine göre yaşamış, İsa ve İsa'nın getirdiği şefkat dinine hayran olmuştur. Böylece iki büyük dine nüfuz ederek bütün dinlerin hak olduğu, fakat birbirlerinden ayrı yollardan aynı hedefe yürüdükleri neticesine varmıştır. Her kesin bu yollardan kendisine gösterileni takip etmek mecburiyetinde olduğunu, bir Hindu için kendisine binlerce yıllardanberi yadigâr kalmış bu dinden daha iyi bir şey olmadığını iddia etmiştir.

“Allah sevgisile sarhoş,, denilen bu zat, Sanskrit, İngiliz dillerini bilmediği için hiç bir eser bırakmamışsada, fakat Hinduism'in emsalsiz kıymetini kalplerinde taşıyan birçok müminler bırakmıştır. 1883 yılında ölmüştür.

Bu zatın başlıca talebesi, *Svâmi Vivekânanda* - M. S. 1862: 1902 - dir. Üstadının bıraktığı ruhla Hinduism için beslediği derin sevgi, ona madî ve hodbin görünen garp medeniyetini mahkûm ettirmiştir.

Böylece üstadının dinî doktrinleri, kendisini siyasete sürükledi. *Vivekânanda*'nın yalnız Hindu dininin kıymetli olduğu bilgisinden, siyasî milliyetçilik dogar prensibi, Hindistanın yeni zamanlar tarihinde, bir dönüm noktası olmuştur.

Üstadının kurup, *Vivekânanda*'nın ileri götürdüğü yeni *Védânta*'cılık hususile Amerikada dik-katı çekmiştir. Bu itibarla hakkında birkaç söz söylemek faydalıdır.

Vivekânanda diyor ki : “Doktrinler, dogmalar, mabetler için düşünme. Her insanda varlığın hakikati olan ruhaniyet ile, bunlar ölçülünce ehemmiyet vermeğe değmezler. Ruhanilik bir kimse de ne kadar inkişaf ederse, o kimse iyilik etmek için o kadar kuvvetli olur,” [1]. Hindistanda çok Allah ibadetçiliğinin bulunmadığını söylüyor: “Her mabette durup bakan bir kimse, ibadet edenlerin Allahın mekândan münezzeh olma, her yerde hazır bulunmak sıfatları da dahil olduğu halde, bu sıfatların suretlere kullanılmış olduğunu görecektir. Fakat bu çok Allah ibadeti değildir [2].

Vivekânanda için, mefkûrevî din, “Hindistanda *Yoga* denilen, Allah ile insan arasında birlik, aşağı ile yüksek nefis ve zat arasında, birlik-tir,” [3]. “Modern ıslahatçılık hareketlerimizin çoğu garbin vasıtalar ve iş metodlarının düşünce-siz taklitleri olduğundan, bunların hindistanda bir

[1] Speeches and writings of Swami wivekânanda p. 31

[2] ” ” ” ” ” p. 46

[3] ” ” ” ” ” p.

işe yaramıyacağı şüphesizdir, [1].

Hindistanda en kuvvetli imanın ilham ettiği siyasî istiklâl uğrunda sarfedilen faaliyetlerde ilk sırada iki şahsiyet görünmektedir: Bunlardan birisi 1920 yılında ölen *Bal Gangadhar Tilak*, diğeri bugün yaşayan *Mohandas Karamchan Gandhi*'dir. Her ikisinin gayesi de, Hindistanın tam bir istiklâle nail olması isede, fakat tuttukları yol ayrı idi. Bu iki zat, Hint milletinin iki büyük Allahı olan *Vishnu* ve *Çiva*'nın karakterlerini, kendi faaliyetlerinde ifade etmişlerdir.

Fevkalâde zekâ ve enerji sahibi olan *Tilak*, istiklâl uğrunda, *Çiva*'nın korkunç ve kan dökmeği sever; tabiatile uygun olan, kanlı süi kasitlara müracaat etmiştir. Mukaddes dava için canlarını feda eden gençlere, büyük anne *Durgâ*'nın aguşunda ebedî saadet vadetmişti. Okumamış halka, yabancı kâkimiyet altında yaşamanın ne kadar büyük bir zillet olduğunu, mukaddes şeylerin nasıl taarruza uğradıklarını anlatmak için, ineğin taarruzdan korunmasını millî bir senbol gibi kullanmıştı:

İnek, yabancıların çaldığı Hindistanın eski zenginliğidir. İnek yabancı bir hâkimiyetin, iyi beslenmiyen bir millete ret ettiği bol yiyecektir. Bu anne vatanının kültürü, kudsiyetinin temsilidir.

Gandhi, *Tilak*'dan büsbütün başka bir yoldan

[1] Speeches and Writings of Sivami Wivekânanda, p. 462 ff.

yürümektedir. Tatlılık, insanlara sevgi, hiç bir varlığı incitmemek prensibi, bir sözle *Vishnu* dini siyasî programının ana hatlarıdır.

Gandhi, İngilterede hukuk okumuş, bu münasebetle Hristiyan dinini de tetkik etmek fırsatını bulmuştur. Bazı tereddütlerden sonra, Hristiyan dininde yüksek ve kıymetli gördüğü esasların, kendi milletinin eski edebiyatında da bulunduğuna inanmıştır.

*Gandhi'nin başlıca doktrinleri şunlardır: Hintliler, Zühdü tekvâ ile beslenmiş bir irade kuvveti, ruh yüksekliğiyle, fakat düşmanlarından nefret etmeksizin, Hindistanda yabancı hâkimiyeti imkânsız bir hale getirmelidirler. Hintliler sevgili bir imanla, Allaha ne kadar yaklaşırlarsa, bundan maddiyete tapan Avrupanın dayanamayacağı o kadar büyük mistik bir kuvvet çıkar. Fakat bunun için, Gandhi'ye göre, ahlâkî, siyasî ıslahat, sınıf imtiyazlarının kaldırılması, sınıflar dışında kaldıkları için, hiç düşünülmiyen, fakat nüfusları 50 milyon kişiye varan *Parya*'ları da yükseltmek, Hindu'ların kardeşleri olan İslâmlar ile de bu müşterek davada birleşmek lâzımdır.*

XV

HİNDUİSM TEOSOFİK

Bugünkü Hinduism ile modern tarakkileri uzlaştırmak maksadına çalışan, bir harekete,

Hinduism Théosophique adı verilmiştir. **Madam A. Besant**'an idaresi altında bulunan bu hareketin merkezi Benares'de "**Central Hindu College**," dır.

Bu hareketin mahiyetini anlatan «Hindu din ve ahlâkına mensup çocuklar ve kızlar için akait kitabı», (1), ezeli ve ebedî din **Sanâtana Dharma**, adı verilmiş olan Hinduism'in esaslı prensiplerini gösteriyor. Bu dinin talim ettiği hakikatler ezeli oldukları için Hinduism. bütün diğer dinlerin en eskisi bulunduğunu iddia etmektedir. Bu din, dört **Vêda**, **Manu** kanunları, büyük **pûrana**'lar; **Mahâbhârata** ve **Râmâyana** destanları gibi, mukaddes kitaplardan çıkmıştır. Bu dine göre : yalnız **Îçvara**, kâinat ve içinde yaşayan mahlûkatın müşfik babası, olarak kendisini gösterdiği vakit bilinen, ezeli bir varlık, tek brahman, yahut **Parabrahman**, vardır. Bu tek varlık, her biri kendisine ait bulunan küçük bir parçayı gösteren, muhtelif şekiller almak suretile kendisini bize ifşa etmektedir. Bu şekiller, büyük üç Deva, **Brahmâ**, **Vishnu**, **Çiva** yahut **Ma-hâdeva**'dırlar. **Brâhmâ**, yaradır, **Vishnu** yaradılanı korur, **Çiva** ise, eskiyip faydasız kalan mahlûkâtı, mahveder. Bu tek varlık, kendisini, rüzgâr Allahı **Vâyü**, ateş **agni**, **Varuna**, kâinatın muhafızı **Kubera**, şekillerinde dahi göstermektedir. Bu Allahları insanlara öğreden **Sarasvatî** ve **Ganesha** Allahlardır. Bu tek Allah bizde, kalplerimizde, en iç nefsimizde yaşar. Temiz bir insanın üzerinde parlar.

(1) Catechism for Boys and Girls in Hindu Religion and Morals, Benares, 1907.

Lekeli, zalimler üzerinde bulutlanır. Hatta bütün hayvanlarda, nebatlar, taşlarda da bu tek Allah vardır. Her yerde, herkese yardım eder. Hiç bir şeye, onu incitmeksizin fenalık edilemez. Bu tek Allah, hususile **Vishnu**'nun 10 şahıslanmasında görünmektedir. İnsan, **İçvara**'nın bir kısmı olan ruh, **Jiva**'dan mürekkeptir. Ruh ölmez, öldürülemez, ölen bir kimsenin ruhu, "eskimiş bir elbise gibi,, bedeni bırakıb, diğer bedenlerde giyinerek, öbür dünyaya, sonra bu bedenlerden diğerini çıkarıp **Svarga**'ya gider. **Svarga** bedeni de eskiyinceye kadar, mes'ut bir halde yaşar.

Çok iyi bir adam, öbür dünyada mes'ut olursa da, burada çok kalmaz. Fakat fena adam, pek bedbahtıdır. Bir çok ızdırıp çeker. Yalan söyleyen, sarhoş olan, kadınlara, çocuklara, hayvanlara fenalık edenler, ızdıraplar içinde uzun zaman kalırlar. **Svarga** bedeni eskiyince, Allahların yardımına mazhar olan ruh, yeni elbiseler giyen bir kimse gibi, kendisine yeni bedenler yapar. Sonra tekrar dünyaya gelib, çocuk olarak doğar. Yeni doğumunun hal ve şartını, önceki hayatlarının istekleri, düşünceleri, faaliyetleri idare eder. Her şeyi tayin eden **Karma** kanunudur. Bundan sonra gelen ikinci kanun ise, **Yajna**, yahut kurbandır. İçlerinde ruhlar olan bedenleri, ancak diğerleri besliyerek, ruhların başka yerlere gitmelerinin önüne geçerler. Madenlerde yaşayan ruhların bedenleri, nebatları beslemeğe giderler. Nebatlarda yaşayanları, hayvanları, insanları beslemeğe gider. Hayvanlarda ve insanlarda ya-

şayan ruhlar, kendilerini yaşatmak için başka bedenleri kurban ettiklerinden, bunlarda bilmukabele kendi bedenlerini, etraftakilere feda etmelidirler. Böylece bir genç, ihtiyara, hizmet etmek, yardım etmek, kendi bedenini feda etmek suretile kurban etmelidir. Babalar ve anneler kendi bedenlerini, çocuklarına bakarak feda etmişdirler... Herkes, herşeyi ihsan eden Allaha ibadet, kurbanını takdim etmeli, etrafındakilere iyilik etmelidir. Başkalarına eza etmekten kaçınan bir kimse, hangi bedenleri kullanacağını bilir. Yağlar, ve kökler, yapraklar ve meyveler, sebzeler ayıklanıp yendiği takdirde, bu varlıklar eziyet çekmezler. Büyük **Bhîshma**, eziyet ve ızdırıp vermekten kaçınmanın en büyük kurban ve fedakârlık olduğunu söyler.

“Umumî Hindu âdetler ve âyinleri,„[1], **Mantra**, yahut mistik, düsturu tarif etmekle başlamaktadır. Bu mistik düstur, “muayyen bir sıradaki seslerin tevalisi gibi, bizi **Îçvara** yani tek Allahtan koruyacak, yahut onun yardımını temin edecek surette, tanzim edilmiştir. Hususî bir sıraya göre çalınan notalar, nağmeler çıkardığı halde, sıraların değişmesile kaybolduklarından, kelimelerin sıraları da mühimdir. Hint çalgısıyla çıkarılan bir nağme, notalarının hepsi Avrupa çalgılarında bulunmadığından dolayı, başkalarında çıkarılamıyacağı için, bir mantra’da yabancı dile çevrildiği takdirde, tesirini kaybeder. Dinin esaslı şartları **Samskâra**, bedenleri ruha daha faydalı kılmak için, hayatın hususî zamanlarında yapılan merasim-

[1] “General Hindu Religious Customs and Rites,.

dir. Bu merasimin başlıcası, mukaddes iplik verme **Upanâyana** ve evlenmek **Vivâha**'dır. Cenaze âyini **Srâddha** beden öldükten sonra ruhun gideceği **Svarga** dünyasına, daha çabuk varmasına yardım eder. Temizliğe **Saucha** riayet, pislik, zehirli, fena kokular Allahların verdikleri hastalık haberi olduğu için, elzemdir. İbadet, **Îçvara**'nın sevgisidir. Ona ibadet eden, onu düşüneni, ona şükür ilâhisi okuyanı, herşekilde ona hizmet edeni şefkatle kabul eder,,.

XVI

KÖYLÜ SINIFLARIN İTİKATLARI

Köylülerin animistik itikatlarını[1] Brâhmanlık, bir dereceye kadar tadil edebilmiştir. Hindu köylüler, umumiyetle, kurban, büyüler [2], muskalar, gibi vasıta ile kovulan yahut uzlaşılabilen her tarafı şerir ruhlar ile dolu bir muhitte yaşadığına inanmıştır. Tabiat kanunu hakkında hiç bir bilgisi yoktur.

Büyük Allahların,günlük hayatın ehemmiyetsiz işlerle meşgul bulunmaya tenezzül etmiyeceklerine inandığı için,daha ziyade küçük Allahlardan yardım beklemektedir. Her işte doğru, yanlış gösteren miyar, ahlâkî bir kanun sayılan, âdetlerdir. "Hatırlanamıyacak kadar uzak zamanlardanberi muntazam bir silsile ile gelen âdete...Faziletli adamların hareketi denmiştir,,[3].Müb-

[1] **İptidaî Dinler**; adlı eserimizde bu bahse bakınız.

[2] **İptidaî Dinler**; adlı eserimizde büyü bahsine bakınız.

[3] **Manu**; II. 18

hem surette anlaşılmış olan bu ruh ibadeti münasebetile âyinler, mukaddes yerler yahut mabetlerde değil, umumiyetle bazı ruh uğrağı yerlerde, yahut evlerde mutaden, ailenin babası tarafından yapılmaktadır. Bazan bu gibi ibadetlerde rahip dahi bulunmak icap ediyorsa, aşağı Brâhman sınıfına mensup olan bir köy rahibi dahi çağırılır. Yerli olduklarından dolayı, yeni gelenlerden daha iyi mahallî ruhları bilen ve onları teskin veya kovmakta daha ziyade tecrübeleri bulunduğu inanılan, ormanlarda sâkin kabilelere mensup kimseler tercih edilmektedirler.

Bu âyinlerin idaresi, bazanda ruhların tesirlerine karşı keskin duyguları, bu gibi vazifeler için kendilerine hususî bir istidat verdiği inandığından dolayı, kadınlara bırakılmıştır. Resmî Allah yahut Allahların ibadetini, az çok intizam ile erkekler ettikleri halde, köy Allahlarının ibadetleri, yahut ruhların teskin edilmesi, dinle alâkadar olan şeylerde erkeklerden daha muhafazakâr olan kadınlara bırakılmıştır,

Yukarı Hindistanda, köylünün günlük ibadeti doğan güneşe, yahut onun adına eğilmek yahut bir az su dökmeye münhasırdır. İşe giderken, köyün mukaddes yerindeki Allaha yahut Allahlarda hürmet edilir. Daha dindarane bir saygı için, *Çiva* yahut *Vishnu*'ye ait görnüşlerden birinin adını söyler. Dinin diğer isteklerini, arasına mukaddes bir nehre girmek, yahut ziyaret yerinde yıkanmak, başlıca mabetleri ziyaret etmek, bir, iki brâhman'ın karnını doyurmak, tica-

ret yahut eğlenceye bir dua ekleyerek dinî bir mahiyet verilen köy bayramlarında bulunmakla, yapar. Doğum, evlenme, ölüm münasebetile yapılanlardan gayrı, aile içinde başka bir ibadet yoktur. Bunlardan ilk ikisi aile rahibi *Purohita*, üçüncüsünde cenaze rahibi sıfatile hareket eden brâhman tarafından yapılmaktadır. Arasıra, din-dar bir adam, mezhep kitaplarından birini okutmak için brâhman tutup, bu okuma *Kathâ*'da bulunmaya dostlarını da çağırır. Tüccarlar arasında, doğdukları köylerde yahut mukaddes yerlerde mabetler yapılması için paralar vasiyet etmek adettir. Köylü sınıfın, şehirliyle nisbetle dinî hayati daha gevşek olduğu meydandadır. Günlük hayatta dinin daha geniş yer tuttuğu ancak bazı köyler vardır. Bunlardan biri olan Pencab'ın şarkındaki yerlerde, ruhların devir ve seyrine dair itikat, yoktur. Fakat islâmîlığın tesiri altında olduğu muhakkak görünen bir itikada göre, bu dünyada iyi olanların, cennette mes'ut, fena olanların bir cehennemde sefil olacakları bir ahret hakkında müphem bir fikir vardır. Şeytanlara, mukaddeslere ve Allaha takdimelerini, muvakket fenalıkları geçiştirmek yahut muvakkat takdisleri temin etmekten ziyade, ahrete ait ümitleri kuvvetlendirmek maksadile yapmaktadırlar... Bir Allahın şefaatte bulunmasının ehemmiyeti hakkında müphem bir kanaat vardır. Allahı unutmadıklarını anlatmak için Ram !, Rrm !, Ram ! kelimelerini mırıldanıyorlar. Yahut sabahleyin

kalkınca, diğer bir Hindu Allahın adını tekrarlayarak. Bununla beraber, teskin etmeğe çalıştığı bir çok azizler ve Allahların üstünde, her şeyi bilen, iyiyi mükâfatlandıran, kötüyü cezalandıran, *Nârayan* yahut *Parameshvar*, dediği yüksek bir Allahada müphem surette inanmaktadır(1).

Gujarat'da köylüler uyanır uyanmaz, koruyucu Allah, *Mahâdeva* yahut *Çiva*, *Thâkurji* yahut *Vishnu*, anne Allah *Ambâbhvânî*'nin adını mırıldanırlar. Bir parça sanskrit'ce bilenlerde "ölüm korkusunu kaldıran, Allahların Rabbini bu sabahta hatırlarım!", duasını okur. bir adak adanmış olan layık bir kimse, hususî Allahının ilâhisini okuyarak, onun sıfatlar ve kemallerini düşünür. *Brâhman* yahut yüksek sınıfa mensup bir kimse ise, daima yıkanır, güneşden niyaz eder. Namına su döker. "İnek ağzı,, *Gaumukhî*, denilen süslü bir torbaya sağ elini sokar. Evinde *Bâlmukund*, yahut çoçnk *Krishna*'nın; *Çiva*, *Ganesh*, *Durgâ-Devî*, güneş Allahı *Sûrya*, maymun Allah *Hanumân*, diğer Allahların, küçük heykellerini bulundurur. Onları yıkar, giydiren. Başlarına taç koyar, çiçeklerle süsler, önlerine takdimeler koyar.

Berâr'da köylü, yüksek tek Allahla beraber, bu Allahın emrine tabi diğer Allahlarada taparlar. Hususî Allahları köy muhafızı, aile koruyucu Allahi olan *Mârutî*, maymun Allahtır. Halkın başlıca dinî vazifesi, yukarda söylediğim gibi, mukad-

(1) Wilson, Settlement Report of The Sirsa District p. 138

des yerleri ziyaret etmeksede, bu da mecburî değildir. İyi veya fena işlerinin yazıldığına inanır. Ekseriya, fakat umumiyetle öbür dünyada mükâfat veya ceza göreceğinden emindir. Mezarın ötesinde bir yer olduğuna dair itikadı sağlâmdır. Bu yerde müstahak olduğu muamelelerle karşılaşacak, cennetin nimetinden istifade yahut işkencelere düşer olduktan sonra, bu dünyada yaptığı iyi veya fena şeylere göre, tekrar dünyaya bir insan, hayvan suretinde geri gönderilecektir(1).

Bibliyografya

L. D. Barnett, The Heart of India, 1909; — **Brahma - Knowledge**, 1907; — **Hinduism**, 1906; **H. T. Colebrook**; Essays on the Religion and Philosophy of the Hindus; **J. N. Farquhar**, A primer of Hinduism, oxford, 1912; **R. W. Frazer**, Literary History of India, 1898; **C. N. Krishnaswami Aiyer**, Sri Madhwa and Madwaism, Madras, tarihsiz; **C. N. Krishnaswami** and **Pandit Sitanath Tattvabhushan**, Srî Sankarâchârya: his Life and Times, his Philosophy, 2ed. tarihsiz; **A. C. Lyall**, Asiatic Studies, 2 ed. 1907; **J. Murray Mitchell**, Hinduism Past and Present, 2 ed. 1897; **M. Monier willians**, Hinduism 1878—Brâhmanism and Hinduism, 1891; — Indian wisdom, 1875; **J. Morrison**, New Ideas in India during the 19 th cent, 1907; **Guru Prosad Sen**, Introduction to

(1) **Census Report Berar**, 1901, I, 54 f.

thd Study of Hinduism, Calcutta, 1893; **Shridhar V. Ketkar** An Essay on Hinduism, its Formation and Future, 1911; **T. E. Satler**, The Higher Hinduism in Relation to Christianity, 1902; **W. Ward**, View of the History, Literature and Religion of the Hindoos, 1817; **W. J. Wilkins**, Modern Hinduism, 1887.

Hinduism'in mukaddes kitaplarının tercü-meleri :

G. Bühler, Sacred Laws of the Âryas, institutes of Manu; **J. Jolly**, Institutes of vishnu: **K. T. Telang**, Bhagavad-gîtâ; **Emil Burnouf**, La Bhagavad Gîtâ, 1923; **Kesari Mohan Ganguli**; Mahâbhârata, 1893-1896; **R. T. H. Griffith**, Râmâyana, Benares, 1895; **F. S. Growse**, Râmâyana of Tulsî Dâs, Allah abad, 1877-1880; **J. E. Padefield**, The Hindu at Home, 1896.

DÖRDÜNCÜ BAHİS

BUDİSM LE BOUDDHİSME

Önsöz

Budism, bu kitapta tetkik ettiğimiz, *Shintoism*, *Hindu*, *Greco-Romain*, *Judaism*... gibi millî bir din değil, fakat cihanı kavrayan mefkûrelerinden dolayı, millî hududlar içinde kalmayarak, her tarafa yayılmış olan, bir dindir. Vakia, *Zerduşt*, ya *hudi*... dinleride kısa bir zaman için, cihana yayılmak ideallerini taşımışlar ise de, sonunda kendi, muhitlerine, kapanmaya mecbur olmuşlardır.

Hayat yükü altında ezilen, inleyen, muhtarip beşeriyetin ezeli derdine bir derman bulmak vazifesini üstüne alarak ortaya çıkmış olan, *Budda* dininden asırlardanberi milyonlarca insan, teselli

ve şifa aramıştır, milyonlarca insana rahmü şefkat kaynağı olmuştur. Bugün beş yüz milyon mümini olan bu dini,öz bir türk,*Budda* kurmuştur.

Cihanı kavrayan dinler — Hristiyan, islâm —, arasında, her tarafa yayılmak için, ülkeler zaptı, cebirler, mukaddes savaşlar gibi, kanlı vasıtalar kullanmamış olan tek din *Budism*'dir. *Budism*'in bu hususta kullandığı vasıta, «iyi örnek» olmak ve «vaaz ve nasihat,, gibi medenî bir silâhtır. cihanı kavramış bütün dinler gibi, *Budism*'de aile devlet... gibi birlikler ve toplulukların dini değil, fakat ayrı ayrı insanları kurtuluşa götüren bir dindir.

Budism'de büyük dinler gibi, mezheplere, bu mezheplerde ikinci derecedeki mezheplere ayrılmışlardır.

Nihayet *Budism*, her şeyden önce ahlâk ve felsefe ile uğraşmış bir dindir. *Budism*'in bu ahlâk ve felsefesi ise,hiç olmazsa ilk zamanlarında, en saf ve aynizamanda en asil bulunanlar arasındadır. *Budism*'e diğer bütün büyük dinler içinde kıymet verdiren şey bu meziyetidir.

Bu dini, aşağıdaki tasniflere göre, tetkik etmek bilginler arasında tabii görülmüştür:

I. *Başlangıç*: *Budda*'nın hayat ve eseri.

II. *İptidaî Budism*: Talim ve teşkilâtı.

III. *Hindistanda Budism*'in sonraki şekilleri: Değişip bozulmaları, doktrinlerinin millileştirilmesi, mezhepleri.

IV. *Hindistan dışındaki Budism*: Orta Asyada,

Çinde, Kora, Japonya, Tibet'de...

Böyle bir tasnifin bazı iyilikleri vardır : Bir kere basittir. Sonra vakaların Kronoloji itibarile sıralarına uygundur. Fakat Budism hakkındaki tetkiklerin henüz başlangıcında bulunduğumuz, elde bulunan malzemeler ve bunlara dair bilginlerin düşündükleri şeylerin birbirlerinden çok ayrı bulundukları bir devirde, ortaya cür'etli fikirler atmaktansa, yukardaki kadroya tamamen bağlanmamak tercih edilmiştir. Çünkü bugün bile, iptidai Budistliğin ne olduğuna dair bilginler arasında henüz takkarrur etmiş bir kanaat yoktur.

I

BUDİSM HAKKINDAKİ BAŞLICA KAYNAKLAR

Budism hakkında bize malumat veren vesikalar, geniş surette intişar etmiş olan bir dinden bekleneceği gibi, yayıldığı muhtelif ülkelere ait olmak üzere çok zengindir.

Bununla beraber, Budism, şimal ve cenub olmak üzere iki büyük cemaata, buna mukabil, iki şeriatı ayrılabilir. *Nepal, Tibet, Çin, Japonya,...* Şimal şeriatına, *Seylan, Birmanya, Siyam, Pegu,* ise cenub şeriatine mensupturlar. *Cambodge, Cava, Sumatra,* dahi önce bu kilisede idiler.

İptidai Budist'liğe en yakın olan cenup şeriatı olduğu için, en ehemmiyetlisi budur. Bu

şeriat *pâli*, dilinde yazılmıştır (1). Fakat bizzat *Budda'nın* konuştuğu dil, *Koçala* lehcesidir (2). Buna mukabil, *Budda*, ilk vaizlerini *Magadha* lehcesinde vermiş, bu lehce şeriatı bir araya toplamış olan *Pâtaliputra* keşişleri tarafından dahi kullanılmış olmalıdır.

Pâli, pek çabuk, cenub *Budism'nin* edebiyat dili olmuştur.

Budism, hakkında malumat veren kaynaklardan, *Sutta-Nipata'da* *Mahâvagga* gibi bazı parçaların, hakikaten, bizzat *Budda'ya* yahut ilk talebelerine kadar çıkması muhtemeldir. Fakat bu metinlerden en uzun ve en mühim kısımların, *Budda'nın* ölümünden biraz sonra *Vaiçali'de* toplanmış olan, ilk ruhanî mecliste bilinmekte idi. Şu halde bu vesikalar, henüz an'anenin emin ve sağlam olduğu bir devirden, başlamıştır. Şeriatin eski kısımlarını, şekil ve muhteviyat itibariyle, yenilerinden kat'i olarak ayırd etmek mümkündür : Eski kısımlarda, mühim ve esaslı

(1) *Pâli*, dili, diğer edebî diller gibi, muhtelif lehcelerin karışmasından çıkmıştır. Bu dil şimalde **Çurasena**, şarkda **Sanchi** ve **Barhut'un** biraz ötesinden geçen bir hatla, aşağıda **Vindhya** dağları, garpte **Nasik**; yani iki uçları şimali şarkide **Kauçambi**, cenubu garbide **Ujjayani** olan bir muhittte doğmuştur. Bakınız : **M. J. Przyluski**, *La Légende de l'Empereur Açoka*, p. 72.

(2) **Rhys Davids**, *Journal of The Royal Asiatic Society*, 1931, p. 481.

kaideler, vecizeler, tabîî, saf nakiller, sanatsız manzumeler vardır. Yeniler ise, sonraki ilâveler olduklarını belli edecek kadar sun'î, uzun, fevkalâde muğlakdırlar.

Budda dini hakkındaki malumatımızın başlıca kaynağı bulunan *Tipitaka* - Sanskrit : *Tripitaka* - “üç sepet,” adını taşıyan edebiyattır. *Tripitaka*, adından dahi anlaşıldığı gibi, üç kısımdır.

I. Vinaya-Pitaka :

Bu sepette, manastırı, tarikati, keşişler ve kadın rahiplerin günlük hayatını idare eden kaideler vardır. Tarikate kabul edilmek şartları, günahların itiraf edilmesi, yağmur mevsimi esnasında hayat, giyinme, ilâçlara dair kaideler bu sepette bulunmaktadır.

Vinaya-Pitaka'da, şu mecmualar vardır :

Vinaya-Vibhanga, **Patimokkha** “beraetler, vazifeler,, denilen günahlar itirafında yazılı olan **227**, ikrarı izah eder.

Khandakâs, yirmi risaledir. Tarikate, günahların itiraf edildiği meclise girebilmeğe dair ahkâmı, oturacak yerlere, cemaatten çıkarılmayı mucib olan hareketlere, cemaata tekrar alınmaya,, dair olan hükümleri bütün tafsilâtile bildirir. Bu da iki kısma ayrılmıştır : **Mahâvagga** “büyük kısım,, ; **Cullavaga** “küçük kısım,,.

Parivâsa, “Zeyl,, : sonraki tarihe aittir. Tarikata girmeye hazırlanan gençlerin okuyacakları bir muhtıradır.

II. Sutta-Pitaka :

İkinci sepetin adı, **Sutta-Pitaka**'dır. **Budda** dini

ve ilk sâlikleri hakkında en iyi kaynağımız bu sepettir. Manzum ve mensur Budist edebiyatının en mühim verimleri olan bu sepet, **Nikâya** denilen beş küçük mecmuada toplanmıştır. İlk dördü, **Budda**-nın konuşmaları, vaizleri, **Sutta** “meviza, muhavere-ler,, inden ibarettir. Bu dört **Sutta**, mahiyeti itibarile birbirlerine yakın ve mütecanisdirler. İhtiva ettikleri doktrinlerde ayrılık yoktur.

Sutta’lar uzunluğuna ve sırasına göre taksim edilmiştir.

(1) **Dîgha-Nikâya** : “Uzun mevizeler mecmuası,, 34 **Sutta**’dır. Bu **Sutta**’lardan herbiri, **Budist** doktrinlerinden birini veya birkaçını tetkik eder.

(2) **Majjhima-Nikâya** : “Orta uzunluktaki mevizeler mecmuası,,. Budist dininin her meselesine dair olan 152 vaiz ve muhaverelerden ibarettir.

(3) **Samyutta-Nikâya** : “Karışdırılmış, toplanmış mevizeler mecmuası,, elli altı kısımdır. Budism’in dört hakikatı, **Sachcha**, umumiyetle **Benares** vaazi denilen meşhur **Dhamma-Chakkappavattana-Sutta**. “şeriat tekerleğini çevirme mevzası,, bu mecmuada bulunur.

(4) **Anguttara - Nikâya**: Mütezayid rakkamlara göre tanzim edilmiş mevizalar mecmuası,, onbir fasla ayrılmış 2300 **Sutta**’dan ibarettir. Bunların, birincisinde mevzuları bir nevi, ikincisinde iki nevi meseleden bahseden **Sutta**’lar olmak üzere tanzim edilmiştir.

(5) **Kudda-Nikâya** “küçük parçalar mecmuası,,. Önceki parçalar ikmal edildikten sonra, sonraki ta-

rihde ilâve edilmiştir. Muhteviyatı muhtelif tarihlere aittir. Bazıları en son **pâli** şeriatına ait bulundukları halde, diğerleri en ilk devirlere kadar gitmektedir. Büyük bir kısmı manzumdur. Bu mecmuada şu metinler vardır :

(1) **Kudda-Pâtha** : “Kısa metin,, tarikata girmeğe hazırlananların okumasına mahsus yahut ibadette dua gibi okunacak dokuz kısa metindir. Bunlardan birincisi iman, ikincisi keşışlere dair olan on emir, dokuzuncusunda, hakikî Budist ibadetinin bütün mah-lûkata merhamet ve şefkat göstermekten ibaret olduğu söylenmiştir.

(2) **Dhamma-pada** : “Dinin sözleri,,. Budism’in ahlâkî doktrinlerini ihtiva eder. Hepsi **423** dür.

(3) **Udâna** : “Resmî beyanat,,. Budist hayat mefkûresini, **Nirvân**’nın sonsuz saadetini sena eden manzum ve mensur hikâyelerdir.

(4) **İtivuttaka** : “Budda’nın sözleri,,. Hepsi **iti vouttam bhâgavata** “Mes’ut böyle söyledi,, diye başlayan, Budda’nın **120** kadar sözlerini ihtiva eder. En eski kısımları, **Budda** zamanına kadar çıkar.

(5) **Suttanipâte** : Manzumdur. Bunlardan büyük bir kısmı, Budism’in başlangıçlarına kadar gider. Budda’nın ilk talebeleri arasında yapılmış olmalıdır. Bunlar Budda’nın ilk doktrinleri, bundan başka, en ilk değilse, Budda’nın hayatı hakkında verilmiş en eski malûmatı ihtiva etmek itibarile mühimdirler.

(6) **Vimâna Vatthu**, (7) **Petavatthu** : “İlâhî sa-raylar ve cehennemler hikâyeleri,,.

(8) **Thera-Gâthâ** : (9) **Therî-Gâthâ** : “Rahib ve

rahibelerin ilâhileri,,. Edebî büyük kıymetleri olan, dinî mefkûre olarak zihnî huzuru sena eden, Buddism'in ahlâkî kıymetini şahsî tecrübeler olmak üzere tasvir eden şiirlerdir.

(10) **Jataka**, “doğumlar,, : Budda'nın **Bodhi-sattva**, tarihî Buddadan önceki Budda doğumlarını anlatan tahminen 550 hikâyeden mürekkep bir kitaptır. Bu kitap kısmen manzum kısmen de mensurdur. Fakat yalnız manzum kısmın şer'î kıymeti vardır.

(11) **Niddesa : Sutta-Nipâta**'nın tefsiridir.

(12) **Apadâna** “Kudsiyetin gazaları,,.

(13) **Buddhavamsa** : Tarihî Buddadan önceki yirmi dört Budda'ya dair menkıbelerdir.

(14) **Cariyâpitaka** : Budda'nın on kemali nasıl elde etmiş olduğunu anlatır.

III. **Abhidharma** :

Abhidharma Pitaka, “En yüksek dinin sepeti,, **Sutta-pitaka** gibi aynı mevzuu tetkik etmekle beraber, ondan daha skolastik mahiyeti haiz olmasile ayrılır. Bir ilmihal kitabı gibi. soraklı ve cevaplıdır.

Bu sepette şu kitaplar vardır :

(1) **Puggalapannatti** : Şahsiyet nazariyesi.

(2) **Dhâtu Kathâ** : Ruhî hâdiseleri meydana getiren unsurlar yahut âmiller.

(2) **Dhammasangani** : Ruhun muhtelif hallerinin beyanı.

(4) **Vibhanga** : Yukarıki mes'elelere dair darçalar

(5) **Patthâna** ve (6) **Yamaka** : Müsbet ve menfi şekillerde sorulan sogular.

(7) **Kathâvatthu**: Rahiplerin istifade etmeleri için mübahasalara ait el kitabı.

Şimdiye kadar söylediklerimiz içinde, muharriri ve yazıldığı devir bilinen tek kitap budur. Bu kitap imparator **Açoka**'nın sarayında, milâttan önce 250 yıllarına doğru, **Moggaliputta**'nın oğlu **Tissa** tarafından yazıldığı zannedilmektedir.

Pâli dilinde yazılı şariat kitaplarını yukarda gösterdim. Bunlardan en eskisi, ilk iki spettir. **Abhidharma** ise, bu ilk sepette bulunan mevzular ve doktrinleri sonradan daha ziyade derinleştirmiş olan bir tedkik mahiyetindedirler. Yukarda saydığımız metinlerin ekserisi, imparator **Açoka**'nın **Patâliputra**'da toplamış olduğu büyük Budist ruhanî meclis zamanında mevcut olmuş olmalıdır. Çünkü hususî bir sepet olan **Abhidharma** bu ruhanî meclisten sonra meydana çıkmıştır.

Cenup Budism'nin şer'i olan bu metinlerinden başka, diğer mühim birçok eserleri vardır ki bunlardan başlıcaları şunlardır : **Milinda Panha** "hükümdar Ménandre'in sorguları,,. Bu eser, milâttan önce 2 ve 1 inci asırlarda Budist filozoflarının fikrî faaliyetlerini göstermek itibarile pek ehemmiyetlidir. Nâgasêna adlı bir hekîm ile, aşağıda görüleceği veçhile mübahase etmiş olan bu hükümdar, mübahasayı kaybederek Bedda dinine girdiği söylenmiştir.

Kathâ-Attha ve **Nidânakathâs**, yukarda söylediğim **Jataka**'ları izah ederler.

Milâtdan sonra beşinci asırda yaşamış olan Budada dininin büyük müfessiri, **Buddhaghosha**'nın yazmış olduğu tefsirler.

Yine aynı tarihlerde Ceylan'da yazılmış olan iki tarih, **Dîpavamsa**, **Mahâvamsa**, Budda'nın **Nirvâna** ya girmesinden, milâttan sonra **300** yılına kadar **Bud-**da dininin tarihidirler.

Şimdi şimal Budism'inin Sanskrit dilinde yazılmış olan başlıca kaynaklarını göstereceğim : Bu kaynaklarda, cenubunki gibi aynı unsurları ihtiva etmekle beraber, şimal kilisesinin, cenup gibi tek bir an'anesi olmayışı, şimalin bir çok mezheplere ayrılmış olması, mevzuu bahs kaynaklarda bu mezheplerin muhtelif fikirleri ifade edilmiş bulunması sebebiyle, esaslı noktalarda birbirinden ayrılmışlardır. Bundan başka, *Nepal* mecmualarında, *Pâli* dilindeki *Vinaya*'nın tam mukabili olabilecek metinler yoktur. Bn metinlerin yerini uzun menkibeler, *Avadâna*'lar almışlardır. Buna mukabil, şimal Budism'inde *Abhidharma*'nın hususî bir ehemmiyeti vardır. *Abhidharma* septinde bulunan mecmualardan ehemmiyetlileri, budism metafiziği'nin bir hülâsası olan, *Prajnâparamita* ile, budism doktrinlerinin bazı noktalarını, *Mahâyâna* mektebi bakımından tetkik etmiş olan *Saddharmapundarîka* "iyi şeriatın Niluferi," (orijinal şekli milâttan sonra II inci asır) dır.

Hînayâna mektebine ait kitaplardan **Mahâvastu** "büyük hâdiselerin kitabı," Sanskrit dilinde yazılmış, Budda'nın menkibeye ait bir tercümei hâlidir.

Lalitavistara, **budda** menkibesinin başlangıçlarından, bütün Allahlardan üstün çıkarılınca kadar geçirdiği

inkışafı göstermesi itibarile ehemmiyetlidir.

Kâranda-Vyûha : (M. S. 400) “bütün varlıklara dünyaya merhametle bakan rab,, bu eserde Budda'nın bütün varlıklar kurtulunciya kadar **budda**'lığı ret ettiği hikâye edilmiştir.

Sukhâvati-Vyûha (M. S, 100) “saadet ülkesinin mufasssal izahı,,**Buddha-Amitâbha**'nın senasına mahsustur.

Ganda-Vyûha : **Mahâyanâ** ibadet ve san'atinde yüksek bir yer tutan **Bodhisattva-Manjusri**'yi tazim etmiştir.

Lankâvatâra-Sûtra : **Budda**'nın Ceylan'da şeytan **Râvana**'ya ziyaretini anlatır. **Budda, Râvana**'nın dine dair sorduğu bir çok sorgulara, **Yogâchâra** mektebi - bu mektebi **Asanga** kurmuştur - doktrinlerine göre cevap verdiği görülmektedir. Felsefî mekteplerin doktrinleride bu kitapta münakaşa edilmiştir.

Daçabhumîç vara : **Budda**'nın **Indra** Allahın gökünde, **Budda**'lığa erişmesinin on safhası hakkında verdiği bir vaiz.

Samâdhi-Râja : “Mürakebelerin hükümdarı,, bir **Bodhisattva**'nın, inürakebenin muhtelif safhalarile en yüksek nura nasıl kavuşduğuna dair **Budda**'nın bir muhaveresidir.

Suvarna-Prabhâsa : (M. S. 600) kısmen felsefe, kısmen menkıbeye ait malûmat veren bir eserdir.

Râstrâpala - Sûtra : (M. S. 600 den önce) bir **Bodhisattva**'nın meziyetleri hakkında **Budda**'nın verdiği malûmatdır.

Budisme dair Sanskrit edebiyatının belli başlı

kaynaklarını yukarıda gördük. Bu eserlerin çoğu, M.S.IVden VII inci asrın başlarına kadar Çinceye çevirilmişlerdir.

Şimal Budism'inin edebiyatı, cenubunkinden ziyade intişar etmiştir. Milâttan sonra VIIinci asırdan itibaren Sanskrit yahut *pâli* asıllarından çevirilmiş şeri ve şeri olmıyan metinlerden toplanmış Tibet'in zengin edebiyatı kaydedilmeğe değer. Bunlardan biril00 ciltten mürekkep *kahgyur* ile 225 ciltlik *Tanggyur*'dur. Bu büyük kolleksiyondan en ehemmiyetli olanlarını garap bilginleri tetkik ve tercüme etmişlerdir. Bu husustaki faaliyete bugün dahi devam edilmektedir.

Çin kaynakları daha mühimdir. Yalnız, yukarıda söylediğim *Tripitaka*'nın Çinceye tercümeleri muazzam bir yekûn tutmaktadır.

Bunlardan başka, Budda'nın doğduğu yeri, imanlarını kuvvetlendirmek, yadigârlar, hususile mukaddes metinler getirmek maksadile, ziyaret eden Çinli hacıların seyahatnameleri, ayrıca birer vesika teşkil ederler.

Bunlar arasında M. S. 629 ve 646 yılları arasında Hindistanı gezmiş olan *Hiuen Tsang*, gördüğü yerlere dair verdiği coğrafi malûmattan başka, bu tarihlerdeki Hint mezhepleri hakkında sonderece kıymetli şeyler yazmıştır.

Budism hakkındaki Japon vesikalarında ise, yalnız *pâli* ve *Sanskrit* asıllarından yapılmış tercümeler değil, Fakat Hindistandan götürülmüş Sanskrit dilinde metinlerin istinsahları da vardır.

Bu tetkik sahasını açmak şerefi *Max Müller* ile talebesi olmuş olan Japonyalı *Bunju Nanjio*'ye aittir. Bu husustaki mesaiye bir taraftan Japon, diğer taraftan garp bilginleri hararetle devam etmektedirler.

Benim burada tetkik ettiğim budism, milât yıllarına kadar gelen ilk asırların Budism'idir. Böyle bir tetkik için istifade ettiğim kaynaklar, menkibeler, hikâyeler ile bir roman haline getirilmiş şimal Budism'inin vesikaları değil, fakat orijinal dinin en sadık vesikalarını muhafaza etmiş olan *pâli* şeriatıdır.

II

BUDDA'NIN HAYATI

Budism'in tarihi, milâttan altı asır önce, Gôta-ma, adlı bir kimsenin yanında toplanmış, gezginci rahipler cemaat ile başlamıştır. Bu cemaati bir araya toplamış olan mefkûre, "dünyevî her varlığın ıztıraptan başka bir şey olmadığı, ancak feragat ve ebedî sükûnet ile bu ıztıraptan kurtulmak mümkün olduğu,, düsturudur. Üstadı gibi talebeleride, oradan oraya mütemadiyen gezen bu cemaat, bu tarihlerden altı asır sonra Filistin'de, Galile'de dolaşarak, her gittiği yerde: "ilâhî hükümet, yakındır!,, müjdesini dağıtmış olan İsa ile havarileri gibi, kendilerini dinleyen halka: "Kulaklarınızı verin, ölümden kurtuluş çaresi bulundu!,, sevincini yaymışlardır.

Fakat, bu cemaati kurmuş, beşeriyetin, hakikî ızdırab kaynaklarını görüp, kurtuluş çarelerini göstermiş olan *Budda* kimdir? İsa gi-

bi (1), müminlerin istekler, emeller, ümitler, mefkûrelerinden doğmuş bir simamıdır ?

Budda'nın tarihiliği, uzun uzadıya münakaşaları mucip olmuştur. H. Kern (2) in temsil ettiği mektebe göre, Budda, Krishna gibi, tarihin değil, üsturenindir. Başında Senart (3) bulunan mektepte ise, Budda, hakikaten yaşamış olan bir şahsiyettir. Yalnız, masallar, menkibelerle örtülmüş olan bu simanın asıl hüviyetini gösterebilmek, hakkında bilinen şeylerin hangileri tarihe, hangilerinin menkibeye ait bulunduğunu ayırmak güçtür. Oldenberg'in (4) temsil ettiği, pek meşhur Hind mütehassıslarının da iştirak ettiği, üçüncü mektebe göre : Seylan vesikalarına — pâli şeriatı — dayanarak, Bouddha'nın şahsiyetini, hayatını, bir sözle tarihiliğini tekrar göstermek, pek mümkündür. Son zamanlarda yapılan keşiflerde, Oldenberg'in iddiasına tamamiyle hak vermiş, Budda'nın tarihçiliğini kat'î olarak isbat etmiştir. Bugün hiçbir ciddi bilgin, onun tarihî bir şahsiyyet olduğundan artık şüphe etmemektedir.

Budist an'anesine göre, Budda, Lumbinî ko-

(1) Bakınız : A. Hilmi Ömer, İsa Meselesi.

(2) H Kern; Histoire du Bouddhisme dans l'inde, Revue de l'histoire des Religions, Vol. V (1882) p. 49-88 et p. 149-226; H. Beck; Buddhismus, I. Der Buddha, p. 28-68.

(3) Senart; Essai Sur la légende du Bouddha. M. Senart, bu eserinin ikinci tabında - 1882 - Budda'nın tarihiliğine daha geniş bir yer vermiştir.

(4) H. Oldenberg, Le Bouddha. 4 edit.

ruluğunda doğmuştur. *Pâli*, edebiyatında da, iki yerde böyle kaydedilmiştir : *Sutta-Nipâta*'da *Nalaka-Sutta*'nın başında bulunan bir şiirde, insanlar dünyasının iyilik ve saadeti için *Bodhi-satta* "eşsiz, tek mücevher,, in, *Sakya*'lar kasa-basında, *Lumbinî* toprağında — *Janapade Lumbineyye* — de doğduğunu, gökte sevinen Allah-ların hekim *Asita*'ya haber verdikleri hikâye edilmiştir. İkinci referans ise, pâli şeriatının en son kitaplarından biri bulunan *Kathâvatthu*'dadır. *Budda*'nın doğumuna dair *pâli*, şeriatının daha ziyade tafsilâtli olarak bildiği malûmata, ilk defa olarak, *Jâtaka*'ya dair yazılmış bir tefsir mukaddemesinde rastgelmekteyiz. Burada verilen malûmata göre, kiralîçe *Mahâmâyâ*, doğum günlerinin yaklaştığını anlayınca, *Devadaha*'da oturan babasının yanına gitmek istemiş, fakat, yolda *Lumbinî* koruluğunda dinlenmek için arabadan inince, ağrı-ları sıkışdırıp çocuğunu, yani müstakbel *Budda*'yı burada doğurmuştur. *Budda*'nın doğumu ve hayatı hakkında inanılmayacak şeylerle dolu tafsilât veren eserler, yukarı hindistan Budism'ine ait, *Mahâvastu* (II, 18) ; *Lalitavistara* (bahis : 7) gibi, Sanskrit dilinde yazılmış kitaplardır (1). Bu

(1) Şimalin kitapları. **Bouddha Çâkyamuni**'nin hayatını, o zamana kadar gelmiş ve geçmiş bütün *Budda*'larıinki gibi, on iki kısma ayırmışlardır : (1) Allahlar arasından dünyaya inışı, (2) Anne rahmine girişi, (3) Doğumu, (4) Gençliği, evlenmesi, (5) Evlilik hayatı, (6) Prenslık hayatından vazgeçmesi, (7) Zahidane hayatı, (9) Nur, ilham, *Bodhi* ara-

eserlerden hiç birisi ise, milâddan sonra 3 ve 4 üncü asırlardan daha önceye çıkamaz.

*Budda'nın hayatına dair, itimadı sarsan, ma-sallar, harikalar ile karışmamış bir tercümeihalin Pâli mukaddes metinlerine kadar gidemeyişi, bize nekadar garip görünse de, bir şahsın hayatını, bir tetkik mevzuu saymak, bu devre tamamile ya-bancı kalmış bir fikir olduğu için, tabii görülmek icabeder. Buna mukabil, erkenden cemaat, mual-liminin vaaz ettiklerini yazmaya başlamış, bu yazılar cemaat içinde elden ele geçerek okun-muşdur. Fakat, Hint dinleri tarihini tetkike baş-larken de söylediğim gibi, "bir gün..., yahut, "Mes'ud, bu zamanda filân yerde oturmakta idi..., ile başlayan bu vaizlerin tarihine, *Budda'nın* hangi yılda, ne münasebetle, kim'er önünde söylediğini kayd etmeye ehemmiyet verilmemiştir. Bundan başka, Budist cemaati için, *Budda* gibi bir münzevinin hayatında, birbirine benzeyen yıllar içinde, bu gibi sözlerin ne vakit söylen-diklerini aramak, zaid sayılmış olabilir. Bunlar-dan dolayı, *Budda'nın* gezginci hayatındaki bazı menkibeler, mühim şahsiyetler, hekimlerle gö-rüşmeleri, mevsuk veya uydurma olan, vaazların hatıralarına bağlanmışlardır. Bu gibi hatıralar arasında ise, tabiatile *Budda'nın* vaaz etmeğe başlaması, ilk dinleyiciler, bunların bu dine gir-meleri, cemaat içinde vaazları, nihayet ölümü,*

ması; (9) Şeytan, *Mâra* ile mücadelesi, (10) İlhamı kavuş-ması, (11) Şeriat tekerleğini çevirmeğe başlaması, (12) Ni-hayet, kurtuluşa, *Nirvâna*'ya kavuşması.

en ziyade ehemmiyet verilen şeyler olmuşlardır. Bunun için, en eski vesikalar olmak üzere, elde bulunanlar, tam değil, fakat bu mevzulardan biri veya ötekisi hakkında tutulmuş, tercümeihal parçalarıdır. Sonra, *Budda*'nın bir tercümeihali yazılmak ihtiyacı duyulduğu vakit, bu eski malzemeler kullanmışlardır. Bu eski kaynaklarda ise, yukarda söylediklerimizden anlaşılacağı gibi, *Budda*'nın vaaz etmeğe başlamazdan önceki, yani henüz *Budda*, olmazdan evvelki hayatına dair, pek az malûmat vardır. Çünkü : Cemaat, *Budda*'nın şahsına ancak *mes'ud*, *mukaddes Budda*, olduktan sonra ehemmiyet vermiş, bundan sonra söylediklerini bilmek istemiştir. Bunun dışında kalan her şey, bu ehemmiyetli mesele karşısında silinmiştir. *Budda*'nın daha önceki hayatını, türlü türlü hayaller, inanılmayacak şeyler ile süsleyenler, sonraki asırlardır.

1896 yılına kadar *Budda*'nın doğduğu yer hakkında bilinen şey, yukarda söylediğim *pâli* şeriatının verdiği malûmattan ibaret idi. Bu tarihlerde *pâli* şeriatının ehemmiyeti, henüz lâyıkile takdir edilemediği için, buna da pek kıymet verilmeyordu. Fakat 1896 yılında, imparator *Açoka*'nın bir kitabesi bulunmuş, bu kitabe *Budda*'nın doğduğu yer hakkında hiç bir şüphe bırakmamıştır. Kitabenin bulunduğu yer, daha evvel tesbit edilmiş olan *Kapilavastu* şehrinin birkaç mil şarkında, Nepal'ın cenubunda, şimdiki birleşik ayaletlerde, *Basti* kazasının birkaç mil şimalinde *Lumbinî* koruluğudur. Bu kitabe,

Koçala lehcesile yazılmışdır. *Budda* dinine yirmi yıl hizmet ettikten sonra *Açoka*, *Budda*'nın hayat ve faaliyetine sahne olan yerleri ziyaret etmek maksadile, buralara da gelerek, bu kitabeyi koydurmuştur (1). Kitabenin tarihi, *Açoka* saltanatının umumiyetle kabul edilmiş olan Kronolojisine göre : Milâddan önce 245, yılıdır. Nepal-lılar ve dağlıların şimdi, *Rupadi* adını verdikleri buradaki mukaddes bir yerde *Budda*'nın doğumunu tasvir eden bir kabartma vardır. Yine bu yerin yakınlarında, 1898 yılında keşfedilmiş bir odada, bir çok kaplar bulunmuştur. Bunlardan bir kavanozun dışında, eski bir dil ve yazı ile "*Sâkya ailesinden, yüksek Budda*'nın yadigârlarını

(1) Kitabe, bugün yazılmış gibi. okunaklıdır. Yalnız bir kaç kelimenin manâsı anlaşılamamıştır. Muhtelif Hint mütehasşsıslarının esasda birleşmekle beraber, teferruatında birbirlerinden biraz farklı olarak anladıkları bu kitabenin tercümesi şudur : "Allahların sevgilisi, hükümdar **Piyadesi** — yani **Açoka** — *Sâkya*'ların hekîmi, *Buddha*'nın burada doğmuş olması keyfiyetini tes'it edip, tazimlerini arz etmek maksadile, şahsen buraya gelmiş, taşdan bir beygir (?) — doğduğu yerin etrafını çeviren ve kapadan taşdan bir duvar — ve taşdan bir sütun dikilmesini emretmiştir. Burada bir mukaddes doğmuş olduğu için, *Lumbini* kasabasını sekizde bir E vergiden affetmiştir. Bu **J. F. Fleet**'in tercümesidir. Bakınız : *Journal of Royal Asiatic Society*, 1908, p. 486 ; **W. A. Smith**, *Indian Antiquity*, XXXIV, p. 4 (1905) de yaptığı tercümeyi parantez içinde gösterdiğimiz gibi anlamıştır. *Budda*'nın burada doğduğunda bilginler birliktir. Bakınız bu hususta : **A. Führer**, *Büddha Sakyamuni's Birthplace*, Allahabad, 1907.

muhtevi olan bu kab, hemşireler ve kadınlarla beraber, kardeslerin vakfıdır,, yazılmışdır.

Bütün bu vesikalar, adını kurduğu din taşıyan, *Budda'nın* hakikaten tarihte yaşamış bir şahsiyet olduğunda şüphe bırakmamışlardır.

Tarihî kıymeti bulunmayan an'aneleri bir tarafa bırakırsak, *Budda'nın* hayatına dair elimizde sağlam ve tarihen müsbet vak'alar olmak üzere şunlar kalmaktadır :

Buddha, şahsî bir ad gibi çağırılmakta olan *Gautama* — pâli şeklinde : *Gôtama* — ya verilmiş bir unvandır.

Sonraları şöhret bulunca kendisine *Sidharta* “maksadını yapmış,, *Baudha Çakyamuni* “*Sakalar*ın hekimi *Budda*,, denmiştir. Hintlilerin *Budda*ya verdikleri bu unvandan da anlaşılacağı üzere, *Budda*, *Saka* türklerindendir (1). Babası da, yine *Saka*'lardan arazi sahibi *Çuddhadana*, annesinin adı *Mâya*'dır. Yukarda söylediğim gibi *Budda*, milâddan önce 560 yıllarında, bugünkü *Nepal* ile *Aoud* ayaleti arasında bulunan *Kapilavasta* (2)

(1) Milâttan önce VI ncı asırda, yukarı Hindisianda nüfusu tahminen bir milyon kişi kadar olan *Saka* Türklerinin bir cümhuriyeti vardı. Hintlilerin *Çakya*, İranilerin *Çaka*, Yunanlıların *Scythe*, İbranilerin *Ashkenaz*, Asur kitabelerinin *Azguzai* dedikleri *Saka*'ların Türk olduklarını isbat eden bütün vesikalar için, hazırlamakta olduğum *Budda* adlı eserime bakınız.

(2) *Saka* cümhuriyetinin merkezi *Kapilavastu* şehridir. Bu Türk cümhuriyeti, sözde *Kočala* krallığına tabi bulunuyordu. Diğer böyle küçük cümhuriyetlerle beraber *Saka*'lar bir konfederasyon yapmışlardır.

şehri yakınlarında *Lumbinî* köyünde doğmuştur. *Gautama*, kendi sınıfı içinde bulunan çocuklar gibi büyütülmüş, kendi devrinin her kültürünü almıştır. *Yachodera* adındaki bir kadınla evlenmiş, bu kadından olan çocuğu *Rahula*, sonra babasının kurduğu dine girmiştir. Çocuğu olduktan sonra, yirmi dokuz yaşlarında bulunduğu esnada, bu devrin hayat vazifeleri hakkında beslediği telâkkilere (1) binaen, başkalarında yaptığı gibi, evini barkını bırakıp *kurtuluş*, *aramaya* çıkmıştır. *Gautama*'nın kurtuluş namına, evini barkını, çocuğunu feda etmesini anlatmak isteyen sonraki devir, bunu zengin bir hayal ile süslemiş, muhteşem arabasına binip gezmek için sarayından çıkan *Gautama*'nın yolda bir rahip, bir ihtiyar, bir hastaya ras gelerek, bu tesadüflerin onda nasıl, ferağat ve fedakârlık hayatının saadetlerine dair kuvvetli intibalar bıraktığını, bu derin tesirler altında artık sarayını bırakmaya karar verdiğini, ailesinden ayrıldığı son gece, masumane uyuyan çocuğuna, kendisini çok seven karısına merhametle baktıktan sonra, nasıl sarayından çıkıp gittiğini... Uzun uzadıya, hikâye etmişlerdir. Bugün bize masal gibi gelen bütün bu hikâyeler, o devrin zengin hayâller ile süslenmiş şiirlerinden başka bir şey değildir.

Evini barkını bırakıp, bu devrin dilile “asîl

(1) Asilâne yaşanan bir ömrün, muhtelif safhaları hakkında, yukarda *Âranyaka*'lar münasebetile, kısa malûmat vermiştik.

sükûnetin en yüksek hâli,, “yokluk,, *Nirvâna* “ezeli ve ebedî hal,, e, kavuşmayı aramaya giden *Gautama*, yedi yıl, arka arkaya, meşhur iki muallimin derslerini aldı. Bu muallimler, ötedenberi Hindistanda pek ziyade itibarda olan, sonra bizzat Budda dininde ehemmiyetli bir yer tutmuş olan bazı hareketleri, zihni her türlü muayyen fikirler ve düşüncelerden kurtarmaya mahsus temrinler yaptırttılar. Bu temrinler ile kendisinde “Nefisde ölmek,, diyebileceğimiz, patolojik hali meydana getirmeye çalışdılar. Fakat *Gautama* bütün gayretlerine rağmen, bunda istediği sekineti bulamıyarak, muallimlerini bırakıp, *Magadha*’da bir müddet dolaşıdıktan sonra *Ourou-vêlâ* (1) kasabasına geldi. Ormanları, tabiî güzellikleri ile pek şairâne olan bu kasabada, yıllarca süren en şiddetli riyazetler yaptı. “Bağdaş kurup, dilini damağına yapıştırarak, zihnini bir noktaya verdiği,, halde, ilham gelmesini mütemadiyen beklediyse de, bütün bu riyazetlerine rağmen, bir türlü kavuşamadı. Fakat meyas olmıyarak, riyazetlerini gittikçe daha ziyade şiddetlendirdi. Maddî ihtiyaçlarının aşğari haddinden de kendisini kurtarmak istiyerek, nefesini tutuyor, yiyecek yemiyordu. *Gautama*’nın bu riyazetlerini hayret ve takdir ile takip eden, talebesi olmak, onun gösterdiği yolda yürümek için, ilhama kavuşmasını bekliyen, beş münzevi vardı. Bu

(1) Şimdi Patna’nın cenubunda, Gayâ civarında, Ourel’dir.

şiddetli riyazetler, nefesine reva gördüğü eza ve cefalarla bitap düştüğü halde, kendisini he-
deften halâ çok uzakta gören *Gautama*, ilhama kavuşmak hususunda riyazetlerin hiçbir faidesi olmayacağını, bütün gayretlerinin boşa gittiğine kanaat getirerek riyazetleri, birdenbire bıraktı. Bitap düşen vücudünü kuvvetlendirmek için, bol bol yiyip içmeğe başladı. Bunu gören münzeviler, kurtuluşa erişmek için giriştiği çetin mücadeleye artık Budda'nın dayanamıyarak düştüğüne hükmettiler. Artık ondan hiçbirşey beklenemeyeceğini sanarak yanından gittiler. *Gautama*'nın yedi yıllık ömrü işte böyle geçmişti. Fakat bundan yine meyus çıkmamıştı.

Bir gün *Néranjâra* nehri (1) yanında bir ağaç altında — bu ağaca o zamandanberi, *bilgi*, ağacı denmiştir — oturup düşünürken, zihninde birdenbire bir şeyin parladığını duydu: Tekrar doğumlar — *Samsâra* — çarkından kurtulamıyan ruhların, dalâlet içinde kaldıklarını, ıztırapların hangi kaynaklardan akmakta olduklarını, bu ıztırapların nasıl kurtulabileceklerini gördü. Bununla o zamana kadar olsa olsa bir münzevî olan *Gautama*, *Buddha* “uyanmış, hakikate kavuşmuş,, oldu. *Budda*'nın bu bilgi ağacı altında uyandığı geceyi, Budistler, mukaddes bir gece saymışlardır.

Bu suretle uyanan, hakikate kavuşan *Budda*, an'aneye göre, neşredeceği hakikatleri kavrayabilecek kabiliyyetde saydığı *Yoga* mezhebine mensup, ilk muallimlerini düşündüyse de, öldük-

(1) *Néranjâra*, nehrine şimdi *Phalagou* denmektedir.

lerini öğrenmesi üzerine, *Ourouvêlâ* ormanında, riyazetten fütur getirmesi üzerine, itimatları kırılarak kendisinden uzaklaşmış olan beş münzevinin şimdi *Benarés*'de oturduklarını işitmiş, vaiz etmek üzere oraya gitmiştir. Eskidenberi Budistler, Budda'nın "kurtuluşa dair olan ilk vaiz,, ini *Benarés*'de veriğini, ilk müminlerini orada kazandığını, kabul etmişlerdir. Bu vaazın ne olduğunu aşağıda göreceğiz.

Budda'nın son zamanlarına, *Râjagaha*'dan *Kousinâra*'ya yaptığı son seyahetine dair mufassal malûmat, pâli dilindeki şeriatta vardır (1). Bu esnada Budda, artık seksen yaşına girmiş, yaşadığı bu uzun yılların kırk dört senesini vaizler ve bu dini yaymak için sarfettiği mütemadî gayretler ve faaliyetler ile geçmişti. İradesinin kuvvetile atlattığı ilk hastalıktan sonra, yolda *pâva*'da tekrar hasta düşmüş, *Kousinârâ* şehrine (2) rahatsız olarak gelmişti. Burada *Hiranyavattî* nehri kenarındaki ormanda vakitsiz çiçek açmış iki ağaç arasında yatağını yaptırmıştı.

Kousinârâ eşrafı, kadınlar, çocuklar, ormana Budda hakkındaki son vazifelerini yapmak, onun vazını dinlemek için koşmuşlardır. Budda ile konuşmak istediği halde, o zamana kadar bir türlü fırsat bulamıyan, başka bir mezhebe mensup rahip, *Soubhada*'da tam vaktinde yetişerek, Budda'yı

(1) Mahâparinibbâna - Sutta.

(2) Şimdi, *Ghata-Gandak*, üzerinde *Gorakhpour*'un şarkında *Kasia*'dır.

görmeğe muvaffak olmuş ve bu dine girmiştir.

Budda, ölümünden az önce, *Ânanda*'ya şunları söylemiştir: “Ey *Ânanda*, olabilir ki hikmet, üstadını kaybetti. Bizim artık üstadımız yoktur diye düşünebirsin. Ey *Ânanda*, böyle düşünmek doğru değildir. Ey *Ânanda*, öğretip vaaz ettiğim mezhep, kaide işte ben öldükten sonra senin üstadın olacak şeyler, bunlardır.”. Etrafında toplanmış olanlara dönerek “Ey müminler, hakikaten size derim ki: Her mahlûk fanidir. Fasılasız mücadele ediniz...” Bu *Budda*'nın son sözleri olmuştur.

Bu andan itibaren, vecitlerden vecitlere ve istiğrakın bütün safhalarından geçerek yükselip *Nirvâna*'ya kavuştu. *Kousinârâ* eşrafı, bir hükümdar cenazesine yapılan hürmet ve saygılarıyla, *Budda*'nın cenazesini şehrin kapısı önünde, güneş doğarken yakdılar. *Budda*, milâddan önce 480 yılında, 80 yaşında ölmüştü.

III

BENARES VAAZI

Yukarda *Ouvêlâ* ormanlığında kendisine arkadaşlık etmiş olan beş münzevinin *Benares*'de oturduklarını öğrenmesi üzerine, bildiği hakikatleri onlara vaiz etmek üzere, *Budda*'nın oraya gittiğini söylemiştik. *Benares*'de *Isipatana* parkında oturan bu münzeviler, uzakdan *Budda*'nın geldiğini görünce, *Budda*'nın riyazetlere dayana-

mıyarak vazgeçtiğini hatırlamışlar, kendisine saygı göstermiyerek konuşmamaya karar vermişlerdir. Fakat *Budda*, kendilerine yaklaşıncı, verdikleri bu kararda duramamışlar, karşılayıp birisi elinden keşkölünü, diğeri mantosunu alırken, ötekiler de oturacağı yeri, ayaklarını yıkayacağı suyu, iskemleyi hazırlamışlardır. Fakat bu münzeviler, *mes'uda*, *Buddha* değil, kendisinin asıl adı olan *Gautama*, diye hitap ederek, sadece “dost,, demişlerdir. Benares vaazı diye anılan asıl vaiz bundan sonra başlar. Kendisine böyle söyledikleri için, *mes'ud* bu münzevilere :

“Ey rahipler, **Kâmil**, **Tathagâta** [1]yi, adile çağırarak, ona dost [2] demeyiniz. Ey rahipler, **Kâmil** mukaddes, yüksek **Budbha**'dır. Ey rahipler, kulak veriniz, ölümden kurtuluş çaresi bulundu. size mezhebi öğretiyor, vaiz ediyorum. Asıl gençlerin bu uğurda evlerini bırakıp gezginci dindarlar hayatı yaşamaya çıktıkları talimi vakit geçirmeksizin sizde takip ederseniz, mukaddes maksatların meydana gelmesinde sizlerin dahi hisseleri olacaktır. Hakikati bu hayatta bilecek, onu karşı karşıya göreceksiniz,,

Buddha, böyle söylerken beş rahip **Mes'ude** : Dost **Gautama** evvelce isteklerin, temrinlerin, riyazetlerinle, kemale,mukaddeslerin nasibi olan sezgi ve yüksek bilgiye erişmemişken, şimdi, refah içinde ya-

[1] Burada **Kâmil**, **Tathagâta** diye tercüme edilen bu kelime, kendisinden bahsederken **Buddha**'nın kullanmağı itibat ettiği bir sıfat olduğu anlaşılmaktadır.

[2] Dost **Avusö**; rahipler, kendilerine müsavi yahut daha aşağı bir kimseye böyle hitap ederlerdi.

şadığın, emellerini bıraktığın, kendini bolluk ve refaha verdiğin halde, nasıl kemale, mukaddeslerin nasibi olan, sezgi ve yüksek bilgiye nail olmak ve erişmek isteyorsun ? „ dediler.

“**Böyle söylerken Mesut menzevilere : Kâmil** refah içinde yaşamadı. Gayretlerini bırakıp, kendisini bolluk ve refaha vermedi. **Kâmil** ey rahipler, mukaddes, yüksek **Buddha**’dır. Ey rahipler, kulak veriniz, Ölümünden kurtuluş bulundu. Size mezhebi öğretiyor, vaiz ediyorum. Asıl gençlerin bu uğurda evlerini bırakıp gezginci dindarlar hayatı yaşamağa çıktıkları talimi vakit geçirmeksizin sizde takip edersiniz. mukaddes maksatların meydana gelmesinde, sizlerin dahi hisseleri olacaktır. Hakikati bu hayatta bilecek, onu karşı karşıya göreceksiniz.”

“**Beş rahip, yukardaki aynı ihtarı iki defa tekrar ederler, Buddha, onlara aynı cevabı verir.**”

Rahipler susunca, mes’ut onlara :

“Ey rahipler, şimdiye kadar size böyle bir şey söylemediğimi tasdik ediyor musunuz ? „ dedi.

“Ey üstat, bize asla böyle birşey söylemedin.”

— Ey rahipler, **Kâmil**; mukaddes, yüksek **Buddha**’dır. Ey rahipler, kulaklarınızı verin. Ölümünden kurtuluş çaresi bulundu.

“**Mes’ut, rahipleri ikna etti. Rahipler mes’udu, arzu ile dinlediler, kulak verdiler, kendilerine söylenenleri iyi anlamak için ehemmiyet verdiler.**

(Budda’nın bu birinci vazının bundan sonraki kısmına “dhamna tekerleğinin çevrilmesi,” denmiştir.)

“O zaman Mes’ut, beş rahibe böyle söyledi :

Ruhanî bir hayat sürenlerin kaçınmaları icap eden iki ifrat vardır :

Bu iki ifrat nedir ? Biri nefsanî hazlara, haz ve zevka düşkünlük hayatıdır : Bu, alçak, kaba, ruha zıt, fena, boş bir hayattır. Diğeri de riyazet hayatı. Bu da, hazin, fena, boş, bir hayattır. Ey rahipler, kâmil, bu ifratlardan sakınıp uzaklaşmış, bu iki müfrit yol arasındaki orta yolu, gözleri ve fikri açan yolu, sükûnete, bilgiye, yüksek ilhama, Nirvâna’ya götüren yolu bulmuştur.”

“Ey rahipler, Kâmilin ifratlar ortasında bulunduğu, gözleri ve fikri açan, sükûnete, bilgiye, yüksek ilhama, Nirvana’ya götüren bu yol nedir ? Bu sekiz kollu yol, halis iman, halis irade, doğru konuşma, doğru hareket etme, doğru yaşamak, doğru çalışmak, doğru fikir, doğru düşünmedir. Ey rahipler, Kâmilin bulunduğu, gözleri ve fikri açan, sükûnete, bilgiye, yüksek ilhama, Nirvâna’ya götüren, orta yol, işte budur.”

“Ey rahipler, ıztıraba dair mukaddes hakikatler işte bunlardır : Doğum, ıztıraptır ; ihtiyarlık, ıztıraptır ; ölüm, ıztıraptır ; nefret edilenlerle beraber olmak ıztıraptır ; sevilenlerden ayrı olmak, ıztıraptır ; istenilen şeyi elde edememek, ıztıraptır. Hülâsa, bağlanmaktan çıkan beş şey [1], ıztıraptır.”

“Ey rahipler, ıztırabın kaynağına dair yüksek ha-

[1] Budda’ya göre : İnsanın maddî ve manevî varlığını teşkil eden beş unsur : Beden, ihsaslar, tasavvurlar, teşekküller (yahut temayüller), bilgidir. Kurtuluşa varamıyanlar, bu unsurlara sıkı sıkıya bağlı kalırlar.

kikat işte budur : Bu kaynak, yaşamak ihtirasıdır ki zevk ve ihtirasla karışık olduğu halde, insanları doğumdan doğuma sürükler, zevke, hayata, değişikliğe, ihtiras gibi şeylerde ve şurada burada zevkını tatmin eder. „

“Ey rahipler, ıztırabın izalesine dair yüksek hakikat işte budur : İsteğin, ihtirasın yokluğu, varlık isteğinin tamamen mahvedilmesi, arzuyu bırakma, ondan ayrılma, mahvetme, isteği terk etmektir.„

“Ey rahipler, ıztırabı izaleye götüren yola dair, yüksek hakikat işte budur : Bu sekiz kollu yola, halis iman, halis irade, doğru konuşma, doğru hareket etme, doğru yaşamak, doğru çalışmak, doğru fikir, doğru düşünme, derler.„

“İztıraba dair yüksek hakikat budur. İşte ey rahipler, şimdiye kadar hiç kimsenin bilmediği bütün bu fikirler üzerine gözlerim ve fikrim açıldı. Bilgi, marifet, sezişe nail oldum. İztıraba dair bu hakikati anlamahdır. Ben bu hakikatleri işte anlamış bulunuyorum. İşte ey rahipler, şimdiye kadar hiç bir kimsenin bilmediği, bütün bu fikirler üzerine gözlerim ve fikrim açıldı. Bilgi, marifet, sezişe nail oldum.„ [2].

Ananeye göre : *Budda'nın alenî faaliyete başladığı, müminlerinin kullandığı tabirle söylenirse, “şariat tekerleğini çevirdiği, ilk va'zı, Benares'deki meşhur vazı budur. Tarih bakımından, bu va'zın ne dereceye kadar doğru ve tam olarak nakledilebildiği hakkında, ne düşünülürse düşünülsün, yine bu sözlerin fevkalâde denebilecek*

[1] Mahāvagga; I, 6, 10 ve sonraları.

kadar büyük bir ehemmiyeti vardır. Bu sözlerin ne nisbette rivayet ve uydurma olduğu zannedilirse edilsin, o nisbette de yine nazarı itibara alınmaya lâyıktırlar. Çünkü bu sözler, muayyen bir zaman veya tesadüf ile hakikaten söylenip söylenmediğini değil, belki ilk Bûdizm cemaatının, üstadın vazında bulduğu, bulmakta haklı bulunduğunu fikirlerin bunlar olduğunu anlatmaktadır. Cemaatin içinde yaşadığı dar ve ciddi fikir dünyasına hâkim olan esaslı düşüncelerin, bunlar olduklarını açıkça göstermektedirler. Bu düşünceler ise, yalnız bir vukuf, “kurtuluş”, mefhumundan ibarettir: Kurtulmayı icap ettiren sebep, bizi kurtuluşa götüren yol, işte *Budda*’nın mevzu bahis ettiği şey budur, münhasıran budur. Umumiyetle *Budda*’nın vaazlarına en esaslı mevzu olan da bu olduğunu ayrıca ilâve edebiliriz. Budistleri düşündüren soraklar, Allah ve kâinatın künhü, sırları mes’eleleri değildirler. Onlar tek, bir hakikat biliyorlar, bu hakikat üzerinde düşünüyorlar: bu ıztıraplar dünyasında, ıztıraplardan kendini nasıl kurtarmalıyım?

Benares, vazının bu sorguya verdiği cevabı ilerde göreceğiz.

IV

BUDDA'NIN İLK TALEBELERİ

Yukarıya naklettiğim *Benares* vazından sonra başlarında *Kondanna* bulunan, bu beş münzevî vaaz ettiği dine kendilerinin de girmelerine müsaade etmesini *Budda*'dan rica etmişlerdir. *Budda* onları şu sözlerle takdis etti : “Ey rahipler, yaklaşınız. Şeriat iyi öğretilmiştir. İztırabın tamamile izale edilmesi için kudsilikte yaşayınız.”. Bundan itibaren *Kondanna*, *Annatakondanna* “mezhebi anlamış *Kondanna*,, adını aldı. *Budda*'nın etrafında bu suretle cemaat toplanmaya başladı. Bu husustaki vesikalar, ilk beş rahibin yeni dine girmesinden sonra, cemaatin çabuk çoğaldığını yazmaktadırlar. Bu sırada kendi ailesile birlikte birçok dostlarını da bu dine girmeye kandırmış olan *Benares*'li *Yasa* adlı bir gençte, *Budda* dine gelmiştir. münzevî Brâhman'lar, diğer müallimlerin talebeleri de *Budda*'ya iltihak etmişlerdir. *Budda* bu cemaatle birlikte yavaş yavaş yukarı *Gange*'de bulunan hükûmetlerin merkezlerini, hususile *Rajagaha* - şimdi: *Râjgir* - da dini yaytı. Kurduğu dinin istikbali için en büyük muvaffakiyeti *Budda*, bu son şehirde kazanmıştır. Bu dinin yorulmak bilmez bir koruyucusu olmuş olan gençhükümdar *Bimbisâra* ile en meşhur talebesi olarak yanından hiç bir yerde ayrılmamış

Saripoutta ve *Môgallana* hep bu şehirde *Budda*'nın vaaz ettiği dine, girmişlerdi.

Yukarda söylediğim beş münzevî rahip ve sonrakiler ile *Koccâna*, *Oupâli*, *Budda*'nın amcası *Ânanda*, kendi oğlu *Râhula*, eşraftan *Anouroudha*, büyük tüccarların oğulları, *Budda*'nın ilk cemaatini teşkil ettiler. Diğer dinler ve tarikatlardan gelmiş olanlar da ikinci cemaati kurmuşlardır. Bunlar arasından biri, cemaat içinde fena talebe diye anılan, *Budda*'nın diğer öz amcası *Dêvadatta* (1) dir. Artık ihtiyarlamış olan *Budda*'nın elinden cemaatin idaresini almak hırsına kapılmış olan *Dêvadatta*, *Budda*'yı öldürmek istemiş ise de, gönderdiği adamları yakalanmışlar, *Budda* dinine girmişlerdir. *Dêvadatta*, bundan da me'yus olmamış, mutlaka cemaati, kendi istediği gibi idare etmek için, *Budda*'nınkinden daha ziyade şiddetli bir riyazet programına istinat eden, kaideler teklif etmiştir: Her rahip hayatını mutlaka ormanda geçirecektir. Halbuki Budizm' in başlangıcından itibaren, rahiplerden başka *Oupâsaka*, denilen lââyık cemaati de olmuştur. Bunlar arasında, kral *Bimbisâra*, birçok hayrat ile meşhurdur. Cemaatin doktoru, *Jivaka*, tüccar *Anâthapindika* da, Budisme, ettikleri iyilikler ile ün almışlardır.

Nihayet, bazı dindar kadınların ricaları ve ısrarları üzerine, *Budda* istemediği halde, kadınlar cemaatinin kurulmasına müsaade etmek mec-

(1) *Dêvadatta*, hakkındaki en eski malûmat, *Çullavaga*'nın yedinci kitabındadır.

buriyetinde kalmıştır. Bu rahibeler arasında, kral Bimbisâra'nın en güzel karılarından birisi olan *Khîma*, eski fahişe *Vimâha*, dindarlıklarile Budizm tarihinde büyük adlar bırakmışlardır.

Budda'nın talebeleri ve dostları bulunduğu gibi, düşmanları da vardır. Fakat kendisi hiçbir zaman hakarete, zulme, maruz kalmamıştır. Bu sıralarda dağılmakta bulunan *Brahman*'lık bu yeni dine karşı, sistematik mukavemette bulunabilecek bir halde değildi. Bazı metinlerde gördüğümüz *Brahman*'ların sözleri bana göre, körlerin kafilesine benzer. Önde, ortada, arkada duranlar bir şey görmezler. Böyle olunca, *Brahman*'ların itikadı, boş bir şey değil midir ?, Gibi acı sözlerle mukabil, yine onlar hakkında saygı ile, söyleyen, fıkralar da vardır ki, bunlar *Brahman*lar hakkında zıddiyet ve düşmanlığın umumî olmadığını anlatmaktadırlar. Bunlardan başka, Budizm, diğer mezheplerle, hususile Cayna'larinkile dostça münasebetlerde bulunmuştur : Her iki tarafın münzevileri birbirlerini ziyaret ederler, her iki tarafa ait doğma mes'elelerini sükûnetle münakaşa ederlerdi. Ancak kral, nazır, gibi mühim şahsiyetlerin bu dinlerden birisine girmesi mevzuubahs olunca, aralarında mücadele başlar, her iki tarafı da büyük bir asabiyet kaplar, o zaman Budizm metinleri de, şüphesiz kendilerine aynı suretle hücum eden rakipler hakkında, uzun uzadıya tenkitler ile dolardı.

Bu tarihten sonra *Budda*'nın hayatı hakkında

tafsilât yoktur. Budda dininin bugün en salâhiyetli âlimlerinden biri bulunan *M. Oldenberg*, bu devre ait, elde olan dağınık malûmatı bir araya getirerek, *Budda'nın yalnız günlük ve mevsimlik yaşayışını anlatmakla iktifa etmiştir.*

Budda'nın günlük ve mevsimlik yaşayışları :

Esasen Buddanın yaşadığı ve faaliyette bulunduğu mıntakaların iklim icabı olarak, **Budda'nın** çalışmasını da iki mevsim birbirinden temâmile ayrı iki safhaya ayırmıştır : Budda, yağmur mevsimini, zengin müminlerin cemaate teberru etmiş oldukları, bahçeler, parklar, evlerde, talebeleri ile birlikte düşünüş hayatı içinde geçirdi. Yazın ise, birçok yerleri dolaşır, herkes ile konuşur, vazederdi. Tercihan gezdiği yerler, diğer tarikatlara mensup gezginci sofuların uğrakları, tüccarların gelip geçtikleri yerler olan eski **Kâsi-Kôsala, Magadha**, krallıkları, şimdiki **Aoudh, Bihar**, eyaletleridir.

Budda ve talebeleri, kendi rahiplerinin topladıkları sadakalar, aldıkları hediyeler ile geçinirlerdi. Çok defa, prensler ve zenginler, onunla beraber, başlıca talebelerini de yemeklere davet ederler, bu fırsattan istifade ederek vazederdi. Talebeleri sarı elbiseler giyerler, başlarının tepelerindeki saçları tıraş ederlerdi. Muallimleri gibi afif yaşarlar, fakirlikten ayrılmazlardı.

Budda, cemaatinde sınıf farkı yoktur : **Budda'nın** arkadaşları arasında, eski berberi **Oûpali**, dahi vardı. Bununla beraber, onun ilk cemaatini, daha ziyade yüksek ve zengin sınıflara mensup kimseler teş-

kil etmişti. Bunun için **Budism**, yalnız fakirlerin sığındığı bir din, zannedilmemelidir. Cemaat içinde, sınıflar arasında tam bir müsavilik vardı.

Budda'nın verdiği vaızların şekli :

Budda, dinleyicilerinden soraklar sormak, yahut onların soraklarına cevap vermek suretile vazetmiştir. Maksadını temsiller, bazan hoş hikâyeler anlatarak da, izah ettiği olurdu. Sözlerini, vaızlarını, daima bir metoda göre, yani herkesin bildiklerinden, bilmediklerini çıkaracağı tarzda söylemiştir. Vaızlarında teşbihelerden de istifade etmiştir. Bunlardan en meşhurları, cemaatini; kıymetli inciler yanında, büyük ve korkunç mahlûklarda bulunan denizlere; kendi ve cemaati yanında **Budism**'in en şöhretli, en muktedir olan azalarını, denizlere dökülen en büyük nehirlerin adlar ve hüviyetlerini kaybedip, yalnız döküldükleri denizlerin adı ile anılmalarına benzettikleridir.

V

BUDİSM'İN DOKTRİNLERİ

İzdiraba dair yüksek hakikat

Budda, Benares vazında “iztiraba dair dört yüksek hakikatı,, yani iztirabın kaynağını, izalesini, iztirabı gideren çareyi göstermişti. *Budism*'in ilk zamanlarına ait olmak üzere muallime isnat edilmiş birçok vaızlarda tekrar tekrar tasvir ve tefsir edilen, işte bu dört yüksek hakikattır. *Budism*,

hiç değilse başlangıcında, metafizik araştırmaları yasak etmiş olmakla beraber, müminlerini dünyevî şeylerden uzaklaştırmak, her arzuyu, sulh ve sükûnet, bilgi, Nirvâna'da söndürmek için, yine metafizik sorguları, zaruret derecesinde talebelerine açmış olduğunu, bizzat *Budda* söylemiştir. Şu halde, *Budda*'nın ahlâkî kanışları altında gizli duran metafizik noktalar, vakit vakit duyulmuş demektir.

İztiraba dair dört yüksek hakikat, bedbinliğin timsali gibi görünmektedirler. Fakat bu hakikatlere, daha yakından bakılacak olursa, Budistlerin kâinatı boş ve kıymetsiz bir şey gibi saymadıkları anlaşılır. Onların bu hususdaki muhakemeleri büsbütün başkadır : Kâinatı haddizatinde değil, fakat kâinatta iltirapdan başka bir şey bulunmadığı, iltirapdan başka bir şey göremediği için, boş, kıymetsiz, hayal olarak anlamışlardır. Bu iki anlayış arasındaki fark, büyüktür. Budistlerin gözleri önünde, en maddî şeklile, muhtarip beşeriyet, acı bir hakikat olarak durmaktadır. Bu hakikatlar, iltirap ve ölümü hayata aksettiren gölgeler, bulutlar değildir : Ölüm ve iltirap her varlığa ayrılmaz bir surette bağlıdır. Bu dünyada bir kimse için ne kadar zevk ve eğlence varsa, o nisbette de iltirap vardır. Bugünkü mihnetlerin arkasında, ölçülemeyecek kadar uzun, gözün görebildiği kadar sonsuz uzaklara kadar giden, iltirap çekmiş bir mazi vardır. Ruhların tenasühüne itikat ise, korkmuş, dehşete düşmüş

mühayyeleye, kurtuluşa eremiyenler, yani iztiraba bir nihayet vermiyenlere, yeis ile dolu bir istikbal hazırlamaktadır. Hülâsa, Budism, iztirap ve iztiraptan kurtuluşu öğreten bir mezheptir :

“Bir gün,**Mesut**, Kôsamî’de **Sinsâpas** ormanında oturuyordu. **Mesut**, eline birkaç Sinsapâ yaprağı alarak, talebelerine : Ey talebeler, bu elimdeki sinsapâ yaprakları mı, yoksa etrafımızdaki Sinsapâ ormanındaki bütün diğer yapraklar mı daha çok olduğunu zannediyorsunuz ? Dedi,,.

Mesut’un eline aldığı bu birkaç yaprak şüphe yok ki azdır. Etrafımızdaki Sinsapâ ormanlığındaki yapraklar ise bundan daha çok fazladır,,.

—“İşte, ey talebeler, size bildirdiklerime nazaran, keşfedip henüz bildirmediklerim, bu ormanda bulunan yapraklar gibi, daha çoktur. Ey talebeler, bunu size niçin bildirmedim ? Çünkü ey talebeler, bunun size hiç faydası olmaz, çünkü bu sizi kutluluk yolunda ilerletmez, çünkü bu sizi dünyaya ait şeylerden uzaklaşmaya, isteği mahvetmeğe, faniliğin önüne geçmeye, sulhe, bilgiye, ilhama, **Nirvânâ**’ya götürmez : Bunları size bildirmedişimin sebebi işte budur. Ey talebeler, size bildirdiğim şeyler nelerdi ? Ey talebeler, size bildirdiklerim, iztirabın ne olduğu, hakikatıdır. Size bildirdiğim ey talebeler, iztirabın kaynağı idi. Size bildirdiğim, ey talebeler, iztirabın yok edilmesi idi. Size bildirdiğim, iztirabı yok etmeye götüren yol idi,, (1).

(1) **Samyuttaka—Nikâya**, sonlarına doğru.

Bu fıkra, Budda mezhebinin ne olmak ve ne olmamak istediğini kısa, fakat açıkca anlatmaktadır. Budizm, Kâinat sırlarını bütün derinliklerinde yoklayıp, bilmek ihtiyacında olan zihinlere, bunları ifşa etmek isteyen, bir felsefe olmak istemiyor. Fakat ıztıraplar içinde kıvranan insaniyete hitap ediyor, ıztıraplarını öğretiyor, bu ıztırafları söndürmek için yol gösteriyor. Budistlerin zihinlerini yoran tek sorgu, işte budur.

“Ey talebeler, büyük denizin ancak bir tadı, tuzlu tadı olduğu gibi; ey talebeler, bu mezhep ve tarikatında yalnız bir tadı, kurtuluş tadı vardır, [1].

“Ey talebeler, varlıkların tenasühünün —**Samsâra**— kaynağı ezeliyete dayanır. Bunun içindir ki, cihalete dalmış yaşamak, hırsile zincirlenmiş varlıkların, gelişigüzel tenasühten tenasühe dolaşmağa başladıkları başlangıcı keşfetmek mümkün değildir. Ey talebeler, bu uzun tenasühten tenasühe gelişigüzel dolaşırken ve sevdiklerinizden mahrum, nefret ettiklerinizle birleştiğiniz için ağlar ve inlerken, sizin ve bütün insanların dökdükleri göz yaşlarımı, yoksa dört büyük ummanda bulunan suyun mu daha fazla olduğunu zannediyorsunuz? Bir annenin, bir babanın, bir kardeşin, bir hemşiresinin, bir oğlun, bir kızın ölümü, anne babayı, mallarınızı kaybetmek, bütün bunları uzun asırlar zarfında duyduunuz. Bu uzun asırlar esnasında, bu felâketlere düşerken gözyaşları akmış, sizlerde daha ziyade akıtmış iken, bu uzun seyyahatte tenasühten tenasühe dolaşıyor, sevdiklerinizden mahrum, nefret ettik-

lerinize birleştiginiz için ağlıyor ve inleyordunuz. Dört büyük ummanda sizlerin dökdüğünüz göz yaşları kadar su yoktur,, (1).

Kızı Jîva'nın ölümünden dolayı ağlayıp, Jîva, Jîva diye feryat eden bir annede Budda şunları söylemiştir :

“Hepsi **Jîva** adını taşıyan seksen bin genç kız, burada yakma yerinde yanmıştır. Bunlar arasından hangi **Jîva** için ağlayorsun?,, (2).

İztirap, başlıca doğum, ihtiyarlık, ölüm şeklinde gözükmetedir :

«Ey talebeler, şayet bu dünyada üç şey olmasaydı. **Kâmil**, mukaddes, yüksek olan Budda zuhur etmiyecekti. Kâmilin vaaz ve ilân ettiği mezhep ve kaide bu dünyada parlamıyacaktı. Bu üç şey nedir? Doğum, ihtiyarlık, ölüm» (3).

VI

IZTIRABIN KAYNAĞI VE IZTIRABIN GİDERİLMESİNE DAİR HAKİKATLAR

Sebebiyet bağı

Budist'lerin zihninde, dört hakikattan birincisine, ıztırabın hakikatine ne büyük ehemmiyet

(1) **Samyuttaka-Nikâya**, Vol. II, p. 179 ve sonraları.

(2) **Therigâthâ**.

(3) **Anguttara-Nikâya**, vol. III.

verildiğini göstermek için yukarıda Budda'nın vazalarını aldık.

İztırabın kaynağı ve ıztırabı yok etmeye dair olan hakikatlar ise, bizi hayat hakkında alışık bulunduğumuz düşüncelerden, Budilik dogmasının temamlıe mücerret sahasına götürür.

“İşte ey rahipler, ıztırabın kaynağına dair yüksek hakikat budur: Bu kaynak yaşamak ihtirasıdır ki, zevk ve ihtirarla karışık olduğu halde insanları doğumdan doğuma sürükler, zevke, hayata, değişikliğe ihtiras gibi şeylerde ve şurada burada zevkini tatmin eder.

“İşte ey rahipler, ıztırabı yok etmeye dair olan yüksek hakikat şudur: İhtirasın yokluğu, varlık ihtirasının temamlıe mahvedilmesi, ihtirası bırakmak, istekten ayrılma, mahvetme, ihtirası, isteği terkelmektir.”

Fasılasız gidip gelmesile, görünüp kaybolmasile, bu dünyada bizi kuşatan varlık, işte bizim felâketimizi mucip olan şey, budur. Bu varlığın esası ise, bizim irademizdir. Yaşamak istediğimiz için, varlığımızı bir başkasının varlığıle eritip yaymak, genişletmek isteyoruz. Bu iradenin mahvolması ise, varlığımızı ortadan kaldırır. Bütün beşerî mukadderatın hepsini kavrayan bu iki şeydir.

Fakat bu mecmu, unsurlarına dağılabilmelidir. Yukarıda kaydettiğimiz teklif, insanı doğumdan doğuma götüren yaşamak, varolmak hususunda ki ihtirasları anlatmaktadırlar. Fakat bu hırs ne-

reden geliyor? Varlığımızın esası, bizzat hangi esasa dayanmaktadır? Bütün ıztırlarile beraber tekrar doğum ve varlığımızın yenileşmesi, hangi kanun, hangi mekanizma, hangi orta yollar sayesinde bu yaşamak hırsına bağlanıyor?

En eski ananelerde, bu sorgunun sorulduğunu, mukaddes hakikatlerin icazını tamamlamak ihtiyacı duyulduğunu anlarız. Bundan dolayı buraya iki düstur, daha iyisi, iki kısmı bulunan bir düstur, “kaynağın sebebiyet bağı,” eklenmiştir.

Anane, bu doktrine, dört yüksek hakikattan sonra gelen ilk yeri, hatta bu hakikatlara pek yakın bir yer vermiştir. Budda’yı bir Budda yapmış olan şey, bu hakikatleri bilmesidir. Sebebiyet bağına ise, henüz Budda’lığa erişmezden önce bilmiştir. Budda’nın bilgi ağacı altında zihnini meşgul eden Budda’ya vaazlarının anlaşılmayacağı korkusunu veren şeyde bu “kaynağın sebebiyet bağı,” mülâhazası olmuştur:

“Bu dünyada, dünya kasırgası içinde çalkanan zevkini bunda bulan beşeriyet için, sebebiyet kanununu, sebepler ve neticeler silsilesini kavramak güç bir şey olacaktır.” (1)

Bazı metinler, bu sebebiye bağına, yüksek dört hakikati temamlayan bir kısım saydıkları gibi, ikinci ve üçüncü hakikatin yerlerine de bu kanunu koymuşlardır. (2)

İhtimalki en eski olan ve biri müsbet diğeri

(1) Mahāvagga, 1, 5, p. 2 ve sonraları; Majjh. Nikāya vol. I, p, 167 ve sonraları

(2) Faraza Anguttara-Nikāya, da. III, 61, 11, 12.

menfi hadları bulunan “kaynağın sebebiyet bağı,” aynen şudur :

“Cihaletten teşekküller, **Sankhârâ**; teşekküllerden, bilgi **Vinnâna**; bilgiden ad ve beden; ad ve beden-den altı duygu (1); altı duygudan temas — duygular ile mevzular arasında —; temastan ihsas; ihsastan hırs — yahut, arzu, istek —; ihtirastan bağlanma — varlığa —; bağlanmadan — var olmaya — varlık, **Bhava**; varlıktan doğum; doğumdan ihtiyarlık ve ölüm, keder, şikâyet, ızdırap, mahzunluk, yeis, çıkar. İşte bütün ızdırap dünyasının kaynağı budur.”

“Fakat isteğin temamilen mahvedilmesile cihalet giderilirse, bu teşekküller ortadan kalkmış olur. Teşekküllerin giderilmesile, bilgi ortadan kalkmış olur, bilginin giderilmesile, ad ve beden; ad ve bedenin giderilmesile, altı duygu; altı duygunun giderilmesile temas; temasın giderilmesile, ihsas; ihsasın giderilmesile, ihtiras; ihtirasın giderilmesile, bağlanma; bağlanmanın giderilmesile, varlık; varlığın giderilmesile, doğum; doğumun giderilmesile, ihtiyarlık ve ölüm, keder, şikâyet, ızdırap, mahzunluk, yeis ortadan kaldırılmış olur. İşte ızdırabın bütün hakimiyetini ortadan kaldırmak yolu budur.”

Dünyada ızdırabın son kökü hakkında Budizm in düşündüğü şeyler, çok müphem olduğu için ayrı ayrı izah edilmelidirler. Bütün beşerî ızdırabın kaynağı olmak üzere gösterilen “bilgisizlik,” yukarda söylediğimiz, dört yüksek hakikati bil-

(1) Hintliler, aklı, **Mano**, altıncı duygu olarak sayarlar.

memektir. İnsanları ızdıraba götüren yolun başı budur. İztiraptan kurtulmak isteyenler, önce bu bilgisizlikten kurtulmaları, yani dört yüksek hakikati öğrenmeleri lâzımdır.

I — Bilgisizlikden, *Avijja*, teşekküller çıkar:

Yukarda görüldüğü gibi, sebebiyet bağlarının birinci haddi: “Bilgisizlikten, teşekküller çıkar, düsturu ile başlamaktadır.

Şu halde, ızdırabın son esası olmak üzere gösterilen bu bilgisizlikten anlaşılan şey nedir? Bu sorguya dair, *pâli* mukaddes kitaplarında, bizzat *Budda*’ya isnat edilmiş vaızlar ile, en meşhur talebelerinin buna dair söyledikleri şeyler, yahut sonraki nesillere mensup bulunan ilâhiyetçilerin eserlerinde verilen cevaplar; birbirlerinin aynidir. Burada bilgisizlik sade, dört yüksek hakikat hakkında bilgisizliktir.

Saripoutta der ki :

«Bilgisizlik, ızdıraptır. İztirabın kaynağını, ızdırabın giderilmesini, ızdırabı gidermeğe götüren yolu bilmemek: İşte bilgisizlik denilen budur». (1)

“Dört mukaddes hakikatın ne olduğunu bilmiyerek, bir doğumdan diğerine giden uzun yolu yürüdüm. Şimdi dört mukaddes hakikatı gördüm: Varlık seyli durdu. İztirabın kökü kurudu: Artık bundan sonra tekrar doğum yoktur, (2).

II — *Teşekküller* :

Sebebiyet bağlarının ikinci haddi, “bilgisizlik-

(1) *Sammāditthi-suttanta* (Majjh. Nik., vol. I, p. 54).

(2) *Mahāvagga*, VI, 29.

ten teşekküller *Sankhâra* çıkar,, düsturudur.

Sankhâra kelimesi “hazırlamak,, manasını veren bir fiilden çıkmıştır. Budist’ler için yapılan şeyin varlığı, ancak yapılmakta olmak itibarile kaimdir. Daha doğrusu, varlık mevcut değil, ancak kendisini mahvetmek için mütemadiyen yine kendisini yaratarak varolmaktadır. Şu halde, ancak her şeyin kaybolmak üzere görüldüğü bu dünyada, şekil, teşekkül fikrinin tatbik edilemeyeceği hiçbir hâdise tasavvur edilemez. Bununla beraber, bu fikir burada, daha mahdut manada alınmıştır. “Teşekkül,, şahsı maddî, manevî varlığında vukubulmaktadır. Filhakika *Sankhâra* (1), çok defa, bir netice meydana getiren cismanî yahut zihni mekanizmanın temayüller, kabiliyetler, istidatlar, iradeler yahut haller, niyetler, hazırlıkları gibi manalar vermiştir : *Budda*, ihtiyarlığında, hayatının sonuna gelmesine müsaade etmeğe karar verdiği vakit, “hayat *Sankhâra*, sinin şuur ve tefekküründen kurtuldu,,. *Budda*’nın huzuruna saygı ile gitmeğe niyet eden biri, kendi hakkında iftirah sözler söylendiğini işidince : «Mesudu görmeğe gitmeği hedef tutan irade, *Sankhâra*’sı kayboldu». Bundan dolayı, bilgisizlikten *Sankhâra*’lar, *Sankhâra*’lardan da bilgi çıkarılınca, muayyen bir varlığa musallat olan bilgisizlik onda bir takım temayüller, doğuruyor demek olur. Bu temayüllerde mevzubahs varlığın yeniden doğumu münâ-

(1) Yahut *Abhisankhâra*, yani «filân filân şeyi hedef tutan *Sankhâra*,, demektir.

sebetile bilgi uzvunun mütekabil bir şeklini, hattâ “ad ve bden,,ve sebebiyet bağının diğer hadlerini meydana getirir.

Şu halde, *Sankhâra*’lar, yeniden doğumların mukadderatını tayin eden, irade ve faaliyetin, meyil, istidat, kabiliyeti, hâl. tasavvurlarıdır :

«Bilgisizliğe mahkûm birisi, kendisinde, temizliği hedef tutan bir teşekkül meydana getirirse, bilgisi, temiz bir varlığa nail olur. Kendisinde kirliliği hedef tutan bir teşekkül meydana getirirse, aynile bilgisi kirliliğe nail olur. Kendisinde kayıtsızlığı hedef tutan bir teşekkül meydana getirirse, aynile varlığı kayıtsız bir teşekkül kazanır. Fakat şayet bir rahip bilgisizlikten kurtulmuş, bilgi kazanmış ise, o zaman kendisinde, bilgisizlikten kurtuluşu ve bilgiye erişmesi tesirile, ne temizliği, ne kirliliği, ne kayıtsızlığı... İstihdaf etmiyen bir teşekkül meydana gelir. Onun için tekrar doğum kalkmış, kudsiyete varılmış, vazife görülmüştür. Bu dünyaya bir daha dönmiyecektir: İşte bildiği şey budur» (1).

Bu metinde gördüğümüz “temizlik,,«kirlilik», öbür dünyada mükâfat gören manevî meziyet, yahut cezasını bulan taksirattan başka şeyler değillerdir. Böylece, «teşekküller» takımı bizi burada, *Kamma*, manevî karşılık doktrinine götürür: Bugünkü varlığımız, evvelki varlığın *Kamma*’sından çıkmıştır. “Şekil ve suret,, vermek iktidarını

(1) *Samyutta-Nikâya*, vol.. II, p. 82.

veren şey, bu *Kamma*'nın kudretidir. Budda, bir defa bu hususta şunları söylemiştir :

“Ey talebeler, bu ne sizin bedeniniz ve ne de başkalarının bedenidirler. Burada bir teşekkülde (**abhisankhatam**), beden sahibi olmuş eski işleri (**Kammam**), tanımak evlâ’dır,, (1).

Bu fikre, şer’i mecmualardan birinde “**Sankhâra**’lara göre tekrar doğuma dair,, olan bir metinde de tesadüf edilmektedir :

“Ey talebeler, imanlı, doğru, mezhebi, feragati, hikmeti bilen bir rahip, kendi kendisine böyle düşünmüş olabilir: Ölümle bedenim mahvolduğu vakit, kuvvetli bir hanedan ailesinde tekrar doğabilmek bana nasib olmasını dileyebilir miyim? O, bunları düşünüyor.Bu fikirler üzerinde duruyor. Beslediği bu fikirlerdir. Bu suretle beslediği ve teşvik ettiği bu **Sankhâra**’lar ve temayüller(**Vihârâ**) onu şu veya bu varlıkta tekrar doğmaya götürüyor! Ey talebeler, böyle bir varlıkta tekrar doğmaya yaklaştıran, götüreren yol, böyledir,,(2).

Yukardaki metinden de anlaşıldığı gibi, hayatında düşüncelerini ve arzularını, varlığın bu şekillerine döndürmüş olan imanlı ve doğru bir rahip, ölümünden sonra bunlar da tekrar doğar. Bundan sonra bu metin şöyle devam etmektedir :

(1) **Samyutta-Nikâya**, vol. II, p. 64 ve sonraları.

(2) **Sankhâruppati-Suttanta** (**Majjhina-Nikâya**), karşılaştırmamız : **Anguttara-Nikâya**, **Catukka** § 172.

«Kendi kendisine : Varlığa bağlanmayı yok etmekle, bu hayattan itibaren, düşünce ve faaliyette, bağılıktan serbest kurtuluşu tanıyacak, onu karşı karşıya görebilecek, onda kendime bir yer bulabilecek miyim? Diye düşünen kimsedir ki, varlığa bağılılığını yok etmekle, bu hayattan itibaren düşünce ve faaliyette, bağılıktan serbest kurtuluşu tanıyacak ve bunu yüzyüze görecektir, bunda kendisine bir yer bulabilecektir. Ey talebeler, bu rahip, artık bu dünyada tekrar doğmayacaktır».

Böylece, hakikaten hekîm olanlar, ne dünyada, ne de Allahda saadet ararlar : Yalnız iç şekillerini her “teşekkül,” den ayıracak, kurtaracak surette yaparlar. Bil’akis, bilgisizler için, alevin sönmesine imkân vermeyen mahrukat gibi, derunî teşekküllerini yalnız muayyen hedeflere döndürmüş olduklarından, öldükleri vakit bu emeller onları kendi kendiliğinden hayata bağlar. Yeniden bir ad ve beden giyen ruh, yeni bir varlıkta, doğum, ihtiyarlık, ızdırıp ve ölümün ebedî olarak dönen çarkına kendisini kapdırır.

III Bilgiden ad ve beden çıkar :

Budda, güzide talebesi olan *Ânanda* ile konuşmalarından birinde, sebebiyet bağının büyük bir kısmını izah etmiştir : Aşağıya naklettiğimiz bu metin, bu düsturu hem açık, hem de şüphesiz ilk zamanlarda anlaşıldığı gibi göstermiştir :

“Ey *Ânanda*, şayet bilgi anne rahmine düşmeseydi, advebden(1) anne rahminde teşekkül ederler miydi?

(1) Ad ve beden vukufu, Brahmanlık’dan gelmektedir Ad, bütün diğerlerinden ayrı olan muayyen bir şahsı gösterdiği,

— Hayır sahip.

— Ey **Âmanda**, şayet bilgi anne rahmine düş-
dükten sonra, bu yeri bırakmış olsaydı, bu hayatta
ad ve beden doğacak mıydı ?

— Hayır sahip.

— Ey **Ânanda**, şayet bilgi, erkek ve kızlar he-
nüz çocuk bulundukları esnada tekrar kaybolsaydı,
ad ve beden tekrar büyür, inkişaf eder, terakki eder
miydi ?

— Hayır sahip., (1)

**Şu halde' yeni bir varlığın köklerini attığı te-
meller gibi sayılmış olan bu bilgi melekesi ne-
dir ? İnsan vücutları maddî unsurlardan teşekkül
ettikleri gibi, bilgisinin de ruhî bir unsurdan ibaret
bulunduğu kabul edilmiştir. Bu hususta *Budda*
der ki :**

“Ey talebeler, altı unsur vardır : Toprak, su, ateş,
hava, esir, bilgi., (2).

Fakat, bunların içinden en yükseği bilgidir :

«Gösterilemeyen, bitmez tükenmez, tamamen il-
ham edici olan bilgi, ne karanın, ne suyun, ne ate-
şin, ne havanın yer bulmadığı, içinde büyüklük, kü-
çüklük, güzellik, çirkinlik, ad ve bedenin tamamen yok
oldukları, yerdir., (3).

ifade ettiğine göre, beden yanında, bedenle bir suretle
karışmış, hususî bir unsur olarak sayıldığı muhakkaktır.
Brahman'lığın bu telâkkisi, Budist'lerde de temamilen kaybol-
mamıştır.

(1) *Mahânidâna-Sutta* (Dîgha-Nikâya).

(2) *Anguttara-Nikâya*, III, 61,6

(3) *Kevattasutta* (Dîgha-Nikâya).

Şu halde, bir varlık ruhların dolaşmasından kurtulmadığı müddetçe, muhtelif hayatları birbirlerine hususî şekilde bağlayan zincir, bilgidir. Ancak kurtuluş, *Nirvâna*'ya kavuşmak gayesi elde edilince, hekîm olan bir kimsede, onun ölümüne birlikte bilgide, yoklukta mahvolur. Fakat ölen kimse bu kemale henüz erişmemiş olan bir kimse ise, dünyevî unsurlar arasında en yüksek kısmından müteşekkil bilgi unsuru, onda yeni bir varlığın tohumunu teşkil eder. Bu manevî tohum, anne rahminde cismaniliğin ve adın damgasını taşıyan yeni hayatı yoğuracak, maddî malzemeyi arar ve bulur.

Fakat adlar ve bedenler bilgiye dayandığı gibi, bu beriki de onlara dayanır. Sebebiyet bağını, son haddi olan bilgisizliğe kadar götüremeyen metinler, onu hareket ettiği noktaya, müteakibilen yekdiğerine tabi olan bu takımlara döndürmek adetindedirler. Yukarıya naklettiğimiz, Budda ile Ânanda arasındaki bir konuşmada, bu münasebet tarzlarından birinin arzettiği inkişafı göstermiştik. Aynı muhaverede, daha aşağıda bu hususta şunlarda söylenmiştir :

“Ey Ânanda, şayet bilgi, kendisine dayanacak temel olmak üzere adlar ve bedenleri bulmasaydı, acaba bunun neticesinde ihtiyarlık, ölüm, ızdırabın menşe ve tekâmülü böylece kendilerini izah ederler midir ?

— Etmezler sahip.

— Binaenaleyh, ey Ânanda, bilginin sebebi, esa-

sı, kaynağı, istinadgâhı, ad ve bedendedir,, (1).

Hülâsa, her ad takmanın ve vücut vermenin, onların doğum ve ölümlerinin, tekrar doğmalarının istinat ettikleri temel, bilgiye münzam ad ve beden olduklarını söyleyebiliriz.

Bu münasebeti daha ziyade açık gösteren diğer bir metni aşağıya aldık :

“Ad ve beden olması için ne olmak lâzımdır ?
Ad ve beden nereden çıkıyorlar ?

— Ad ve beden olması için, bilgi bulunması icap eder : Ad ve beden bilgidен gelmektedirler.

— Bilgi olması için ne bulunmak lâzımdır ? Bilgi nereden geliyor ?

— Bilgi olması için ad ve beden bulunması icap eder. Bilgi ad ve bedenden geliyor.

O halde ey talebeler **Bôdhisatta Vipassî (2)** böyle düşünmüştür : Buna mukabil bilgi ad ve bedene bağlıdır : Bu sıra artık buradan öteye gidemez» (3).

(1) **Mahânidâna-Sutta** (Dîgla-Nikâya).

(2) **Vipassî**, geçmiş zamanın hikâyeye aid Budda'larından biridir. Sebebiyet silsilesine dair bu düşünceler, henüz **Bodhisatta** — **Bodhi** yolu üzerinde yürümekte bulunduğu zaman — iken ona isnad edilmişlerdir.

(3) **Mahâpadhânasutta** (Dîgla-Nikâya).

Diğer bir yerde (1), Budda'nın en seçme talebelerinden biri olan *Sâripoutta*'ya, bu hususta şunlar söylettirilmiştir.

“Biri diğerine karşı eğilmiş iki saz demeti ayakta durduğu gibi, bilgi de ad ve bedenden, ad ve beden de, bilgiden çıkar.”

Yukarıki metinlerde geçen “...den gelmek, çıkmak,, ad ve bedeni teşkil eden unsurun bilgi olduğu, demek değildir. Bilgi, muayyen maddî unsurlardan bir ad taşıyan ve bir bedene sahip olan bir varlık meydana getiren sadece surî sebeptir, demektir.

Kamma (ahlâkî karşılık, müeyyide) :

Fakat; yukarda söylediklerimizden düşünüleceği gibi, yeni bir varlık hayata gireceği esnada, tasavvur edilebilecek bütün bedenler arasında, bu muayyen beden nasıl isabet ediyor ?

Bu hususda şunları okuyoruz :

“Ey talebeler, bu ne sizin, ne de başkalarının bedenleridir : Bunu daha iyisi irade ile meydana gelmiş, bir şekil alarak, el ile tutulacak bir hale gelmiş olan mazinin bir eseri gibi düşünmek icap ediyor.»(2)

Böylece, yukarda *Vêda*'lar dininden bahsederken söylediğimiz *Karma* nazariyesine, yani ahlâkî müeyyide kanununa tekrar gelmiş olduk : Biz, yaptığımız şeyler, işlerin neticesiyiz.

Bu hususta Budizm de şunları söylemektedir :

(1) *Samyutta-Nikâya*, vol. II, p. 64 ve sonraları.

(2) *Samyutta-Nikâya*, vol. II, p. 64 ve sonraları.

“İşlerim, benim malım, benim mirasım olup beni meydana getiren sinedir. İşlerim, ait bulunduğum ırktır. İşlerim benim sığındığım yerdir,, (1).

Ağaçlar tohumlarına göre başka başka olduğu gibi, insanların tabiat ve mukadderatı da, meyvalarını topladıkları işlerin ayrılığına göre başkadırlar (2).

Burada Sebebiyet bağı,bütün kâinatı idare eden, hiç bir kimsenin nüfuzundan kaçınamayacağı ah-lâkî bir kuvvet şeklini almaktadır.

“Ne havada, ne denizin ortasında, ne de dağların oyuklarına sokulsan, arz üzerinde, hiç bir tarafta fena işlerin pençesinden kaçabilecek bir yer bulamazsın,, (3).

“Yavaş yavaş, süt koyulduğu gibi, insanın yaptığı fena işler de meyvalarını verir : Küller altında yanan gizli bir ateş gibi, akılsızın ayağına yapışır,, (4).

“Uzakta uzun bir seyahatten sağ ve salim evine dönen bir kimseyi, anası babası, dostları, arkadaşları karşıladığı gibi, iyi işler yapmış birisini de, bu dünyadan ötekisine göçince, yaptığı iyi işler, onu tipki yakınları tarafından karşılanan bir seyyah gibi karşılarlar,,.

Yaptığımız işlerin kuvveti, bizi ruhların dolıştığı beş mıntakada, Allahlar, insanlar, hayvanlar şekillerinde, tayifler, cehennemlerde dolaş-

(1) *Anguttara-Nikâya, Pancaka-Nipâta.*

(2) *Milinda-panha, p. 65.*

(3) *Dhammpada, 127 inci beyit;*

(4) *Dhammpada, 71, 219 ve daha sonraki beyitler.*

dırır. İyiliğin karşılığı göktür. Kötüleri cehennemlerin, bekçileri *Yama*'nın tahtı önüne götürürler. *Yama*, bu kimseden, insana bu aci akibeti, hatırlatmak üzere gönderilmiş olan, Allahların beş habercisini, yani dünyada yaşadığı müddetçe ızdırabın beş şahislanması olan çocuk, ihtiyar, hasta, cezasını görmüş canı, ölümü, dünyada hiçte mi görmediğini, sorar. Bundan sonra cehennemin gardiyanları onu ceza verilen yere götürürler. Orada kızıl demirden zincirlere vurularak, yanan kan göllerine atılır, dağlar gibi yüksek alevli ateşler içinde işkence edilir, kusurunu son damlasına kadar ödemededen önce ölmez (1).

Aşağıda başka bir münasebetle söyleyeceğimiz, *Milindapanha*'da dahi, *Kamma*, meziyet ve kusur kanununun idare ettiği daima yeni ve sonsuz varlıklar dairesinden bahsedilmiştir (2). Bu kanun bazan, kendi üzerinde dönen bir çarha, bazan da tohumdan ağacın, ağaç meyvasından tohumun, yumurta ile tavuğun, yumurtadan, tavuğun karşılıklı doğuşlarına teşbih edilmiştir. Göz ve kulak, beden ve fikir, dış dünya ile münasebete girince, bu temasdan, ihsas, arzu, iş, *Kamma* çıkıyor. İşin neticesi ise, müteakip varlıkta, bu varlığa iştirak edecek, yeni göz, yeni kulak, yeni beden ve fikirdir.

Böylece *Kamma* ve vukufu bizi, “bilgi,, ile “ad ve bedenler,, in imtizacını bildiren üçüncü

(1) Devadûta-Sutta.

(2) Milindapanha, p. 50 ve sonraları.

haddin önüne getirir. Onu karşılamak için, bu düsturun *Kamma* ve neticelerini ihtiva etmesi icabettiği anlaşılmaktadır.

IV : Ad ve bedenden altı duygu çıkar :

“Bilgi,, ile “ad ve beden,, birleşmesi sayesinde, ad bedenini, beden de adını buldu : Artık dış dünya ile münasebete girişmek için bu maddî ve manevî varlık kendisine uzuvlar yaratır : “Adlar ve bedenlerden, altı duygu çıkar,,. Bu duygular, göz, kulak, burun, dil, beden — temas etmek ihsaslarının uzvu olmak üzere —, akıldır.

V : Altı duygudan temas çıkar.

VI : Temasdan ihsas çıkar.

VII : İhsasdan, ihtiras, tama çıkar.

Burada, ıztırabın başlangıç ve giderilmesine dair hakikatleri, hareket noktası olarak kabul etmiş olan insanları “Doğumdan yeni doğum!ara götüren ihtiras,, takımına rastgeliyoruz.

VIII : Bu ihtiras son sebep olmakla beraber, ıztırabın en kuvvetli sebebidir. Yaşamak hırsımız olduğu içindir ki varız. Zevk etmek hırsımız olduğu içindir ki muztaribiz.

IX : Hırstdan, bağlanma, alâka çıkar :

“Bağlanma,,yahut “sarılma,, *Oupâdâna*, tabirini Budist’ler bir teşbih ile daha iyi anlatmışlardır : Şöyle böyle maddî bir varlık gibi sayılmış olan alev, serbestçe havaya yükselmekle beraber, yine kendisini besleyen mahrukata bağlıdır. Ona sarılmışdır. Mahrukat olmayayan yerde alev yokdur. Rüzgârlar onu nekadar uzaklara götü-

rürlerse götürsünler, yine daima bağlandığı, sarıldığı bir unsur vardır ki, o da rüzgârdır. Her mevcudun varlığı da aleve benzer. Hayatımız da, bir dereceye kadar, alev gibi yanmanın daimî bir görünüşüdür. Kurtuluş ise, bu alevin sönmesi, *Nirvâna*'dır. Fakat alevin bağlı olduğu, sarıldığı madde kendisini beslediği müddetçe, alevin sönmesine imkân yoktur. Rüzgâra sarılan alev, çok uzaklara gittiği gibi, varlığımız alevi de, bir yerde durmayıp, ruhların dolaşması ile, - *Samsâra* - her yerde dolaşır. Madem ki alev ile varlığımız aynı hadiselerdir. O halde alev rüzgâra bağlandığı gibi, bu dolaşmalar esnasında varlığımız neye bağlanmaktadır? *Budda*, bu sorguya şu cevabı vermiştir :

“Size söylüyorum : varlığın yaşaması, bağlandığı ihtirasa istinad eder. Zira bu ihtiras, ey *Vaccha*, bu anda tenasüh eden mevcudun bağılılığıdır,” (1).

Bağlanma, alâkadan kalan en ehemmiyetsiz bir artık bile, kurtuluşu kaybettirmeye kâfidir. Geçici şeylerden kurtulup temamlı sekinete kavuşmuş olan bir kimse, şayet zihninde yalnız bu sekinete bağlanıp, bundan bir zevk neş'e duyarsa, yine kölelikte kalmış demektir. En hafifi olduğu için, bağlanmaların en iyisi, şuur ve şuursuzluğun siyyanen mağlûp edildiği, kendi kendisinde kaybolmanın bu derin haline bağlantıdır : Halbuki tam olan kurtuluş, bu son

(1) *Budda* ile, diğer bir itikada mensup *Vaccha* adlı bir rahip arasında geçen bir konuşmadan alınmıştır : *Samyutta-Nikâya*, vol IV p. 399 ve sonraları.

bağlılığı da mağlûp etmektir (1).

Bir kimsenin kudsiyete, kurtuluşa erişmiş olduğunu ifade etmek için metinlerin kullandıkları ifade tarzı şudur : “Bağlılıktan ayrılmakla ruhu, her gûnahtan kurtuldu,,.

Buraya kadar, takımların teselsülü içerisinde sebebiyet ve netice bağı,kâfi derecede açık olarak görünmektedir. “Ad ve beden bilgiden çıkar,, şeklindeki ve serinin başlangıcını işaret eden telâkki mucibince, canlı mevcut bu formülün mütebaki kazıyyelerine göre,artık hakikî hayatın içerisine girmiş bulunur. İşte onu dış dünya ile temas halinde, bu dünyanın nimetlerine bağlandığı halde görüyoruz. Budda ile Ânanda arasında geçen ve yukarıda aldığımız muhaverelerde, bu hali böyle anlamaktadırlar. “İhtiras, ihsasdan çıkar,, düsturuna, ihtiraslara ve kazançlara doğru koşan beşerî faaliyetin bütün bir manzarasını bağlanmışdır. Araştırma, elde etme, sahip olma, muhafaza etme, haset, kavga, mücadele, iftira, yalan, bütün bu kelimeler, bu düsturda mündemiçtir.

Sebebiyet bağının son kısımları şöyle söylemektedirler :

X : Varlığa bağlanmadan, varlık, çıkar.

XI : Varlıktan, doğum çıkar.

XII : Doğumdan. ihtiyarlık ve ölüm, ızdırıp, şikâyet, keder ve yeis çıkar.

Bu fikirlerin teselsülünde telâfisi mümkün ol-

(1) Ânanjasappâya-Suttanta (Majjh. N.).

mıyan bir eksiklik, yahut bu düsturların bir kelime oyunundan ibaret oluşunu kabul etmek imkânsızdır. Formülün son hadlerinin anlattığı fikirler, kainat hakkında Budist'lerin besledikleri fikirlerin umumî hey'etile tamamiye uygun ve onlar kadar açıktır. Bu fikirlerin arasında hakikî bir noksan denebilecek hiç bir nokta yoktur. İhtirasın ızdırab kaynağı, ızdırabın da doğum, ihtiyarlık ve ölüm gibi, üç görünüşü bulunması, işte *Budism*'in esaslı doktrinleri, dört hakikati bunlardır. Sebebiyet bağı formülü, ihtirasın - gerçi oldukça müphem olan yaşamağa bağlılık vasıtasile - doğum, ihtiyarlık, ölüm ızdırabını husule getirdiğini söylemekten başka bir manası yoktur. Bir vaaz [1], aşağıdaki birbirini takip eden hâdiseler, silsilesini tasvir etmektedir: Çocuk doğar, onu annesi besler, büyüdükçe, dış dünyadaki eşya ile duyguları temas ettikçe, kendisinde haz, elem, kayıtsızlık duyguları inkişaf eder. Bu suretle kendisinde yaşamak zevkı ve bağlılığı meydana gelir. Bu da yaşamayı, yaşamakta sonra ihtiyarlığı, ölümü mucip olur. Bu varlık henüz zevk ve değişiklikler bağlarından kurtulamamış olduğu için, kendisine mukadder olan ikinci bir dogumla karşılaşacağı muhakkaktır. Esasen sebebiyet bağını da bü manada anlamalıdır. bu formül, ihtirastan önce, geçmişte varlığın inkişafını tetkik etmekle başlayarak, sonra bu meş'um ihtirası ister istemez doguracak olan unsurların nasıl olupta daha kaynağında mevcut olduklarını gösterir. Bun-

[1] Mahâtanhâsamkhya - Sutta (Majjh. Nik. n 38).

dan sonra istikbalde, bu ihtirasdan doğan, yeni bir doğumun, yeni bir ölümün ıztıraplarını takip eder. Bu suretle, her iki istikamette gitmekle doğum devrine iki defa temas etmiş olur. bizi burada müphemiyet ve karanlıkta bırakan, bizi şaşırtan şey, her iki defasında da, doğumun, mütemadiyen değişen, birbirini takip eden hâdiseler silsilesi içerisinde, sebebiyet faaliyetinin muhtelif görünüşlerini anlatmak için, başka başka tabirler kullanmış olmasıdır.

Bu bahsi, sebebiyet düsturlarının son şekillerini mücerret bir dilden, his ve şiir diline nakletmiş olan *Dhammapada*'nın bir kaç fıkralarile bitiriyoruz :

“Bu renkli hayale, bu kadar zaif, âciz olan, içerisinde birçok iştiaqlar taşıyan, kuvvet ve destekten mahrum bulunan, ızdıraplı vücutlara bak,,

“Kötürümlükler yuvası olan bu naçiz şekil ihtiyarlığın nasibidir. Tefessühe müstait olan vücut mahvolur. Zira hayatın sonu ölümdür,,

“Sonbaharda öteye beriye serpilmiş kabaklara benzeyen, bu beyaz kemikleri görünce, insan nasıl neş'eli olabilir !,,

“Bu bedeni küçük köpük habbesine benzeterek, bedeni bir serab ile bir bilerek, igvacininin çiçekli oklarını kırarak, öyle bir istikamette yürü ki : artık orada ölüm hükümdarının gözleri seni görmesin,, [1].

[1] *Dhammapada*, 147-149, 46 beyitler.

VII

BUDİSM'İN METAFİZİĞİ

Bundan önceki bahiste, sebebiyet silsilesinin bütün hadlerini birer birer tetkik ve izah etmiştik. Şimdi hepsini birden gözden geçireceğiz. Bu tabiri kullanmak caiz ise, “varlık,, hakkında Budism'in fikri nedir? *Budism* bir şeyin nasıl olup da var olduğunu bilmek sorgusuna ne cevap vermektedir? Bu sorgu ile beraber, sebebiyet silsilesi ve bu sorgu ile alâkadar olan metinler bize ne gibi malûmat vermektedirler? Fakat, bu dünyanın ortasında kendisine mahsus kanunlarla idare edilen, geçici şeylerin nizamı ötesinde, birde ezeli ve ebedî nizam kabul edilip edilmediğini ilerde anlatacağımız için, araştırmalarımızı burada yaşadığımız mahsus ve fanî dünyanın varlığına hasrediyoruz.

Bu husustaki araştırmalara hareket noktası *Budda'nın* bir vaızında bulunmaktadır. Aşağıya naklettiğimiz bu vaızda, bir rahibin kurtuluş uğrunda sarfettiği gayretler arasında kalbinden zevk ve kederi, hangi fikirlerle çıkardığı tasvir edilmiştir:

“Ey talebeler, bu suretle kendi kendisini mura-kabe eden, vicdanına hâkim olan, igvaya düşmeksin, harareтли gayretlerinde, kendi kendisi hakkında çalışmakta sebat eden bu rahipte, bir zevk duygusu

hasıl oldu [1]. O zaman şunu anladı: Bende bu zevk duygusu meydana geldi. Bu sebepsiz değil, bir sebeple meydana gelmiştir. Bu sebep nerede bulunmaktadır? Bu benim bedenimde duruyor. O halde, sebeblerle doğmuş - harfiyen: Teşekkül etmiş - meydana gelmiş olan bu beden, daim ve baki değildir. Sebeplerle doğmuş, meydana gelmiş, sebebi daim ve baki olmıyan bedene istinat eden bir zevk duygusu nasıl daim ve baki olabilir? Böylece, beden için olduğu gibi, zevk duygusu hususunda da, devamsızlık, bekasızlık, kaybolma, ayrılma, kesilme, bırakmanın temasına daldı. Beden için olduğu gibi, zevk hususunda da, değişiklik... Bırakmanın temasına dalmışken, beden ve zevk duygusuna çevirilmiş her türlü haris temayüllerden kurtuldu,, [2].

Yukardaki vaızın yorucu ve sıkıcı ifadesine rağmen, dikkatli okunduğu takdirde, burada Budizm'in en mühim telâkkisi, yani daim ve baki olmıyan, fanî şeylerin, sebebiyet düsturlarının faaliyetini altında hasıl olanlarla temsil edilmiş olduğu anlaşılacaktır. Sebebiyet, yahut başka bir şeye tabi olan bir şeyin başlangıcı, iki had arasında birisi, bundan dolayı ne de ötekisinin, hiç bir zaman kendi kendisine benzemediği bir münasebet tesis etmektedir. Sebebiyet kanununa tabi olupta tahlil edilince, birbirini takip eden hâdiseler silsilesine bir sayruretle ayrılamıyacak

[1] Bunu, kederli kedersiz ne de hoş olan ihşaslara dair temamilen yukardıkine benzeyen bir tahlil takip etmektedir.

[2] Samyuttaka - Nikâya, Vol, 17, p. 211 .

hiç bir varlık yoktur. İşte bu dünyaya ait şeylerin şeniyyet ve hakikati, sebebiyetin tabii kanunile idare edilen, varlık ile yokluk arasındaki ebedî ve daimî gelip gitmeden ibarettir. Bu hususta şunları okuyoruz :

“Ey **Koccâna**, bu dünya bir ikiliğe, bu vardır ve bu yoktur, ile iktifa etmeğe alışmıştır, Fakat ey **Koccâna** bu dünyadaki şeylerin nasıl meydana geldiğini hakikat ve kemal gözüyle gören için, bu dünyada, bu yoktur; yoktur. Ey **Koccâna**, bu dünyadaki şeylerin nasıl meydana geldiğini hakikat ve kemal gözüle gören bir kimse için, bu dünyada “şu vardır,, ; yoktur.. Bir şey meydana geldiği yerde, yalnız ızdırıp doğar; bir şey kaybolduğu yerde, ızdırıp kaybolur. Herşey vardır demek, ey **Koccâna**, ifratlardan biri; hiç bir şey yoktur, demek ifratların ötekisidir. Ey **Koccâna**, bu ifratlardan uzakta duran **Kâmil**, bu iki ifratın ortasında bulunan hakikatı öğretiyor : Bilgisizlikten teşekküller çıkar...” [1]

Bu son fıkradan sonra sebebiyet silsilesinin metni gelmektedir. Dünya, dünyanın birbirini takip eden hâdiselerinden ibarettir. Bu birbirini takip eden hâdiseler silsilesinin tarifi, yahut hiç olmazsa, ızdıraba dalmış kurtulmaya çalışan bir insanın alâkadar olabileceği bu silsilenin tek cephesi, sebebiyet düsturudur. Bu düsturda mün demiç, mutlak bir kanunun dünyayı idare ettiğine kanaat etmek, *Budism*’in felsefî sisteminin en

[1] Samyutta — Nikâya, vol. II, p. 17.

esaslı unsurlarından biri olmak üzere ortaya konmaya lâyıktır.

Sankhâra, Dhamma :

Âyan ve cevherler : Bu mefhumlardan mutaden anladığımıza göre : Bizatihî kaim olan şeylere cevher, olmıyanlara âyan diyoruz. Şimdiye kadar söylediklerimizden böyle bir mes'elenin *Budism* hakkında varit olmadığı anlaşılacaktır. Yekdiğerile münasebetleri sebebiyet formülünde ifade edilen bu âyan ve cevherleri, daha umumî bir şekilde gösterebilmek için, *Budism*, iki tabir kullanmıştır : *Dhamma* nizam; *Sankhâra* “teşekkül,,. Esas itibarile müteradif olan bu iki adlara, aynı telâkki bağlıdır : Dünyanın hakikatını teşkil eden şeyde, emredilmiş, teşkil edilmiş olmaktan ziyade, emredici, teşkil edici fikri vardır. Esasen, her bir irade, başka iradelere, her bir teşekkülde başka teşekküllere halile yerini bırakmaya mecburdur. Maddî olduğu kadar zihnî tekâmül dahi, bütün ihsaslar, tasavvurlar, haller ve şartlar, velhasıl ne olup bitiyorsa, bütün bunlar bir *Dhamma* ve *Sankhâra*'dır. Yukarda bahsettiğimiz, *Upanishad*'lar bütün varlığı *Âtman* “değişmiyen ben,, de topladığı gibi, *Budism*'de, esaslı bir prensip olmak üzere bu doktrini koymuştur : Her *Dhamma* [1] “benden başka,, dir [2]. Bunların hepsi yok olmaya mahkûmdurlar.

[1] Pali : Anattâ, Sanskrit : Ân-Atman.

[2] Burada “Ben yoktur,, denmiyor. Fakat yalnız *Dhamma*'lar, yani bu dünyanın muhteviyatını teşkil eden her şeyin “ben olmadığı,, söylendiğine dikkat edilmelidir.

Eşyanın varlığı hakkında Brâhman'lıkla Budism telâkkileri arasında ayrılık ve tezağ, birincisinin değışiklikler fikrinde yalnız varlığı, ikincisinin ise ancak yokluğu kabul ettiğine işaret edilmekle gösterilmek istenilmiştir. Fakat *Budism* için eşyanın hakikî cevheri yokluktan ibaret bulunduğu iddiası doğru değildir. Bütün sayruret, değışikliklerde, Brâhmanlık varlığı, Budism ise bütün zahirî varlıkta, değışiklik, sayrureti esas tutmuştur : Orada sebebiyetsiz cevher, burada cevhersiz sebebiyet.

Bu sebebiyetin kudret ve salahiyetini aldığı kaynağı nerede aramalıdır ? Bu sorguyu Budism, kendisinden sormamıştır. Bu görünen, kaybolan dünyayı, ne bir Allaha yaptırtıyor, ne de tabii bir prensipin feyizli faaliyetile kendi sinesinden çıkartıyor. Yalnız bu dünyanın varlığını, onu idare eden kanunların faaliyetini, bir vak'a olmak üzere kabul ediyor. Budism düşünüşünün itiyatlarından ayrılmış olmakla beraber, bu mahdut âlemdede, mutlakı temsil edenin ne olduğu bildirilmek istenirse, bu ad ancak illiyyetin cihanı kavrayan hâkim kanunundan başka bir şeye verilemeyeceğini görürüz. Hiç bir şeyin var olmadığı, her şeyin fanî bulunduğu yerde, ilk ve son prensip, cevher gibi değil, fakat bir kanun olarak telâkki edilebilir.

Bu kanun ne vakittenberi caridir ? Hakimiyyetini nereye kadar teşmil ediyor ? Bu kanunun zamanda başlangıcını, mekânda hududunu Bu-

dism'den öğrenemiyoruz. Şu halde filen buna benzer başka bir tahdit yok mudur ? Fakat "Bunu yüksek Budda ifşa etmedi,,.

"Ey talebeler, zihninizden herkesin düşündüğü gibi, dünya ezelîdir, yahut dünya ezelî değildir, dünya mahdut ve mütenahidir, yahut gayri mahdut ve gayri mütenahidir, diye düşünmeyiniz. Ey talebeler, düşüncekseniz böyle düşününüz : Bu ıztıraptır. Düşüncekseniz böyle düşününüz : Bu ıztırabın kaynağıdır. Düşüncekseniz, böyle düşününüz : Bu ıztıraba nihayet vermedir. Düşüneceksiniz, böyle düşününüz : Bu ıztırabı gidermeye götüren yoldur,, (1).

VIII

BUDİSM'İN RUH HAKKINDAKİ FİKİRLERİ

Budism'in ruh [2] hakkında ne düşündüğünü, bu dinin mühim doktrin'lerini yukarda anlatmış

(1) Samyutta - Nikâya; Vol. III.

[2] Budism'in dinî edebiyatında fikir yahut şumül itibarile ruh kelimesile mutabık olacak hiç bir kelime yoktur diyebiliriz : Bu edebiyattan "ruh,, kelimesile çevrilen başlıca tabirler, **Jîva, Attan,Satta'**dır. Abhidhamma sepeti, bunun için **Puggala** kelimesini; daha sonraki edebiyata, **Milindapanha** **Jîva'**yi tercih etmiştir. Bununla beraber bazanda **Vedagâ** "duyan biri,, de kullanılmıştır. **Jîva**, harfiyen «canlı varlık» demektir. Yukariki kelimeler, canlı, şuurlu varlıklar, şahıslar demek olup, sadece insan demektir. Bu kelimeler hayvanlar hakkında kullanılmazlar. Onlara **Pâna** «nefes alan» varlıklar denir.

bulduğumuz için, Budism'in ruh hakkında düşündüklerini ancak şimdi lâykile kavrayabiliriz. *Budism*'in ruhu inkâr edip etmemesi meselesi uzun uzadiye münakaşaları mucip olmuştur.

Budda dininin, ruhun varlığını inkâr etmesi keyfiyetinde hakikate mugayir bir şey yoktur. Ancak bu fikre maddî bir şekil verilmemelidir. Yine aynı sebebe mebni, vücududa inkâr ettiğini söyleyebiliriz. vücut, bedende; ruh gibi varlığının sebebi vücudu kendisinde olan kapalı bir cevher oldukça, mevcut olamaz. Bunlar ancak gözükp kaybolan ve birbirlerine muhtelif tarzlarda bağlı bulunan hâdiseler mecmuudurlar. İç hayati teşkil eden bütün vakalar, ihsaslar, tasavvurlar, birbirlerine bağlı bir sel gibi akarlar. Bu değişen çokluğun ortasında "bilgi,, durmaktadır. Fikirlerin, ihsasların gelip gidişine bakan; idare eden bilgi olmakla beraber, fakat bizzat kendiside, esas ve ve mahiyeti itibarile bundan başka bir şey değildir. Bilgide ancak bir *Sankhâra* yahut *Şankhâra*'lar mecmuu ve bütün diğer *Sankhâra*'lar gibi, sebatsız, değişir, cevheri olmayan bir şeydir. Burada düşünüş itiyatlarımızdan temamlie ayrılmamız icap eder. Değişen muhteviyatını, her bir hususî his, iradenin her farklı olan faaliyetini, yegâne ve daima kendisine benzeyen bir "ben,,e bağliyabilirsek, ancak o vakit, iç hayatımıza anlaşılabılır bir kıymet verebiliriz. Halbuki bu, *Budism*'in düşünüş tarzına temamlie yabancıdır. Görme, işitme ihsaslarından, şuur vakaların-

dan, her şeyden önce, her şeyden ziyade ıztırap şuurundan başka bir şey yoktur. Fakat gören işiden ve ıztırap çeken bir cevher meselesine gelince : Budda mezhebi böyle bir şey tanımaz.

Sonraki zamana ait bulunmakla beraber, Milindapanha “kiral Milinda’nın (1) sorguları,, adını taşıyan bir muhavere, Budizm’in bu meselede ne düşündüğünü çok açık olarak anlatmıştır. Bu muhavere, kiral Milinda ile hekîm, Nâgasêna, arasında geçmiştir.

Kiral Milinda, büyük aziz Nâgasêna’ya şöyle dedi

“Ey muhterem, nasıl tanıyorsun? Adın nedir üstat?

— Ey büyük kiral, adım Nâgasêna’dır. Fakat büyük hükümdar, Nâgasêna, bir ad, bir lâkap, bir işaret, bir ifade, sırf bir kelimedenden başka bir şey değildir. Burada kimse, şahs, Nâgasêna bulunmıyor.

— Kiral Milinda, şurada bulunan beş yüz Yavana (Yunanlı) ile seksen bin rahip, Nâgasêna’nın burada mevcut kimse yoktur dediğini işitsinler, dedi. Bu tasdik edilebilir mi?

— Kiral Milinda, muhterem Nâgasêna’ya hitap

(1) Milinda, yunanca Menandre çağrılan Baktriya kralının Hintce adıdır. Milâttan önce ikinci asrın sonundan, birincisinin başlarına kadar otuz yıl hükümdarlık etmiş, milâttan önce 95 yılında ölmüştür. Fakat hükümetinin hududları hakkında bir şey bilmeyoruz. Bir hükümdar yahut bir muzaffer gibi değil, fakat zeki, tabasının itikatlarını samimî surette tahkik eden bir kimse olarak, hatırası Hindistanda yaşamış, yunanlı yahut yarı yunanlı birisidir.

ederek devam etti: Şayet ey muhterem **Nâgasêna**, burada kimse yoksa, şu halde ihtiyaçlarınızı temin eden, elbiseler ve yiyecek, yatacak yeri, hastalar için ilâçlar hazırlayan kimdir? Bütün bunlardan istifade eden kimdir? Faziletle yaşayan kimdir? Kendi kendisini düzeltmeğe çalışan kimdir? Kudsilik yoluna, meyvasına erişen kimdir? **Nirvâna**'ya varan kimdir? Kim öldürüyor? Kim çalışıyor? Zevkler içinde yaşayan kimdir? Kim yalan söylüyor? Kim içiyor? Kim beş büyük günahı işliyor? O halde ne iyi ne fena var: Artık hiç sanî kalmıyor. İyi, fena işlerin ilk müessiri yoktur. Asıl ve fena işlerin bir karışıklığı olmadığı gibi, hiç bir semerede vermiyorlar. Muhterem **Nâgasêna**, şayet birisi seni öldürecek olsa, o halde hattâ öldürmüş bile olmuyor.

— Ey üstat, **Nâgasêna** olan bu saçlar mıdır?

— Hayır, büyük kıral.

— **Nâgasêna** olan tırnaklar yahut dişler, deri yahut, et kemikler midir?

— Hayır, büyük kıral.

— **Nâgasêna** olan ad ve bedenmidir, üstat?

— Hayır, büyük hükümdar.

— **Nâgasêna** olan ihsaslar mıdır?

— Hayır, büyük kıral.

— **Nâgasêna** olan, tasavvurlar, teşekküller, bilgi midir?

— Hayır, büyük kıral.

— Yahut **Nâgasêna** olan ad ve beden, ihsaslar, tasavvurlar, teşekküller, bilginin mecmuumudur üstat?

— Hayır, büyük kıral.

— Veyahut ad ve beden, ihsaslar, tasavvurlar, teşekküller ve bilginin dışında bir **Nâgasêna** varmıdır üstat ?

— Hayır, büyük kiral.

— Üstat, böylece hangi taraftan sordisam, hiç bir tarafta **Nâgasêna**'yı bulamadım. Boş bir kelime üstat. İşte **Nâgasêna**. Şu halde **Nâgasêna** kimdir ? Sen yanlış söylüyorsun, üstat, yalan söylüyorsun : **Nâgasêna**, yoktur.

«Muhterem **Nâgasêna**, kiral **Milinda**, ya şöyle cevap verdi: Ey büyük kiral, sen prenslik hayatının her türlü refahına, en büyük refahına alışkınsın. Şayet büyük kiral, öğleye doğru kızgın toprak, yakıcı kum, keskin taşlar, çakıllar üstünde yaya gidersen, ayakların seni rahatsız eder. Vücudun yorulur, zihnin karışır, vücudunun memnuniyetsizliğiyle karışık bir şuur meydana gelir. Araba ilemi, yoksa yayamı geldin ?

— Yaya değil, araba ile geldim üstat.

— Araba ile geldiseniz, o halde arabayı bana tarif ediniz, araba olan dingilmidir, Büyük kiral ? (Şimdi aziz **Nâgasêna**, kiralın biraz önce kullanmış olduğu delili, onun aleyhinde kullanıyor. Araba olan şey, ne ok, ne tekerlekler, ne arabanın oturulacak yeri, nede boyunduruktur. Bundan başka, araba muhtelif kısımların bir araya gelmesi, ne de bunların dışında bulunan bir şeydir.)

“Böylece, büyük hükümdar, hangi taraftan sordisam, arabayı hiç bir tarafta bulamadım. Boş bir kelime, ey kiral, işte araba. Şu halde araba nedir ? Ey kiral yanlış söylüyorsun, yalan söylüyorsun :

Araba yoktur. Sen bütün Hindistanın kralısın. Doğru olmayan bir şeyi söylemek için kimden korkuyorsun? Şurada bulunan beş yüz yunanlı, seksen bin rahip, kral **Milinda**'nın araba ile geldim dediğini, bende eğer araba ile gelmişsen, ey büyük hükümdar, bana arabayı tarif et dediğimi, fakat o arabayı göstermediğini işitsinler. Buda şimdi tasdik edilebilir mi?

— **Nâgasêna**, böyle söylerken, beş yüz yunanlı yüksek sesle muhterem **Nâgasêna**'yı tasdik ederek kral **Milinda**'ya büyük kiral, şimdi cevap verirken ver, dediler.

Kiral **Milinda**, **Nâgasêna**'ya, fakat muhterem **Nâgasêna**, hakikate mugayir bir şey söylemedim. Ok ve dingil, tekerlekler, gem yeri, oturulacak yere izafeten, ad, ünvan, işaret, ifade olarak araba kelimesi kullanılır, dedim.

— Büyük hükümdar, hakikaten arabayı pek âlâ bilirsin. Yine onun gibi, ey kral, saçlarıma, derime, kemiklerime, ad ve bedenime, ihsaslar, tasavvurlar, teşekküller, bilgiye nisbetle, **Nagasêna**, adı, lâkabı, işareti, ifade, kelimesi, kullanılıyor. Fakat kelimenin tam manasile, mevcut olan şey burada bulunmıyor. Ey büyük kral, kadın rahip **Vajirâ**, işte bak **Mesudun** — Budda — önünde şu suretle söylemiştir.

“Arabanın parçaları bir arada bulunduğu yerde, araba kelimesi kullanıldığı gibi, beş unsurun (1) top-

(1) Muayyen bir varlığın mevcudiyetini teşkil eden beş unsur, ad ve beden, ihsaslar, tasavvurlar, teşekküller, bilgidirler.

lu bulunduğu yerde de şahs kelimesi kullanılıyor. Umumiye kabul edilmiş fikir, budur.,

— Çok iyi. çok mükemmel **Nâgasêna** ! Zihnime gelen birçok meseleleri sen hallettin. Şayet **Budda** yaşamış olsaydı, o da bunu memnuniyetle tasdik ederdi. İyi, iyi, **Nâgasêna**, zihnime gelen birçok meseleleri, sen hallettin,, (1).

Kral Milinda'nın sorguları ndan bu fıkrayı yukarıya alışımızın sebebi, bir cevher olmak üzere ruh telâkkisini, mukaddes metinlerden daha ziyade mufassal olarak, bu muhaverenin nasıl yıktığını göstermek içindir. Budizm'in daha eski olan şer'i metinleri de bu fikirdedirler, yukarıki konuşmalarda bunları kaydederek açıkça göstermiştir. *Vakîâ Milinda panha*, "kral Milinda'nın sorguları,, esas itibarile, Hindistanın şimali garbisinde yazılmış, mukaddes metinler ise ceylân manastırlarında mahfuz bulundukları şekiller de biliniyorlarsa da, kadın rahip *Vajirâ*'nın sözlerini de (2), yukarıki muhavere kaydetmiştir. Bundan dolayı, aziz *Nâgasêna* ile, kral *Milinda* arasında geçmiş bu konuşmaların, eski şeriatın düşünüşünü sadakatle aksettirdiğinde şüphe yoktur. İnsanları yanlış yola sürüklemeye çalışan *Mâra* «şer» bir kadın rahibe görünüş der ki :

(1) *Milindapanha*, p. 25 ve sonraları. bazı ehemmiyetsiz tekrarlar alınmamıştır.

(2) *Bhikkhuni-Samyutta*, *Samyutta-Nikâya*., vol,I p.135.

“Şahsiyet kimin tarafından yaratılmıştır ? Şahsın yaratıcısı kimdir ? Burada doğan şahs nerededir ? Giden şahs nerededir ?”

Bu rahibe, Mâra'nın sorgularına şu cevabı vermiştir :

«Ey Mâra, bir şahıs bulunmasından kastettiğin nedir? Senin mezhebin yanlıştır.Şahs, değişen teşekküller — Sankhâra — yığımından başka bir şey değildir. Burada bir şahs, kimse, yoktur. Arabanın parçaları toplu bulunduğu yerde «araba» kelimesi kullanıldığı gibi, beş unsurun toplandığı yerde de şahs kelimesi kullanılıyor. Umumiyetle kabul edilen fikir, budur. Her doğan, ıztırapdan başka bir şey değildir. Mevcut olan ve giden ıztırapdır. İztırapdan başka meydana gelen bir şey yoktur. İztırapdan başka giderilen bir şey yoktur».

Mukaddes metinlerin başka bir yerinde de şöyle denmiştir :

“Ey talebeler, henüz mezhebi öğrenmemiş bir kimse, nefis olarak, ruhu alacak yerde, bu dört unsurdan müteşekkil bedeni alsaydı, daha iyi olurdu. Niçin daha iyi olurdu ? Çünkü, ey talebeler, bu dört unsurdan müteşekkil beden, bir yahut iki yıl...yahut yüz yıl ve daha ziyade baki gibi görüldüğü içindir. Fakat, ey talebeler, ruh, yahut, fikir, bilgi tesmiye edilen şey, gece ve gündüz, daimî bir değişiklik içinde meydana gelip kaybolur. Ey talebeler, bir ormanda eğlenen bir maymunun bir dalı yakalayıp, sonra onu bırakarak ötekisini tuttuğu gibi, ey talebeler, ruh, fikir yahut bilgi denilen şey de gece ve

gündüz daimî bir değişiklik içinde meydana gelip, kaybolur,, (1).

Temas, ihsasın mevzuunu arayan bir rahip kendi kendisine soruyor : “Dokunan, duyan kimdir ?,,. Bu sorguya Mesut, şöyle cevap vermiştir :

“Bu sorgu, şayanı kabul değildir. O, dokunuyor, demedim. Şayet, o, dokunuyor demiş olsaydım, o zaman bu sorgu, yani kim dokunuyor üstat? Sorgusu şayan kabul olurdu. Fakat madem ki ben böyle söylemiyorum, bu tarzda söz söylemeyen bana üstat dokunmanın menşei nedir ? Sorgusunu sormak caiz değildir.

(Bu cevap devam ediyor :) “Altı duygudan temas çıkar. Temas etmekten ihsas,... çıkar,, (2)

Yukardaki metinlere göre : İztirabı meydana getiren şey, eşyanın fasılasız, bir an durmaksızın devam eden görünüp kaçışı ise, o halde “muztaribim,, yahut «muztaripsin» denmek imkânı da yoktur. Artık muhakkak olan yalnız bir şey kalıyor ki o da iztirabın var oluşu, yahut daha iyisi, iztirabın gelip geçmesi, meydana gelmesi, giderilmesidir. Tekrar kaybolmak için görünen *Sankhâra*’ların seyli, ne “ben,, ne de “sen,, kabul eder. Fakat yalnız “ben,, “sen,, in görünüşüne, tezahuruna, şaşkınlık, gaflet içinde kalan halk şahsiyet (3) adını vermiştir.

(1) *Samyutta-Nikâya*, vol. II, p. 94 ve sonraları.

(2) *Samyutta-Nikâya*, vol. II, p. 13, 64.

(3) Maddî ve zihnî sıfatlar dairesinde bir mevzuun

Felsefî araştırmalara hizmet eden muhayyile, şekilsiz fikirler için, tabiatın muhtelif görünüşlerinde semboller aramıştır. Hakikati hareket,değişiklik olan bir varlık fikrini iyice anlatmak için, tabiattan tercihan iki misal alınmıştır: Cereyanı sürekleyen su, kendi kendini yakan alev. Bununla beraber, Budism, esasında ahlâkî bir menfaat bulunmayan her türlü metafizik alâkalara yabancı kalmıştır. Budism'in su ve alev manzalarında gördüğü şeyler, yalnız hareket, değişiklik değil, fakat her şeyden ziyade, insan mukadderatının en acıklı tarafı olan, bu hareketin yıkıcı kuvvetidir. Her şeyi mahvetmek için taşan dört deniz vardır : İstek, doğum, yanlış, bilgisizlik.

varlığını inkâr eden bu mezhebi, yaptığımız işlerin ahlâkî müeyyidesi itikadile nasıl birbirlerine uydurmalıdır ? Bu hususta hakikaten bir güçlük duyulmaktadır. Bir rahip — kiral **Milinda** dahi böyle sormuştur — bu sorguyu şöyle soruyor : «Şayet, ad ve beden, ben değillerse, şayet sezgiler,ta-savvurlar, teşekküller, bilgi ben değillerse, şu halde, ben olmayanın yaptığı işlerle müteessir olması icap eden ben,hangisidir?».Budda,bu rahibin bu yolda bir sorgu sormasını tevbih etmiştir:İsteğin hükmü altında bulunan fikirlerle,üstadin mezhebini geçeceğini düşünmüştür(Samyutta-Nikâya,vol.III,p.103). Diğer bir seferinde **Budda** : «İşi gören, onun mükâfatı yahut mücazâtı neticesini de görür», «başkası yapar, diğerleri mücazat ve mükâfatını görür». ifadelerini de red etmiştir. Hakikî mezhep, bu iki ifratın ortasında durmaktadır : “Teşekküller, bilgisizlikten doğarlar...» (Samyutta-Nikâya, vol. II, p. 75 ff) hakikatta, yapılan işlerden dolayı mükâfat yahut mücazat görüleceği itikadı, mevzuun hüviyeti,metafizik soraklarla budism ilk zamanlarda meşgul olmamıştır.

“Ey talebeler, mezhebi öğrenmemiş olan bir kimse, deniz, deniz der. Fakat, ey talebeler, mukadde-sin koyduğu kaidede, deniz denen bu değildir : Bu ancak büyük bir su kütlesi, suyun akışından başka bir şey değildir. Ey talebeler, göz, işte deniz olan budur: Görünen şeyler, işte bu denizin dehşeti ve dalgasıdır. Görünen şeylerin şiddetli dalgalarına göğüs germiş olan kimse hakkında şöyle denir: ey talebeler, o, öyle bir brahman dırki: vicdanında, dalgaları, kasırgaları, derinlikleri, ejderhalarile göz denizini dolaştı, karaya ayak basdı, sahile ulaştı.(Aynı düşünceler, işitme diğer ve duygular için de söyleniyor), **Mesut**, böyle söyledi. **Kâmil**, böyle dedikten sonra, üstad bu sözlerle devam etti:

“Bu denizi, Varta’ları, bütün dalgaları, bütün derinlikleri, bütün ejderhalarile, geçdiysen, o zaman hikmet ve kutluluk senin nasibindirler: Kıyıya, kâinatın hedefine vardın, (1) demektir.

Fakat varlığın mahiyetini ifade etmek için, Budizm’e alevden daha uygun gelen bir misal yoktur : daima kendi kendisine benzer gibi görüldüğü halde, hakikatte kendi kendisini meydana getirip yine mahveden alev, aynı zamanda, saadet ve sulh sükûnetin, mukaddes serinliğin düşmanı, sıcaklığın ta’zip eden, kemiren kuvvetini de emiyor.

“Sıcaklık olan yerde, serinlik dahi bulunduğu gi-

(1) **Samyutta-Nikâya**, vol. IV, p. 156.

bi, üç ateş—ihtiras, kin, bilgisizlik ateşleri — bulunduğu yerde, ateşin sönmesi (**Nirvâna**) dahi aranmalıdır,, (1).

«Ey talebeler, her şey alevler içindedir. Ey talebeler, alevler içinde bulunan her şey nelerdir? Göz alevler içindedir... Bu hangi ateşle tutuşturulmuştur? ihtiras ateşile, kin ateşile, bilgisizlik ateşile alevlnnmişlerdir. Doğum, ihtiyarlık ve ölüm, zahmetler, şikâyetler, keder, iztirap ve yeis ile bu alevlenmiştir: Benim sözlerim, budur» (2).

«Kâinat alevler içersindedir. Bütün dünya duman bulutlariyle örtülüdür. Her şey ateşle yanmıştır. Bütün dünya titriyor,, (3).

Fakat ablâkî bakım dışında da, bu ateş, alev mukayesesi, burada daha mühim olan başka bir sorak içinde kullanılır. Filhakika, varlığın metafizik mahiyetini, daimi hâdiseler silsilesi, değişiklikler olmak üzere temsil etmek içinde bu mukayeseye müracaat edilmiştir. Vakia bu mukayeseyi bütün açıklığıle sonraki metinler meydana koymuş iselerde, yine eski mukaddes edebiyatta da görülmektedir. Varlıklar bir aleve benzerler: mevcudiyetleri, tekrar doğumları, kararsızlık dünyasını meydana getiren mahrukata bağlı onu besleyen bir alevdir. Rüzgâra bağlı olan bir alev, rüzgârın sürüp götürdüğü bir alev, ateşi uzaklara götürdüğü gibi, bir aleve benziyen varlıkların mevcudiyetide, tekrar doğacağı zamanda uzak

(1) **Buddhavamsa**, II, 12.

(2) **Mahāvagga**, I, 26.

(3) **Samyutta-Nikâya**, vol. I, p. 133.

mesafelere atılır: varlık burada eski kalibini çıkarır, ötedede berikini giyer. Rüzgâr ateşi sürüklediği gibi, ruhi bir hayattan ötekisine sürükleyen şeyde, varlığa bağlı ihtirastır (1)

Yukarıda naklettiğimiz, *Milinda'nın sorguları*, üzerindeki konuşmalar muhtelif mevcudiyetleri esnasında, varlığın hakikat ve mahiyetinin aynı yahut gayrı olup olmadığı sorasına müncer olmuştur. Aziz *Nâgasêna* der ki : Varlıklar silsilesinde vakit vakit değişenler, aynı varlık olmadığı gibi, birbirlerinden gayri olan varlıklarda değillerdir. Kırıl *Milinda*, bir teşbih göstermesini ister :

“Ey büyük kırıl, bir kimse bir kandil yakdığı takdirde, bu kandil bütün gece yanmaz mı ?

— Evet sahip, bütün gece yanar.

— Ey büyük kırıl, gecenin ilk nöbeti esnasında ki alev, gecenin ortasındaki alevin aynı mıdır ?

— Hayır, sahip.

— Gecenin orta nöbetindeki alev, son nöbeti esnasındaki alevin aynı mıdır ?

— Hayır. sahip.

— O halde, ey büyük kırıl, gecenin ilk nöbetindeki alev başka, ortasındaki başka, sonundaki başka mıdır ?

— Hayır. sahip, kandil bütün gece esnasında aynı mahruka bağlanarak yanmıştır.

— Ey büyük kırıl, tipki bunun gibi, varlık unsurlarının zinciri de, bağlanır. Biri doğar, ötekisi gider. Daire başsız, sonsuz olarak kapanır. İşte bunun

(1)Yukarda Budda ileVaccha arasındaki konuşmaya bakınız.

içindir ki, en son merhalede bilgi tarafından kavranan varlık ne aynı, ne de başka varlıktır (1).

Varlık, sebebiyet kanunu ile idare edilen, her an kendisini mahvedip yine tekrar yaradan, değişikliklerin birbirini takip eden hâdiselerinden ibarettir, diyebiliriz. Bizim canlı bir varlık dediğimiz şey, bu birbirini takip eden değişiklikler içinde hususî bir değişme, alevler içinde bir alevden başka bir şey değildir. Daima yeni mahrukat yakarak ateş devam ettiği gibi, mahsus âlemde daima gelen yeni unsurların görünüşü ve kayboluşu arasında, idrak, sezgi, faaliyet, ıztırapın devam etmesi temin edilir. Müstakar bir değişmemelik görünüşle dalâlete düşmüş, aldanmış görüş, burada hakikî bir varlık, bir mevzu gordüğünü zan eder.

IX

NİRVÂNA

Yuukarda görüldüğü gibi, bilgi ağacı altında oturduğu sırada *Budda*, şunları düşünmüştü :

“Sebebiyet kanunu, sebepler ve neticelerin silsilesini anlamak insanlar için güç bir şey olacaktır. Fakat, bütün teşekküllerden, dünyaya ait şeylerden ayrılma, ihtirasi söndürme, isteğe nihayet verme,

(1) Son kelimelerin manaları tamamiye açık değildir. Aşğıdaki fıkralarla karşılaştırınız.

hedef, **Nirvâna**, (1) nın sükûnetine girmeyi kavramak, büsbütün güç bir şey olacaktır.,

Budda'nın bu sözleri, Budist'lerin tasvir ettiği daireyi ortasından ikiye bölmektedir : Bu dairenin bir tarafında sebebiyet kanunile idare edilmekde olan dünyevî âlem, diğer tarafında da... ezeliyet, yokluk mu, bulunmaktadır ? Tabiatile bu sorgu, sorulabilir. Buna dair şimdilik bildiğimiz, bu âlemde sebebiyet kanununun cari olmadığıdır.

Doğum, kayıp olma, ızdırabın alevleri ortasında “bilen bir kimse.,, *Nirvâna* yerinde, (2) ezeli sulh ve selâmetin serinliği ve sükûnetinde, kendisini kurtarmaktadır. Alelâde insanlara, kendi benliğini burada bulduğunu zannettiren fikirler, sezgiler, düşüncelerde, onun nafiz gözü, kendisine tamamen yabancı olan hayâller oyunundan başka bir şey görmez :

“Bu benim değildir. Ben bu değilim. bu benim değildir.,,

“Şehir yanarken kendisine ait olan bir şey yakmayordu. Şehir yağma edilirken. kendisine ait olan bir şey yağma edilmiyordu., (3).

Böylece, bilgisizliği yenmiş, sebebiyet kanununun tabîi mukadderatının bağladığı ızdırabı

(1) *Nirvâna* kelimesi, ıstikak itibarile, **söndürme, söğütme** manasına gelir.

(2) *Nirvâna*, Kurtulmuş bir kimsenin hakikaten oturduğu bir yer olmak üzere anlaşılmıştır.

(3) *Jâtaka*, Vol. V, p. 252 ve sonraları.

neticelerden derakap kurtulmuştur. Dört yüksek hakikatı öğrenmiştir :

“Bu bilgi, bu görüşü var iken, ruhu, istek bağından, değişiklik bağından, yanlışa, bilgiye bağlanmaktan kurtulmuştur. Kurtulmuş olan kimse de, kendi kurtuluşunun bilgisi uyanır. Tekrar doğum mahvedilmiş, kudsiyete varılmış, vazife görülmüştür. Artık bu dünyaya tekrar dönüş yoktur : Bildiği işte budur.”

Ey, talebeler, bu, yağ ve fitil ile yapılp Vakit vakit yağ konmayarak, fitili beslenmeyen bir kandilin alevine benzer : O zaman, ey talebeler, eski mahrukat tükenir, yenisi de konmadığından, beslenemediği için, kandil söner. Bunun gibi, ey talebeler, bütün varlık zincirlerinin faniliği bilgisinde sebat edenlerde, varlık ihtirasi giderilmiştir. İhtirasın giderilmesile, varlığa bağlanma giderilmiştir... İztirabın her hâkimiyetini giderme yolu budur (1).

Fakat izzirabın giderilmesi, “dünyanın sonu,” adı altında gösterilmiştir.

Bu dünyada *Nirvâna* :

Budda’nın müminleri, yalnız bu hayatın ötesinde, dünyanın tükendiği yerde, bu saadete kavuşmayı beklememişlerdir. Bu hayatta *Nirvâna*’ya varmanın saadetinden istifade etmediği ümit etmişlerdir. Yaşadığı esnada *Nirvâna*’ya erişmiş olan bu gibi bahtiyarların varlığı, bu izziraplar dünyasına bağlı durmakla beraber, yine *Sankhâra*’ların gi-

(1) *Samyutta - Nikâya*, Vol. II, q. 86. “Sönmek, için *Nirvâna*’nın çıktığı fiil kullanılıyor.

dip gelişine dokunan, *kendi*, değildir. Pek çok metinler, henüz yaşadığı esnada *Nirvâna*'ya kavuşmuş olanları bildirmektedir :

«Zevk ve arzuyu gidermiş, hikmet sahibi olan talebe, bu dünyadan itibaren ölümden kurtulmuş, sü-kûnet, ezeli ikametgâh olan *Nirvâna*'ya kavuşmuş-tur,,.

Şu halde, *Nirvâna* denilen şey, kurtuluşa eriş-mek, bu dünya varlığından çıkıp, öbür dünyada beklediği bir mükâfat değil, fakat bu hayatta da, erişip bu kemalinden istifade ettiği bir saadettir. Bu kemale erenlerde sönmesi lâzım olan şeyler, yani istek, ihtiras, kin, dalâlet, korkular, ümitler, sönmüştür. O halde kökü kurumuş olan bu geçici varlığın, bir kaç dakikalar, yahut bir asır uzamasının ne ehemmiyeti vardır? Aziz, şimdiden bu varlığa bitirmek isterse, tüketebilir. Fakat bu gibilerden çoğu, tabiatın çizdiği vakti beklerler. *Budda*'nın başlıca talebesine söylettirilmiş olan aşağıdaki sözler bunlar hakkındadır :

“Ölümün arkasına düşmediğim gibi, hayatında peşinde değilim: Hizmetinin mükâfatını bekliyen bir hizmetçi gibi, vakit gelinceye kadar beklerim. Ölü-mün arkasına düşmediğim gibi, hayatında peşinde değilim : Şuurlu ve mütekayyız bir ruhla vaktin gel-mesini beklerim,, [2].

Yukarıda söylediklerimiz, Budist'liğin gayesi yokluğa kavuşmak ve bizzat bu yokluk, hiçlik,

aşkından çıkmamış olduğunu anlatırlar. Bunu daima tekrar ediyoruz:Onun için tek gaye, doğmayı ve ölmeyi ihtiva eden bu elemli dünya içinde kurtuluşa kavuşmaktır.

“Ey talebeler, büyük denizin tek bir tadı, tuzlu tadı olduğu gibi, ey talebeler, bu mezhep ve bu tarikatında ancak bir tadı, **kutuluş**, tadı vardır.” .

Ruhların tenasühüne bağlanmış olan varlıklarda ise, ihtizar haline geldikleri vakit, bilgi, çıkıp yeni bir varlığın tohumu olur. Fakat azizliğe erişmiş olan bir kimsede, ölümle beraber, bilgide tamamen söner.

Nirvâna, hiçlik, yokluk demek midir ?

Dünyevî varlıktan kurtuluş, varlığın temamilen sonu demek midir?Kemale erişmiş olan bir kimse ölünce bu yokluğa, bu hiçliğemi girmiş oluyor?

İşte adım adım bu sorguya kadar geldik. Bu sorunun cevabı bizzat *Nirvâna*, “sönme,, yahut “söndürme,,kelimesinin kendisinde verildiği zanedilmiştir.Hakikatende, yukarda gösterdiğimiz gibi, kurtuluşu yokluktan ibaret gösteren birçok metinler vardır.Bu metinlerden bazıları, insanı ilmî bir surette tasvir ile başlayarak, onda devam eden bir şey bulunmadığını öğretiyorlar. Bir vaka olarak, “insan,, *Prusha*, yahut “varlık,, *Sattva*, ruh, yahut şahıs *atta*, yoktur. Bu gibi tabirler, unsurların imtizacının (*Skandha*) basit adlarından başka bir şey değildir. Bunlar ölümle dağılırlar.

Fakat, *Nirvâna*,yı yoklukla, hiçlikle birleştiren

fikir, *Budism*'in, ilk ve aslî doktrinlerden biri degildir. Budism'i "yokluk dini," diye tavsif ederek onu her şevin *Kühü* olarak gösterilen bu vasıftan çıkarmaya çalışmak, *Budda* ve ilk müminlerinin görüşlerinden en esaslı olan şey hakkında aldanmaktan başka bir netice vermez. *Budda*, böyle bir kurtuluş fikrile hareket etmemiştir.

X

İZTİRABIN GİDERİLMESİ YOLUNA DAİR HAKİKAT

Budism'in Ahlakı

**Budism'in öğrettiği dördüncü hakikat, ıztı-
rabin giderilmesine dair olan hakikat şudur :**

"Ey rahipler, ıztırabı gidermeye götüren yüksek hakikat şudur : Bu sekiz kollu mukaddes yola : Halis iman, halis irade, doğru konuşma, doğru hareket etme, doğru yaşamak, doğru çalışmak, doğru fikir, doğru düşünme, derler,„.

Budda'nın, yukarıda gösterdiğimiz, ahlâkî düsturlarına, hayatının sonlarına doğru söylediği vaâzlarda daha az tesadüf edilir. Bunların yerini, kurtuluşa eristirmeğe yardım eden daha açık, bilhasa daha iyi tasnif edilmiş olan telakiler almıştır. *Budda*, son zamanlarındaki vaazlarında, müminlerine kurtuluş yolu olmak üzere şunları göstermiştir : Doğruluk (*Pâli* dilinde *Silâ*),

düşünüş (*Pâli: Samâdhi* yahut *Citta*), hikmet (*Pâli: Pannâ*).

Budda'nın yukarıda da görüldüğü gibi, metafizik her meseleyi retetmesi, ahlâk kaideleri için, mutlak bir otoriteye dayanmaya imkân vermez. Bu düsturlar, Allahın emirleri değildir. İyi olan kimse, iyiliğinin karşılığını kendi iyi işinde, kurtuluşunda bulur. Ahlâkî kemâlin ilk şartı, ilk merhalesi olarak sayılmış olan "doğruluk,, aşağıda gösterdiğimiz menfi mahiyette olan düsturlarda ifade edilmiştir.

(1) Can taşıyan varlıkları öldürmemek. [1]

(2) Kendisine ait olmayan bir şeyi almamak, çalmamak.

(3) Zina etmemek

(4) Yalan söylememek.

(5) İçki kullanmamak. [2]

Yukarıki kaidelere, bütün Budist'ler hususile lâayık müminler, riayet etmek mecburiyetindedirler. Rahipler bunlardan başka, mutlak surette afif yaşamak konforlü bir yaşayıştan, zevklerden uzak durmak, dünya işlerle uğraşmamak, mecburiyettedirler.

[1] Umamiyetle bütün Hint dinleri gibi, Budizm'de en hakîr hayvanların canlarına bile kıymayı yasak etmiştir. Rahiplerin günlük yaşayışlarında riayet etmeleri icap eden sayısız kaidelerden biri de, içinde en herhangi hayvan yaşayan bir suyu içmemek ve dökmemektir. Yine bu düşünceye mebnî Budda, rahiplerin ipek elbiseler giymelerini yasak etmiştir.

[2] Bu ilk dört kaide Brâhman'lık ve Jainism, de de vardır.

Çile ve riyazat hayatı :

Budism'in riyazet hakkında, hiç olmazsa nazari olarak takip ettiği yol katidir: Budism, Çile ve riyazetı yasak etmiştir Yukarda da söylediğim gibi, bizzat *Budda*'nın geçirdiği tecrübe, ona riyazetın faidesizliğini göstermiştir. Bununla beraber, *Budda*, riyazet mekteplerinin tatbik ettikleri temrinlerden, zehni bir mevzu üzerine toplamak, yani gözler kapalı bulunduğu halde, evvelce görülmüş bir şeyi tekrar zihninde kurmak, bütün varlıklar hakkında eyilik huy, istidadını nefis de inkişaf ettirmek, nefesi ciğerlerde mümkün olduğu kadar fazla tutmak, mes'ut olmak san'atı gibi, istifadeli gördüğü bazı *Yoga* tekniklerini kabul etmiş ise de, fakat bunları patolojik neticelerine kadar vardırmamıştır.

Şeytan, Mâra :

Temizliğe, sükûnete, kurtuluşa doğru gayretler sarfeden zihnin faaliyeti. *Budist*'lere düşman bir kuvvetle mücadele manzarası gibi görünmüştür. İnsanı bağlarından çözülp, kurtuluşa varmasına engel olan bu fenalık ve ıztırap kuvveti nereden gelmektedir? *Budism*, bu soranın münakaşa edilmesini yasak itmiş olmakla beraber, ıztırapın kaynağına dair böyle birçok kuvvetler göstermiştir. Fakat bütün bu sorakların hedefleri, ıztırapın nasıl meydana geldiği, dünyanın dalmış olduğu bu ıztıraplı kararsızlığın bizim varlığımızda nasıl çıktığını aramaktan daha ileriye gidememiştir. Buna mukabil, umumî ola-

rak, nasıl oluyor da, dünyada ıztırap mevcut bulunuyor mes'elesi bilinmek istendiği takdirde, *Budism*, kurtuluşa varmak yolunda ameli faydaları bulunmadığından dolayı, bunları *mes'ut*'un ifşa etmediği sırlar arasında sayıyor. Fenalık ve ıztırapın kaynaklarını aramak, dünyanın başlangıcını sormakla birdir: Dünyanın ise, en iç hakikati, fenaliğe zebun, ebedi ıztırapların kaynakları olmaktan başka bir şey değildir. Şu halde, *Budist*'ler *Mâra* [1] şerir, şeytani, dünyaya ıztırap sokmuş bir varlık olarak değil, fakat her ıztırap, her fenalığın, fena fikirler, fena sözlerin, faaliyetlerin büyük teşvikcisi, büyük hükümdarı gibi anlamışlardır. *Mâra*, kurtuluşun en yüksek şahsiyeti olan *Budda*'nın tam zıddıdır. *Budda*, beşeriyeti ölümden kurtardığı halde, onun büyük düşmanı olan *Mâra*'da, bizzat ölüm, aynı şey demek olan insanı bu dünyada ölüme bağlayan, bu varlığın, istek, ihtiras, kudretidir. Kısaca *Mâra*, ölüm demektir.

Dindar, saf *Budist*'ler için, *Mâra*'nın varlığı, *Budda* kadar hakikattir. Fakat felsefi düşünüş, selâmet ve saadetin düşmanı olan *Mâra*'yı başka türlü, hadiseler dünyasını idare eden, onun görünüp kaybolmalarına düzen veren, âlemşümul kanunun şahsiyeti olmayan kudretinde görmektedir. Böyle bir düşünce, tabiatile *Mâra*'nın şahsî varlığını temamilen ret etmemiş olsa bile,

[1] *Mâro pâpimô* harfiyyen şerir, şeytan *Mâra* (şahıslanmış).

hiç olmazsa bunu daha geniş, daha umumî surette izah etmek yolunu açmıştır. *Mâra*, temamlle bir şahıs gibi sayılmaktan vazgeçilmemekle beraber, onun faaliyet hudutları, ıztıraba mahkûm bütün dünyayı kavrayacak kadar genişletilmiştir. Göz ve teşekküller; kulak ve sedalar, mefkûre ve fikirler bulunduğı yerde *Mâra*, ıztırıp, dünyada vardır [1].

Râdha, Budda'ya derki:

“Ey üstat, *Mâra*, *Mâra* deniyor. Ey üstat, *Mâra* nın varlığı neden ibarettir ?

— Ey *Râdha*, ad ve beden olan yerde, sezgiler tasavvurlar... olan yerde *Mâra*, (ölüm) yahut ölen ve öldüren vardır. Bunun için, ey *Râdha*, ad ve bedenleri *Mâra*, yahut öldüren, ölenler, yahut bir hastalık, bir şiş, yahut yaralayan bir ok, yahut bir pislik, pislik mayası görüşüşleri altında tasavvur et. Böyle tasavvur edenler, onu lâıyıkı veçhile anlamış olurlar.,,

Mâra, ezeli değildir. Çünkü bu doğum ve ölüm dünyasında ezeli olan hiç bir şey yoktur. Fakat insanlar tekrar doğmak üzere öldükleri müddetce, daima *Mâra*'lar çıkacaktır. Şu halde, *Mâra*'nın varlığı, Budist'lerin ezeliyeti kabul edebildikleri derecede, ezelidir, demek olur.

İmanın tehlikeli düşmanı olan şeytanın mutaden zihinlerde uyandırması icap eden korkusuna *Budda*'nın ilk vaızlarında yahut bu husustaki

[1] *Samyutta-Nikâya*, vol. VI, p. 38 ff.

menkibelerde, tesadüf etmiyoruz. Hayattan temame uzak,manastırlarda oturan bu müminler üzerinde şeytanın korkunç bir manzarası görünmüyor. Bu rahiblerin muhayyelesi üzerinde müessir olan şey, her türlü kıyafetlere girerek, herkese pusu kuran şeytanlar hakkında halkın beslediği itikatlardır. Bu son itikat ile, *Mâra* hakkında, demin söylediğim, kâinatı kavrayan mücerret bir şerir vukufu arasındaki zıddiyet, meydandadır. Böylece *Mâra*'nın bazan eğri büğrü, nefesdarlığına tutulmuş ihtiyar *Brahman*,bazan bir çiftçi, fil, yılanların şahı yahut başka kıyafetler altında, *Budda* ve müminlerinin kudsiyetlerini, imanlarını, bilgilerini türlü türlü kandırmalar,yalanlarla bozmayaya, sarsmağa çalışıldığını anlatan, küçük hikâyeler meydana gelmişlerdir.[1]Aziz bir kimse dilencilikten elleri boş dönüyorsa, buna sebep *Mâra*'dır. Köylüler dindar rahiplerle alay ediyorlarsa, onlara *Mâra* girmiş olduğu içindir.

Mâra'nın bu gibi teşebbüslerine karşı koymak için, rahipler fasılasız dikkat ve uyanık bulunmaya mecburdurlar.

XI

İBADET

Eski cemaatin başlıca ve hatta tek merasımı, her kazada bulunan rahiplerin,ayda iki defa, ay başı

[1] *Samyutta-Nikâya*, *Mârasamyuttam* adlı kısımda bu gibi hikâyelerin hepsini kaydetmiştir.

ve ayın ondördüncü günlerinde “oruç günü,” için toplanmalarından ibarettir. Budist’ler için kurtuluş veya ölüm kararı veren tek bir makam vardır ki: O da bir insanın kendi vicdanıdır. Dudakların söyledikleri, ellerin yaptıklarını vicdanda tasdik ediyorsa; sözler ve hareketler vicdanın sembolü iseler, bir kıymeti vardır. Hususile cemaatin ilk zamanlarında Brâhman’lık dininin, hayvan, *Sôma* kurbanları, ilâhiler söyleyerek, dualar okuyarak alaylarla geçen papasları, muhteşem merasimleri ile *Budism* arsındaki, ayrılık pek büyük olmuş olmalıdır. *Budist*’ler, bu merasimden ibaret olan dinle kendilerinin basit, fakat samimî imanları arasında gördükleri ayrılıkta okadar büyük olmuştur.

Burada ilk hristiyanlığa ilham vermiş olan hiç bir sırrın, *Budism*’de yeri bulunmadığına dikkati çekmeliyiz: Hristiyanlıkta ilâhî reisin müminleri arasında bir muallim, yahut hükümdar gibi hakikaten yaşadığı, zaten hristiyan ibadeti de bu mütemadi müşterek hayatın ifadesinden başka bir şey olmadığı fikri, *Budism* için temamilen yabancıdır. *Budda*, *Nirvâna*’ya girmiştir. Ona doğru bağıranlar, seslerini hiç bir zaman *Budda*’ya duyuramayacaklardır. Rahiplerin hayatını dolduran, dinî emellerinin pek kıymetli yardımcıları bulunan, ibadetin dış şekilleri değil, *Budda*’nın vaızlarıdır.

Budism’de tek ibadet, yukarda söylediğim gibi, bütün kardeşlerce, dinî yaşayışın vazifeleri sadakatle ifa edilip edilmediğinin bir

nevi mürakebesi demek olan “oruç günü,”yapılan “alenî ve resmî itiraf,”dır. Cemaat arasındaki kuvvetli birliği ifade eden şey de, hususile itiraf münasebetile yapılan bu toplantılardır.

Her kazanın en yaşlı rahibi, ruhanî daire hududu içinde oturan bütün rahipleri “oruç günü,” toplantısı için cemaatce seçilmiş olan bina yahut mağaraya davet eder. Bu toplantıye herkes gelmek mecburiyetindedir. yalnız deliler, itiraf merasimi esnasında ikrar edilecek bütün suçlardan temiz olduklarını kardeşlerden birile bildiren hastalar, toplantıya iştirak etmekte mazur sayılırlar. Fakat haber gönderecek kimsesi olmayan hastalar, iskemlesi yahut yatağıle götürülmesi icap eder. Ancak bu suretle nakledilmek hatasının sıhhati için tehlikeli ise, o zaman bu meclis, hastanın başında taplanmak mecburiyetindedir. Bütün azası hazır olmayan bir mecliste bu âyın yapılamaz.

Rahipler, meş’ale ile aydınlatılan toplantı yerinde hazırlanmış bulunan alçak yerlere otururlar. İkrarlar şeklinde okunacak tarikatın kaide-leri, yalnız rahiplerin gizli nasibi sayıldığından, bu toplantıya layikler, henüz rahip olmamış talebeler, kadın rahipler, giremezler. *Pâtimokkha* denilen bu itiraf düsturu, ya en yaşlı, yahut tecrübeli olup bu işe memur edilmiş olan rahip tarafından yüksek sesle okunur. Önce dört büyük günah okunur ki şunlardır :

Cinsî münasebette bulunmak, hırsızlık, velev

ki en küçük bir hayvanı öldürmek, yalan yere veya fena maksatlarla beşeriyet için erişilmesi mümkün olmayan kemale eriştiğini iddia etmek. Bu günahları işlemiş olanlar, tarikattan çıkarılır.

Bundan sonra itiraf maddelerini okuyan rahip, cemaate sorar : “Şimdi burada bulunan muhteremlere soruyorum : Bu günahlardan münezzehten misiniz ? İkinci defa soruyorum : Münezzehten misiniz ? Üçüncü defa soruyorum : Münezzehten misiniz ?”

Şayet herkes susarsa :

“Muhteremler, bu günahlardan masumdurlar. Ben böyle anlıyorum,” der.

Bundan sonra, cemaatten muvakkaten çıkarılmayı, yahut böyle bir cezayı icap etmiyerek, sadece günahların itiraf edilmesile kefareti mucip olan daha ehemmiyetsiz kabahatlerin sayılmasına geçilir. Rahiplerin günlük hayatına, oturduğu yerlere, yiyecek ve içecek ve giyeceklerine, kendi aralarında, kadın rahipler ve layikler ile münasebetlerine dair iki yüze yakın ufak günahlar vardır.

On beş günde bir yapılan itiraf merasiminden başka, “davet,” *Payâranâ* adile yılda bir defa yapılan basit bir merasim daha vardır : Her ruhanî dairede müşterek bir inziva içinde geçen üç aylık yağmur mevsimi sonunda, gezginciliğe çıkılmazdan önce, kardeşler bir toplantı yaparlar. En gencinden en yaşlısına kadar herkesin hazır bu-

lunduğu bu toplantıda, rahipler, bir yıl zarfında işledikleri bir günah olup olmadığını birbirlerinin sorarlar.

İşte, bu iki toplantı, *Budda*, dininin muntazam ve müsterek ibadetidirler.

Şimdi, *Budism*'in mukaddes yerleri, *Budda*'nın bırakmış olduğu yadigârlara gösterilen saygı hakkında da biraz malûmat verilmesi sırası gelmiştir. *Budism*, dört yerin, mü'minler ve asil kimseler tarafından dinî bir heyecan içinde ziyaret edilmeğe lâyık olduğunu kabul etmiştir (1): *Budda*'nın doğduğu, yüksek ilhama kavuşduğu, şariat tekerleğini döndürdüğü, dünyevî olan her şeyden kurtulup *Nirvâna*'ya girdiği yer. Bu yerleri rahipler, kadın rahipler, kardeşler, hemşireler ziyaret edebilirler.

Budda'nın bıraktığı yadigârları iyi muhafaza, bu yadigârlar şerefine bayramlar tertip edilmesi, münhasıran lâyık kardeşlerin dindarlığına düşen vazifelerdir.

XII

BUDİSM'İN RUHANÎ MECLİSLERİ

İçinden tarih ve menkibinin hissesini ayırmak güç olan bir an'aneye göre, *Budism*'in ilk

(1) *Mahâparinibbâna* - Sutta p. 51.

ruhanî meclisi, *Budda'nın* öldüğü yılda, *Magadha*, kırıllığında *Rajagriha* şehrinde toplanmıştır. Beş yüz kişinin toplandığı bu meclisin maksadı, *Budda'nın*, şariat ve kaideye dair olan talimlerini, ilk defa olarak yazmaktı. Bu iş, üç kişiye verildi : *Kaçyapa*, metafiziği; *Upâli*— *Saka* türklerindendir. *Budda'nın* berberi idi—kaide, disiplini; *Ânanda* — *Budda'nın* güzide talebesi ve amcası — şariat, mezhebi tesbit etmeyi üzerlerine aldılar.

Bundan yüz yahut yüz on yıl sonra, *Vaiçali* — *Magadha* kırıllığından ayrılmış serbest şehir— de *Reveta* ve *Yasas* adlarındaki rahiplerin başkanlığı altında ikinci ruhanî meclis toplandı. Bu meclis, *Vaiçali* rahiplerinin on bidatını tetkik ve mahkûm için toplanmıştı. Bu mecliste verilen kararlardan memnun olmayan birkaç rahip, cemaatten çıkarak, ömürleri uzun sürmemiş olan rakîp tarikatlardan birine girdiler. *Budda'nın* orijinal mezhebine sadık kalmış olan ekseriyet, sadakatlerini ifade etmek üzere kendilerine *Sthaviravâdin* — pâli: *Therra* — “Eski, an’anciler,, diğerlerine *Mahâsâmghika* “bidatçılar,, dediler.

Yine an’aneye göre : İmparator *Açoka*, 253 yıllarına doğru *Pâtaliputra* — şimdi : *Patna* — şehrinde üçüncü ruhanî meclisi topladı. Üç sepet — *tripitaka* — burada tamamlandı. Budizm’in misyoner rahiplerinin faaliyette bulunmak üzere gidecekleri yerleri, bu meclis tesbit etti. Hakikaten, imparator *Açoka*, emirnamelerinde garpda *Yavana* krallarına : *Antikya* — Suriyede

ikinci Antiochus —, *Turamaya* — Ptolémée Philadelphie —; *Antikon* — Makedonyalı Antigon Gonatas — kadar misyonerler göndermiş olmakla iftihar etmiştir. Fakat Hindistanın şimaline gönderdiği heyetler, büyük muvaffakiyetler kazanamadılar. Orta Asya ancak Yueçi'ler devrinde Budda dinine girdi. An'aneye nazaran, bu dindar imparatorun oğlu ve kızı olan *Mahendra* ve *Samghamitra*, 251 ve 246 yılları arasında Ceylan kralı, *Dévanampriya Tisha'nın* muhalefetine rağmen, *Budism'i* Ceylan da yaymaya muvaffak olmuşlardır. Budism, bu adada, en eski şeklinde, zamanımıza kadar devam etmiştir. Budism, bu adadan Çin Hindi, Sund adaları, cenubî Çine gitmiştir. Yine bu imparatorun gösterdiği gayretler sayesinde Budism'in *Gandhâra* (1), *Kişmir* de yayılması, *Ceylan* adasında intişarından daha ehemmiyetsiz değildir. Budism, Tibet, Çin, Japonyaya buralardan gittiği gibi, Budism'in *Gandhâra* san'ati — mimarî ve heykeltraşlık — denilen ve Çin san'ati üzerinde büyük tesirler bırakmış olan meşhur san'at yuvası da burada kuruldu.

Kuşhan sülâlesine mensup kiral *Kanişka* (2),

(1) *Ghandhâra* Peşaver'den Indus nehrinin döküldüğü yere kadar, aşağı Kâbul vadisidir. Bu muntakada başlıca *Purusapura* (Peşaver), *Puskarâvatî* — Charsadda -*Udabhânda* — Und —, şehirleri var idi.

(2) *Kanişka'nın* tarihi, kat'î olarak tesbit edilememiştir. *Foucher'*e göre, milâttan sonra 80—110; *V. Smith*, 120—160 tarihlerini ileri sürmüşlerdir. Bu mes'eleyi, *Journal of the Pâli*

Budism'in dördüncü ve sonuncu ruhanî meclisini *Jalandhara*'da topladı. Bu meclisin büyük bir ehemmiyeti vardır. *Sarvâstivadin*'lerin şeriatı bu mecliste kararlaştırıldığı gibi, Budism'in iki cemaati cenup — Ceylan — yahut küçük araba — *Hinâyâna* —; şimal *Mahâyâna* — büyük araba — kat'i olarak birbirlerinden ayrıldılar. *Kanişka*'nın, Budist müşavirleri ve bu ruhanî meclisin başkanları bulunan *Pârçava* ve *Vasumitra* *Tripitaka*'daki üç sepeti — *Sûtropadeça*, *Vinayavibhâsâ*, *Abhidharmavibhâsâ* — nın herbirine dair resmî birer tefsir yazdılar.

XIII

BUDİSM'İN BÜYÜK İKİ CEMAATI

Milâtdan önce birinciden, sonra altıncı asra kadar, Hint düşünüşünün büyük hamleleri, felsefe pek büyük bir terakki göstermiş olan *Budism*'e aittir. Bu hareketi aşağıda anlatacağımız iki mektep, iki cemaat idare etmiştir:

Bu mekteplerden birisine *Hînayâna*, “küçük araba,” diğerine *Mahâyâna* “büyük araba,” denmektedir.

Hînayâna mektebinin esaslı düşünceleri şun-

Text de uzun uzadıya tedkik etmiş olan *H. Oldenberg* bu hususda son söz olmak üzere, en melhuz tarihin birinci asrın sonu yahut ikinci asrın başı olarak tesbit edilmesi lüzumunu göstermiştir.

lardır: Yukarda görüldüğü gibi, *Budda*, denizin yalnız bir tadı, tuzlu tadı olduğu gibi, vaazettiği mezhebin de, kurtuluş tadı bulunduğunu söylemişti. Bu itibarla bu din, *Nirvâna*'ya, yani dünyayı — *loka* —, yahut varlığı — *bhavaloka* —, teşkil eden mütemadi tekrar doğumlara nihayet vermeye götüren bir yol, yahut içerisine oturanları aynı hedefe, *Nirvâna* şehrine, taşıyan bir araba — *Yâna* — ya teşbih edilmiştir.

Birinci teşbihi, ilk; ikincisini yeni Budism kabul etmiştir. Bu ikinci *Budism*, kendi imanına *Mahâyâna* «büyük araba», kurtuluşun hakikî, büyük, derin mezhebi demiş, öncekilere de, *Hîna-yâna* «küçük araba», kurtuluşun aşağı, noksan, tesirsiz, mezhebi adını vermiştir. Halbuki eski metinlerde, eski *Budism*, için nazikâne bir ad, *Shrâvakayâna*, ve *Budda*'nın yola girmiş talebelerine de *Shrâvâka* «talebeler, dinleyiciler, yahut şeriat vaızları» yahut *âryashrâvaka* «asıl talebeler, hakikî talebeler», denmiştir. Bundan başka bu adlar, iki Budismin imanları arasındaki zıddiyeti anlatırlar. Yeni Budism müminleri kendilerine *Bodhisattva*— gelecek *Budda*'lar —adını vererek, *Mahâyâna*'nın müteradifi olmak üzere *Bodisattava-yâna* — *Bodisattva*'lara götüren araba — tâbirini kullanmışlardı.

Küçüğü, büyükten ayıran ehemmiyetli hususiyetler şunlardır :

Hînayâna, mektebi kurtuluşa daha çabuk erişilebileceği kanaatindedir. Bu araba, geyiğin —

mrgaratha — çektiği bir arabadır. Usûl daire-sinde yapıldığı takdirde, bu araba ile, bu varlık-da da *Nirvâna*'ya gidilebilir.*arhat*, aziz olan bir kim-se, hattâ bu hayatta kurtulmuştur. Hakikatta, *arhat* olan bir kimse, önce *Nirvâna*'ya varmış olduğun-dan, bu mektepte *Nirvâna*'ya, *Sopadishesha*, “is-tek ve ihtirasdan kurtulmuş,, denmiştir. Böyle bir kimse, ölürken «artık daha fazla yapacak bir şeyim yoktur. Bu dünyada tekrar doğmaya-cağım» diyebilir ve *Nirupadhishesha Nirvâna* “mut-lak *Nirvâna*,, ya girer.

Bu, bir mistisizm mektebidir. Fakat temamilе insicamlı bir mistisizm'dir. Bu mektebin göz önünde bulundurduğu gayeye, yani istek, ihtirası söndürmeye, yeni bir varlık meydana getirmeğe müstait her faaliyeti gidermek hedefine yabancı olan hiçbir unsuru yoktur. Bu mektebin esas umdeleri dört yüksek hakikate teveccüh etmek, bu hakikatler üzerinde derin derin düşünmekten ibarettir. Bu dört hakikat, felsefî bir dogma içinde hülâsa edilebilir: “ruh,, “nefis,, dediğimiz şey, yalnız ihtiras vasıtasile devam eden muvakkat, birbirine zıt unsurlardan mürekkep bir halitadır. Bu mektebin ahlâkî bir dogması da, insanı varlıktan kurtaran derin derin düşüncelerle, ihtiras ve faali-yetin neticelerini kökünden söküp atabilmenin mümkün olduğu kanaatidir.

Kurtuluş metodu, dünyevî olmayan şeylerin düşünülmesi metodu, ancak “ahlâkiliği,, yani bir işi bir düşünceyi iyi yapan kanunlar — *Karma* — ı

kavramış, bir Budist rahibi gibi dinî hayat yaşayan bir kimse tarafında tatbik edilebilir.

Her nekadar *Budda*, Allah yahut tabiatın üstünde bir varlık değilsede, yine başka azizlerden pek farklıdır. Azizlerde, *Budda* gibi, *Bodhi* — ilham — ya irişdiklerinden dolayı, bu hayatta *Nirvâna*'ya irişmişlerdir. Fakat kurtuluşa dair olan hakikatleri bulan, kurtuluş yolunu insanlara gösteren, *Budda*'dır. *Budda* sayısız varlıkları esnasında, insanları kurtarmak maksadile iyi işler yapmış ve sonsuz bilgi kazanmış olmakla bunu yapabilmiştir. Her nekadar *Abhidarmakosha* bu tabiri kullanmış ise de, *Budda* ibadeti, tam manasile “muhabbetli bir ibadet,— *bhakti* — ile ayırt edilmemiştir. *Budda*'nın bıraktığı yadigârlara saygı riyazat için istifadeli, iyi, yardımcı olmakla, tavsiye edilmiştir.

Yeni Budizm'in kendisi için *Mahâyâna* adını kullandığını yukarda söylemiştim.

Büyük arabanın öğrettikleri, [1] *Bodisattva* yahut gelecek *Budda*'nın faziletlerinin — *Pâramitâ* — elde edilmesi bu faziletleri elde eden bir kimsenin bir *Budda* — *Buddhayâna* — olabileceği [2], boşluğun bilgisi yahut hikmeti; [3] ibadet'ten, ibarettir.

Büyük arabaya ait kitaplar (*Mahâyâna-Sûtra*), *Nirvâna*'ya eski usul ile kavuşulamıyacağını bildiriyorlar. İhtirası, bilgisizlik ve varlıktan kurtulmak gelecek bir *Budda*'nın mesleğine *Bodhisattva charya* girmek için, *Budda*'ların faziletlerini yap-

mak ve her bilgisini öğrenmek zaruridir. Bundan dolayı bu mezhebe «büyük araba,, yerine “gelecek Budda arabası,,*Bodisattvayâna*,yahut“tam fazilet, merhamet, sabır... usulu,, *Pâramitânaya*, denilebilir.

Bu mektebin felsefesini tetkik eden kitaplar, “ruh, geçici unsurların bir halitasından başka bir şey değildir,, düsturunu kabul etmiş olan eski dogmanın gayet açık olmakla beraber, kâfi olmadığını idda etmişlerdir.

Kâinatın boşluğu *Shânyatâvâdâ* doktrini, büyük arabanın ikinci hususiyetidir. Fakat bir layık yahut bir rahip, kâinatın hiç, boş bir şey olduğunu düşünmeksizin “bir Budda olmaya and,, edebilir. Bizzat ilâhiyatçılar, kutlu mesleğin başlangıcı temamilen merhamete tahsis edildiğinden dolayı, felsefeye, kâinatın hiçliğine çok ehemmiyet verilmeye değmediğini bildirmişlerdir. Diğer taraftan, bir *Budda* olmak zaruretine inanmayan,*küçük araba* mensupları,bir Arhat olup, yani bu hayatta *Nirvâna*’ya erişmek maksadile kâinatın hiçliği kanaatini taşıyabilirler. Hattâ bazı metinler, *Nirvâna*’ya erişmek için boşluk itikadı hakikaten zaruri ise, gelecek Budda mesleğine girmeksizin,yalnız bu kanışın kâfi olduğunu izah etmişlerdir.

Büyük arabanın üçüncü hususiyeti, Budda’lar ve gelecek Budda’lar ibadetidir: Budda’lar, gökteki tahtlarında oturan ezeli büyük Allahlardır. İnsanları kurtarmak maksadile yer yüzüne “varlıklar,, gönderirler. *Budda*’lar ibadeti, bir *Budda*,

olmak isteği ve felsefi mülâhazadan ayrı ve müstakil olarak mevcut olabileceğinden dolayı, sadece ibadete müteallik bir, *büyük araba*, olabilir: *Budda*, kelimenin bütün manasile, ezeli, ebedi bir Allahdır. Müminin böyle bir *Budda* ile yegâne alâkası, bu Allahın cennetinde tekrar doğmaktır.

Bibliyografi

Budda'nın hayat ve kurduğu din :

E. Senart, La Légende de Bouddha, 1882; **H. Kern**, Histoire du Bouddhisme dans l'Inde, RHR, vol. V,(1882); **A.Roussel**, Le Bouddhisme Primitif, 1911; **P.Oltramare**, La théosophie boudhique, 1923; **E. B. Cowell**, The Buddhacharita of Ashvagosha, oxford, 1893, in Sacred Books of the East (1), vol. **XLIX**; **Monier Williams**, Buddhism, 1889; **H. Hackman**, Budism as a Religion, 1910; **K. I. Saunders**, Gotamo Buddha, a biography, 1923.

Pali şeriatına ait metinlerin tercümeleri :

T.W. Rhy Davids, Buddhist Sutta, Mahâparinibbâna Suttanta, S. B. E, vol. XI, oxford, 1887; **Rhy Davids** and **H. Oldenberg**, Vinaya Texts, Mahâvagga and chullavagga, S. B, E, vol. **XIII, XVII, XX**, oxford, 1881—1885; **D. M. Strong**, Udâna, 1902; **J. H. Moore**, Ittivuttaka, 1908; **Rhys Davids** and **Mrs. Rhys Davids**, Dialogues of the Buddha (1899 — 1921); Jâtak, or Stories of the Buddha's former Births, by Various hands, 6 vol. cambridge, 1895 — 1907; Pali Text Society, **Sutta-pitak** ve **Abhidhar-**

(1) Bundan sonra muhtasar şeklinde S. B. E. harflarıla gösterdik.

ma'yı çıkarmıştır. **Max Müller**, Dhammapada, S. B. E.; **Rhys Davids**, Question of King Milinda, S. E. B. 1890—94, vol. XXXV--XXXVI.

Sanskrit dilinde yazılı şeriatın tercümeleri :

E. Burnouf, Le Lotus de la Bonne loi (Saddharma Pundarika); **Foucaux**, Lalita vistara; **L. de la Vallé Poussin**, Bodhicaryâvatarâ, 1907, — Kârikâ, Bhâshya et vyâkhyâ, 1914—1918; **L. Feer**; Avadâna Çataka, 1891; **Sylvain Lévy**, Mahâyânasûtrânlankâra, 1907—11;

Mahâyâna mektebi için :

Minayeff, recherche sur Le Bouddhisme, 1894; **D. T. Suzuki**, Outlines of Mahâyâna Buddhism, 1907; **A. Avalon**, Principles, of Tantra, 1913; **W. M. McGovern**, An introduction to Mahâyâna Buddhism, 1921.

Hindistan dışında Budism için :

Birmani : **P. Bigandet**, Le Bouddha des Birmanes. Kora: **F. Starr**, korean Buddhism, 1918

Budism hacılarının seyahatnameleri için :

A. Rémusat, Foé Koué ki ou relation des Royaumes bouddhiques par chy Fa Hian, 1836; **J. Legge**, Travels of Fâ-Hien, oxford, 1886; **Stanislas Julien**, Mémoire de Hiouen Tshang, 4 vol. 1853 — 1855;

İmparator Açoka :

V. A. Smith, Ashoka, 1920; **I. M. Macphail**, Asoka, 1918 **D. R. Bhandarkor**, Açoka, calcutta; **Hultzsch**, Inscriptions of Asoka; **E. Senart**, inscriptions of Piadasî; **V. A. Smith**, Edicts of Asoka; **L. Przyluski**, La Légende de l'Empereur Açoka; **E. Senart**, Notes d'Epigraphie Indienne, Journal Asiatique. 1882, 1,472.

BEŞİNCİ BAHİS

LÂMAİSM

Birçok Avrupalı bilginler, **Lâmaism** tabirile Budizm'in Tibet'de aldığı şekli anlatmak, umumiyetle **Lâma**'lar "yüksekler,, adı altında tanılan Tibet Budist rahiplerile bu dinin hüviyetini tayin etmek, istemişlerdir. Bu tabiri ilk defa **Köppen** kullanmış [1], ancak eserinde bir iki defa, sırf tesadüfî olarak kullanmasına rağmen, Tibet Budizm'i, hakkında ilk tetkik olmak itibarile, bu tabirin yayılmasına sebep olmuştur. Budizm dinine dair, 1863 yılında, salâhiyetli ve ilk sistematik bir eser yazmış olan **Emil Schlagintweit**, bu tabiri kitabında yazmış ise de, bunu Tibet'deki Budizm'in teknik bir adı olarak kabul etmemiştir [2].

Garplilerin icadı olan bu **Lâmaism** tabirini, Ti-

[1] **C F. Köppen**, *Lamaische Hierarchie und Kirche*, Berlin, 1859

[2] **Emil Schlagintweit**, *Buddhism'in Tibet*, Leipzig, 1863
Dinler Tarihi — 21

betliler bilmezler. Onlar kendi imanlarına **Sangs - rgyas - kyî ch'ös** «Budda dini» yahut «sünnî din» **nang-ch'ös** demişlerdir.

Lâmaism tabiri birkaç bakımdan doğru değildir: Önce bu tabir Tibet **Budism**'inin, bütün diğer şekillerin den esaslı surette ayrıldığını anlatmaktadır ki, doğru değildir. Tibet Budism'inin, sonraki Hind Budism'in den ayrılıkları ehemmiyetsiz ve başlıca dışındandır. **Lâma**'lardan bir mezhebin zamanımızda dünyevî iktidarı elinde bulundurması, **Lâma**'ların salık bulundukları **Budism**'in tabîî bir hali olmadığı gibi, bu na diğer daha eski mezhepler iştirak etmemişlerdir.

Fonetik itibarile de bu kelime, tabîî değildir. Çünkü **Budda**'dan, **Buddism** çıktığı gibi, **Lâma**jdanda **Lâmism** denilmesi lâzımdı. Bundan dolayı Tibet Budism'ini anlatmak için **Lâmaism** yerinde bir tabir olamaz.

Tibet, **Budism**'i, **Mahâyâna** mektebinin anladığı manada Hind Budism'i ile bir ve ondan çıkmış olduğu için, bu bahisde, Tibet'lilerin **Mahâyâna**'dan umumî doktrinler ve âmâl hususundaki ayrılıklarını tetkik edeceğiz.

(1) Budism'in Tibet'e girmesi :

Tibet'in yerli dinî, *Bon* idi. “Kralların vekayiname-lerine göre Budism, ilk defa olarak Tibet'e milâttan sonra 650 yılında ölmüş olan kiral *Srong-btsan-Gampo* zamanında girmiştir. Fakat *L. A. Waddell*'in neşrettiği [1] 783 tarihli *Lhâsa*'da kiral emirname-

[1] *L. A. Waddell*; *Journal Royrl Asiatic Society*, 1909 p. 391.

lerinde, Budizm'in, umumî tabirlerle, *Srong-bstan* devrinden birçok nesil önce, Tibet'e girdiği bildirilmiştir. Bununla beraber, bu vesikanın sadece maksadı, bu sonuncu kızıdan beş nesil önce, *Lha-Tho-Tho-ri* adındaki bir hükümdar zamanında, gökten kıralın sarayının damına bazı Buddist risaleleri ve yadigârları düştüğü, fakat *Srong-btsan*'nın hükûmetine kadar bu yazıların halledilemediği menkibesine işaret etmekten ibaret olabilir. Budda dininin ancak *Srong-btsan* devrinde Tibet'e girmiş olduğunu, şimdi Tibet'ce dediğimiz, milâttan sonra yedinci asırda yukarı Hindistanda ve Khotan'da kullanılmış alfabenin cüz'î bir değişmesinden ibaret bulunan, yazı harflerinin bundan önce bilinmediğinden de anlaşılmaktadır.

Bu harflerle beraber, Hindistanda pek ziyade taraftar kazanmış *Mâhayâna* şeklindeki *Buddism*'i Tibet'e sokan *Srong-btsan*'dır.

Bundan başka, *Buddism*'in Tibet'e girmesi, biri Nepâl kıralının kızı, diğeri Çinli prenses olan *Srong-btsan*'ın iki karısının tesirine de isnat edilmiştir. Budda dinine salık olduklarından dolayı, bu dini Tibet'e sokmak hususunda yardımları dokunmuş olması ihtimali bulunmakla beraber, fakat *Srong-btsan*'nın Budist metinlerini, en yakın Budist ülkesi, *Nepâl*'den değil, çok uzakta *Kaşmir*'den getirtmiş olmasına göre, buna kendiliğinden teşebbüs edip, bundan sonra Nepal'li, daha sonra da 641 yılında, Çinli prenses ile evlenmiş olması da mümkün görünmektedir. Tibet diline ye-

ni harflerle çevirttiği ilk risale, *Avālokita*'ya bir ilâhidir. Bu ilâhiyi bir taşta kazdırttığı kaydedilmiştir. *Srong-btsan*, *Budism*'in Tibet'de ilk hâmisi olmak üzere tebcil edildiği gibi, yukarıda söylediğim karıları da, sonraları bu sayğıya iştirak etmişlerdir.

Fakat *Srong-btsan*, muasır Çin vekayinamelelerinden anlaşıldığına göre, bütün hayatını kanlı muharebelerle geçirmiş bir adamdı (1). Budda dininin yayılması için hiç bir şey yapmadı, bunun için pek az gayret sarfetmiştir. Bu din namına yaptıkları, Buddist karılarının kendisine cihaz olarak getirdikleri heykellere birkaç küçük mâbet yaptırtmaktan ibaret kaldı. Bunlardan biri şimdi *Lhâsa*'da büyük mabedin esası olmuştur. Hiç bir manastır yaptırtmadığı gibi, rahipler tarikatı da bu kıraldan ancak asırlar sonra kurulmuştur.

(2) Manastır tarikatının kurulması :

Srong-btsan'nın ölümünden (M. S. 650) sonra *Buddism* yerli *Bon* dini karşısında pek az ilerliyebildi. *Srong-btsan*'dan sonra gelen beşinci kral *Khri-Srong De-btsan* tahta çıkıncıya kadar halkın muhalifetine uğradı. Bir Çinli prenesten doğmuş olan bu kral ateşli bir *Buddist* idi. Milleti içinde bir Budist tarikatı kurmak isteyerek, kendi aile Budist rahibinin tavsiyesile, o zaman pek şayi olan mistik yoga mektebine mensup *Padmâkara* yahut *Padmasambhava*'yı mezhebi öğretmek üzere davet etti. Aslen yukarı Hindistan'da *Peşaver* hududunda *Udayâna* — sonra *Svât* ve

kâfiristan — lı olan bu zat, Tibet'de yerleşmek üzere, diğer birçok rahiplerle beraber M. S. 747 yılında Tibet'e geldi. *Padmâkara* Brâhmaputra nehrinin sol kıyısında, *Lhâşa*'nın otuz mil cenubu şarkisinde *Sam-yas*'da, 749 yılında ilk manastırı kurdu.. Tarikatın nüvesi olmak üzere yedi Tibetli talebe ile beraber, *Shantira kshitu*'yı rahip tayin etti. Bu talebelerden üçü hususile temayüz etmişlerdir. Bunlardan ilki ve otuz yıl sonra manastırın baş rahibi olan *Dpal-bangs*'a ilk *Lâma* denilebilir.

(3) *Padmâkara* :

Tibet'de manastır tarikatını kurmuş olan *Padmâkara*, umumiyetle *Padmasambhava* "neylüferden doğmuş,, — Tibetce: *Pad-ma Byung-gnas* — yahut "hazinelere muallimi,, *Guru Rin-po-ch'e* olarak maruftur. Şimdi neler öğrettiklerini tafsilâtile bilmek mümkün olmamakla beraber, kendisile çalışan rahiplerin Sanskrit dilinde yazılmış olan Budizm şeriatından yaptıkları büyük edebî kıymeti haiz olan tercümelerden anlaşıldığına göre, *Padmakara*'nın eski ıslah edilmemiş mezheplere mensup olmadığına hükmedebiliriz. Vakıâ kendisinin birçok Buddhist Allahlara inandığı muhakkak olmakla beraber, önce büyük Budist patrikleri olan, metafizikci *Vasubandhu*, *Asanga*'da, bu kanatte idiler. Kendisine isnat edilmiş tercümeler görülmemiştir. Fakat ibadete dair birçok el kitaplarının — *Sâdhana* — müellifi olmakla meşhurdur.

(4) Hint Buddhist şeriatının tercümeleri:

Kıral *Khri-Srong De-btsan*'nın himayesi altında, *Padmâkara*, Sanskrit dilindeki Buddist şeriatının tercümeleri için büyük bir faaliyet devri açmıştır. Sanskrit dilini ve Budist felsefesini, yerinde öğrenmek üzere birçok kabiliyetli gençler, Hindistana gönderildiği gibi, Hindistanda oturan bilgin rahiplerden bazıları Tibet'e gelmeğe ve burada yerleşmeğe ikna edilmiştir.

(5) Tibet şeriatının mevsukiyeti ve tarihî değeri :

Asıllarından birçoğu Hindistanda kaybolmuş olan, Sanskrit Budist metinleri gayet doğru çevrilmiş olduklarından, şimdi bu Tibetce tercümelerin büyük bir tarihî ehemmiyeti vardır. Zamanımıza kadar gelebilmiş Sanskritce birkaç parçalar, Nepâl de kalmış bazı metinlerle de isbat edilmiş olduğu veçhile, Tibetce bu tercümeleri, tetkik eden bilginleri hayrete düşürecek derecede, hattâ en ehemmiyetsiz istikak teferruatına kadar, doğruluk hususunda, büyük bir itina göstermişlerdir.

Tibet dilindeki bu tercümeler, aynı asıllardan yapılmış, fakat daha az dikkatli olan Çin ve Japon dillerindeki tercümeler ile beraber, muhtasar ilk mukaddes metinlerin Pâli nüshalarını kontrol etmek, tamamlamak, düzeltmek, müphem tâbirleri izah etmek, böylece Budda ve kurduğu din hakkında, daha doğru malûmat alabilmek için, çok değerli kaynaklar olmuşlardır. Bundan dolayı *Budda*, dininin sanskritçe kaynakları, umu-

miyetle Budism'i tetkik etmek için Tibet dilini öğrenmekte zarurî olmuştur. Mükemmel Sanskrit-Tibet lûgati, bu edebî faaliyet devrinde meydana getirilmiştir.

(6) Tarikatın büyümesi ve halk arasında yayılması :

Hindistandaki örneğine göre, yerli tarikatın kurulması, *Hwa-Shang* adlı *Mahâyâna* mektebine mensup bir çinli rahibin idaresi altında bulunan çinli Budistlerin muhalefetine uğradı. Fakat bu rahibin bu hususta ileri sürdüğü deliller, Hintli *Kamalashîla* tarafından çürüldüğünden, Tibet'den sürülerek, Tibet'deki Budism'in, Hindistandaki örneğine göre inkişafına hiçbir engel kalmadı. Memleketin her tarafında birçok manastırlar ve mâbetler yapıldı. Budism, devlet dini oldu.

Edebî faaliyet ve Budda dininin propagandası, milâttan sonra 9 uncu asrın son yarısında *Khri-Srong De btsan*'ın büyük oğlu *Ralpa-chan*'nın saltanatı esnasında, ikinci büyük hamlesini yaptı. *Nâgârjuna*, *Âryadeva*, *Vasubandhu*... Büyük tefsirlerin tercümelerini yaptıkları gibi, geri kalan şeri kitapların tercümeleri de tamamlandı. Rahib, *Jinamitra*, *Sîlendrabodhi*, *Surendrabodhi*, *Prajnâvarman*, *Dânas-hîla*, *Bodhimitra*, kiral *Ral-pa-chan*'ın kullandığı Hintli mütercimler, idiler. Bunlara *Pal-brtsegs*, *Ye-shessede*, *Ch'os-Kyi-gyal-ts'an* gibi Tibet'li mütercimlerde yardım ettiler. Lâakal büyük iki Tibet Budist şer'i kitaplar, tefsirler mecmuasının

yarısı bunların ellerinden çıkmıştır. *Ral-pa-chan*, manastırlar yapılması için devlet arazisinden birçok yerler vermek ile beraber, onların öşürleri ve vergilerini toplamak haklarını dahi bu müesseselere bıraktı. Budizm için gösterdiği ateşli muhabbet öldürülmesini ve hanedanının düşmesini mucip oldu. *Ral-pa-chan*'ı yerli *Bon* dinine ait bir mezhebin başı bulunan kardeşi *Lang-darma* öldürmüştü. Bu vukuatı, *L. A. waddell*'in neşrettiği (1), M. S. 842 tarihli *Lhâsa emirname* sütündaki kitabesi aydınlatmıştır. *Lang-darma*, kıral olunca, Budist'ler aleyhinde kanlı takibatta bulunduğu gibi, bu dini Tibet'den söküp atmak için elinden gelen herşeyi yapmıştı. Birçok mâbetler ve manastırları yıkdırdı. Mukaddes kitapları yakdırdı. Fakat üç yıl sonra, kara külâhlı *Bon* şeytan dansözü kıyafetine girmiş olan bir Budist rahibi tarafından öldürüldü. Bu hâdise, şimdi halk mukaddes oyunlarında pek sevilen bir menkıbe olmuştur.

(7) Rühban sınıfının yükselmesi :

Lang-darma'nın öldürülmesi, böylece hanedanının da yıkılması, Tibet'in müstakil reisler tarafından idare edilen birçok eyaletlere ayrılmasını mucip oldu. Fakat Budizm, halk arasında sağlam surette yayılmakta devam ettiği gibi, sonunda, M. S. 13 üncü asırda cismanî bir hâkimiyeti elde edinceye kadar, rahipler gittikçe artan bir nüfuz kazandılar. Bunu büyük imparator *Kubilay* han yaptı. Nepâl hududuna yakın, garbî Tibet'de

(1) *L. A. waddell*, *Journal Royal Asiatic Society*, 1909, p. 1267.

kâin Saka — Tibet dilinde *Sas-Kya* —, manastırı baş rahibinin irşadile, Budda dinine girmiş olan *Kubîlay* han, bu zatı Tibet'deki Budizm'in resmî baş rahibi tayin ettiği gibi, aynı zamanda garbî Tibet'in cismanî hükümdarlığını da ona ihsan etti.

Türkler tarafından hususî surette himaye edilen Tibet'in bu ilk rahipleri, kendilerine yardım eden bilginler ile beraber, şeriatı Tibetceden, Moğolcaya çevirdiler.

Saka ruhanî başkanlığı birçok nesiller devam etti. Fakat 1368 Çinde *Ming* sülâlesinin tahatta çıkması üzerine imparator, ihsanlar ve unvanlar vererek rahiplerle iyi geçinmek siyasetini gütmesine rağmen, *Kar-gyu*'ya mensup *Dikung* ve *Kâ-dam* mezhebine mensup *Ts'al* manastırlarının baş rahiplerine de imtiyazlar vermek suretile, *Saka*'ların kudretini kırmak istedi.

(8) *Lhâsa* manastırı rahip — krallarının meydana çıkması :

15 inci asrın başlarında *Tsong-ka-pa* yahut *Je-Rin-po-ch'e* adındaki bir *Lâma*, 1038 yılında Hintli rahip *Atîsa*'nın kurduğu ıslah edilmiş *Kâ-dam* mezhebinin tekrar tensik ederek, adını "faziletli tarikat,, yahut *Ge-lug-pa*'ya çevirdi. *Lhâsa* yakınlarında *Gah-loban* manastırında çıkmış olan bu mezhep, farklı bir alâmet olmak üzere, sarı bir serpuş giydiği için bundan sonra "sarı külâh,, tarikatı olarak tanıldı. Bu tarikat bütün diğerlerini gölgede bırakarak, beş nesil içinde, bu-

güne kadar elinde tuttuğu, bütün Tibet'in rahip krallığı payesini elde etti.

Bu mezhebin ilk büyük Lâma'sı, ebedi olarak tekrar şahıslandırılması fikrile beraber *Tsong-kha-pa'*-nın dayısı *Geden-dub* ile, ondan sonra gelenlerdir. 1640 yılında sarı külâhlılar, büyük Lâma'ların beşincişi olan kurnaz piskopos, "beşinci *Jina*,, — Budda'nın bir lâkabi — denmekle dahi maruf olan *Lob-zang-Gya-mts'o* başkanlığı altında cismanî iktidarı elde ettiler. Bu Lâma'nın talebi üzerine *Gusri* han, Tibet'i zaptederek ona hediye etti. 1650 yılında ise, Mançu Çin imparatorları zamanında bu imtiyaz te'yit edildiği gibi, Avrupalılar tarafından mu'taden *Dalay* olarak yazılın *Talay* Mogulca : deniz — lâkabi kendisine ve kendisinden önce olan üç Lâma'ya verildi.

Bu kurnaz *Dalay Lâma* yerini kuvvetlendirmek, hükmünü genişletmek için, kendisi hakkında ilâhî menkibeler uydurdu. Eski mezheplerin manastırlarını da cebren kendi mezhebine soktu. Adını *Potala*'ya çevirdiği *Lhâsa*'da bir tepede kendisi için meşhur saray manastırını yaptırdı. En halkî olan Budist Allahlarından *Avalokita* «rahim ve şefkat Allahı»nın şahıslandırılması olduğunu ilân etti.

(9) Tekrar şahıslandırma suretile istihlâfın başlangıcı :

Saka'larda baş rahipler yakınlarını tayin etmek suretile birbirlerini istihlâf ediyorlardı. Fakat sarı külâhlılarda büyük Lâma'lık vasıtasız

tekrar şahıslanma suretile oluyordu. Büyük Lâma'nın ölünce ruhu, yeni doğmuş bir çocuk olarak derhal dünyada şahıslandığına, böylece manastırının ve hususile sarı külâhlılar mezhebinin iyiliği için, tekrar tekrar doğduğuna inanılıyordu. Bu nazariye, sonraları, müteaddit başka mezheplerde ruhanî başkanlığın istihlâfı için bir esas olarak kabul edilmiştir.

Bu nazariyeyi genişleten beşinci büyük *Lâma*, kendisinin ve halefinin ilâhî bir kaynaktan geldikleri fikrini ortaya atmıştır. Bizzat kendisi ve ilk sarı külâh baş rahibinin, en kuvyetli ve halk tarafından en ziyade sevilmiş olan *Srong-btsan Gampo*'nun şahıslanmaları olduklarını ilân ettiği gibi, bu kıralın da, ilk Tibetlileri maymunlardan insanlara çevirmiş, büyülü yiyecek vermiş olan merhametli dağlar ruhunun dünyadaki şahıslanması olduğunu ilân etmiştir. Bu merhametli ruh, Tibet'lilerde *Chan-ra-zi* "her şeyi gören bir Allah,, olarak bilinen, Budist "rahm ve şefkat Allahı,, *Avalokita* ile birleştirilmiştir. *Avalokita*, hususile ruhların tenasühünü tanzim eden, insanları cennetle mükâfatlandıran bir Allahdır. Bu Allahın teveccühü, onun mistik düsturu olan *Om mani padme Hûm*, "Böyle olsun ! Ey mücevher nilüfer ! âmin !,, kelimelerinin birçok defa söylenmesile kazanılabilir. Bu düsturun Tibet'de fevkalâde halkî olmasının sebebi budur. Yine bundan dolayı, Allahların en kuvvetlisi sayılan bu Allahın şahıslanması olduğu için *Dalay Lâma*'ya ilâhî saygılarda bulunulmaktadır.

(10) İki büyük *Lâma*'lık :

Lhâsa büyük *Lâma*'sının kendi ilâhî şerefine bir derece iştirak etmeğe müsaade ettiği tek *Lâma*, kendi sarı külâh mezhebine mensup ve kendi mürebbisi olan, Tibet'in garbmerkezi *Tashi-lhunpo*'daki büyük manastırın baş rahibidir. Bu rahibi büyük *Lâma*'lığa çıkardığı gibi ona *Buddha Amitâbha* "sonsuz aydınlığın *Budda*'sı,, neslinden olmak şerefini de vermiştir. Bu *Budda*'nın garptaki mes'ut cenneti, milâd yıllarındanberi hint Budistlerinden bir çoğu için olduğu gibi, bugün dahi Tibet, Çin ve Japon Budistlerine saadet mefküresi olmuştur. Bu baş rahibe Avrupalılar, *Lhâsa*'nınkinden ayırt etmek üzere, oturduğu yere nisbetle *Tashi Lâma* diyorlar. Tibet'liler ise birincisine "bilginin büyük hazinesi,, *Pan-Ch'en Rin-poch'e*, ikincisine, "hazine koruyan,, *Kyab-gon Rin-poch'e*, yahut *Budda*'nın lâkaplarından birisi olan "Muzaffer Jina,, derler.

Daha sonraları, Moğolistan ve Çin'de, yine hâkim sarı külâhlılardan üçüncü ve dördüncü büyük *Lâma*'lıklar kurulmuştur. Moğolistan'daki büyük *Lâma*'lık *Urgya*'dadır. Dördüncüsü, 1700 yıllarında Çin imparatoru *Kang-Hsi* tarafından hususile iç Moğolistan için tayin edilmiştir. Merkezi *Peking* ve *Jehol*'dedir.

Dalay Lâma'nın ruhanî iktidarını, Tibet ve Sibirya'da Baykal gölü kenarında *Buriat*'lar ülkesi, dahil olduğu halde Moğolistan, önce Tibet'e ait bulunan garbî çindeki yerler, yukarı çinde mün-

ferit manastırlar, Himalaya'da *Bhutân*, *Sikkim*, *Ladâkh* hükûmetleri tanımışlardır. Bunun dışındaki yerlerle, Tibet'deki diğer mezhepler üzerinde ruhanî hiçbir hükmü yoktur.

(11) Tibet Budism'inde mezhepler :

Mezhepcilik hareketi, büyük Budist rahip *Atîsa*'nın 1038 yılında Tibet'e gelmesinden itibaren başladığı anlaşılmaktadır. *Atîsa*, rahiplerin bekârlığı ve ahlâkı üzerinde ısrar ettiği gibi, Budist rahipleri arasına girmiş *Bon* âyinlerine de şiddetle hücum ederek, yüksek *Ma-hâyâna* esaslarına göre islâhat yapmak istedi. Tibet'de rahipler nüfuzlu ve büyük bir cemaat haline gelmiş, *Ma-hâyâna* mektebinin kitapları ve tefsirleri de mükemmel surette Tibetceye çevrilmiş olduğundan, zaman böyle bir islâhat için müsaitti.

İslâh edilmiş mezheplerin ilki olan *Atîsa*'nın temsil ettiği, *Kâ-dam* "kaidelerle bağlı olanlar,, mezhebi idi. Üç buçuk asır sonra *Tsong-Kha-pa*'nın elinde *Ge-lug* yahut "faziletli tarikat,, "sarı külâhlılar,, adı altında şimdi Tibet'de hâkim olan, bu mezheptir.

Atîsa Tibet Budism'ini derinden islâh etmiş olan, tek islâhatçıdır. Çünkü buna benzer diğerlerinin yani *Kar-gyu* ve *Saka* mezheplerinin, islâh edilmesi büyük mikyasta *Atîsa*'nın gösterdiği esaslara dayanarak, talebeleri tarafından yapılmıştır.

Bu mezheplerden geri kalanlardan islâh edilmiş ve kıymetli, mütefekkir adamlarını kay-

bederek zayıflamış olan ve eski bozulmuş âmâle salık bulunduklarından dolayı, digerlerine şimdi “eski,, yahut *Nying-ma*, denilmektedir. Yerli *Bon* dininden alınmış itikatlarını meşru göstermek için, tıpkı hintli rahip, *Nâgar Juna*’nın yaymaya çalıştığı yeni mezhebi sünnilere kolayca kabul ettirebilmek için, *Budda*’nın mufassal olarak tahrir ettiği müjdeleri, insanlar iyi kavrayabilecek bir hale gelinceye kadar, yarı Allah *Nâga*’ya emanet etmiş olduğunu söylediği gibi, *Nying-ma* Lâmaları da, bu âmâle müsaade eden *Guru Pad-mâkara*’ya isnat edilmiş gizli “vahiy,, ler, *Ter-ma* yahut hayali müjdeler, buldular. Bu yeni Vahiyleri bulanlar, her biri bu *Guru*’nun an’aneye mensup yirmibeş talebesinden birisinin önceki doğumu olduğunu iddia ettiler. Bu “vahiy,, ler başlıca, Budist dininde caiz olan *Bon* âyinlerini tetkik etmekte ve Budist örneği üzerine ibadet şekillerini emretmektedirler. Bu tahrif edilmiş kitaplar, yarı islâh edilmiş ve islâh edilmemiş olan eski mezheplerin tekrar ayrılıklarını mucip olmuştur. Bu mezhepler birbirlerinden, hususî bir *Bon* Allahın ibadetini teyit etmek üzere kabul edilmiş olan *Ter-ma* kitaplarıyla ayrılırlar.

(12) Mezheplere ait ayrılıklar :

Muhtelif mezhepler arasındaki ayrılıklar, kısmen Allaha ve imana, kısmen de âyine aittirler. Bu ayrılıklar, elbiseler ve semboller ile de ifade edilmişlerdir. Böyle olmakla beraber, hiçbirisi, tarihî *Budda*’nın şahsiyetine ve kurduğu dinle alâkadar değildir.

Mezhepler arasındaki bu farklar, şu suretle tasnif edilebilir:(1) İlk ve asıl Allahın yahut *Âdi-buddha*'nın şahsiyet ve unvanı hakkında, (2) İlâhî ilhamın kaynağı, (3) Bu hususî ilhamın nâkilleri, (4) Mistik nurun derin düşünme sistemi, (5) Hususî ilham, (6) Hususî koruyucu Allah (7) Muhafız Allah.

Ge-lug yahut sarı külâhlılar mezhebinin ilk ve asıl Allahı *Vajradhâra* “elinde yıldırım tutan,, dır. İlâhî ilhamlarını ölmüş Budda’dan değil, fakat hintli *Asanga*’dan *Atısa*’ya, *Atısa*’nın talebesi *Bromton*’dan *Tsong-Kha-pa*’ya kadar, Tibet aizleri silsilesi tarafından ifşa edildiği gibi, gelecek budist mesihi olan *Maitreya*’dan almışlardır. Hamî Allahları *Samvara* ve *Guhya-Kâla* nın yardım ettikleri “korkunç yıldırım,, *Vajrabhairava*’dır. Muhafız Allahları ise “altı silâhlı Allah,, - *Gon-po* -yahut “beygir enseli,, - *Hayagrîva*, Tibetce: *Tam-ch'en* - dir. Bunların her ikisi de Tibet’in değil, Hindindir.

Ge-lug mezhebini tensik ederken, *Tsong-Kha-pa*, *Kâ-dam* mezhebinin dağılmış azalarını, inziyaya çekildikleri yerlerden toplıyarak, mezhebin yeni salikleri ile beraber manastırlara yerleştirdi. Tarikatın kaidesi olmak üzere sıkı bekârlıkda dahil olduğu halde, ilk Budism’in 253 kaidesi temamille ifa edilecekti. Bundan dolayı bu mezhep saliklerine “Vinaya bekçileri,, *Dulba-Lâma* lâkabı verildi. Hind dilenci Budist’leri örneğine göre, keşkül ve sarı paçavra elbiseler ile

gezginici bir hayat kaidesi konuldu. Fakat Tibet'in dağınık nüfusuna hergün dilenmek uygun gelmediği için, biraz sonra keşkül kullanılmamaya başlandı. Muhteşem âyinler ile ibadet etmek usulü mezhebi cazip kıldı. Kendi mezhebi mensuplarını, diğerlerinden ayırt etmek için sarı külâhlar giydirtti.

Ge-lug mezhebinden sonra gelen diğer büyük mezhep 11 inci asrın son yarısında Hindistanda bulunmuş Tibet'li rahip *Mar-pa* tarafından kurulmuş olan *Kar-gyu* mezhebidir. *Kar-gyu* adı sonrakı Budist hekimlerinin mülhem oldukları itikadı ifade etmek üzere, "mütevali kaide-ler takip edicisi," demektir. Bu mezhebin hususiyetleri, magaralarda yahut sair münzevî yerlerde düşünme, ilk Budda'larının *Vajradhara* hamî Allahlarının *Samvara* olmasıdır. Başlarına badaş kurarak düşünmenin sembolü olmak üzere (×) şeklinde bir şapka giyerler. Bunlarla beraber, Budizm'in Hindistan'da takip etmiş olduğu sıkı manastır hayatı kaidelerine riayet ederler.

Bu mezhebin sıkı keşşilik hayatı, mensuplarını böyle bir sıkıcı hayattan affeden, ikinci derecede mezheplere ayrılmasını mucip olmuştur ki bunların her birini burada ayrı ayrı yazmaya lüzum görmedik.

Üçüncü ıslah edilmiş büyük mezhep, M. S. 1072 yılında kurulmuş olan *Sas-Kya* yahut *Saka* mezhebidir. Yukarıda görüldüğü gibi, bir zaman Türk imparatorlarının hususî himayesine mazhar

olmuş olan bu mezhep, rakip *Ge-lug* mezhebi tarafından düşürölünceye kadar, 1251 yıllarında Tibet’de cismanî iktidarı da elinde bulundurmuştur. Bu mezhebin hususî ilhamı *Bodhisattva Manjushri*, hamî Allahı *Vajra-phura*, muhafız Allahları, “çadır Allah,, (*Gon-po-zhab*) lardır. *Saka*’dan, sadece kuranların başka başka kimseler olmaları ile ayrılan, ıslah edilmiş, *Nojor-pa* ve *Jo-nang* adlarında, ikinci derecede iki mezhep çıkmıştır. Meşhur müverrih *Târanâtha* bu sonuncu mezhebe mensuptu.

Tibet Budistliğinin bütün ıslah edilmemiş olan mezhepleri Tibet’de çok değildir. Bunlar keşiş olmayıp rahip olduklarından dolayı, yarı *Bon* ibadetlerine serbestçe uymaktadırlar. Bu mezhep mensupları, çok uzak yerlerde bulunmaktadır. Bu mezhebin de ikinci derecede şubeleri vardır. *Sikkim*’deki manastırlar bu mezhebe aittirler.

(13) Tibet Budism’nin hususiyetleri :

Tibet Budism’ine dair eser yazmış, bazı müelliflerin kanaatı hilâfına olarak, Tibet’te manastır tarikatının Budism’i, Hint, *Mahyânâa* Budism’inden pek az farklıdır. Disiplin ve giyimdeki farklar, başlıca iklim şartlarının zaruretlerinden çıkmıştır. Tarikatın ekseriyetini teşkil eden *Ge-lug* rahipleri, mezhep itikatları ve yapmaları bakımından milâdın ilk asırlarındaki Hint Budist rahiplerinden ayrılıkları, ancak cüz’idir. Korumucu büyü düsturları gibi mukaddes ibareler, *Asanga* ve kardeşi *Vasubandhu* tarafından M. S.

beşinci asırda kullanmıştır. Cinlere ait âyinleri yapanlar, azlıkları temsil eden ıslah edilmemiş mezheplerdir. Kendisini yere gömerek intihar etmek gibi, benzeri Hindistan yoginlerinde bulunan ifrata götürülmüş riyazetlar ve çileleri, sunnî rahipler asla yapmamışlardır.

(14) Tarikatta rütbeler :

Keşişlerin başlıca iki rütbesi vardır: Namzetler, resmen rahipliğe kabul edilmiş olanlar. Buna tarikatın başında olan manastır baş rahipliği ve en aşağısında bulunan yeni başlayanlar, eklenebilir.

(1) Mutaden sekiz yaşında iken tarikata başlanılır. Bu gibi çocuklara *Ge-snen* denir. Mek-tepte olduğu gibi bir mürebbiden ders alır. Böylece *dâ-pa* (*Grva-pa*) “talebe,, sıfatını alırlar.

Namzetler, *ge-ts’ul*, tarikata önce kabul edilmişlerdir. “evden gitme,, merasiminden geçtikten sonra saçları tıraş edilir ve tarikatın otuz altı kaidesine riayet edeceğine dair and verir. Bundan sonra manastırda yapılan ibadetlere girebilir. Rahiplerin ekseriyeti, hatta ihtiyarlar bile, bu dereceden yukarı çıkmamışlardır.

Resmen rahipliğe yükselmiş olanlara *Gelong* derler. Bunlar mutaden yirmi beş yaşlarından yukarıdır. Bu rütbeye binnisbe pek az rahip çıkabilir. Bu rahipler mezhebin 253 kaidesine riayet edeceklerine and verirler.

Manastır baş rahiplerine *K’an-po* derler.

Kadın rahiplerinde adları böyledir. Sayıları

azdır. Hemen hepsi cahildirler. Ve mezhepteki rütpeleri aşığıdır.

(15) Rahipler sayısının çokluğu :

Tibet'de manastırların sayısı pek büyüktür. Bu da yukardan beri söylediklerimizden anlaşılacağı veçhile, bu memlekette siyasî iktidarın asırlarca rahipler elinde bulunmasından çıkmıştır. Bunun neticesi olarak, manastırlarda yaşayan bekâr rahipler ordusu meydana gelmiştir. M. S. sekizinci asırdan önce pek kahraman hattâ Çini zaptetmiş bir millet olan Tibet'liler, Budizm ve manastırları iyice yerleştikten sonra, gevşemişler, kudret ve nüfuzlarını kaybetmişlerdir. Rahiplerin sayısı umumî nüfusunun $\frac{0}{10}$ nisbetindedir.

(16) Tibet Budist mukaddes kitapları :

Tibet'in Budist mukaddes kitapları, Hint Budizm'nin Sanskrit'ce kaynaklarından yapılmış olan tercümelerdir. **Sûtraların** son cildindeki bir kaç kitap **Pâli** dilinden, birkaç kitapta çince den çevrilmiştir. Bu tercümelerin hepsi 300 cilt kadar tutmaktadır. Bu mukaddes kitaplar, iki büyük mecmuadan ibarettir : (1) şeriat, (2) tefsirler.

Şeriat, **Ka-gyur** — kabacası : **Kanjur** — “tercüme edilmiş söz,, , yüz ciltten, yahut bazı ilâvelerile birlikte, yüz sekiz ciltten mürekkeptir. Bu mecmua içinde 1083 tane ayrı kitap bulunmaktadır. Pâli şeriat kitaplarının üç sepete **Tripitaka** ayrılmasına mukabil, bu mecmua, yedi büyük kısma ayrılmıştır. Pâli ile Tibet şeriat kitaplarının umumî tasnifi arasındaki bu ayrılık, **Sûtra**’ların ikinci bir taksime uğ-

ramasile, mistik sûtra'ların eklenmesinden çıkmaktadır. Bu taksime göre, Tibet'in Budist mukaddes kitapları şunlardır :

(1) Disiplin, **Dul-ba** (Sanskrit: **Vinaya**), 12 cilttir.

(2) Metafizik ve yüksek hikmet, **Ser - p'yi**n (Sanskrit: **Prajñâpâramitâ**), umumiyetle pâlinin **Abhidhamma** sepetini karşılar ki şu mecmualardır.

(a) 100 000 beyitten toplanan **Bum** (Skr : **Shata-sâhasrikâ**), on cilttir.

(b) 25,000 beyitten toplanan **Nyi-K'ri**, üç cilttir.

(c) 18,000 beyitten toplanan, **K'ri-brgyad**, üç cilttir.

(d) 10,000 beyitlik **K'ri**, bir cilttir.

(e) 8000 beyitlik **br Gyad-stong**, bir cilttir.

(f) Muhtelif muhtasar intihaller, **Na-ts'ogs** (Skr: **Vishva**) bir cilt içinde toplanmış 18 risaledir.

(3) Budist cemaati, **P'al-ch'en** (Skr: **Buddhâ-vata Sangha**) altı cilttir.

(4) Ahlâkî ve metafizik doktrinler olup “cevher kümesi,” **dkon-brtsegs** adı verilmiş olan **Budda'nın** kemali, beş cilttir.

(5) **Budda'nın** vaazları **mdo-sde** (Skr : **Sûtrânta**), otuz cilttir.

(6) **Parinirvâna** yahut «Sefaletten kurtuluş», iki cilttir.

(7) Teosofi mistik, **r-Gyuda** (Skr : **Tantra**). 21 cilttir.

Bunlara şu kitaplar eklenmiştir :

Dualar, **sMon-lam** (Skr : **Pranidhâma**). üç yapraktır.

Endex, **dKar-chag** (Skr : **Suchilipi**), bir cilttir.

Tefsir, **Tan-gyur** (kabaca : **Tanjur**) eski Hind metafizik, mantık, san'atler, alşimi... bilgilerinden toplanmış büyük bir ansiklopedidir. Bu külliyat içerisinde eski Hind Budist muharrirlerinin tefsirleri, **Tsong Kha-pa** ve diğer Tibet'li azizlerin risaleleri de vardır. Bu mecmua Avrupalı bilginler tarafından henüz temamilen tetkik edilmemiştir.

Bibliyografya

L. A. Waddel, The Budhism of Tibet, London, 1895; — Guide book to Lhasa cathedral, in journal of the Anthropological Society of Bengal. Calcutta, 1895, p. 259 f., — Lhasa and its Mysteries, London, 1905., — Tibetan Mss and Books Collected in Mission to Lhasa. in Asiatic Quarterly Review, XXXIII (1912) 80—112., **Sir C. Bell**. Tibet Past and Present 1924; **Rockhill**, The Dalai-Lamas of Lhasa (Leyden, 1910)., **L. de Milloué**, Rod Youl ou Tibet (1906).

ALTINCI BAHİS

ÇİNLİLERİN DİNİ

Önsöz

Çin tarihi, bugünkü Çinin *Kan-su*, *Shen-si* eyaletlerinin bulunduğu yukarıki garp köşesinde başlamıştır : Orta Asyadan gelip buralara yerleşmiş ve medeniyet getirmiş olan Türkler, *Hoang-Ho*-sarı ırmak- boyunca doğuya sonra yavaş yavaş aşağıya, *Yang-tse-Kiang* vadisine inmişlerdir.

Tcheou sülâlesi zamanında bile — M. E. 1122: 841, 841: 249 — Çinin en cenubdaki hududu, bu vadiden geçmekte idi.

Çin'in mukaddes kitaplarından, *Shu-King*, Çin tarihinin bu hudutlar içinde başladığını yazmaktadır.

Çinli müverrih *Sseu-Ma-Ts'ien* (E. M. 85:163),

Hiâ, Yen, Teheou, Ts'in sülâlelerinin garbden, yani orta Asyadan geldiklerin kaydetmiştir (1).

Yakın zamanlarda, *R. Pumpelly*'nin başkanlığı altında, *Aşk abad* yakınlarında, *Anau*'da ; *Merv* mıntakasındaki *Kurgan*'da (2) ; *M. J.-G. Anderson* un cenubi *Mançuri*'de, *Mien-Tche-Hien* yakınlarında, *Yang-Chao-Ts'ouen*'de ; *Ho-nan* ; *Ts'i-Kia-P'in* ; *Kan - Su* gibi yerlerde yaptığı hafriyat (3) ; *R. Pumpelly* heyetinde çalışmış olan *E. Huntington*'un *Taklamakan* çölünün şark ve cenub kısımlarındaki tetkiklerinin verdiği neticeler (4), Çin tarih ve medeniyetini kuranların, Türkistan ve Kaşgardan gelmiş türkler olduğunu ispat etmiştir. Bütün bu tetkiklerden alınmış umumî netice, iklim ve fizik şartların Orta Asya'dan birçok türk göçmelerini mucip olduğu, böylece ana yurttrn giden türklerle beraber, dünyanın her tarafına medeniyet götürüldüğüdür. Çin'e vukubulan göçmelerde,

(1) *Sseu-MaTs'ien*, *Memoire Historique*, Tr. Ed. Chavannes, III, p. 26.

(2) *R. Pumpelly*, *Exploration in Turkestan* (1905). Bu zat Türkistanda ikinci defa yaptığı tetkikin verdiği neticeleri, yine bu ad altında, 1908 yılında bastırmıştır.

(3) *M. J.-G. Andersson*, *An Early Chinese Culture*(1923), — Preliminary report on the Archeaological Report in Kansu (1925)., *Karlgren*, *Compte rendu des Publications d'Andersson*, dans «*Literis*», décembre, 1924; *T. J. Arne*, painted Stone age pottery from the province of Ho-nan, china, *Peking, Paleontologia Sinica*, 1925; *Prof. A. C. Haddon*, *Les Races Humaines et leur répartition géographique*, pp.171—182.

(4) *Hungtington*, *The Pulse of Asia*, p. 103, 169 ff, 177, 187 ff; 193 ff; 357, 360, 383.

yukarda söylediğim sebepler altında yapılmış bir, belki birkaç, göçmelerden ibarettir.

Çin medeniyetini türklerin kurduğunu dil bakımından da gösterebiliriz : *Oxford*, üniversitesinde Assiryoloji profesörü olan *C. J. Ball*, otuz yıl süren uzun bir tetkikten sonra Türk, Sümer, Çin dilleri arasındaki akrabalığı ispat etmiştir (1).

Çin ve Türk dinleri arasındaki münasebetlere gelince, bu dinin nasıl türk dinî kolektif tasavvurları altında inkişaf etmiş olduğunu aşağıda gösteriyoruz.

II

ÇİNLİLERİN İPTİDAÎ DİNİ

Çin'in ilk dini hakkında bütün bildiklerimiz, bu din hakkında bize malumat verecek olan kaynakların kısmen imha edilmesinden, kısmen de islâhatçı filozoflar tarafından kendi görüşlerine göre düzeltilmelerinden, değiştirilmiş bulunmalarından dolayı, eksiktir. Çin derebeyliği zamanında şehir ahalisinin çok sevmiş oldukları, *Confucius*'ün sembolik bir bakımdan tafsir ettiği türküler mecmuası, *Chih-King*, zamanımıza kadar gelmemiş olsaydı, çinin asıl dini hakkında bûsbütün birşey bilmeyecektik. Vakıa, bu türkülerini şehirli, kendi zevklerine, anlayışlarına itikat-

(1) *C. j. Ball*, *Chinese and Sumerian*, 1913 ; *Cambridge Ancient History*, vol. I. pp. 361—364.

larına göre, azçok değiştirmişler, asıl ruhunu karıştırmış olsalar da, bunlarda yine köylü yaşayışı, deyişleri, atalar sözleri, nükte-leri, temamlı seziilmektedir. Bu mecmuadan-köylü yaşayışını, itikatlarını, dinini meydana çıkarabilmek için sosyolojik bir tahlil yapıldığı takdirde, varılan neticeler, okumuş sınıfın zamanımıza kadar gelmiş mukaddes edebiyatı de teyit edilmiş oldukları görülür. Fakat bu neticeler, tabiatı muayyen yerler, tarihî hususiyetlere değil, ancak Çin topluluğunun umumî heyetine, tarihlerini kat'î olarak söylenmeğe imkân bulunmayan, bir devre aittir. Bunu Çin bilginleri büyük ve ehemmiyetli bir eksiklik saymayorlar (1).

En eski Çin dininin üç türlü tasavvura dayandığı, bugün umumiyetle bilginler tarafından kabul edilmiştir. Biz de bu tasavvurları bu tasnif içinde tetkik edeceğiz (2).

(1) Ekin ve biçine ait Allahlar ibadeti :

Çin'lilerde ziraat, çok eskidir. Pek eskiden, tabiatın dağlar, ormanlar, nehirler, vadiler, tepelerin Allahları olduğuna inanmışlardır. Fakat bunlar arasında çok çabuk toprak allahı *Che* — Sumeree : *Shar*, yahut; *bar* (3) — ve hasatlar Allahı "*Heou Tsi*,, ayrı birer şahsiyet olarak,

(1) Marcel Granet, La Religion des Chinois, p. 2; —Fêtes et chansons anciens de la Chine, pp. — 11, 155

(2) René Grousset, Histoire de l'Extrême-orient, vol. I, p. 186—187.

(3) C. J. Ball, Chinece and Sumerian, p. 134.

meydana çıkmışlardır. Köylüler, bu Allahlara evlerinde ibadet ederler, evlerinin damı ortasındaki delikten gelen yağmur sularının birikmesi için kazmış oldukları çukurda kurban keserlerdi. Evlerdeki bu ibadetten başka, tek bir ağaç dikilmiş olan bir tepede dahi toprak Allahına ibadet edilmekte idi. Bu küçük kulübenin her yerinde birer ruhun oturduğuna inanılırdı : Ocak, kapı, eşik bu bakımdan hususile mukaddes sayılırdı.

Çin topluluğunda yavaş yavaş vukubulan iç-timaî ve siyasi tekâmüller neticesinde, bu Allahlar da sonunda devletin Allahları olmuşlardır. İmparatorluk zamanında ise, toprak ve hasatlar Allahlarının, imparatorlar sarayının sağında birer mâbedi vardı. Bundan başka, her eyalet merkezinde bu Allahların birer mâbedi bulunur, imparator, prenslerin en yüksek vazifeleri bu Allahlara kurban kesmek sayılırdı.

Türklerde de: Dağlar, ormanlar, nehirlerin, çayırların... yani tabiatın birer Allahları vardır: *Altay* hânının *Khatum* nehri kaynağında oturduğuna inanılırdı. Kurban kesilerek iyilik etmeleri temin edilirdi (1). Bugünkü Samoyed'lerde bu itikatlar halâ devam etmektedir. Tabiat Allahlarının hepsine birden *nun* (nin, Nga) adı verilmiştir. *Nun* aynı zamanda *Gök* ve *gök gürültüsü* demektir.

(1) M. A. Czaplicka, *Turks*, Encyclopaedia of Religion and Ethies, vol. XII, p. 482.

Tunguz'lar her yerde ve her şeyde birer ruh bulunduğuna inanırlardı. Bu ruhlar, takdimeler ve kurbanlarla teskin edilmek isterlerdi (1). Nerchinsk *Tunguz*'ları ve *yakut*'lar su ruhuna *garan* toprak ruhuna "dorockdi,, derler (2).

Türklerde eşğin pek mukaddes birşey olduğu, eşikte birer ruh oturduğu itikadından çıktığını, Türk illerinde seyahat etmiş olan en eski seyyahlardan itibaren, buna dair verilmiş geniş malûmatdanda biliyoruz. Peking'deki sarayında *Kubilay* hânı ziyaret etmiş olan *Marco Polo*: "Salonun kapısında yahut imparatorun oturduğu her salonun kapısındaki eşğin iki tarafında dev yapılı iki adamın nöbet beklediklerini, bu insanların vazifeleri, salona girerken hiç kimsenin eşğe basmamasına dikkat etmekten ibaret olduğunu, eşğe basan bir adamın elbisesi ceza olarak üzerinden alındığını, elbiseyi geri almak için bir ceza verilmek lâzım geldiğini, bununla beraber bu gibiler merasimi bilmiyen yabancı kimseler ise teşrifatçıların merasimi anlatmakla mükellef tutulduklarını,, yazmıştır (3). 13 üncü asrın ilk yarısında, Türk illerini gezmiş *Frior odoric*'in söylediklerine göre, imparator sarayındaki eşiklere basanların, kim olursa olsun, hatta bazan dö-

(1) M. A. Czaplicka, Yukardaki makale.

(2) M. A. Czaplicka, Tungus, yukarıki Ansiklopedi, vol. XII, p. 475—476.

(3) The Book of ser Marco Polo, traduct. Colonel Henry Yul, 2 edit. vol. I, p. 336.

vüldükleri bile vaki olduğunu kaydetmiştir (1). 12inci *Louis*'in *Çinde Menku hân* sarayına sefaretle göndermiş olduğu *Rubruquis*'de : Arkadaşlarından birinin ayağı eşige takılarak düşüyorken, kapıdaki muhafızlar tarafından yakalanıp ağır suçlarla ittiham eddilenleri muhakeme eden saray mabeyncisi “Bulgai,, nin huzuruna götürdükleri muhakime neticesinde bu suçu bilgisizliğinden dolayı yaptığı anlaşılarak affedilmekle beraber, bu papasin *Menku hâna* ait saraylardan hiç birisine bir daha girmesi yasak edildiğini yazmıştır (2). Türklerde bu itikadın sebebi şu sözlerde ifade edilmiştir : “Eşiğe basma günahıdır,, (3). *Kalmuk*'larda eşigi böyle saymışlardır (4). Eşiklerde bir ruh oturduğundan dolayı basılması, saygı gösterilmesi itikadı yalnız Çinlilere değil, müslümanlığa, islâm tarikatlarına da geçmiştir. Camilere girilirken eşikler önünde ayak kaplarının çıkarılmasını idare eden fikir temizlik yahut Allah evine girerken duyulan saygı değil, eşik hakkında Türklerin tasavvur ettiği ruh itikadının, islâmiyette dahi devam etmesinden başka bir şey değildir.

Türklerde ocak pek mukaddes bir şeydir.

(1) Colonele Henry Yule, Cathay and the way thicher, vol, I, p. 132

(2) Travels of william de Rulruquis, in joh Pinkerton's General Collection of voyages and Travels (London, 1808—1814), vol.VII, 65—67.

(3) The Book of Ser Marco Polo, 1, 372.

(4) Benjamin Bergman, Nomadische Streiferein unter den Kalmüken (Riga, 1804), vol. II, p. 264.

Türkler ocağada kurban keserlerdi. Ocak, Türk aile ibadetinin bir sembolüdür. Türklerde büyük kardeşler evlendikçe, baba ocağından ayrılıp yeni ocaklar kurmakla beraber, asıl ocak küçük kardeşe, yahut “öd bekcisi,” ne kalıyordu. Mogullar buna, aynı manada olarak “öd çikin,” diyorlar. Gelinler, gelin gittikleri ailenin ocaklarına takdime olmak üzere tereyağ attıktan sonra bu mukaddes ateşte bir parça yağ eriterek yüzlerine sürerler, bu suretle yeni ailenin koruyucu Allahına sığınmış olurlardı (1). Bugün bile Türkler arasında “ocağı sönesice,” en büyük bir lânet sayılmaktadır. Borç dolayısıyla biri evini satmaya mecbur olunca, evinin kapısını kapatıp, ocağını su ile söndürürdü (2).

(2) Atalar ibadeti :

Çinde atalar ibadeti, cemiyetin en aşağısından en yukarı tabakasına kadar, her sınıfın dinî bir vazifesidir. Evin cenup köşesindeki kurban kesilecek yerde, aile reisi olan baba, atalar ibadeti için kurban keserdi. Gençler, atalarına saygı göstermeye hususile yiyecek bulmaya mecbur idiler. Bir aile içinde geçen her mühim hâdiseye ataların karıştığı, kendi nesline doğru yolu gösterdiğine inanılırdı.

Li - Ki kitabına göre, *Tcheou* hanedanı zamanında imparatorluk atalar mabedinin yedi mihra-

(1) *Ziya Gök Alp*, Türk ailesinin Bünyesi, yeni mecmua, 13 birinci Kânun, sayı : 23, [1917].

(2) *Demetrius Klementz*, *Buriats*, yukarda yazılı Ansiklopedi, vol. III, p. 11.

bı vardı. Bu mihraplardan büyük cedde ait olan cenuba bakıyor, sağında ve solunda imparator Wu, Wen mihrapları bulunuyordu (1). Ölen imparatorların ruhlarını taşıyan tabletleride bu mabede konurdu.

Bir prensin sülâlesini kuran atası bulunmadığı için beş; yüksek memurların ise, ata, büyük baba, babası olduğundan üç mihrabı olurdu.

İlâhiler, şarkılar kitabı olan *Shih - King*, imparatorların atalar mâbedindeki ibadetini pek canlı bir üslûp ile tasvir etmektedir. *Li - Ki* kitabının muhtelif bahislerinde de atalar ibadetine dair, bir çok malûmat verilmiştir.

İmparatorların atalar mâbedindeki ibadeti ve bu münasebetle yapılan âyinler, prensler ve yüksek memurlarinkine nisbetle daha parlak olsalarda hepsinde esas birdir. İmparator, yılın dört mevsiminde Atalara ibadet ettiği gibi bundan başka, savaş, kuraklığın nihayet bulması gibi sebeplerlede kurbanlar keserdi. Ayrıca bütün atalara on beş yahut otuz yılda bir kurban kesilirdi. İmparatorun mevsimler kurbanlarında ibadet ve merasimi bir kat daha canlandırmak, debdebelendirmek için, prensler ve eyaletlerden gelen asillerde hazır bulunurlardı. Bu ibadete iştirak edebilmek için, oruç tutulması, dinî olarak temizlik de icap ederdi.

Atalar için kesilen bu kurbanlar, ölülerle be-

(1) Wu wag, Cheou sülâlesinin birinci hükümdarıdır. Wen-wang, Wu'nun babasıdır. Çin tarihlerine göre, Wu, M. E 1122 yılında imparator olmuştur.

raber diriler içinde bir ziyafettir. Bu ziyafette etler, çörekler, bol bol yenir. Darıdan çıkarılmış içkiler içilirdi. Bu gibi ziyafetlerin bazan birgün dahi sürdüğü olurdu. Ziyafetin sonunda, merasimi idare edenler—baba,prens,imparator—,ataların bu kurbanlardan memnun olduklarını, aileyi takdis edeceklerini söyleyerek ziyafeti bitirirlerdi. Ataların aileyi takdis etmesi, aile için uzun bir ömür ve saadet vadinden ibarettir.

Çinlilerde ölmezlik itikadı, atalar ibadeti ile inkişaf etmiştir. Çinliler, ataların yaşayan yakınları üzerindeki nüfuzlarına inanmışlardır. Bu kanı dolayısıyla, tehlike, hastalık, evlenme... gibi hayatın en mühim hâdiseleri münasebetile, atalardan daima yardım beklerlerdi. İmparatorlar atalarının mabedinde taçlanırlardı. Seyahatlerde, savaşlarda, atalarının küçük tabletlerini de beraber götürürlerdi.

Atalar ibadeti, Çinlilerin geçmişe karşı besledikleri derin saygıyı gösterir. Asalet payesine çıkarılmış bir adamın ataları da derhal asil olur. Kuvvet, yardım, teselli, herşey atalardan beklenir. Çinliler, ataların yaşayanlar etrafında kendilerini kimseye göstermeden dolaştıklarına inanırlardı. Bazan bu tasavvurun daha ziyade maddileştiğide görülmektedir. Atalar için yapılan kurban yemeklerinde, atanın küçük oğlu, ekseriya oğlunun çocuklarından biri, atanın saygı ile saklanmış olan elbisesini giyerek onunun sağlığında oturduğu yere oturur, tıpkı hakikaten yaşıyor gibi, ona saygı gösterilirdi.

Atalar ibadetinde, tel ile ve nefesle çalınan çalgılar çalınıp dans edilirdi.

Türklerde de : *Atalar* ibadeti vardır. Oğuzların yirmi dört boyundan herbiri, bir ceddin adını taşımaktadır. *Hiung-nu*'lar, her yıl *Lom-Tchim* şehrinde umumî bir içtima yaparak dedelerinin ruhlarına kurbanlar keserlerdi. Türk cemiyetlerinde *Animism*'in ilerilemesile, cemiyetin umumî cedlerine ibadet yanında bir de aile ataları ibadeti kurulmuştur.

Muasır zamanlarda toplanılmış olan vak'alar da bunu göstermektedirler. Siberya türkleri arasında gezmiş olan *Featherman*, atalar için küçük bir heykel yapıp üç yıldan fazla sürmiyen bir müddet zarfında, bu heykele bir Allah gibi ibadet edildiğini, her yemek zamanında, onun da önüne sofranın kurulduğunu görmüştür (1). *Ostiyak*larda bu heykellere üç yıl ibadet edildikten sonra, gömülmekte fakat, bazan da gömülmeyerek evde, bir aziz misafir yaşıyormuş gibi, saygı ile saklanmakta idi (2). Eski devirlerde Kaşgarya'da ata ibadetinin pek umumî olduğunu *Grenard*'da tahkik etmiştir (3). *W. L. Wierbicki*, Altay türklerinin bir insanda birçok ruhlar bulunduğuna inandıklarını, bunlar arasında *Sur* adını taşıyan ruh ölümden sonra evde kırk gün daha kaldığını, başka bir yere gitse bile

(1) *Featherman*, *Ugro-Turanians*, p. 559, 579.

(2) *Douglas Carruthers*, *Unkown Mongolia*, vol. I, pp. 61—62, 243.

(3) *Grenard*, *Turkestan et Tibet*, p. 243.

yine varlığını muhafaza ettiğine inanıldığını kaydetmiştir (1). Bu da ata ibadetinin zaten başlıca şartlarından biridir.

(III) Gök ibadeti :

Bu ibadet, orta Asya türklerinde pek geniş olarak yayılmış bir itikat olan, yıldızların hareketile, yüryüzündeki hayat, devletler ve insanların mukadderatı arasında münasebetler kuran kozmogonik ve yıldızlara ait bir sistem üzerine kurulmuştur. Bu sistem, esas itibarile, göğün beş parçaya ayrılmasından ibarettir. Orta, şark, şimal, garb, cenub mıntakalarının her birini bir yıldızın idare ettiğine inanılmıştır. Buna gök ve yerde eklenerek kainat yedi yıldız sayılmıştır. Bu türk sistemi, muhtelif tarz ve karışmalar içinde, *Babil, Vêda Avesta*, 'lar dinlerine de girmiştir(2).

Gök ibadeti, kuvvetinin maddî tecellisi, feyizli tezahürlerinden çıkmıştır. Çinlilerde gök, mevsimlerin, tabii hadiselerin nizam verici kudreti saymışlardır. Gök istediği vakit, kıtlıklar, vebalar... göndereceğine inanıldığı için, gök memnun etmeye çalışmışlar, ona kurbanlar kesmişlerdir. Göğün sahip olduğu bu kudretler, kendisine yer yüzünde de aynı mahiyeti haiz bir otorite tarafından ibadet edilmesini sebep olmuştur. Filhakika, Çin'de gök ibadeti, derebeylik

(1) W. L. Vierbicki, *The Natives of the Altai*, pp.73—78.

(2) Ed. Chavannes, *Le Cycle Turc des douz Animaux*, T'oung Pao (1906) pp. 85, 94—97; hususile, bu tetkikin konklusyonu.

zamanındanberi bir hanedan,yani âsil sınıfın ibadeti olarak yükselmiştir. Çin'de merkezî bir hükûmet kurulunca, şimdi söylediğim sebepten dolayı,herkes namına Çin takvimini yapıp neşretmeği üzerine almış olan yalnız imparator, göğe ibadet etmek salâhiyet ve iktidarını haiz olan bir şahsiyet olmuştur. Böylece gökün manevî hükûmeti, siyasî sahaya geçmiştir. Milletin iyiliği için devleti kuran, göktür. İmparator, gökün tayin ettiği bir vekilden başka bir şey değildir. İmparatorlar kendilerini gökün oğlu olduklarını ispat etmek için bir takım mitler ortaya çıkarmışlardır.

Bu suretle imparatorlar yavaş yavaş dinde mühim bir yer sahibi olan şahsiyetler olmuşlardır. İmparatorların gök namına kesdikleri kurbanlar, sembolik bir kıymet kazanmışlardır. Çin'in mukaddes kitaplarında yazılı kurbanlar, dört dağa — *Tcheou* hanedanı zamanında beş —, dört cihete, yedi yıldıza (2+5) kesilen kurbanlar, münhasıren imparatorların takdim edebileceği ve etmek mecburiyetinde bulunduğu kurbanlardır.

Bununla beraber, yer yüzündeki imparator kuvvetlerini kullanmaz, "Millet benim, memuriyet benim,, diyerek kendi zevk ve sefasına dalar, vazifelerini ihmal ederse gök, imparatora verdiği bu vekâleti, ondan geri alır. Bir imparatorluk sülâlesi bozulduğu yahut eskidiği vakit, münasip bir kimse aramıyarak, eskisinin yerine, yenisini geçirir.

Gökün arzu ve iradesi, yalnız imparator ve devletin değil, fertlerin de hâkimidir. Gökün iradesi, bir kimsenin mukadderatıdır. Yaşayacağı yılları, saadet veya felâketlerini tesbit eden odur. Bu iradede taraftarlık, kin, garaz, yanlışlık yoktur. Bundan başka, gökün iradeleri, insanların tabiatine uygundurlar. Bir kimsenin ömründe karşılaşacağı iyilikler, taliler, fenalıklar, musibetler, yanlışlıkla yahut tesadüfle gelmezler. Gök, sefalet ve saadeti insanın tuttuğu yola göre tayin eder. Gökün yolu, iyiyi takdis, kötüyü süründürmektir.

Çinde gögün, şimdiki mâbedi, *Peking*'in cenup mahallesinde idi. Fakat Çinde imparatorluğun ilga edildiği 12 Şubat 1912 yılındanberi imparatorlar tarafından göğe takdim edilecek kurbanlar tabiatle nihayet bulmuştur.

Çince gök Allah demek olan, *Tien chang*, *T'ien-ngli*, *T'ien-i*, *T'ie-ngi* kelimelerinin hepsi türkçe, *Tanrı*, *Tangri* kelimeleridir (1). Çinlilerin “gögün oğlu,, yani imparator manasında kullandıkları *T'ang-li*, kelimesi ise, bu Türkçe kelimenin Çincedeki transkripsiyonundan başka bir şey değildir (2). Bunlar, Çinde gök ibadetinin, teknik tabirlerine kadar, Türk gök ibadeti tesiri altında inkişaf etmiş olduğunu gösterirler. Türkler hâkana, “gögün oğlu,, derlerdi. Bütün resmî Türk vesikaları “ezeli gögün kudretile..., diye başlar.

(1) C. j. Ball, Chinese and Sumerian, p. 56.

(2) C. j. Ball, Chinese and Sumerian, p. 56.

“Gök seni bilir,, hâkimin gök olsun,, gibi sözler günlük hayatın işlerine kadar geçmiştir.

Türklerde gök ibadetinin ne kadar derin olduğu, muhtelif dinlerin rekabeti ve siyasi ahvale rağmen, canlılığını bugüne kadar saklamış olmasilede sabittir, Türk illerinde uzun yıllar tetkik seyahatları etmiş olan *M. A. Czaplicka*, gök Tanrı ibadetini şöyle anlatmıştır: Gök namına kurban kesmek Türklerde bugüne kadar devam etmiş en mühim dinî müesseselerden biridir. Türkler gök ibadeti için kesdikleri kurbanı *Tigir* Minusinsk Türkleri ise, *Tayi* derler. Bu merasim-Huş ağaçlarile örtülü, mukaddes bir dağın tepesinde yapılmaktadır. Büyüye ait birçok merasim yapıldıktan sonra, eski ateşten alınmış bir korla, yenisi yakılır. Eski ateşin yenisi yakılmadan önce sönmesi,kabile için bir felâket sayıldığından, sönmemesini temin etmek vazifesi *Shaman*’a aittir.

Bu münasebetle bir dişi keçi yahut koç kurban edilmektedir. Fakat kurban edilen hayvanın boğazlanırken, hiçbir ses çıkarmaması, kanlarının etrafa sıçramaması lâzımdır. Bu merasime kadınlar iştirak edemez. Buda bu ibadetin fevkalâde ehemmiyeti haiz olduğunu anlatır. *Altay* türkleri de gök Allahı, *Yülgen*, yahut *Ülgen*’e beygir kurban ederler. Bir beygirin ön tarafı eski ateşte, arka tarafı ise yeni ateşte kaynatılır. Bu iki merasım esnasında her aile reisi, mukaddes huş ağaçlarına ketenden yapılmış birer iplik bağlarlar. Bu dualarının yüksek varlığa

gitmesini temin etmek için yapılır. İpliklere kartal tüyleri dahi bağlanır ki, dualarının, kanatlarla daha yükseklerle çıkacaklarını zannederler. Eski ateşte kaynatılmış et, güneşe doğru çevrilerek yine bu ateş üzerinde bir *Yakma kurbanı*, *Holocauste*, olarak takdim edilir. Şayet duman dosdoğru, yukarıya çıkarsa, kurbanı gökün kabul ettiğine, hükmedilerek, öteki etlerle ziyafet edilir. Etin en iyi tarafı Şamana verilir.

Kirgiz'larda şaman aynı kabileye mensupsa adına *baksa*, değilse *dudua*, denir. Yeni ateşte pişirilmiş et yendikten sonra, kurbanın artıkları ile beraber bu kurban için kullanılmış olan bütün âletler, yakılır ki, bu da kurbanın fevkalâde kudsi sayıldığını anlatan bir itikattir.

Yulğen'e Yulğenbay dahi derler. Gök namına yapılan merasim iki üç gün sürer. Fakat şamanlar, bu kurbana umumiyetle ikinci gün karışmaktadırlar (1).

Yukarda, Çin'lilerin asıl ibadetlerinin nasıl türk dinî tasavvurları altında inkişaf ettiğini gösteren vak'aları kaydettim. Türk dinleri hakkındaki en geniş malumat, "*İlk dinter*," adlı eserimizde bulunacaktır.

III

BÜTÜN EŞYANIN İKİ ZID PRENSİPE AYRILMASI

Çin'de tabiatın bütün feyizli kuvvetleri iki

(1) M. A. Czaplicka, *Aboriginal Siberia*, kp. 298-303.

zıt prensibe, biri erkek, *Yang*; diğeri dişi, *Yin* sınıflarına ayrılmışlardır. Sonraları ise, bu ayrılık, bütün varlıkları, bütün bilinen şeyleri içerisine alacak derecede genişletilmiştir.

Faraza mevsimler : Yaz, erkek ; kış, dişi ; cihetlerden cenub, erkek, şimal, dişi... İş hayatı, siyasî münasebetlerden, prens, erkek, teba, dişi ;... hulâsa, kâinatın bütün varlıkları, böyle birbirine zıd, ikili tasnif içerisine girmiştir. Kâinatın bu suretle ikiye ayrılmasından yer ve gök çifti meydana gelmiştir. Gök, erkek, aydınlık, sıcak prensibi sayıldığı için kudreti, soğuk ve karanlığa, kışa galip gelmeğe başladığı zamanda, yani ilk baharda — gece ve gündüzün bir olduğu tarihte—göke kurban kesilirdi. Yer, ise dişi, soğuk, karanlık sayıldığından, sonbaharda gece ve gündüz saatleri bir olduğu vakitte kurban kesilirdi. Yine bu sebeplerden dolayı, gök mâbedi, cenupta; yerin mâbedi ise, şimalde yapılmışlardır. Birinciye ait mâbet, gök gibi toparlak, yer mâbedi ise, kara taşlardan yapılmış dörtköşe, etrafı da su ile çevrilmiştir.

Çin'lilerin bu tasnifine karşı, Türklerin iki türlü tasnifi vardır. Biri Çin'lilerde olduğu gibi, bütün eşyayı, *ak* ve *kara*'ya ayıran, ötekisi ise, *sağ* ve *sol* tasnifidir (1). Bu tasniflerde, her iki tarafa giren eşyaya aynı kıymet verilmiştir.

Çin'lilerin bu tasnifi türklerden aldıkları pek meydandadır.

(1) J G Frazer, Totemism and Exogamy, T. II, pp. 343-344

IV TAOİSM

Taoisme'in konfüsyüscülüğe esaslı tesirlerini göz önünde bulundurduğumuz için, ilkin *Taoisme*-den bahsediyoruz.

Taoisme'in el kitabı olan *Tao-tê-King* kitabını, an'ane *Lao-tse*, yahut *Lao-tzu* — *lavtza* okunmalıdır — ya atfetmiştir. Fakat *Lao-tzu*, hakkında bildiklerimiz pek azdır.

Lao-tzu, bir aile adı değildir. “İhtiyar filozof,, yahut “ihtiyar bilgin,, demektir. Çinli müverrih, *Sseu-Ma-Ts'ien*'in verdiği malûmata göre, bu büyük filozofun aile adı *Lî*, lakabı *Pe-Yang*, sonradan verilmiş şeref adı, *Tan*, idi. *Tcheou* sülâlesine mensup, imparator *Ting*'in otuzuncu yılında, yani milâddan önce 604 yılında şimdiki, Honan eyaletinde *Kwei-te* şehri yakınlarında *K'iu-Jen* köyünde doğmuştur. O zaman doğduğu kasaba, *Tcheou* kiralığına tabidi. Çin dinlerine yazdığımız, yukardaki önsözden de anlaşılacağı üzere, burası tarihten önce ve sonraki zamanlarda Türk medeniyet ve nüfusunun toplandığı başlıca merkezlerden biridir.

Hayatı hakkında bütün bildiklerimiz, Çinin en eski müverrihi *Sesu-ma-ts'ien*'nin yazdığı pek az şeylerdir. Buna mukabil, şahsiyeti etrafında asırlar zarfında örölmüş menkibeler pek zengindir. Yine bu müverrihin anlattığına göre, hayatının büyük bir kısmını, *Tch'ou*'da geçmiş, sonunda,

krallığın merkezi olan bugün *Hou-nan-fou*, ozaman *Lo* şehrinde, kralın hazinei evrak memuru olmuştur. İhtiyar üstat ile genç *Koung-tse* yahut *Confucius* arasındaki bir karşılaşma, M . E. 525 yılında, bu şehirde vuku bulmuş olmalıdır. *Tcheou* ler hânedanına mensup ilk imparatorların ahlâk ve âdetlerine dair yaptığı tetkikler için kralın evrak hazinesinde tarihi malûmat aramak maksadile *Lo* şehrine gelmiş olan *Confucius*, belki de ihtiyar üstadın kendisine hususî surette yardım edeceğini ummuştu. Fakat *Lao-tzu* kendisini oldukça soguk karşılamıştı. *Confucius* ondan geçmişe dair malûmat alacak yerde, onun yüksek görüşleri, garîp fikirlerini hayretle karşıladı. Bu tesadüfünü, talebelerine anlatmış olan *Confucius* şunları söylemiş olacaktı: “Kuşların nasıl uçtuklarını, balıkların nasıl yüzdüklerini, hayvanların nasıl koşduklarını bilirim. Birinciler bir okla vurulabilir, ikinciler, iğne ile, sonuncular tuzak ile yakalanırlar. Rüzgârlar ve bulutlarla sürüklenerek göğe yükselen ejderhaya gelince: Bunun nasıl yakalanabileceğini bilmiyorum. Bugün *Lao-tse*’yi gördüm. Onu ancak ejderhaya benzetebilirim.,, *Taoiste* kaynaklarından gelen bu malûmatın tarihi bir değeri ve dayanağı olmasa bile *Lao tzu*’nun, *Confucius* üzerinde bıraktığı derin intibai göstermek itibarile, yine pek mühim sayılabilir.

Lao-tzu’nün nekadar zaman arşivistlik vazifesi gördüğü, bundan önce ne işle meşgul olduğu, başka bir işde görüp görmediğini bilmiyoruz.

Bu hususta nüfuz edilmez bir sükût hükümfermadır. Hayatı hakkında şunu da biliyoruz ki, sonraları *Wei* krallığında general olan *Tsong* adında bir oğlu olmuş, bunun ahfadı *Han* sülâlesi zamanında resmî büyük vazifeler görmüşlerdir.

Sseu-ma-ts'ien'nin söylediklerine göre, *Lao-tzu* hayatının son zamanlarında vazifesini bırakmış, garpte seyahat etmek üzere, hudutta, şimdiki *Ling-pao* kasabasında *Han-Kou* bogazına gelmişti. Burayı beklemeğe memur, *Lao-tzu*'nun en ateşli talebelerinden biri olan *yin-si*, *Lao-tzu*'den inzi-vaya çekilmeden önce, beşeriyetin menfaati namına prensiplerini yazmasını rica etmiş olacaktı. Bunun üzerine *Lao-tze*, *Tao-tê-King* adlı kitabını yazıp bırakmış, sonra oradan uzaklaşmış, bir daha görülmemiştir.

Şayet, *Lao-tzu* ile *Confucius* hakikaten buluşmuşlar ise, bu 525 yılında olmuş olmalıdır. Çünkü hakikaten bu yılda *Confucius*'ün *Lo*'ya seyahat ettiği isbat edilmiştir. Bu tarihte *Lao-tzu*, 79 yaşında idi. Şuhalde bu seyahata, en aşağı seksen yaşında bulunduğu sıralarda çıkmış olması icap eder.

Yukarda, an'anenin *Tao-Tê-King* kitabını *Lao-tzu*'ya isnat ettiğini söylemiştim. Bu kitabın hakikaten *Lao-tzu*'nun kaleminden çıkıp çıkmadığı, yahut kendisile hiçbir alâka ve münasebeti bulunmadığı halde sonraki devirlerin onun namına izafe ettiği felsefî tasavvurlardan başka bir şey

lup olmadığı meselesi bilginler arasında ihtilâflar mucip olmuştur. Bu yıl ölen, evvelce Cambridge üniversitesinde Çin dili profesörü Dr. Herbert A. Giles(1) fikir dünyasında büyük bir tesir bırakmış olan bu eserin, *Tchouang-tse*, *Han-fei-tse*, *Houai-nan-tse* gibi çok sonraki devirlerin *taoïste* mütefekkirlerine ait yazıların bir araya getirilmiş olmasından meydana geldiğini, bundan dolayı *Lao-tzu* ile hiç bir alâkası bulunmadığını iddia etmekte tereddüt etmemiştir. Fakat, bu eseri daha derinden tetkik etmiş olan münakkitler, bu iddiayı ret etmişlerdir. Bugün elimizde bulunduğu şekilde *Tao-Tê-King* kitabı, *Lao-tzu* kaleminden çıkmamakla beraber, onun taraftarları tarafından toplanmış üstada ait fikirler ve hikmetler mecmuası olduğu umumiyetle kabul edilmektedir. Bu devrin okumuş sınıflarınca bilinen ve saygı ile nesilden nesle geçen üstadın bu fikirlerine aşağı yukarı uygun eski mütefekkirlerin düşündüğü şeylerde bu mecmuaya katılmıştır.

Lao-tzu'nun mezhebi, salâhiyetli yahut salâhiyetsiz mütereccimler ve müdekkikler tarafından itimatsızlığı mucip olacak derecede birbirlerinden çok aykırı ve keyfî şekillerde izah edilmişlerdir.

Tao-Tê-King beş bin kelimelik ufak bir kitaptır. Biri "*Tao*," diğeri "*Tê*'ye dair," olmak üzere iki kısma ayrılmış olan bu kitapta, 81 bahis vardır.

(1) Prof. Dr. Herbert A. Giles, *The Civilisation of china*, p. 58.

Yukarda gök ibadetini anlatırken, bu ibadetin esasları olan Kozmogonik sistemin orta Asya Türklerinde kurulmuş olduğun söylemiştim. Taoisme de esas itibarile, bu temel üzerinde işlenmiş böyle bir sistemden başka birşey değildir.

Taoisme'e göre küçük bir dünya olan insan, büyük dünyanın aynı kanunlarına ve dolayısıyla birbirlerine bağlıdırlar. Kâinatta bulunan bütün varlıklar, ekin ve biçin hayatı gibi, devletler ve fertlerin mukadderatını da idare eden yıldızlardır.

Taoisme'in ilk prensibi, *Tao*'dır. Bu mezhep, adını bundan almıştır. *Tao*, *Tao-Tê-King* kitabındaki bir çok fıkralarda, insanın takip etmesi icap eden ahlâkî "bir yol", yahut gökün takip ettiği faaliyet, manalarında kullanılmıştır. Fakat başka fıkralarda ise bu kelime, metafizik bir prensiptir.

Tao-Tê-King, bu tabiri şöyle anlatmıştır: "Gök ve yerden önce, kao halinde olmakla beraber mükemmel, sakin duran, maddî olmayan bir varlık vardır.

Bu varlık kendi kendiliğinden vardır. Değişmez, hiçbir şey kendine karşı duramaz, o her yere uzanır. Ona kâinatın annesi olarak bakılabilir,. Onun nasıl adlandırılacağını bilmiyorum. Bir ünvan vermek için, ona *Tao* diyorum. Ona tam bir ad vermek için kendimi zorlayarak, büyüklük diyorum. Sonsuz, nihayetsiz olan şeye büyük diyorum. Fevkalâde uzak olan şeye sonsuz, nihayetsiz diyorum. Daima kendi kendisine dönen varlığa fevkalâde uzak diyorum,,. "Görülemezsiniz bakı-

lan şeye duyulamaz denmiştir,, “İşidilemeksizin duyulan şeye,akıl ermez denmiştir,dokunulamaksızın,yoklanabilen bir şeye fevkalâde narin denmiştir. Bu üç sıfat, hususî mahiyetlerle izah edilemeyeceğinden dolayı, tekliğe karıştırılmıştır. Zatinde mevcut varlık olduğuna göre yüksek mahiyetini fark etmek imkânsızdır. Zahirî varlık olduğuna göre, aşağı mahiyetini kavramak güç değildir. İlelebet aynı olduğu için, adlanmaz.Mahdut varlıklardan hiçbirinin varolmadığı,zemana dönülürse, buna şekilsiz olan şeyin şekli,suretsiz olan bir şeyin suretidir denilebilir. O, ilk Kao’dır, ona doğru gidilirse yüzü; takip edilirse arkası görülmez,,. (Tao-Tê-King XIV)

Şayet kâinat tasavvurlardan ibaret, yalnız *Tao* hakikî varlıksa, o zaman saf *Tao* yani, zatında mevcut olan *Tao*, ona uygun gelen hiçbir sıfat bulunmadığı için, yokluktur. Şayet, bunun zıddı olarak, saf *Tao*, hakikî varlık, mevcut olmak için başka bir şeyin vücudunda bulunmaya mühtaç değilse, ozaman hadiseler dünyası, ancak yüksek *Tao*, içinde yaşadığından dolayı, yokluktur: “Gök ve yer yüzündeki varlıklar, varlıktan; varlık ise, yokluktan doğar,,. *Lao-tzu*, haddi zatinde mevcut olan *Tao*’nun künhünü,aklın kavrayamayacağını bildirmiştir. Onun mahiyeti düşünülür düşünülmez, yani ona bir ad konulabilince,artık o saf bir varlık değildir: “Sözle ifade edilebilen *Tao*, ezeli varlık, *Chang Tao* değildir. Bir ad takılabilen ad,ezeli ad *Chang-ming*:

değildir. Adsız, asıl varlık, gök ve yerin başlangıcıdır. Ona bütün varlıkların anası denilebilir».

Lao-tzu, âlemin bir Allah tarafından yaradıldığını kabul etmemiştir. Çünkü dünyanın dışında ve onun üstünde yüksek bir Allah kabul etmemiştir. Çünkü bir ad takılabildiği için, hadiseler dünyası, zahiri dünyanın bir kısmından başka bir şey değildir.

Tê: ye gelince, bu kelime, manevî kuvvet, *Tao*'nu çıkardığı manevî kudret; *King* ise mukaddes kitap demektir.

Tao'nın künhünü bilmek, her nekadarsan insanlar için mümkün değilsede, onun hadiseler dünyasındaki faalliyetini anlamak kabildir. Akıllı bir görüş, *Tao*'nın bu faaliyetlerinde, müstakar bir karakter, yahut usulün işlediğini, tabiatın ve bütün faaliyetlerin bundan çıkmış olduğunu sezebilir. Ad koymak mümkün olmayan *Tao*'yı en iyi izah edende budur.

Taoisme, göre insan yere, yer göğe, gökte *Tao*'ya tabi bulunduğundan, *Lao-tzu* bu nazariyeden şu amelî neticeyi çıkarmıştır: İnsanlar, arzu keder serablara, düşmemek için *Tê*'nin tabii akışına karşı durmamalıdır. Şu halde, doğru yolda yürümek için tek vasıta, *Wou wei*'dir. Fakat bu tabir “hiç bir şey yapmamak,,,” “hareketsizlik,,,” “faaliyetsizlik,,,” demek değildir. Bu fikri veren kelimeler ile çevrildiği takdirde, bundan bir şey anlaşılmaz. *Wou wei*, her türlü faaliyeti inkâr etmek değil, selâmet yoludur. *Lao-tzu*'nun tavsiye ettiği şey,

Hintlilerde olduğu gibi, her hangi teknik yahut sanat, mantikî bir metoda göre, dış dünyadan kaçınma, feragat değildir. *Wou wei*, insani *Tao*'ya götüren, kâmil varlığın mesut haline götüren, bir yoldur. *Wou wei*, her şeyden önce, istekler, ihtirasları gidermektir. *Lao-tzu*, iradeyi her haricî şeyden, her menfaatten kurtarmayı, kendilerimizde hayatî kuvvetin kudretinden başka bir şey bırakmamızı söylüyor. Ancak bu suretledir ki, haddi zatında taksim edilemeyen birliğe varılabilir. Çünkü bu kuvvet *Tao*, yüksek ezeli ben, aynı zamanda her şeyin ruhudur.

Halbuki insanların bütün gayretleri, menfaatleri uğrunda sarfolunmakta, bu uğurda didinmekle geçmektedir. Buna rağmen, bütün bu gayretler, didinmeler, sebepleri bilinilmeksizin boşa gitmektedir. Hekîm bir kimse böyle yapmaz, arzuları ihtirasları olmaz, ancak bu takdirde her şey yoluna girer. Kâinatın yolu insanın düzenidir. Böyle olunca, faaliyet kendi kendiliğinden çıkar. Bunun için yalnız *Tao*'nın bilinmesi elvermez. Fakat *Tao*, insanın iç hayatına sinmelidir. *Tao-Tê-King* kitabının ikinci kısmını teşkil eden, ahlak ve siyasetin esası budur.

Taoisme'in kabul ettiği ahlâk kısaca şudur:

Hayatın her hadisesini, nezaket ve tevazula karşılamak. Kanaat ve itidal.

Lao-tzu, din hakkında bir şey söylememiştir. Fakat *Cofucius*'ün çok ehemmiyet verdiği ibadet, merasim; tabiatın düzenini, şahsî menfaatlar uğ-

runda değiştirmek gayretleri olduğuna göre, *Taoisme* için hem yanlış, hemde beyhude gayretlerden başka bir şey değildir. Zaten ibadet, tabiat ve onun nasıl işlediği hakkında bilgisizlikten başka, bir şeyden çıkmamıştır. Kâinatın düzenini, insanlar kendi arzularına uydurmaya değil, fakat kâinata uymak için çalışdırmalıdır. İşte kurtuluş yolu budur.

Resmî dinin büyük bir ehemmiyet vermiş olduğu ruhlar itikadını *Taoisme* bilmemizlikten gelmiştir. Ölüler ruhlarının yaşıyanlara fenalık edebileceklerinden şöylece bahsedilmiş ise de, onların kötülükleri kurban kesilerek değil, fakat ruhların *Tao*'ya göre idare edilmesile giderilecekleri söylenmiştir.

Böyle bir felsefenin halka söylemediği, onun metafiziğini halkın anlamıyacağı bellidir. mistisizmi halkın tecrübelerine yabancı dir. *Taoisme*, çok sonraları, bir çok değişikliklerden sonra halk dini olmuş, artık bir felsefe sistemi olmaktan çıkarak, büyülere ait bir çok pratikler ile batıl itikatların toplandığı bir merkez olmuştur.

Taoisme'in şimdiki hâli :

Batıl itikatlar ve büyülerden meydana gelmiş halk **taoisme**'ni **Chang Tao-Ling** — M. S. 34 — kurmuştur. Bununla beraber, bu zatden önceki **Taoisme** edebiyatında harikalar sevgisi uyandığını göstermektedir. **Chang-Tao-Ling**'e, ruhlar üzerinde hâkimiyet veren bir kılıç ve diğer aletleri, ruhlar dünyasında kendisine görünen **Lao-tzu**'den

bizzat aldığı söylenmiştir. Cedlerinin ruhu herbirinde tekrar şahıslanmış söylenen **Tao Ling**'in **Kwangsi**'de, **Lung-hu shan**'da oturan ahfadı, bu iktidara tevarüs etmiş olup, M. S. 748 yılında Çin imparatorunun iradesile “gök üstadı,, olmak irsi payesine resmen sahip olmuşlardır. Çin eserlerinde, onlar hakkında çok defa **Taoiste** papaları denmiştir. Budizm Çine girdikten sonra, hususile 3 ve 6 ncı asırlarda Taoisme, Budizm'den çok müteessir olmuştur. Dinî edebiyat ve âmalinde Budist örneklerini takip etmiş, onun tâbirlerini almıştır. **Taoisme**'inde mabetleri, rahipleri, manastırları vardır. M. S. 10 uncu asırdanberi gayet sıkı olarak icbar edilen rahiplerin bekârlığı, ta'dil edilmiştir. Artık rahipler bekârlık andı yapmıyorlar. Ailelerini manastırlar dışında oturup, bütün vakitlerini evlerinde geçirmektedirler. Halk ibadetinin birçok Allahlarına **taosist**'ler de ibadet etmektedirler. Bunlar arasında **yü Hwang Chang-ti**, **Taoism**'in büyük Allahı olmuştur. **Lao-tzu**'ye de ibadet edilmekte, onun heykelleri ve resimleri her mâbetde bulunmaktadır. Bunlardan başka, **Pan-ku**'da tapılan Allahlardan biridir, **Taoism**, nüfuzu Çin sanatında görülen birçok menkibeler ve hikâyeler meydana getirmiştir.

Tao-Tê-King'nin **Taoism**'i ile şimdiki taoism arasında büyük bir ayrılık vardır. **Confucianism** ile diğer fikir hareketleri arasında zıddiyet pek ileri gittiği vakit, Confucius'cilikte barınamıyan bütün halk itikatlarının taoism'e sığındığı söylenmiştir. Fakat **Tao-Tê-King** kitabında, ilerde inkişaf etmek istida-

dında bulunan büyüye ait bir tohum taşıyan bazı fikirler, **taoism**'i başlangıçtan itibaren, böyle değişikliklere maruz bulundurmuştur. Faraza insanla tabiatın esas itibarile aynı şeyler olduğu iddiası taoisme saliklerine; tabiatın sırlarını açarak, kuvvetlerini istedikleri gibi kullanmak iktidarını verdiğine inanılmıştır.

Bununla beraber, **Taoism**'in asıl olan unsurları büsbütün kayıp olmamıştır, **Taoist** papa, si, bütün rahibler tarafından kendilerine baş olarak tanınmamıştır. Aralarında asıl taoist felsefesinin yaşadığı bekâr rahipler hâlâ vardır. Bazı gizli cemiyetlerde dahi yüksek **taoism** yaşamaktadır. Hattâ **Confucius** muhitlerinde bile klâsik taoism'in büyük nüfuzu olmuştur.

Taoism uzun tarihi esnasında. siyasî teveccühlere mazhar olduğu gibi, musibetlere de uğramıştır. **Che** devrinden önce, vicdan serbestliğinden istifade etmiştir. Birinci imparatoru Confuisciliği kaldırmaya çalışmış olan **CheHwang-te**'nin teveccühünü kazandığı gibi, **Han** sülâlesi zamanında imparatorların himayesini görmüştür. Bundan sonra 6 ıncı asırda Budism rağbet kazanmış, **taoism** yasak edilmiştir. Halbuki 8 inci asırda, imparator **Hsüan Tsung** tarafından saygı görmüştür. Bunun gibi birçok maceralardan sonra, **Manchu** hanedanı tarafından, **Confucius**'un mukaddes öğretimine zıt sayılarak, Budism ve Hristiyanlıkla beraber, sunnî olmayan bir mezhep sayıldı.

V

CONFUCIUSCİLİK

Çinin sunnî, devlet dinine garp bilginleri *Confucianisme*, demişlerdir. Halbuki çinlilerce bu dinin adı *Ju-Kiau*, “okumuşlar mektebi,” dir. *Confucius* vakîâ, derebeylik devrinde yaşamış ise de böyle bir din, *Han* sülâlesine — M. E. 206 — M. S. 8 — yardımcı olması zarurî görüldüğü bir devirde, onun fikirleri büyük bir nüfuz kazandığı için bu dine, *Confucius* dini, denildiği kadar, imparatorluk dini, yahut devlet dini, adları da verilmiştir. Fakat bu din hakikatte okumuş sınıfın, münevver sınıfın dini olduğu için “resmî din,” demek te doğrudur.

Bu dine adını vermiş olan zat *Kong* ailesinden *Kong-tseu* yahut *Kong-fou-tseu* (1) dir. Milâttan önce 551 yılında, şimdiki *Chang-Tung* eyaletinde, *Lou* devletinin merkezinde doğmuştur. Babasını çocuk iken kaybetmiştir. Çocukluğuna dair bütün bildiklerimiz, çocukça oyunlarının bile, kurbanı dair aletler olduğu, mâbette yapılan merasimi taklit etmesinden ibarettir. Bir zaman erzak anbarları memurluğunda bulunmuş, sonra *Lou* senyörünün otlaklarını idare etmiştir. Milâttan önce 501 yılında, elli yaşlarında bulunduğu sıralarda vali olmuştur. 500 yılında ise, prensliğin baş hâkimi, 479 da, nazır idi. Bu muhtelif vazî-

(1) *Confucius*, lâtinceleştirilmiş şeklidir.

feleri gördüğü esnada sert, uzlaşmaz, titiz göründü. *Lou* prensinin emirlerine karşı lâkayt davrandığı için, vazifesini bırakıp seyahate çıktı. Gezdiği muhtelif Çin derebeyliklerinin hepsinde eski âdetlere dönülmesini propaganda etti. On üç yıl süren bu seyahatten 484 yılında dönünce, yine *Lou* şehrine gittiyse de, artık bu prensten hizmet almadı. Bu yıllarda 67 yaşına gelmişti. Devlet eskimiş, âyinler bozulmuş, ilâhiler unutulmuştu. Bütün bu eski an'aneleri, tekrar canlandırmaya, bugünü uzak geçmişte ıslah etmeye çalıştı. Dinî faaliyeti, Çinin eski dinî tasavvurlarını ihyaya çalışmak olmuştur. Bu tasavvurların nasıl Türk nüfuzu altında inkişaf etmiş olduklarını yukarda söylemiştim. Bununla beraber, geçmişî diriltmek hususunda sarfetmiş olduğu gayrette, maziye ait her ne varsa hepsini olduğu gibi almamıştır. Vekayinamelerden âyinleri, ilâhileri seçti. *Yih-King*, "tebeddüller kitabını,, tefsir etti. Seçtiği şeyleri, talebelerinin istifade edebilmesi için bir araya getirdi. *Confucius*'un hususî bir mektebi vardı. An'aneye göre, bu mektepte üç bin kadar talebe okumuştur. Fakat bu kadar çok talebesinin içinden ancak 72 kişi muvaffakiyet göstermiş olduklarından bunlar *Confucius*'un hakiki talebeleri olmak şerefini kazanmışlardır. Milâttan önce 478 yahut 479 yıllarında 73, 74 yaşlarında ölmüştür. Talebeleri, bu yüksek hocalarını, doğduğu şehirde, yani *Lou* eyaletinin merkezi olan *Kiu-fon* şehrinde gömdüler.

Confucius, kâinatın sırlarını açmaya, yahut varlığın kühnünü anlamaya ve anlatmaya çalışmış bir filozof değildir. Temamile pratik maksatlar üzerinde düşünmüştür. *Tcheou*, hanedanı zamanında olduğu gibi, Çin cemiyetinin içtimâî, dinî, ahlâkî müesseselerini kurmaya uğraşmıştır. Bu devrin — M. A. 1050 — 256 — başlıca itikatları atalar ve gök ibadeti olduğundan *Confucius* insanların, teb'aların prenslere; vatandaşların, amirlerine ve hâkimlere; dirilerin ölümlere; nihayet göğe karşı vazifelerini izah etmek için, baba ve evlâdın karşılıklı sevgilerini esas tutmuştur. Babanın evlâdına karşı beslediği sevgi, ilâhî ve insanî münasebetlerin yukardan aşağıya doğru inen şekline benzetilmiştir.

Confucius'e göre : Yüksek hükümdar olan Allah, hürmet ve ibadet edilmesi icap eden bir varlıktır. Kâinatın düzenini kuran, insaniyetin muhtelif sınıflarını yaradan, odur. Göke ve dünyaya ait işlerin idaresinde kendilerine mahsus faaliyet sahaları bulunan, eyileri koruyan, onlara rehberlik eden birçok ruhlarda, bu hükümdar Allahın yardımcısı oldular. Yukarda da söylediğim gibi, atalar, hakikaten yaşıyormuş gibi hususile ibadete mazhar oldular. Zaten cemiyetin saadeti bu ibadete dayanıyordu.

Yapılan günahların mutlaka cezası çekileceğini öğretmişti. Bu ceza, öbürkünden ziyade bu dünyada görülecekti. Fenalık yapan, kabahatlerini ödeyerek affedilmesini istemelidir. Dua, ibadet,

bir vazifedir : Hitabettiği mevzu güzel ve mües-sirdir. Fakat bu hergün yapılan bir ibadet de ğil-dir. Önce oruç tutulup, dinî manada temiz olduktan sonra kesilen bir kurbandan ibarettir. Bunun için rahibe, ve mutavassıta lüzum yoktur. İbadet eden kimse kendisinin rahibidir. Bununla beraber, bir dereceye kadar imparator, milletin baş ra-hibi; hâkim idare ettidiği kazanın, baba da ailenin rahipleri gibi sayılmışlardır. Bununla beraber, kur-ban merasımı, karışık bir âyini icabettirmekte olduğundan dolayı, muntazaman yapılabilmesi için merasim üstatlarına müracaat edilmek zarurî görüldü. Yüksek hükümdar *Chang-ti*'ye, yalnız imparator resmen kurban takdim edebilir.

Confucius, her nekadar üzerinde münakaşa etmekten kaçmış ise de, yine öbür dünyanın varlığını inkâr etmemiştir.

Confucius'ün ahlâk hakkındaki telakkileri de, pratikdir : İntikamı kudsî bir vazife say-mıştır: Bir insan babasının katili ile aynı gök altında yaşamamalıdır.

Confucius, iyilik, hakkaniyet, liyakat, hikmet, sami-miyeti, en esaslı fazilet düstürları olmak üzere ilân etmiştir. Hükümdar, bu faziletlerin hepsinde, milleti-ne nümune olmalıdır. Yaşadığı devrin bütün dertle-rini iyi etmek için bulduğu deva, ahlâk ve dinî merasimdir. Ahlâkî talimlerinin en yüksek şek-li, menfî surette ifade edilmiş olan şu kanun-dur: Kendinize yapılmasını istemediğiniz şeyleri başkalarına yapmayınız. Ahlâkî meziyet, her

şereften üstün tutulmuştur: Zenginlik ve bilgi, bununla kıyas edilemez.

Confucius'ün yaymak istediği fikirler, zenginlerden ziyade, fakir talebeleri arasında yer bulmuş ve oradan inkişaf etmiştir. Yaşadığı müddetçe bu mezhebi tam bir muvaffakiyet kazanmadı. Fakat büsbütün de akissiz kalmadı. *Taoisme* ve *Budizm*'in Çin'deki muvaffakiyetlerine bakılırsa, bu felsefenin geniş halk tabakalarını memnun etmediği anlaşılır. Ancak kendisine muhafazakâr ve okumuş sınıfta ateşli bir muhit bularak Çin'in resmî bir din ve ahlâkı oldu.

Çin'in mukaddes kitapları, milâddan önce 212 yılında imparator *Ts'in Che-houang-ti*'nin bir iradesile yakılmış olduğundan, bu kitaplar *Confucius*'cilik muhitinde, bizzat *Confucius* yahut talebelerinin bir araya getirmeleri, hulâsaları yahut tefsirlerle bu güne kadar gelmişlerdir. Bu kitapların beşi şer'i, dördü ise tedris kitapları sayılmışlardır. Bu beş kitap, yahut *Wou-King* şunlardır : I. *Shu-King* : Tarihi vesikalar kitabı ; II. *Shih-King* : Şiirler ve şarkılar kitabı ; III. *Yi-King* : Değişiklikler kitabı, fal kitabı ; IV. *Li-Ki*, âyinler ve merasim kitabı ; V. *Tch'ouen ts'ieou*, *Lou* eyaletinin milâddan önce 722 yılından 481 yılına kadar kısa bir tarihi.

Dört tedris kitabı yahut *Se chou* da şunlardır : *Lun Yü*, yahut *Confucius*'un talebeleriyle konuşmaları. Talebeleri tarafından toplanmıştır. II. *Ta hio*

Confucius'ün çok kısa bir metnile, talebelerinin tefsirlerinden meydana gelmiş *Büyük tetkik* ; III. *Tchöng Yong* orta muhitin mezhebi. Yüksek adam telakkisi hakkında söyledikleri. Talebelerinden biri tarafından bir araya getirilmiştir; IV. *mong-tse* filozof *Mentius*'un yazdığı kitap.

VI

CONFUCIUS İBADETI

Modern Çin devletinin hususiyetlerinden biri *Confucius* ibadetidir. Yukarda söylediğim gibi, *Ts'in* hânedanına mensup imparator *Shi-huang-ti*, bütün *Confucius*'cilik edebiyatının imha edilmesini emertmiştir. Fakat Hân, sülâlesinin ilk imparatoru, milâttan önce 194 yılında *Confucius*'ün mezarını ziyaret ederek, bir sığır kurban etmişti. Bu tarihten elli yıl sonra, *Confucius*'ün yurdunda *K'ü-fou*'da bir mâbet kurulmuştur. Milâttan sonra 267 yılında çıkan bir irade ile yılda dört defa, hem imparator, hemde *Confucius* mâbedlerinde bir koyun, bir domuz, bir manda kurban edilmesi emredilmiştir. Milâttan sonra 555 te çıkarılmış diğer bir iradede ise, her eyalet merkezinde *Confucius* ile, en muktedir talebesi olan *yen Hui* namına bir mâbet yapılması emredilmiştir. Bugün Çin imparatorluğunda *Confucius*'ün bir yahut daha ziyade mâbetleri bulunmayan, hiç bir şehir yoktur.

Bütün *Confucius* mâbetleri aynı plâna göre yapılmışlardır. Bir sıra avludan sonra, bizzat mâbede, “büyük Kemal,”in salonuna girilmektedir. Karşıya gelen bir tablet’de “mükemmel, hekim, eski muallim, üstat K’ung,” sağ ve solunda, en muktedir talebeleri olan *yen Hui* ve *Tseng-Ts’an*, üstadın büyük oğlu *Tsze-sze* ve *Mencius*’ün tabletleri vardır. Etraftaki duvarlarda ise, şöhret sırası itibarile gelen on biri bizzat *Confucius*’ün, 12 incisi ise *Confucius*’ciliğin büyük müfessiri *Chu-Hi* — milâttan sonra 1130 -1200 — olan 12 hekîmin tabletleri asılıdır. Bu salonun etrafında bulunan galerilerde, şöhret itibarile, yukarıdakilerden sonra gelen, 72 kişinin tabletleri bulunmaktadır.

Confucius ibadetinin âyinleri, inceden inceye işlenmiştir: Ancak her ayın başı ve on beşinde takdimelerde bulunılabilir. İlk baharın ikinci ay başısile, sonbaharın ikinci aybaşısında, ihtişamlı merasimler yapılarak kurban kesilir. *Peking*’de bu kurbanlar ya imparatorlar, yahut mümessilleri tarafından takdim edilirdi. Eyaletlerde ise, en büyük mülkî ve askerî memurların iştirakile bu merasim yapılır. *Confucius* ile diğer iki talebesinin tabletleri önüne, üzerinde her nevi yemekler, şaraplar, günlük ve kandillerin bulunduğu üç masa konur. Salonun ortasına beyaz kumaş serilir. Âyin, ruhların selâmlanması, takdimelerin verilmesi, takdimelelerin kaldırılması, ruhlara veda selâmı olmak üze-

re, dört kısımdır. Bu münasebetle ilâhiler okunur, kurban takdim edilen salonun önünde bir hey'et tarafından çalgı çalınır. İbadet bittikten sonra salonun ortasına, yukarda serildiğini söylediğim ipek kumaş yakılır. Kurban etleri, fakirlere dağıtılır. Bu merasimi idare eden mandaren *Confucius*'ün tableti önünde son tazimini arz ederek çekilir.

1906 yılına kadar, bu merasim tam manasile bir dua neğil, fakat hekîmi medh ve sena etmekten ibaretti. Bu yılda Çin maarifinin ıslahı münasebetile, imparatorun çıkardığı bir irade ile *Confucius*, gök ve yer ile aynı payeye çıkarılmış, buna sebep olarakda, Maarifte ahlâka verilen yüksek ehemmiyet gösterilmişti.

VII

ÇİNDE BUDİSM

Çine, muhtelif tarihlerde Budism, islâmiyet, Hıristiyanlık... gibi yabancı dinler girmiştir. Fakat, Hıristiyanlık ve İslâmlık memleketin hayat, mefkûresine, bugüne kadar yabancı kaldığı halde, *Budism*, memleketin üç dininden, *Confucius* ve *taoisme* yanında, bir yer alacak derecede esaslı yerleşmiştir.

Budism'in ne vakit Çine girdiği, hangi şeklinde, *Hinayâna*, yahut *Mahâyâna* şeklinde mi girdiği henüz kat'î olarak halledilememiş mes'elelerdir. Fakat, pek eski tarihde *Mahâyâna*'nın hâ-

kîm olduğu bir hakikattir. Bugünde Çindeki *Budism* bu mektebe mensuptur. Diğer taraftan *Budism*'in *Han* sülâlesine mensup, imparator *Ming-ti* zamanında M. S. 61 yıllarında Çine girdiği söylenmiş ise de, bundan daha önce bazı cemaatlerin mevcut olduğuna dair deliller vardır. *Budism* Çine biri şimalden, diğeri, daha sonraları cenuptan gelerek *Chang-tong* da yayıldığı zannedilmektedir.

Her taraftan Çine gelen Budist rahipleri, mezhebi Çinceye çevirmeye çalıştılar. Bu hususta sarfedilen faaliyette büyük bir ad bırakmış olan mütercim, milâttan sonra ikinci asırda *Lo-yang* da yerleşmiş olan *Ngan-che-Kao*'dur. Bundan başka, hakikî dini tam kaynağından almak, öğrenmek arzusu, Hindistana, *Budda*'nın bıraktığı yadigârlara, hatıralara doğru seyyahlar akınını mucip olmuştur. Bu hacilardan meşhur olanları, milâttan sonra 399 yılında Hindistana gitmek için yola çıkan *Fa-Hien*, Tunguz imparator *Wei*'in dul imparatoriçesi *Hou*'nun 518 yılında gönderdiği *Sung-yün*; 634 den 713 yılına kadar yaşayan *I-tsing*, 629, 645 yılları arasında seyahat etmiş olan *Hiuen-Tswang*'dırlar.

Türk imparatoru Kubilay han — 1240 : 1368 — ve halefleri zamanında *Budism* her türlü kayıtlardan kurtulduğu için, Çinde manastırlar çabucak çoğaldır.

Bibliyografi

Çinlilerin ilk dini için :

Prof. G. F. Moore, History of Religions, vol. 1, pp. 1-29, 64-78; **Marcel Granet**, La Religion des Chinois, pp. 1-35; — Fêtes et chansons anciennes de la Chine;—Danses et légendes de La Chine Ancienne; — La civilisation Chinoise, p. 165-273, **Richard wilhelm**, Histoire de la civilisation Chinoise, p. 51-98; **René Grousset**, Histoire de L'extrême orient, p. 185-191; **Henri Maspero**, La Chine Antique, p. 156-273; **De Groot**. The Religous System of China, T. I-VI; **Bruno Shindler**, The development of Chinese Conceptions of Suprem Beings (Asia Major, preliminary volume, p. 298-366); **E. Durkheim** et **M. Mauss**, De quelques formes primitives de classifications, sixieme année. 1901-1902, pp. 55—72;

Taoisme için :

Yukardaki eserlerin içinde **taoism**'e ait kısımlardan başka: **Marcel Granet**,remarques sur laTaoisme (Asia Major, 1925); **W. F. Soothill**, Les Trois religions dela Chine, p.44-49; **Prof. Robert K. Douglas**, Confucianism and Taoism; I as equivalent to **Tao**, journ. Amer. Orient. Soc. pp. 1852, 1932.

Confucius ve Confuciuscilik için :

Yukardaki eserler. Çin'in mukaddes kitapları, **Max Müller**'in başkanlığı altında çıkarılmış olan **Sacred Books of the East**, külliyyatının III, XVI, XXVII, XXVIII ciltlerinde ingilizceye çevrilmiştir.

YEDİNCİ BAHİS

JAPON DİNİ

Japonlar, Kora'dan geçerek Japonyayı istilâ etmiş olan, birbirleriyle akraba iki Türk kabilesinin çocuklarıdır(1). Bu kabilelerden biri, milâttan iki asır önce, *Kyûshû* adasına girmiştir. Diğer, bu tarihten birkaç asır önce zaten *Izoumo*'yu işgal etmişti. Sonradan gelenler öncekini hükmü altına almış, sonra birbirleriyle kaynaşmışlardır. Japonya'nın asıl yerli abalisi olduğu zan edilen *Ainu*'lar, şimale doğru itilerek orada, *Yeso* adasında yavaş yavaş münkariz oldular, yahut Türkler ile karıştılar. Bu yerli halkın, Türkler üzerinde hiç bir tesiri olmamıştır.

(1) P: D. Chantepie de la Saussay, Manuel d'Histoire des Religions, da Dr Ed. Buckley, in *Les Japonais*, adlı tetkiki, p. 61.

Shintoism :

Japonyanın yerli dinine *Shinto* “Millî Allahların yolu,, denilir. Çince olan bu ad, yeni ve yabancı bir din olan *Boutsou-do* “Budda’nın yolu,,ndan ayırt edilmek için, ilk defa sekizinci asırda *Nihongi* “japon vekayinameler,, inde kullanılmıştır. *Shinto*’nun japoncası, *Kami no michi*’dir.

İptidaî *Shinto* dini hakkında elimizde bulunan en mühim kaynak, milâttan sonra 9 uncu asırda yapıldığı tarzda, âyinleri bütün tafsilâtile anlatıldığı gibi, rahiplerin bayramlarda, merasimde okudukları duaların bir kısmı da yazılmış bulunan, *Yengishiki*’dir. Bu kitap bugünkü şeklinde, her ne kadar, 927 yılında yazılmış ise de, kaydedilen duaların ruhban ailelerinde değişmiyerek saklanmış yahut pek az değişerek nesilden nesle geçmiş oldukları, bundan dolayı bu tarihten daha çok eski oldukları, muhakkaktır.

Shinto mitolojisi, başlıca iki kitabda bize kadar gelmiştir : *Kojiki* yahut “eski vak’aların tarihi,, milâttan sonra 712 yılında toplanıp neşredilmiştir, *Shinto* Allahları hakkında en eski vesika, bu kitaptır. Diğer, yukarda söylediğim 720 yılında Çin dilinde çıkarılmış olan *Nihongi*’dir. Bu kitaplara hususile mukaddes yerler ve mâbetler münasebetile muhtelif mahallî ustureleri de ihtiva eden, sekizinci asırda *Idzumo*’nun resmî bir tarih ve coğrafyası demek olan *Idzumo Fudoki* dahi eklenebilir.

Bu kaynaklardan istifade ederek, Japon ipti-

daî dininin, başlıca tabiat ve tabîi kuvvetler Allahları etrafında toplandıklarını anlıyoruz. Bu Allahların başında, şüphesiz Japon cemiyetinde bir zaman anne tarafından akrabalık müessesesinin hâkim olmuş olduğunu anlatan güneş — kadın — Allahı bulunmaktadır. Bundan sonra ay, yıldız Allahlar, daha sonra fırtına, yağmur, deniz, ırmaklar, umumiyetle sular, onun yaratıcı kuvvetleri, dağlar, ağaçlar, ateş, Allahlar gelmektedirler.

Kojiki ve *Nihongi* kitaplarında, muhtelif ve birbirlerinden ayrı an'aneler bir araya toplanmıştır. Münakkitler, bu üstürelerin üç ayrı mıntakaya ait menkibelerin birbirine karışmasından meydana geldiğini tesbit etmişlerdir: Kora'dan gelen Türklerin ilk defa yerleştikleri *Idzumo*; sonra bütün memlekete hâkim olmuş olan ikinci Türk kabilesinin ilk oturdukları *Kyûshû*; aynı kabilelerin sonraki merkezi olan *Yamato*, *Idzumo* eyaletindekilerinin sonradan gelenler tarafından itaate alındıklarının akisleri *Susa no wo*'nun kovulması, daha ziyade aşikâr olarak Ningi,—göke mensup büyük çocuk—menkibesi. Japon imparatorları kendilerini bu nesilden sayarlar.

Kojiki ve *Nihongi* kitapları, *Izanagi* ve *Izanami* adlarındaki Allahların kâinatı yarattığını anlatmaktadır. Bu iki Allah, umman ortasında peyda olan bir adayagökten inip bu adada birleşmişler, Japon adalarını, yer, su, ovalar, dağlar, ağaçlar,

yiyecek, ateş, Allahlarını yaratmışlardır.

Kojiki, kitabının ikinci bahsi, güneş Allah—kadın —*Hirume*, yahut *Ama-terasu Oho-Kami* “gökün parlak büyük uluhiyeti,” ile, gürültücü kardeşi *Susa no wo*’dan bahsetmektedir. Bu husustaki menkibenin bir suretine göre, güneş Allah, *Izanagi*’nin sağ gözünü yıkadığı sudan; sol gözünü yıkadığı sudan da ay, burnuninkinden de *Susa no wo* meydana gelmişlerdir. Bu menkibenin daha basit ve ihtimalki daha eski şekline göre, bu üç Allah, *Izanangi* ve *Izanami*’nin çocuklarıdır. Güneş Allaha, yüksek gök, aya gecenin *Susa no wo*’ya denizin idareleri verilmişti. Fakat bu sonuncunun ricası üzerine, ölümler ülkesinin idaresi ona bırakıldı.

Susa no wo, yeryüzüne inmezden önce, gökteki kızkardeşini ziyaret etmişti. Ağzında çiğnediği mücevherat, kılıçları... yere attı. Bu parçaların herbirinden de çocuklar meydana geldi. Japonya’nın asıl ailelerinden birçokları, cetlerinin bu çocuklar olduklarını sanırlar. Bundan sonra *Susa no wo* «sert, mütecaviz adam», kızkardeşinin — güneş — pirinç tarlasını bozup altını üstüne getirdi. Gökün soğuk havasını bunların üstüne açık bıraktı. Kızkardeşinin ilk mahsul bayramını tes’it ettiği salona pislik attı. Bunlardan daha fenası, kızkardeşinin Allahlar için elbiseler ördüğü salonun damındaki bir delikten içeri lâşe attı. *Susa no wo*’nun bu fena muamelelerinden kırılan güneş Allah, kendini gökyüzünde bulunan

kayalık bir mağarkya kapayarak,gök ve yeri karanlıktta bıraktı.Gücenen ve kızan güneş Allahı gizlendiği yerden çıkarmak için,dığer Allahlar birçok hilelere müracaat ettiler. Nihayet Allahların mütemadiyen gülmesinden meraka düşen güneş,kapıyı aralayarak dışarı bakarken güneşi yakaladılar ve bir daha saklanmasına meydan vermediler. Allahlar meclisinin kararile *Susa no wo*'nun sakalı kesildi, elinin ve ayaklarının tırnakları sökülerek ağır cezaya uğradıktan sonra gökten sürüldü. Dünyaya gelirken önce *Kora'yı*, sonra *Idzumo*'yu ziyaret etti. Burada bir ejderha öldürerek bir kızı felâketten kurtardı.

Idzumo'nun büyük Allahı, *Susa no wo*'nun oğlu *Ohonamochi*'dir. Gök Allahları *Susa no wo*'nun oğlunu hoş görmüyorlar. Güneş Allahın büyük oğlu *Ningi*'nin idareyi eline almasına, dünyayı hazırlamak için birçok haberciler gönderiyorlar. İlk gönderilen haberci bir daha geri gelmiyor. Fakat nihayet bunlardan ikisi *Idzumo*'da *Ohonamochi*'nin ikametgâhına gelerek, dünyaya ait işleri "mukaddes büyük oğla,, terketmesine, kendisi yalnız ilâhî işlerle meşgul olmasına, ikna ediyorlar. Böylece *Ohonamochi* tahtından indirilerek, yeryüzünden çekiliyor. Gökün sefirleri, asayışı temin etmek için memlekette bir devir seyahatine çıkarak, yeni hükümdara tâbi olmayan bütün ruhları ve Allahları imha ediyorlar. Bundan sonra *Ama-terasu*'dan dünyaya hükmetmek ve sülâlesi ebedî olarak devam etmek va-

dini alan *Ningi*, yeryüzüne, *Kyûshû* adasında bir dağa inmiştir. Sonraki devirde *Kyûshû*'dan ilk insan imparator *Jimmu Tenno* çıkararak orta Japon-yayı zaptediyor, *Kojiki*'ye göre, M. A. 660 yılında *Yamato*'da paytahtını kuruyor.

Bu menkibeleri uzun uzadıya burada yazışımın sebebi, Japonların en eski vesikalarında Türk kabilelerinin nasıl Japonyayı istilâ ettiklerinin akisleri bulunduğunu göstermek içindir.

II

RAHİPLER, KÂHİNLER, USÛL, MERASİM

Eskiden başlıca rahip *Tenno* — gök tarafından büyütölmüş, — yahut *Tenshi* — gökün oğlu —, unvanlarını taşıyan imparator olduğu anlaşılmaktadır. Fakat, pek çabuk bazı aileler, irsî olarak dinî en mühim vazifeleri ellerine geçirmişlerdir. Bu aileler arasından en mühimi, bayramlarda ve diğer resmî münasebetlerle merasimi idare eden *Nakotomi*'ler; Allahlara takdimeleri hazırlayan *Imbe*'lerdir. İmparatorluk ailesile akraba olmuş olan birinciler, imparator hastalandığı vakit vekâlet dahi ederlerdi. İkinci aile ise, yukardaki vazifesinden başka, imparatorlara ait binalar yapılır ve tamir edilirken, imparatorlar taç giyerken, bunlara mahsus duaları okurlar, yeni hükümdara yüksek kudretinin alâmetleri olan ayna ve Al-

lahların kılıcını verirlerdi. Milâttan sekiz asır sonra, bu iki aile arasında birbirlerini çekemezlikler başladığı anlaşılmaktadır. Asırlar zarfında, yavaş yavaş *Nakotomi*'ler rakiplerinden kurtulmuşlardır.

Bunlardan başka *Urabe* yahut falcılar ocağı vardı. Bunların vazifesi imparatorun sorduğu, sorgulara, bir koyunun kürek kemiğini ateşe tutduktan sonra çatlaklarını muayene ederek cevap vermektir. Mukaddes pirincin ekileceği yerleri, mühim felâketler, hastalıkların önüne geçmek çarelerini, göstermekle de mükellef idiler. Bugün dahi bu kâhinlerin imparatorların taçlanma merasiminde vazifeleri vardır.

Bu aile ve ocaklardan sonra yavaş, yavaş, az çok rütbe silsilesine bağlı rahipler teşekkül etmiştir. Bu rahiplerin başlıcaları olan *Kamûshi*, Hristiyanların köy papaslarına muadildir.

Meiji devrinde rahiplere ait bazı nizamlar konmuştur. 1902 ve 1911 yıllarında neşredilmiş olan iki kanunla, ilki «mâbetler reisi» *Gûjî*, sonuncusu “mihraplar muhafızı”, *Shasho* olmak üzere rahipler, beş sınıfa ayrılmışlardır. 1920, yılında yapılan bir istatistiğe göre, Japonyadaki mâbetlerin hepsi 53 binden ziyade olduğu halde rahiplerin sayısı 14742 idi. Bundan mâbetlerin bir çoğu resmî rahipler bulunmaksızın idare edilmekte olduğu anlaşılmaktadır. Köy mâbetlerini layikler idare etmektedirler.

Rahipler, *Budda* dininde olduğu gibi, tamamen

ayrı bir sınıf değillerdir, Evlenebilirler. Dinî merasimden sonra layikler gibi giyinmektedirler. Vazife esnasında ise, beyaz bir elbise, kara bir şapka giymektedirler. Baston taşırlar.

Kadınlarında ibadette mühim bir vazifesi vardı. Şimdi ise, imparatorluk ailesine mensup iki prenses, *Ise* ve *Kamo* mâbetlerinde üç yıl hazırlandıktan sonra, devlet merasimlerinde büyük bir vazife alırlar. Birçok mâbetlerde ise, umumiyetle rahiplerin kızları olan mukaddes dansözler heyeti — *Mi-Ko* yahut *Kanko* “ilâhî çocuklar,” — vardır. Bülûğa erdikleri yahut yirmi yaşına girdikleri vakit, bu dansözlerin hizmetine nihayet verilmektedir.

III

DUALAR, İBADET, KURBANLAR

Shinto dualarının mevzuları pek muhtelifdir. Fakat bu mevzular, hastalıklar, kuraklık, feyezanlar, yer sarsıntılarına karşıdır. Dua, en basit şeklinde yüz yıkanıp, eller birbirine vurulduktan sonra, zihnen edilir. Mâbetlerde edilen dualar da, pek basittir. Mâbedin herkese açık olan kısmına ayakkabılar çıkarılarak girilir. Mâbedin kâsasına — *Saizembako* — para bırakılır. Nezaket eseri olarak iki defa el çırpılır. Baş eğili olduğu halde, ya zihnen yahut yüksek sesle dua ve ibadet edilir. Bu dua ve ibadet riyazet derecesine

kadar da çıkarılabilir. Bunlardan en ziyade yapıları, soğuk su ile yıkandıktan sonra, ıslak elbise giyip, mâbedin etrafında yüz defa dönmektir.

Allahlara kesilen kurbanlar veya takdimeler en ziyade şunlardır: İpek kumaş, renkli kâğıtlar, kılıçlar, yaylar, oklar, kalkanlar... Geyik boynuzları, ayı postları... Tuz, balık, sebzeler, pirinç rakısı... Beygir, horoz, domuz, yaban domuzu... İnsandan kurban takdimi, tarihten önce kaybolmuş ise de, hatıraları efendilerinin ölümünü takiben, hizmetçilerinin intihar etmeleri, âdedinde devam etmekte olması muhtemeldir.

İmparatorun taçlanma bayramları bir ay kadar sürmektedir. Bunlara büyük bayramlar — *Matcuri* — denilmektedir. Umumiyetle bayramlardan önce üç gün, bazen dahi bir gün oruç tutulmaktadır.

Büyük bayramların başlıcaları şunlardır :

I *Oh-harahe*, büyük dinî temizlik bayramı; II Halkın yiyeceğini temin için yapılan üç bayram.

Bu üç bayram da şunlardır : I. *Toshikgoi*, ilk bahar bayramı, mahsulati Allahların koruması için 17 şubatta yapılmaktadır. II. *Kanna* (17 birinci teşrin); *Niiname* (23 ikinci teşrin) hasatlardan dolayı Allahlara teşekkür etmek için. III. Yılın altıncı ve on ikinci aylarının son günlerinde, imparator sarayında ateşle fal bakma.

Bu bayramlardan başka, daha diğer dinî günler ve bayramlarda vardır: Bugünlerde de millî bayramlarda olduğu gibi, her taraf bayraklarla

donatılmaktadır. İlk imparatorun ölümü tarihi (3 nisan), son imparatorun ölümü tarihi, imparatorun atalarına, gece gündüzün bir olduğu günler, hususile yılbaşı — 1 ve 3 ikinci kânun — bayramlarıdır. Bunlardan biri temamilen halk bayramıdır. Oyunlar, yarışlar, koşular, maskaralıklar, araba alayları ile tes'it edilmektedirler.

Yukarıdakilere, çoğu mahalli Allahların sayısız mahalli bayramları, da eklenmelidir.

IV

JAPONYA'DA BUDİZM

Japonya'da, Budizm'in tarihi, dört devreye ayrılabilir.

(1) 1200—550.

Budizm, Japonya'ya Kora'dan girmiştir. Buraya Budizm, VI ıncı asrın ikinci dörtte birinde gelmişti. Bu asır *Budism*, propagandasının Çin'de en ziyade faaliyet gösterdiği bir devirdi. Milâddan sonra 538 yılında Kora'da Kudara kralı, japon kralına bir memur yollayarak, *Saka Bustu* (1) nin bir heykeli, birkaç *Sutra* ve diğer hediyeler göndermiş, bütün şeriatlardan en mükemmeli Budist *Dharma'sı* olduğunu, bu dine itikat edenlerin sayısız fayda gördüklerini, bu dinin Hindistanla Kora arasında bulunan bütün memleketler tarafından kabul edilmiş olduğunu, bildirmişti. Japon kralı *Kimnei*, *Budda'nın* heyke-

(1) Budda Sakyamuni.

lini memnuniyetle kabul etti. Fakat bu yeni Allaha ibadet edilip edilmemesi, şiddetle ihtilâfı mucip oldu. Kralın başvekili vaziyetinde bulunan nazır *Soga*, bu yeni dine taraftar bulunduğu halde, derebey, hususile *Shinto* rahipliği vazifeleri de irsen kendilerine ait bulunan, *Nakatomî* ailesi, memleketin; yer, gök, buğday Allahlarının bu tecavüze kızıp felâketlere sebep olacağını ileri sürerek, bu heykelin kabul edilmesine itiraz ettiler. Kral, bu heykelin kabul edilmesi hakikaten felâketleri mucip olup olmayacağını tecrübe etmek için, *Soga* ailesinde kalarak, bu ailenin evlerinde *Budda*'ya ibadetetmelerine müsaade etti. Biraz sonra memlekette çıkan bir vebadan *Budda*, mes'ul tutularak, heykel *Soga* ailesinden alınarak kırıldı, ve bir mecraya atıldı.

Budism'in ikinci defa 570 yılında Japonya'ya girmek teşebbüsü de böyle neticelendi. Fakat esrarengiz bir yangın, kralın sarayını yakması, *Budda*'nın intikam aldığına hükmedilerek, yeni heykellerine saygılar, tazimler edildi. Bundan sonraki yıllar zarfında, *Budda*'nın bazan lehinde, bazan aleyhinde tefsir edilen buna benzer vakalar tesirile mâbedi yakılıp yıkıldı, yahut, yeniden yapılarak tazimler gördü. Bununla beraber bütün bu devir esnasında *Budism* kendisine daima *Soga* ailesinde ateşli bir taraftarlık bulmuştur.

Kral *Bidastu*'nun ölümünü—M. S. 586 — takip eden münazaalar arasında *Natakomi* ailesinin

reisleri idam edilmiş oldukları için, başdanberi *Budda* dinine taraftar olmuş olan *Soga* ailesi çok nüfuz kazanmış ve bu aileye mensup prens *Umyada*, yahut *Shôtôku* M. S. 593 yılında kraliçe *Suiko*'ya naib olmuştur. Japonya'nın ilk teşkilâtı esasiye kanununu hazırlayan bu prens, *Budda*, *şeriat*, *ibadet*; imanın nihaî mevzuları olduğunu, bunlara samimî ibadetin hayatı yükseltmekte esash bir âmil olduğunu ilân etti. Bundan başka, devlet parasile *Budda* mâbetleri, Seminerler, hastahaneler, dispanserler, ihtiyarlar ve fıkarakalar için acizehaneler yaptırtı. *Budist* dinini iyi öğrenmek için Çin'e talebeler gönderdi. Yeni iman yüksek ve aşağı sınıflarda ilerledi. 624 yılında, yani *Budism*'in ilk defa Japonya'ya girmesinden itibaren 70 yıldan daha az bir zaman zarfında, *Budist* mâbetleri 46, rahipleri 816, kadın rahiplerin sayısı 569 u bulmuştu.

Fakat 735 yılında memlekette çıkan bir çiçek salgını, her sınıf halkı kendi Allahlarını teskin etmeğe yahut kendilerini korumaya koşdurdu. *Budist* rahipleri ise, bu salgından istifade etmek için propaganda yaptılar. Kral bu âfetten memleketi kurtarmak için, büyük bir *Budda* heykeli dikilmesini teklif etti. Halk eski Allahlardan yardım dilemeğe koşdular. Rahip *Gyôki* tarafından dinî bir uzlaşma yapıldı: *isê*'nin *Shinto* mâbedinde, ced Allahı *Amaterasu*, *Vairo Chana* *Budda* olarak şahıslandırılmış kâinat — nin bir tecellisi olup olmadığı soruldu. Müsait

cevab alınması üzerine, japonların eski Allah-ları *Budda* ve azizleri ibadetile karıştırıldı. Memleketin diğer yerlerinde de bu karıştırılma *Budism* lehine olarak ilerledi.

Heian devrinde — M. S. 794 den itibaren —, *Budism*'in muhtelif mezhepleri Japonya'ya girmiş-tir. Japonya'da *Tendai Shû* denilen mezhep, *Saichô* — sonra *Dengyô*, 767 : 822 — tarafından kurulmuştur. Bu devrin yüksek bir Budisti olan *Saicho* Çin'e giderek mezhep hakkında daha derin malûmat aldı. Hakikatin tarihi mübeşşiri olan *Budda*, *Saicho*'nun kurduğu bu mezhepte, parlak bir nurdan ibaretti. Böyle bir *Budda*'yı şuurunda yaşatabilen kimse, sırlar, faziletler, hikmetin en yüksek hedefine varmış demekti. *Saicho*, Budist mezhebinin muhtelif görüşlerini bir araya karış-tırarak, Japonya'daki *Budism*'in muhtelif şubele-rine kaynak olmuştur. Bilgi ve karakterinin yük-sekliği *Saicho*'ya sarayda da nüfuz temin etmiş, bundan istifade ederek *Budda*, dini hakkındaki bilgilerin asırlarca merkezi olmuş olan bir ma-nastırı 788 yılında *Hiei* dağında kurmuştur.

Diğer bir mezhep *Shingon-Shû* “doğru söz mezhebi,, *Saicho*'nun talebesi ve dostu olan *Ku-kai* — sonra *Kôbô*, 774 : 835 - nin idaresi altında bir kuvvet olmuştur. Bu rahip, dinî hayatın muhtelif şekillerini on dereceye ayırmış, sonuncu ve

en yüksek şeklinin *Shingon* olduğunu öğretmiştir. Bu derece, *Budda*'lık kudsiyetinin temamilik göründüğü haldir. *Kûkai*'ye göre, ruhanî varlıkta dahil olduğu halde, bütün kâinat, tekrar ruhi ve maddi olarak ikiye ayrılabilir, altı unsurdan meydana gelmiştir. Bununla beraber, bu ikisi bir, bir iki; dir. Bundan dolayı maddenin her parçasına, *Buddha*'lığın ilâhî varlığı nüfuz etmiştir. Zaten kâinatta, dışarda tecelli etmiş olan bir *Budda*'dan başka bir şey değildir.

İçerimizdeki *Budda*, hareket, söz, "sırrın", kalpte yapılması ile dışarı çağırılabilir. *Kûkai* bu suretle *Gyôki* tarafından açılmış olan Budizm'in senkre-tizm hareketine, hususile nazari sahada yardımcı olmuştur. Böylece, *Shingon* mezhebi naşiri, imparator *Kami* ibadetinin, hakikatte kıyafetini değiştirtirmiş *Budda*, ibadeti olduğunu ilân ederek, aynı zamanda *Ryôbo*, yani *Budda* shinto ciliğinin de naşiri oldu. *Kûkai*, seleflerinin hepsinden ziyade nüfuz sahibi idi. Mimarlık, hattatlık ve oymacılığa kadar geniş bilgisi, sarsılmaz azmi, kendisini hem sarayda, hem de millet arasında büyük bir kuvvet yaptı. Kendi mezhebinin merkezi olmuş ve sonunda *Hiei*'deki manastırı gölgede bırakmış olan *Kôya* dağında büyük bir manastır da ha yaptırtmıştır. Bu devrin ilk kısmında *Kami* yahut *Budda* dini Allahlarına ibadette mükafat, sıhhat, iyi hasat, saadet, sulh ve selâmet aranılıyor idi. *Shingon* mezhebine ait, muhteşem ve sırlı âyinler, hususile saray muhitine pek cazip görün-

dü. *Fujivara* ailesi düşdükten ve memleket içinde savaşlar birbirini takip ettikten sonra, asil ve halk sınıfları yeise düşerek her şeyin geçiciliğine, inandılar,saadeti artık bu dünyadan değil öbür dünyada aradılar.Bu suretle memlekette bir fena görüş havası esdi.

1920 yılında yapılmış nüfus sayımına göre, bu mezhebin 370000 saliki, takriben 7000 rahibi vardı.

(2) 1200 – 1600 :

1192 yılında *Kamakura*'da, *Yoritomo*'nun *Bakufu* - Asker hükümeti - kurmasından yarım asır yahut daha ziyade önce, Klan kavgaları,memleketi mütemadî savaşlara soktu. Kanlı savaşlar, yağmalar ölümler, kimsede mezhepleri düşünecek bir hal bırakmadı. Halk emniyet, sulh ve sükûn isteyordu. İşte böyle bir ihtiyacı karşılamak üzere *Hônen* - 1133: 1212 - ve *Shinron* - 1173: 1262 - ortaya çıktılar.

(a) *Jodo* ve *Shin* mezhepleri: Önce *Hiei* manastırında talebe olan *Hônen* bu mektebin bütün felsefesi, sırlı yapımları, ve ahlâkının eskimiş olduğunu iddia ederek bu mezhebi bıraktı. *Sukhâvatî*, Japonca *Jodo* yahut "Garp temiz ülkesi," mezhebini neşretmeğe çalıştı. Cahil, okumuş, yüksek, aşağı, herkes *Amitâbha*'nın sonsuz lütfüne samimî bir imam beslediği taktirde kurtulabileceğini öğretti. Mukaddes hali, derin dindarlığı, samimî kanaatı, öbür dünyada mükâfat vadeden mezhepile *Hônen* sarayda ve mil-

let arasında, rakîpleri kendisini sürdürüp, talebelerinden bir kaçını idam ettirinceye kadar, büyük bir nüfuz temin etti. Bununla beraber, yaydığı mezhep kudretli nüfuzunu kaybetmedi. Hônen'in muktedir talebeleri, hususile **Shinran** hocasının varızlarını mantikî neticesine götürdü. **Hônen**'in kurduğu mezhepde büyük bir rol oynayan **Amitâbha**'nın adından istiane etmeği bırakarak, kurtuluşun tek çaresi olmak üzere, halâskâra, basit ve şüphesiz bir iman varız etti. Rahiplerin evlenmeleri yasağını ve rahipler ile lâyıklar arasındaki ayrılığı kaldırdı. Bizzat kendiside evlenerek halkla kendisini bir tuttuğunu göstermek için **gutuko** "tepesi tıraş olmuş cahil," adını takındı. Böylece **Shinran** tarafından kurulmuş **Shin** mezhebinin, nüfuz ve akideleri, bir çok hâdiselere rağmen bugüne kadar, Japonyanın en büyük iki mâbedinde, **Hongwanji**'de devam etmiştir.

(b) **Zen mezhebi :**

Böylece halk arasında dinî bir uyanış hareketi yayılırken hususile askerî sınıfa uygun bir mezhep, **Zen** mezhebinin **Rinzai** ve **Sôdô** şubelerini kurmuş olan **Eisai** - 1141: 1215 - ve **Dôgen** 1200: 1253 - taraflarından, Japonya'ya sokuldu. **Zen** mezhebi, **Budda**'nın vardığı yüksek ilhama, haricî bir vasıta ile gidilemeyeceğini, bütün doktrinler ve âyinlerin faydasızlığını iddia etti.

Budda, bir kimsenin şahsında meydana gelmesi için tek yolun, kendi mahiyeti hakkındaki derin düşünüş olduğunu talim etti.. Merasim ve âyinlere

karşı gösterdiği alâkasızlık, **Zen** mezhebinin askerler arasında fevkalâde itibar kazanmasını mucip oldu.

(c) **Nichiren mezhebi :**

Nichiren (1222: 1282) tarafından kurulmuştur. Bu mezhebin başlıca talimi, **Budda'nın Saddharma-pundarîka** "hakikî şeriatın nilüferi," inde ortaya koyduğu hakikatlere iman ve bu kitabın adını bir çok defa söyleyerek, ibadet etmekten ibarettir. **Nichiren, Gautama'nın** yaydığı hakikatın aslı bu kitapta yazılmış olduğunu iddia etmiştir. **Nichiren** zulümlere düşar olduğu, sürüldüğü halde, yine kendisinin, zuhuru **Gotama** tarafından önceden bildirilmiş, gökten inen **Bodhisatva** olduğu hakkındaki kanaati sarsılmamıştır.

Şimdiye kadar bildiğimiz bu dinî liderlerin, kurdukları mezhepleri ileri götürenler, kabiliyetli talebeleri olmuşlardır. **Tendai** ve **Shingon** mezheplerinin hususile yüksek ve asîl sınıfta; **Zen** mezhebi orduda, **Jôdô** ve **Shinshû** mezhepleri halk arasında yayılmışlardır.

İç savaşlar ve siyasî karışıklıklarla geçen **15** ve **16** ıncı asırlarda, bu mezheplerde, savaşlara ve siyasete karışmışlardır. Asker aristokrasinin mezhebi olan **Zen**, manastırları vasıtasile, talim ve terbiyede, edebî kültürde büyük bir tesiri olmuştur. Bu devirler, dinî bir kaynaşma devri olmuş, kendisine az çok taraftar bulan kimseler bir çok küçük mezhepler kurmuşlardır.

(d) **Shinto**: Budizm ile **Ryôbu Shinto** adı altında karışmış olan **Shinto** dahi, kendisini sistem-

leştirmeğe teşebbüs etti. **Kitabatake Chikafusa** (1339), imparatorların Allahlar sülâlesine mensup bulunduklarını iddia etmiş, millî düzeni korumak için **Kami** ibadetinin ehemmiyetini göstermiştir. Bu husustaki gayretile, 18 inci asırda krallık **Shintoism**'inin önderi olmuştur. 15 inci asırda, taliminin esasını **Ten-dai**'den alan **Yoshida Kanétomo**, **Ryôbu**'ya karşı, **Budism** ile karışmamış **Shinto**; **Yuiitsu Shinto**'yu ilân etti. Fakat bu **Shinto**, 18inci asra kadar, cemiyette büyük bir hareket uyandıramadı.

(e) **Roma katolikleri :**

16 inci asırda, Cizvit misyonerleri **Kyûskû**'da faaliyete başlayarak, bu faaliyetlerini **Kyoto**'ya kadar genişlettiler. **Omi Azuchi**'de birer ilâhiyat semineri açtıkları gibi imparatorun payitahtında da bir katedral yapmak müsaadesini aldılar. Çalgılar, saatler, aynalar, hatta fakir ahaliye pirinç dağıtarak yapılan Hristiyanlık propagandası, hususile **Kyûshû** ve **Nagato**'da muvaffak oldu. Fakat, Hristiyanlığı himaye etmiş olan **Nabunaga**'nın 1582 yılında öldürülmesinden ve Budism'in hâimleri olan **Hidéyoshi** ve **Togugava** zamanlarında Hristiyan dini yasak edildi. 1638 yılında, **Shimabara** ve **Kyûshû**'da isyanlar bastırıldıktan sonra, **Kirischitan** yani Hristiyanlar, siyasî bir âmil olmaktan çıktılar.

(3) **1600 - 1868 :**

Togugawa hükûmeti, merkezîyetçi bir siyaset takip ederek, kuvvetli bir mezhep veya fırkanın kurulmasına müsaade etmedi. Roma katolik Hristiyanlarının 1863 de isyanları bastırıldı. Hükû-

met dinler bakımından bir nüfus sayımı vazifesini *Budist* rahiplerine vererek, böylece Hristiyanları imha etmeğe teşebbüs etti. Bunun neticesi olarak bütün millet, hiç olmazsa zahiren *Budda* dinine girmeğe mecbur oldu. Aynı zamanda birçok *Budist* mukaddes kitapları ve edebiyatı bastırıldı. *Budist* mezheplerinin her birisinin doktrinleri ve kilise kuvveti sistemleştirildi. *Takuan* (ölümü: 1645) *Hakiun* (ölümü: 1786) ve *Jiun* (ölümü: 1804), bu devrin parlak rahip sîmaları arasında idiler. *Shôgunate* hükûmetinin zalimane siyaseti, usanç getirdiği gibi, diğer taraftan hükûmetin ihmal ettiği dinler ve mezhepler, hususile *Shintoist*'ler üzerinde kuvvetli bir reaksiyon yaptı. *Dengyô* ve *Kûkai* zamanından beri *Shintô* eski saflığını kaybetmiş ve *Budizm*'in gölgesi altında ancak adını muhafaza etmişti. *Hayashi Rasan* (ölümü: 1657), *Shinto*'yu *Budizm*'den kurtarmak istedişinde kendisi resmen *Confucius* dinine salık bulunduğu için, talim ettiği *Shintô*, bu dinin felsefesile temamilen meşbu idi.

Japonya ve imparatorluk hânedanının, kâinat hükûmdarı ve yaratıcısı olan Allah ile doğru münasebette bulunmasının, ilâhî lütfün hususî maksatlarından bulunduğunu iddia ederek, tek doğru dinin *Shintô* olduğunu iddia eden *Hirata Atsutané* (1843) dir. Bütün diğer dinlerin yanlış yahut bozulmuş olduklarını ilan etmişti. Pek çok taraftar kazandı. Japon ıslahatında büyük yardım dokundu.

19uncu asırda *Shîntô* namına bir takım dinî mezhepler çıkdıysa da, bunların eski *Shintô* ile alâkaları pek azdı. Bu bakımdan en meşhur ve en değerli lider, ilâhî ilham, dua, Allah, namus hakkında vaaz etmiş olan *Kurozumi*'dir. *Amatêrasu*, bütün hayatın kaynağı olduğunu, insanların bu Allah ile daimî münasebette bulunmalarını yaymaya çalıştı. *Konkô*, *Tenri* ve *Remmon* gibi diğer birçok mezhepler, *Shintô* ibadeti şekli altında eski batıl itikatlardan başka birşey değillerdi.

(4) 1868 den sonra :

1868 Japon islâhatı, millî Allahlar ve cedlerin “yolunu”, temsil eden *Shintô*’yu öne çıkardı. 1868 yılında kurulan *Jingi jimukyoku*, “Mezhep işleri müdürlüğü”, nün ilk kanunu, *Shintô* ile *Budism*’i birbirinden tamamen ayırdı. Hükûmette siyasî liderler, millî ahlâkın temeli saydıkları *Shintô*’yu, *Shintô* rahiplerine resmî paye vererek devlet dini haline getirdiler. Buna karşı, Budist heykelleri Mâbetleri yıkıldı. Budist rahiplerine doğru yola girmeleri tavsiye edildi. Bu vaziyet, 1872 yılında *Kyôbushô*, mezhepler nezareti kuruluncaya kadar, devam etti. Bu yılda *Budist* ve *Shintô* rahiplerinin aynı derecede *Kyôdôshoku*, resmî ahlâk mürebbileri oldukları kabul edildi.

1889 yılında neşredilen teşkilâtı esasiye kanunile, Hristiyanlara da dinlerine serbestce sâlik olmak hakkı verildi. Bunun üzerine, Budist’ler “Krallık Budist ittiadı”, adı altında büyük bir teşkilât yaparak, Hristiyanlık aleyhindeki müca-

delelerinde bütün *Shintoist*leri, yani Japonlari, kendilerine iltihak etmeğe davet ettiler. Millî bir ahlâk miyarı tesbit etmek maksadile 1889 yılında neşredilmiş olan maarife dair imparatorun iradesini; muhafazakârlar, Hristiyanlık aleyhinde katı bir delil olmak üzere kullandılar.

Bununlaberaber, Hristiyanlık 1895 yılından sonra daha ziyade Japon ruhuna girmeye muvaffak olarak, uzun yıllar mücadeleden sonra, tekrar faaliyete başlamıştır. Budizm, dahi gayretini Hristiyanlığa karşı mücadelede kullanmaktan vazgeçerek, halkın dinî alâkasını kendisine daha ziyade çekmek uğurunda sarfetmeye başlamıştır. Çoğu *Shin* mezhebine mensup bulunan birtakım Budist bilginleri “yeni Budizm,” denilen bir hareket meydana getirmişlerdir. Hristiyanlık ile, diğer dinler arasındaki çekişme nihayet bulmuştur. 1904-1905, Japon-Rus savaşı, milliyetçilgi, ahlâkın an’anavî prensiplerine ve imparatora sadakati kuvvetlendirmeğe büyük bir sebep olmuştur. Şimdi *Eucken* ve *Bergson* japonların dikkatini çekmekte, Hristiyanlık ve Budizm’den, şimdiye kadar bildirdiklerinden daha yeni, daha yüksek görüşlerini ortaya koyması beklenmektedir.

*
* *

Yukarda söylediğim, resmî *Shinto* yanında, büyü, batıl itikatlarla dolu bir de halk *Shintoism*’i yaşamaktadır. Devlet, tercihan ta’zim ettiği Allahlara mensup on iki mezhep tanımıştır. Bunlardan başlıcası olan *Shinto Honkyoku*’nun 1,200,000

sâliki vardır. En çok tarafdarı olan mezhep — 4,300,000 — *Tai sha kyô*'dur. Bu mezheplerin çoğu yakın tarihlerde kurulmuş olduğu gibi, kuranların çoğu da cahil köylülerdir. Bu mezhepler içinden tarih itibarile en sonuncusu, cihan savaşı esnasında kurulmuş olan *Omoto Kyo* "büyük menşein talîmi,, dir. Bu mezhep kurulur kurulmaz ihtilâlcî bir mahiyet almıştır. Bundan dolayı Japon hükûmeti, 1921-1922 yıllarında mâbetlerini kapattır-mış, mezhep içersinde ileri gelenleri yakalatdırmıştır.

Bibliyografi

W. G. Aaton, Shinto, London 1905; — Nihongi, 1896; **K. W. Knox**, The Developement of Religion in Japan, new-york, 1907; **W. E. Griffith**, the Religion of Japan, new-york, 1912; **R. Fujishama**, Le Boudhisme japonais, Paris, 1889; **E. W. Clement**, christianity in Modern Japan, Philadelphia, 1905; **T. Harada**, Faith of Japan, new-york, 1914; **M. Anesaki**, quelques pages de l'histoire religieuse du Japon, 1921.

Haydar Rifat Beyin başlıca eserleri :

Tarihi eserleri :

- 1.— Temmuz 1914
- 2.— Bismark nasıl düştü?
3. — Versay
4. — Musolini.

Bunların dördü de günün en meşhur tarihçisi Emil Ludvig'in eseridir,

Birincisi dünya kurulu insanların uğradığı en büyük bir badireyi bütün anatile anlatır. Halkın, büyük devletlerin ikiye üçer adamı elinde hâlâ nasıl körükörüne süründüklerini gösterir. En büyük devlet adamı tutulan bu kimselerin gururlarile, keyiflerle ne kadar hiç olduklarını anlatır. 150 Kuruş.

İkincisi, bir Başvekilde bulunması lâzım gelen sahici namusu, hamaseti, feragati anlatır.

Üçüncüsü, büyük denilen bazı devletlerin en büyük adamlarının—insanlık, doğruluk ve fazilet duygularından nakadar uzak olduklarının tekzip olunamaz bir hüccetidir. 60 Kuruş.

Dördüncüsü, bir adamın iktidar mevkiine çikalı on sene olduğu halde, bu müddet içinde koca bir ülkede yalnız ehemmiyetsiz üç rüşvet vak'ası olabildiğini; her üçünün faillerinin mahkûm olmadan intihar etmek mecburiyetinde kaldıklarını; bu adamın on senedenberi daha bir kere, bir akşam, bir salonda, bir cemiyette görülmediğini; sabahın karanlıklarından akşamın karanlıklarına kadar mütemadiyen çalıştığını; eski amele ve hocalık hayatına, on senedir uhdesinde üç, dört, beş nezaret tuttuğu halde tek bir at almış olmaktan başka bir değişiklik vermediğini; on senedir tek bir kere bir içki kullanmadığını; Allahın Avusturyalılara zafer tadını tattırmak için yarattığı farzedilmiş olan sönük.. harap bir İtalya'dan şanlı,

şevketli bir devlet çıkarışını gösterir. Herbiri canlı, kanlı ve günün eserleridir. 100 Kuruş.

5. — Lenin'in hayatı.

Gayet muhtasar, fakat gayet şumullü bir eserdir. Topsuz, tüfeksiz, askersiz, parasız bir adam — yalnız grandüklerinden, prenslerinden bir tabur çıkara-bilecek olan Rusya'yı nasıl fethetmiştir? İçinde ordular kaybolmıya mahkûm olan.. nüfusu yüz yetmiş milyona varan Rusya'yı kendi irade kuvvetine nasıl rametmiştir? Zamanımız ekanimi selâsesi olan can, mal, namus mefhumlarına dair telâkkilerine nasıl tahakküm etmiş ve onlara yepyeni nasıl bir mecra vermiştir? Bunlara cevap verir. Selis, sade bir üslûp ile yazılmıştır. 100 Kuruş.

6. Stalin.—Bu kitap hakkında ne söylense eksik olur 150 Kuruş.

7. — Tarih felsefesi. 8. — Budda. 9. — Hükümdar. 10. — Babılâlinin iç yüzü. Kalmamıştır. 11. — Lasedemonya'lılar ve Atinalılar Cümhuriyetleri.

Birincisi feylosof Güstav Lö Bon'undur. 125 Kuruş.

İkincisi bizde henüz tamamen bakir olan Budda dinine dair bir tecrübedir. 50 Kuruş.

Üçüncüsü Hukuku düvelin banilerinden meşhur Makyavelin en meşhur eseridir. Fazla bir şey söylemek füzulüdür. 100 Kuruş.

Lasedemonya'lılar ve Atina'lılar Cemhuriyetleri, meşhur Ksenofon'undur. 50 Kuruş.

*

İçtimai ve iktisadi eserleri :

1. — Sovyetizm.	2. — Bolşevik âlemi.
3. — Bolşeviklik.	4. — Sosyalizm.
5. — Sermaye, Karl Marks'dan, hülâsa.	

6. — Beynelmilel İhtilâl Fırkaları Kalmamıştır.
7. — Tehlikenin Büyüğü. " "
8. — Farmasonluk.
9. — Devlet ve İhtilâl, Lenin'in.
10. — İşçi sınıfı İhtilâli, Lenin'in.
11. — Komünizm.
12. — İlmi Sosyalizm ve Hayali Sosyalizm, Engels'in
13. — Lenin Mezhebi, Stalin'in.
14. — Tarihî Maddiyecilik, J. Borhard'ın.
15. — Anarşizm.
16. — Felsefe, Didaro'nun.

İlk ikisi Rusya'ya seyahat eden profesörlerin, Tarihçi Ludvig'in, Fransız Maarif nazırı De Monzi'nin görüşleridir. 60 ar Kuruş.

Üçüncüsü De Monzi'nin yeni Rusya hakkındaki şah eserinin tercümesidir. 200 Kuruş.

Dördüncüsü Sosyalistliğin menşe ve gayelerini havi muhtasar, muhit bir eserdir. 75 Kuruş.

Beşincisi Karl Marks'dan bir hülâsadır. Her işliyen adama lâzımdır. Mülkiye, hukuk, ticaret tahsili görmüş ve görmekte bulunmuş olanlara bilhassa yarar. 100 Kuruş.

Sekizincisi, masonluk hakkında malûmat verir. 100 Kuruş.

Dokuzuncusu ve onuncusu Lenin'in. 75 er Kuruş.

On birincisi Lenin ve Stalin'in. 50 Kuruş.

On ikincisi Engels'in. 60 Kuruş.

On üçüncüsü Stalin'in. 75 Kuruş.

On dördüncüsü J. Bornard'ın. 60 Kuruş.

On beşincisi Anarşizm. 60 Kuruş.

On altıncısı Didaro'nun. 35 Kuruş.

Edebî eserleri :

1. — **Duman.** 2. — **İlk aşk.** 3. — **İklimler.**
4. — **Bâsübadelmevt.** 5. — **Mev'ut toprak.**
6. — **Ölüler evinin hatıraları.**
7. — **Cinayet ve Ceza.** 8. — **Hep Vatan için!**
9. — **Hep Millet için!** 10. — **Safo.**
11. — **Gorio Baba.** 12. — **Küçük Hikâyeler.**

İlk ikisi Rus ihtilâlini hazırlıyan meşhur rus ediplerinden Turgeniev'indir. Her ikisi dünya edebiyatına mal olmuş ölmez eserlerdir. Birincisi 75, İkincisi 100 Kuruş.

Üçüncüsü günün hayatıdır. Bu romanı okumakla meselâ Fransa'da uzun zamanlar yaşamış gibi olursunuz. 150 Kuruş.

Dördüncüsü Tolstoy'undur. 175 Kuruş.

Beşincisi Pol Burjenindir. 125 Kuruş.

Altıncısı ve yedincisi Dastayevski'nindir. 125, 75 Kuruş.

Sekizincisi ve dokuzuncusu Amerika'nın son tiyatrolarından seçilmişlerdir. 60 ar Kuruş.

Onuncusu meşhur A. Dodenin en nefis romanıdır. 100 Kuruş.

On birincisi Gorio Baba dünya edebiyatına hâkim romanlardandır. 100 Kuruş.

*

Hukukî eserleri :

1. — **Şerhli borçlar kanunu.** 100 Kuruş.
2. — **Malûmatı kanuniye.** 100 Kuruş.
3. — **Miras meseleleri.** 100 Kuruş.
4. — **Aynî haklar.** 200 Kuruş.

Birincisi en doğru bir metini, her maddenin işviçe kanununun hangi maddelerinden alındığını gösterir bir cetveli, maddelerin tercümesinin aslına göre aksayan noktalarını, mühim maddelerin muhtasar

şerhini havidir. İkincisi eski hukuk külliyatımızı hulâsa eder.Üçüncü ve dördüncüsü bir çok emeklere, fedakârlıklara mal olmuş, kanunu medeniye ait şerhlerdir. Her hukuk müntesibine, tapu, kadastro memurlarına, son derece faydalıdır.

Neşredilmek üzere olanlar :

1. — Karl Marks'a methal.
2. — Adliye ve Şehir—Paris'in eski baro reisi, Akademi azasından Hanri Rober.
3. — Bir ölüm mahkûmunun son günü. V. Hügo.
4. — İsa—Paris ruhuhiyat mektebinde profesör Bine Sangle
5. — Fransızcadan Türkçeye mufassal hukuk kamusu.
6. — Tefekkürler, Riyaziyeci, Fizikçi, Feylesof Paskal.
7. — Faşizm.
8. — Lurt, 2 cilt, Emil Zola.
- 9, 10, 11, 12 — Karl Marks'ın ilk dört cildi.
13. — Yeni Kadın, A. Kolontay.
14. — Sezar, Plütark'ın.
15. — Komünistlerin istedikleri.
16. — İhtilâl esnasında Lenin ve Fırka.
17. — Yeni Adam. 18. — Yeni Kadın.
19. — Dördüncü Kuvvet. 20. — Epikür.
21. — Demokrit. 22. — Heraklit.
23. — Eflatun.